

Devrimci Marksizm

“Doğu Hindistan Kumpanyası, politik ya da ticarî kaynakları ya da mücevherleri değerli olan herhangi bir bağımsız devlete ya da herhangi bir bölgeye hırslı gözlerini diker dikmez, kurban şu ya da bu ideal veya gerçek anlaşmayı ihlal etmekle, hayali bir vaadi ya da sınırlamayı çiğnemekle, belirsiz bir suç işlemekle suçlanır. Sonra savaş ilan edilir ve kurt ile kuzunun ezeli masalı ulusal tarihte yeniden cisimleşir.”

Karl Marx, *New York Daily Tribune*, 7 Ocak 1857

“Yarın Fas Fransa’ya, Hindistan İngiltere’ye, İran ya da Çin Rusya’ya vb. savaş açacak olsa, bunlar ilk kimin saldırdığından **bağımsız olarak** ‘haklı’ savaşlar, ‘savunma’ savaşları olurdu.”

V. I. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, 1915

“Varsayalım ki İngiltere yarın Brezilya ile askerî bir çatışmaya girdi. Soruyorum size: İşçi sınıfı kimin yanında yer alacak? Ben kendi adıma cevap vereyim. Bu durumda ben ‘demokratik’ İngiltere’ye karşı ‘faşist’ Brezilya’nın yanında yer alırdım.”

Lev Trotskiy, “Anti-Emperyalist Mücadele. Matteo Fossa ile görüşme”, 1938

Fiyatı: 35 TL (KDV dahil)

51-52 Sonbahar-Kış 2022-2023

51-52
Sonbahar-
Kış
2022-2023

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

DM Yayın Kurulu
Levent Dölek
Sungur Savran
Sungur Savran
Levent Dölek
Burak Gürel
Hasan Refik
Özdeniz Pektaş
Töre Sivrioğlu
Volkan Sakarya
Emre Bayır
Özdeniz Pektaş

Katil deprem değil, istibdad ve burjuvazi
Deprem komünizmi
Bencillik çağında kucaklaşma
NATO'nun vekâlet savaşı
Rus emperyalizmi efsanesi
ÇKP 20. Kongresi: Sonuçlar ve olasılıklar
Burjuvazinin dışsız düşmanı Stalinizm
Marx'ta eşitlik ve adalet
Ali Şeriatî ve 1979 Devrimi
Engels'in Marksizmi
Zonguldak'ın büyük grevi
“Her şey sanat olabilir” mi?

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 51-52

Sonbahar-Kış 2022-2023

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Alesta Ajans Basım Medya ve Bilgi Tek. San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Caddesi Güven Sanayi Sitesi B Blok No. 83 D. 349
Topkapı Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: 0 212 501 21 204

ISSN: 2687-4199

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 50 TL

Fiyatı: 35 TL (KDV Dâhil)

Kapak görseli

Deprem felaketi sonrasında Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde çekilmiş bir fotoğraf.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
Sayı: 51-52
Sonbahar-Kış 2022-2023

İÇİNDEKİLER

<u>Deprem</u>	Bu sayı	5
<i>Devrimci Marksizm Yayın Kurulu</i>	Emekçi halkın katili deprem değil, istibdad ve burjuvazidir!	13
Levent Dölek	Deprem komünizmi	19
Sungur Savran	Bencillik çağında kucaklaşma	25
<u>Emperyalizm, Çin ve Rusya</u>		
Sungur Savran	Ukrayna: NATO'nun vekâlet savaşı	29
Levent Dölek	Rus emperyalizmi efsanesi: Ukrayna savaşında tarafsızlık politikası neden yanlışır	51
Burak Gürel	ÇKP 20. Kongresi, Kasım 2022 eylem dalgası ve Çin'in geleceği	57
<u>Dosya Dışı</u>		
Hasan Refik	Burjuvazinin dışsız düşmanı Stalinizm	101
Özdeniz Pektaş	Marx'ın komünizm tasarımıında eşitlik ve adalete yer var mı?	125
Töre Sivrioğlu	Ali Şeriatî'nin görüşleri ve 1979 Devrimi'ne etkisi	137
Volkan Sakarya	Engels'in devrimci Marksizmini savunmak için: Bir karşı-eleştiri	167
<u>Kitap değerlendirmesi</u>		
Emre Bayır	Zonguldak Büyük Madenci Yürüyüşü	195
Özdeniz Pektaş	Çöp(lük)ten sanat çıkar mı?	203

Bu sayı

Devrimci Marksizm'in 51-52. çift sayısı Türkiye'nin yaşadığı deprem faciasının tam orta yerinde yayına hazırlanıyor. Biz sayıyı dizgiye yollamaya hazırlanırken bu facia daha olmamıştı. Facia yaşanır yaşanmaz sayının projektörünü öncelikle halkımızın yaşadığı bu korkunç felakete çevirmek gerektiğine karar verdik.

Deprem hakkında söylenecek çok şey var. Bunların en azından bir bölümünü Yayın Kurulu'nun deprem hakkında kaleme aldığı yazıda okuyacaksınız. Ama derhâl söyleyelim. Depremi iki ayrı düzeyde ele almak gerekir. İlki, Türkiye'nin 1999'dan 2023'e neredeyse tam tamına çeyrek yüzyıl arayla yaşadığı iki facianın bize mutlaka bu toplumun ana özellikleri konusunda bir şeyler öğretmesi gerektiğini hatırlatıyor. Deprem ne geçen defa ne de bu defa sadece ve esas olarak bir doğal afet değildi, değildir. Deprem sarsmıştır, hiç kuşku yok. Ama yıkan ve öldüren bu toplumsal düzendir. Bu satırlar yazılırken 50 bine yaklaşan ölü sayısı, 100 bini aşan yaralı sayısı, 20 bine yakın binanın bir yıkıntı haline gelmesi, 70 bin binanın yıkılacak olması hep bu toplumsal düzenin ürünüdür. Bunda hemen hemen herkes hemfikir, iktidarı savunmayı tek önceliği haline getirenler dışında. Ama bu toplumsal düzenden ne anlaşıldığı deşildiğinde bambaşka sonuçlar çıkıyor ortaya. Kimi sadece AKP iktidarını suçlamakla yetiniyor. Kimi inşaat piyasasındaki vurgunculğu kınıyor. Kimi her şeyin rüşvet yüzünden olduğunu söylüyor. Bunların her biri şüphesiz ki doğru. Ancak bunların arkasında yatan bütünsel yapıyı görmezlikten gelemeyiz. Sarsan depremdir ama öldüren kapitalizmdir! Bu toplumsal faciaya yol açan, sonsuz artı değer (kâr) hırsının damga vurduğu, dolayısıyla ister madende, inşaatta, tersanede, fabrikada ister konutlarda her güvenlik tedbirinin bir maliyet unsuru olarak algılandığı, her alanda insan hayatının hiçe sayıldığı kapitalizmin ta kendisidir.

Bunu görmezlikten gelerek her sorunu AKP yönetimine bağlamaya çalışmak kapitalizmi savunanların işine gelir ama biz şu ya da bu gerekçeyle bu konuda susmayız. Öte yandan genel bir kapitalizm eleştirisi ile yetinerek 20 yıllık AKP yönetiminin bu faciada oynadığı çifte rolü de görmezlikten gelmemeliyiz. AKP, Türkiye

tarihinin gördüğü en büyük depremlerden birinden, 1999 Marmara depreminden sonra iktidara geldi. O facianın tekrarlanmaması için 20 yıl boyunca yapabileceği nice şey vardı. O tersini yaptı. İnşaat sektöründe eskisinden de daha fazla güvenliğe aykırı, kural dışı, insan hayatını riske sokan her türlü uygulamaya büyük bir müsamaha gösterdi. Toplanma alanlarını AVM ve rezidans yaptı. İmar affı üstüne imar affı çıkardı. Ruhsatsız binalara göz yumdu. Bu, yani deprem öncesi dönemde izlediği politika AKP iktidarının çifte rolünün ilkiydi. Öteki rolü ise arama kurtarma konusunda oldu. Kendi siyasi çıkarlarını enkaz altında kalmış olan halkın hayatının önüne koydu. Silahlı Kuvvetler ile karşılıklı pazarlıklarını enkazdan oluşan bir masanın üzerinde yürüttüler ve çok değerli iki günün kaybedilmesine yol açtılar. Gerisi her şeyi merkezileştirerek yürütmenin başına bağlama felsefesine sahip yeni rejimin doğasından kaynaklanan organize kargaşa idi. Bu satırlar yazılırken 50 bine yaklaşmış olan, günler ilerledikçe kaçta yükseleceğini kimsenin öngöremediği ölü sayısı işte bütün bunların ürünüdür, sadece ikiz depremlerin şiddetinin sonucu değil.

Sayımız, depremin çeşitli toplumsal ve siyasi boyutlarını tartışan ve yukarıdaki iki düzeyde birçok sorumluluğu teşhir eden bir yazı ile açılıyor. Ardından Levent Dölek'in bir yazısına yer veriyoruz. Dölek, birçok yoldaşıyla birlikte depremin ertesinde bölgeye gitti, her şeyi gözüyle gördü, arama kurtarma ve yardım faaliyetlerine katıldı, kimsenin gitmediği dağ köylerine yardım taşıdı. Ve tabii, bir Marksist devrimcinin gözüyle bölgeyi gözledi. Yazısı, Ekim devrimi sonrası dönemde uygulanan "savaş komünizmi" kavramına çağrıştırmaya ile "Deprem Komünizmi" başlığını taşıyor. İnsanlığın hayatı için kapitalizm ve komünizmin anlamını bu kadar kısa ama bu kadar etkili anlatan pek az yazı bulunur.

Dölek'in yazısını Sungur Savran'ın bir yazısı izliyor. Savran, deprem sırasında işçi sınıfının (madencilerin, inşaat işçilerinin, itfaiyecilerin, belediye işçilerinin ve her zamanki gibi sağlıkçıların) arama kurtarma ve tedavi faaliyetlerine büyük katkısı dışında serbest mesleklerden, eğitimli katmanlardan, öğrencilerden gelen yoğun dayanışma faaliyetinin, ilk bakışta yazarın dergimizin bir önceki 50. sayısında yayınlanmış olan "Bencilik Çağı" yazısı ile çeliştiğine işaret ederek bunun anlamını ve sınırlarını çeşitli örnekler aracılığıyla tartışıyor.

Yaşadığımız güncel faciadan sonra bir başka büyük depreme, Ukrayna'daki savaşa dönüyoruz. Bu sayı, Ukrayna savaşının başlangıcının birinci yıldönümü olan 24 Şubat'ın hemen ardından çıkıyor. Bu savaş herhangi bir savaş değil. Hristo Rakovski Uluslararası Sosyalist Merkezi ile RedMed internet ağı tarafından geçtiğimiz Haziran ayında düzenlenen Acil Uluslararası Savaş Karşıtı Konferans'ın yayınladığı ve bir önceki 50. sayımızda yer alan "Uluslararası Anti-Emperyalist ve Savaş Karşıtı Bildirge" bu savaşın ayrırcı önemini şöyle tanımlıyor:

Ukrayna'daki savaş, çürümekte olan emperyalist kapitalizmin giderek derinleşen krizinin yarattığı tarihsel bir kırılma noktasına işaret ediyor ve dünyanın siyasi ve toplumsal düzenini dönüştürüyor. Bu savaş, dünyayı 3. Dünya Savaşı'nın ve nükleer kıyametin eşiğine kadar getirdi. Uluslararası işçi sınıfının ve ezilenlerin birincil ve en acil görevi, emperyalizmin yok olmaya doğru giden bu savaş eğilimini durdurarak bunu evrensel özgürleşme, yani dünya Sosyalizmi için verilecek devrimci bir mücadeleye çevirmektir.

İşte Ukrayna savaşının insanlık için bu yakıcı öneminden dolayıdır ki bu sayımızın ana dosyası doğrudan doğruya “Emperyalizm ve Savaş” konusuna hasredilmiştir. Dünya ve Türkiye solunun bu savaş konusunda içine düşmüş olduğu derin gaffet, Marksistlerin bu konu üzerinde titizlikle durmasını gerektiriyor. Söz konusu olan, insanlığın, hatta yeryüzündeki tüm canlı yaşamın geleceğidir. Savaşın doğasını yanlış kavradığımızda, “savaşa karşı mücadele ediyoruz” düşüncesiyle aslında yaklaşmakta olan büyük felaketin, asıl savaşın, dünya savaşının daha güçlü bir olasılık haline gelmesini destekliyor olabiliriz. Dünya ve Türkiye solunun bu savaş kavrayışı, istisnalar bir kenara bırakılırsa, tam da böyledir.

Marx “şeyler görüldüğü gibi olsaydı, bilime gerek kalmazdı” demişti. Ukrayna savaşı tam da bu teşhisi doğrulayan bir karakter taşıyor. Görünüşte, Rusya bağımsız bir ülkeye saldırıyor, sıklıkla söylendiği gibi “işgal ediyor”, halkına kıyıyor, ülkeyi tarumar ediyor. Batı ittifakı, NATO, yani emperyalist dünya ise savaşa karşı, Ukrayna’yı ve halkını bu “kışkırtılmamış saldırganlığa” karşı korumaya çalışıyor.

Oysa gerçek bambaşka. Bu savaş, başta ABD ve Britanya olmak üzere, NATO’nun Rusya’yı köşeye sıkıştırmak, dizleri üzerine çöktürmek, onu parçalamak ve kendi karşısında bir tehdit ve bir tahdit olmasına ebediyen son vermek üzere Sovyetler Birliği’nin dağılmasından beri sistematik olarak yürüttüğü, 2014’ten itibaren ise doruğuna yükselmiş olan kışkırtma kampanyasının bir ürünüdür. Bunun ilk sağlaması, ABD’nin neredeyse eş zamanlı olarak Çin’e karşı açtığı haçlı seferidir. Emperyalizm, Tayvan sorununu ve buna eşlik eden bir dizi başka meseleyi (Hong Kong, Güney Çin Denizi, Uygur sorunu, Tibet, sınai casusluk, fıkri mülkiyet haklarının çiğnenmesi vb.) bahane ederek ekonomide gümrük korumacılığına ve teknolojik ambargoya, diplomaside QUAD ve AUKUS gibi yepyeni ittifaklar aracılığıyla yürütülen bir kuşatma politikasına, silahlanma alanında görülmemiş türden ortak atılımlara (örneğin İngiltere-İtalya-Japonya arasında yeni tipte bir uçağın üretimi hazırlıkları), ideoloji ve kültür alanında ise tam bir Çin düşmanlığına yaslanan, olası bir savaşın koşullarını şimdiden hazırlayan bir politikayı uygulamaya koymuş bulunuyor.

İkinci sağlama, NATO’nun geçen yılın Haziran ayı sonunda yapılan Madrid Zirvesi’nde hem biri on yıllardır, diğeri 150 yıldır “tarafsızlık” ilkesine dayanan bir diplomasi benimsemiş iki Kuzey ülkesini (sırasıyla Finlandiya ve İsveç) bünyesine almaya girişmesi (Erdoğan hükümetinin politikası üyelik sürecinin tamamlanmasını şimdilik engelliyor), hem de, daha da önemlisi, yepyeni bir NATO Konsepti’ni oy birliğiyle kabul etmiş olmasıdır. NATO, bu konsept ile, Sovyetler Birliği döneminden, yani Soğuk Savaş’tan bu yana ilk kez “düşman”larını adlandırmıştır. Ve elbette Çin ve Rusya bu düşmanlar listesinde ilk iki sırada yer alıyor. Yeni NATO Konsepti bununla da kalmıyor: Hangi koşullarda dünya savaşına yol açacak bir saldırganlığa girişeceğini ortaya koyuyor ve bu koşulları aklın havsalanın almayacağı kadar geniş tanımlıyor! Madrid’de kabul edilen yeni NATO Konsepti, dünyamızın Üçüncü Dünya Savaşı’nın ağır bir tehlike olarak ufukta belirdiği bir döneme girmiş olduğunun tartışılmaz kanıtıdır.

Ve nihayet üçüncü sağlama, Ukrayna savaşının kendi karakterinde yatıyor. Bu savaşın, Ukrayna burjuvazisinin ve devletinin, ABD ve NATO emperyalizminin yıpratma, kuşatma ve diz çöktürme politikasının taşıyıcısı olarak Rusya’ya karşı

vermekte olduğu bir vekâlet savaşı olduğu savaşı bir yılı boyunca olan biten her şey tarafından doğrulanmıştır. Ukrayna burjuvazisi, kendi askerini, sivil halkını ve ülkenin bütün maddi varlığını emperyalist kampın emellerini gerçekleştirmesine adanmış bulunuyor. Ukrayna askeri NATO'nun gücü sayesinde çarpışıyor. Sadece ABD'nin Ukrayna'ya 2022 yılı içinde verdiği ve vadettiği toplam yardım miktarı dudak uçuklatıcı bir rakam olan 100 milyar dolardır! NATO ülkelerinin Ukrayna'ya desteği Sovyet dönemi silah envanterinden (Doğu Almanya, Vizegrad ülkeleri, Baltık ülkeleri hep o kökenden geliyor) başlamış, tanksavar ve uçaksavar füzelerin en basitlerinden HIMARS gibi sofistike sistemlere geçmiş, sonunda, ünlü Alman Leopar'ları dâhil olmak üzere zırhlı saldırı araçlarına ulaşmıştır. Bugün ise uzun menzilli füzeler tartışılmaktadır.

Savaşın ilk aylarında Rusya her ne kadar kuzey taarruzundan vazgeçerek ricat etmek zorunda kalmış olsa da sahada üstündü. Ukrayna'ya silah desteği daha modern ve sofistike hale geldiği ölçüde Ukrayna'nın "zaferi" olasılığından bile söz edilmeye başlandı. Şimdi uzun menzilli füzeler ile birlikte Ukrayna'nın geçmişte başardığı birkaç spektaküler eylem dışında söz konusu olmayan bir şey, savaşın Rusya topraklarına taşınması bile söz konusu olabilir. Üstelik destek, para ve silahlardan ibaret değildir. Başta ABD ve Britanya olmak üzere, NATO ülkeleri Ukrayna ordusuna eğitim, istihbarat, keşif, taktik karar süreçleri, danışman personel, hatta az sayıda da olsa komando birlikleri gibi alanlarda çok ciddi destek vermektedir. Ukrayna'nın gerçek savaş komuta merkezi Kiev'de değil, Almanya'da Ramstein üssündedir! Kısacası, Ukrayna Rusya ile çarpışmasında kendi halkının hayatını ve emperyalist savaş makinesini birleştirmektedir. ABD'nin (ve elbette diğerlerinin) Ukrayna'ya sağladığı bu olanakların ne anlama geldiğini en iyi Washington ziyareti esnasında Kongre konuşmasında Zelenski dile getirmiştir: "Bize verdiğiniz destek hayırseverlik değildir, yatırımdır."

Emperyalizmin bu "yatırımı" kendi hâkimiyetini sürdürmek için (nükleer savaş tehlikesini de içeren) bir dünya savaşına yatırımdır. Marksist tahlilin bu sisli puslu atmosferi dağıtması bu yüzden çok önemlidir. *Devrimci Marksizm* Bahar-Yaz sayısında bunu yapmaya Uluslararası Hristo Rakovski Sosyalist Merkezi ile RedMed internet ağının ortak "Anti-Emperyalist ve Savaş Karşıtı Bildirge"sini yayınlamak başlamıştı. Bu sayımızdaki "Emperyalizm ve Savaş" dosyasının, ufkunun genişliği ve kapsayıcılığı sayesinde, bu göreve çok önemli bir katkı yaptığı kanısındayız. Dosyada yer alan yazılardan Sungur Savran'ın yazısı Ukrayna savaşının etrafındaki mistik atmosferi dağıtma yolunda önemli bir işlev üstleniyor. Levent Dölek ile Burak Gürel'in yazıları ise sırasıyla Rusya ve Çin konusunda solda emperyalist propagandanın etkisiyle yaygınlaşmakta olan efsaneleri yerle bir etmekte çok önemli mesafe katediyor.

Sungur Savran'ın yazısı *Teori ve Politika* dergisinin davetiyle o derginin 86-87. Bahar-Yaz sayısı için geçen yılın Temmuz ayında kaleme alınmıştı. Ancak yazıda ortaya konulan perspektifin isabetliliği bu ilk yıl boyunca yaşanan bütün gelişmelerle ortaya çıktığı için, okurlarımızın tamamının bu yazıya erişebilmesi amacıyla yazıyı burada *Teori ve Politika* dergisinin izniyle yeniden yayınlıyoruz. Savran'ın ana iddiası şu: Marksistlerin, savaş öncesinde dünya durumunun ve savaş olasılığının tırmanış tarzının genel analizi temelinde öne sürdüğü "vekâlet savaşı" teşhisi

savaşın kendisinin gelişmeleri tarafından bütünüyle doğrulanmıştır. Savran yazının ilk bölümünde bunun delillerini bütünüyle Batı kaynaklarından derlenmiş bilgilerle ortaya koyduktan sonra, NATO Madrid Konsepti'nin analizini yapıyor. Bu analiz, emperyalizmin “kavga aradığını” bütün açıklığıyla ortaya koyuyor. Ama NATO Konsepti'nin çok önemli bir başka boyutuna da el atıyor yazı. NATO, bu belgesiy-le, kimlikçi, sol liberal, postmodern sola ve “sivil toplum kuruluşlarına” da savaşta kendi yanında yer almaları için davetiye çıkarıyor. Savran bu noktayı bu çevrelere “Sam Amca sizi istiyor!” diyerek bağlıyor. NATO'nun davetine bu çevrelerin şimdiden göz kırptığı, Ukrayna savaşıyla ortaya çıkmıştır. Savran yazısını uluslararası solun emperyalizm ve savaş sorunları çevresinde yeniden yapılanması gerektiği tespitiyle bitiriyor.

Dosyanın ikinci yazısı, Levent Dölek'in Ukrayna savaşının ilk aylarında kaleme aldığı bir Rusya değerlendirmesi. Dölek, savaşta siyasi pozisyonunu demokratik kamuoyuna aykırı düşmeyen bir biçimde belirlemek için Rusya'yı emperyalist olarak ilan edenlere bu iddianın gerçekte en ufak bir ilişkisi olmadığını gösteriyor. Rusya'nın da NATO gibi emperyalist bir güç olduğunu ilan ederek bu savaşta “tarafsızlık” politikasının savunulmasının gerektiğini öne sürenlere altından kalkamayacakları ağır bir ders veriyor. Bunların sarıldıkları öncül (“Rusya emperyalisttir”) doğru olsa bile, ulaştıkları sonucun savunduklarını söyledikleri Leninizmle hiçbir ilişkisi olmadığını, Leninizmin herkesin kendi emperyalisti karşısında mücadeleye, gerektiğinde devrimci bozgunculuğa yaslandığını hatırlatarak paramparça ediyor. Bütün NATO ülkelerinde yapılması gereken NATO'nun yenilgisi için mücadele etmektir! Dölek bundan sonra ayrıca emperyalizmin Leninist tanımından hareketle Rusya'nın emperyalist bir ülke olmadığını da gösteriyor.

Burak Gürel, “ÇKP 20. Kongresi, Kasım 2022 eylem dalgası ve Çin'in geleceği” başlıklı yazısında Çin'deki sınıf mücadelelerini, emperyalizm ile Çin arasında derinleşen çelişkileri, Çin sermayesinin ve temsilcisi Çin Komünist Partisi'nin içindeki fraksiyon mücadelelerini ayrıntılı olarak ele alıyor. Gürel, on yıl önce parti genel sekreteri ve cumhurbaşkanı koltuklarına oturan Xi Jinping'in evvela yükselen işçi hareketinin ve üçüncü büyük depresyonun etkisiyle kârları eriyen Çin sermayesine yardım eli uzattığını, işçi hareketini bastırmak için devlet şiddetini yoğun olarak kullandığını gösteriyor. Bu süreçte Çin sermayesi içindeki fraksiyon mücadelesinin de şiddetlendiğinin altını çizen Gürel, Xi'nin yüksek teknoloji geliştiren şirketleri düşük teknoloji kullanan sanayicilere ve finansal spekülâtorlere karşı desteklediğini, buna bağlı olarak parti ve devlet içinde geniş tasfiyeler yaptığını ortaya koyuyor. Gürel'in sunduğu veriler, Çin devletinin yüksek teknoloji şirketleri destekleyerek emperyalistleşmeye çalıştığını, emperyalist sermayenin ve devletlerin bu atılımı engellemek için seferber olduğunu, bu çelişkilerin üçüncü dünya savaşının zeminini döşediğini kanıtlıyor. Yazı, bu sorunların ve çelişkilerin COVID-19 pandemisinin etkisiyle patlayıcı hale geldiğini gösteriyor. “Sıfır vaka” politikası sayesinde pandeminin ilk yılında dünyanın geri kalanından pozitif yönde ayrılan Çin'in yerli mRNA aşısı projelerinin başarısızlığı nedeniyle zaman içinde büyük çaplı kapanmalara bağımlı hale geldiğini, bu durumun ekonomiyi ve toplumsal hayatı cendereye aldığını ortaya koyuyor. Yazı Xi'nin ÇKP 20. Kongresi'nden zaferle çıkmasına rağmen pandemiyle alakalı çelişkiler nedeniyle köşeye sıkıştığına

dikkat çekiyor. Gürel, yazısının son bölümünde dünyanın en büyük fabrikalarından biri olan Zhengzhou şehrindeki Foxconn fabrikası işçilerinin başarılı mücadelesiyle başlayıp Kasım 2022'nin son günlerinde kampüslere ve sokaklara taşan kitlesel eylemlerin Xi'nin sarsılmaz zannedilen iktidarını derinden sarstığını ve onu "sıfır vaka" politikasından tam bir U dönüşüne zorladığını gösteriyor. Gürel, makalesini üçüncü büyük depresyonun, sınıf mücadelelerinin ve Kasım 2022 eylem dalgasının dersleri ışığında Çin'deki devrimci olasılıklara işaret ederek tamamlıyor.

Dosya dışı yazılarımızdan ilki geçen sayıda ele aldığımız ana temanın bir parçası gibi okunmalı. Anlaşılır nedenlerle dergimiz için çok özel bir sayı olan 50. sayımızı tasarlarken, bir yandan postmodernizm ve akrabası akımların felsefi-teorik eleştirisini gündemimize almış, bir yandan da bu akımların aslında gerçeklikle son derece sallantılı bağları olmasına rağmen son 40-50 yılda elde ettikleri itibarın analizini gündeme getirmeyi hedeflemiştik. Bu yükselen itibarın çok çeşitli maddi ve sınıfsal ön koşulları 50. sayımızda ele alındı. Öte yandan, bu maddi-sınıfsal ön koşulların yanı sıra postmodernizmin, sol liberalizmin ve diğerlerinin yükselişinde, komünizmin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı inişli çıkışlı, daha doğrusu çıkışlı inişli gelişmelerin ve bunlar sonucunda yüzyılın bir noktasına kadar kurulmuş ve daha sonra bürokratik yozlaşmaya uğramış olan işçi devletlerinin çökmesi ya da içten içe çürümesi de önemli bir rol oynamıştı. Dolayısıyla, postmodernizmin eğreti entelektüel zaferlerinin anlaşılabilirliği için 20. yüzyılda yaşanan ve yüzyılın sonunda komünizmin ve Marksizmin *Komünist Manifesto*'dan itibaren ilk kez itibarını yitirmesine yol açan iki ana akımın, Stalinizm ve Maoizmin de incelenmesi ve eleştirilmesi bize gerekli görüldü. Bu sayıda Stalinizmi Hasan Refik'in yazısı temelinde ele alıyoruz. Gelecek sayımızda ise Burak Gürel Maoizmi bu bağlamda inceleyecek. Bu yazılar Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de önce bürokratik yozlaşma, sonra da kapitalist restorasyon süreçlerinin tarihî bir analizi ve izahı için yazılmadı. Bu konular *Devrimci Marksizm* dergisinde 17 yıl boyunca gerek SSCB gerekse Çin Halk Cumhuriyeti bağlamında (bazen bu yazıların yazarları tarafından) defalarca ele alındı. Şimdi söz konusu olan yazılar, Marksizmin ve komünizmin, kapitalist dünyayı, yani emperyalist merkezleri ve ona bağımlı ülkelerden oluşan çevreyi daha önce fethedememiş olmasının bu iki akımın tarihî suçlarının sonucu olduğunu ortaya koyuyor. İşte komünizmin bu akımlarla çarpıtılarak etkisizleştirilmesidir ki (Hasan Refik'in başlığındaki benzetme ile söylersek "dişsiz" kılınmasıdır ki) postmodernizmin bir çöküntünün enkazı üzerinde yükselmesini olanaklı kılmıştır.

Hasan Refik, "Burjuvazinin dişsiz düşmanı Stalinizm" yazısında, bu ideolojinin sınıf mücadelesinde işçi sınıfının önüne nasıl bir engel olarak dikildiğini gösteriyor. Yoldaşımız hatırlatıyor: Stalinizmin devrim mücadelelerinin önünü tıkaması bir hata değil, bu ideolojinin temsil ettiği bürokrasinin çıkarlarının dolaysız sonucudur. Dört başlık altında (Sürekli Devrim, Anti-Faşist Mücadele, Halk Cephesi ve Dünya Devrimi) ve dört vaka üzerinden (Çin, Almanya, İspanya ve İtalya) Stalinizmin hezimetlerle dolu karnesine dikkat çeken yoldaşımız, bürokrasinin yokluğunda dahi bu ideolojinin adeta bir Zombi gibi yükselip, bir kez daha devrimci işçilerin mücadelesine set çekmesi ihtimaline karşı uyarıyor. Bu yazı her şeyden önce, 21. yüzyılın devrimcilerine devrimci Marksizmi kuşanmaları için yapılan bir çağrı olarak okunmalı.

Özdeniz Pektaş, “Marx’ın komünizm tasarımında eşitlik ve adaletle yer var mı?” başlıklı yazısında, Marx ve Engels’in *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* başlıklı çalışmasını merkeze alarak, komünizmin ve alt aşaması sosyalizmin amacının, topluma birtakım soyut idealler dayatmak değil, toplumsal-tarihsel maddi dönüşümün bir sonucu olarak, bunları olumlu ve olumsuz tüm halleriyle (eşit/eşitsiz, adaletli/adaletsiz) gereksiz kılmak olduğunu gösteriyor.

Bu sayıda, İran’ın beş aydır devrimci bir yükselişle sarsıldığı bir anda, ülkenin yakın tarihinde çok etkili ama çok tartışmalı bir yer edinmiş olan Ali Şeriatî hakkında kapsamlı bir yazı da yer alıyor. Ali Şeriatî hem önemini koruyor hem de ideolojik mirası tartışmalı olmaya devam ediyor. Kimilerine göre, İran’da Şii İslamını geleneğin uyusuk ve egemenlere boyun eğici ikliminden çıkararak “devrimci-leştirdi”. Kimilerine göre ise İran halkının gerçek toplumsal kurtuluşa erişmesinin önündeki engelleri döşeyenlerden biri oldu. Şeriatî’nin Marksizm, Varoluşçuluk ve Şii geleneğinden serbestçe beslenen ve hiçbir dönemde tam anlamıyla bir sisteme oturmamış karmaşık düşünsel mirası aslında hazır kalıplarla tanımlanamayan 1979 devriminin özgünlüğünün kavranması açısından da önemlidir. Töre Sivrioğlu’nun yazısı, Şeriatî’nin düşünce dünyasına ve 1979 devriminin iç çelişkilerinin anlaşılmasına dönük bir giriş niteliği taşıyor.

Volkan Sakarya “Engels’in devrimci Marksizmini savunmak için: Bir karşı-eleştiri” başlıklı yazısında, Engels’in Marksizminin felsefi olarak mekanik, ekonomik olarak kaderci, politik olarak reformist ve Stalinist yaklaşımlara yol açtığı iddialarına karşı Engels’in öğretisinin devrimci içeriğini savunuyor. Sakarya’ya göre, Engels, felsefesinin mekanik bir karakterde olduğuna dair eleştirilere rağmen, dünyayı, belirlenimler kadar olumsuzlukların da rol oynadığı, katmanlı, farklılaşmış ve dinamik bir birlik olarak görüyor ve özgürlüğün özneyi belirleyen doğal ve toplumsal belirleyicilere egemen olmakla ilgili olduğunu savunuyor. İkinci olarak, Marx’ın kâr oranlarının düşme eğilimi yasasına dair görüşlerini çarpıttığı ve söz konusu yasadan mekanik bir çöküş teorisi geliştirdiği yönündeki eleştirilere karşı, Engels’in böyle bir çarpıtma yapmadığını ve onun kriz teorisine dair krize hem öznel hem de nesnel anlamda etki eden faktörleri hesaba katan yorumunun diyalektik bir karakter sergilediğini ortaya koyuyor. Sakarya, son olarak, reformizme ve Stalinizme kapı açtığını öne süren politik eleştirilerin öne sürdüğünün aksine, Engels’in devrimci öznelliği reddetmek şöyle dursun, onu konjonktürel olarak bağlamsallaştırdığını ve kapitalizmin nesnel dinamikleriyle diyalektik bir ilişki içinde ele aldığını öne sürüyor. Sakarya’ya göre Engels, politik anlamda işçi sınıfının stratejik ve taktik hedeflerini, kapitalizmin nesnel eğilimlerine bağlı olarak sınıf mücadelesi çevrimlerinin farklı ama tamamlayıcı uğrakları olarak okumanın yolunu açıyor ve işçi sınıfının kısa vadeli hedeflerini, uzun vadeli hedefleri ile karıştırmayan bir perspektif sunuyor.

51-52. çift sayımız, iki kitap eleştirisi ile son buluyor. Emre Bayır 1990-91 döneminde yaşanan Büyük Zonguldak Madenci Grevi ve Yürüyüşü konusunda yeni yayınlanmış bir kitabın vadettiği işi yapmadığını anlatıyor. Kitap, başlığına bu grev ve yürüyüşü çıkardığı halde işçi sınıfı mücadeleleri tarihinde çok büyük önem taşıyan bu eyleme pek az yer ayırmıştır, yaşananları hak ettiği ciddiyetle ele almamaktadır. Zonguldak eyleminin tarihi 30 yıl sonra bile yazılmayı bekliyor.

Özdeniz Pektaş, bu sayıdaki ikinci yazısında, Avelina Lésper'in *Çağdaş Sanatın Sahtekârlığı* kitabını inceliyor. Lésper söz konusu sahtekârlığı meşrulaştırmak için yaratılmış bir dizi dogmayı kıyasıya eleştiriyor. Pektaş, bu dogmalar arasında, "her şey sanat olabilir" ve "herkes sanatçıdır" üzerinde özellikle duruyor. Başka kaynaklardan da yararlanarak Lésper'in haklılığına işaret ediyor. Ancak komünizm ile sanat, deha ve yaratıcılık arasında kurduğu olumsuz ilişki konusunda yazara bazı tenkitler yöneltiyor.

Emekçi halkın katili deprem değil, istibdad ve burjuvazidir!

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu

Türkiye, 6 Şubat sabahına bir deprem felaketi ile uyandı. Sabah 4 sularında meydana gelen 7,7'lik depremi, öğle saatlerindeki 7,6'lık bir ikincisi izledi. İki deprem Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Adıyaman, Malatya, Adana, Diyarbakır, Şanlıurfa, Osmaniye ve Kilis'te, ayrıca Suriye'de İdlib, Halep, Afrin, Cerablus'ta, bu yazı hazırlanmaktayken açıklanan son rakamlara göre 30.000'den fazla insanın canına mal oldu. Bunun çok daha fazlası sayıda insan da, kimi ağır olmak üzere, yaralandı.

İşçi sınıfı yardıma koşuyor

İşçi sınıfının farklı bölükleri ilk depremin haberi duyulur duyulmaz deprem bölgesine koşmaya başladı. Sağlık emekçileri, madenciler, kamu emekçileri ve daha pek çoğu deprem bölgesine gitmek için derhâl harekete geçti. Fabrikalarda, ilk günün erken saatlerinden itibaren herkes ne yapılabileceğini tartışmaya başladı. Bir yandan nakdî yardımlar ve aynî yardımları toplanmaya başlanırken, diğer yandan da emekçiler depremden yaralı kurtulanlar için kan verme araçlarının önünde sıraya girdiler. İşçi ve memur sendikaları konfederasyonları da kendi bünyelerinde kriz masaları oluşturup yardım toplama konusunda aktif bir tutum aldılar. Gerek sağlık alanındaki meslek odaları gerekse de diğer odalar hem gönüllü üyelerini sahaya

yönlendirdiler hem de buldukları yerlerde yardım toplamaya ve bunları bölgeye yollamaya derhâl başladılar. Bağımsız Maden İş ve Genel Maden İş sendikaları arama kurtarma konusunda uzman ekiplerini hızla ihtiyaç duyulan afet bölgesine doğru yola çıkardılar.

İstibdadın sefaleti

Emekçi halkın mücadeleleri karşısında aslan kesilen istibdad rejimi ise, depremin yarattığı yıkım karşısında tel tel döküldü. Öncelikle AFAD denen kurumun, uzmanların tüm uyarılarına karşın memleketin karşı karşıya kalacağı büyük depremler için çok zayıf bir hazırlık yapmış olduğu görüldü. AFAD ilk gün ortalarda yoktu. Sonrasındaysa boyutu önceden uzmanlarca tahmin edilen bu felakete orantılı bir gücü hiçbir zaman sahaya süremedi. Kentlerde çekilen pek çok görüntüde enkaz altında kalanların yakınları AFAD başta olmak üzere devlet kurumlarını göremediklerini söylerken, özellikle köyler belirgin bir biçimde kendi başına bırakıldı.

Buna karşın devlet 1999 yılındaki Gölçük ve Düzce depremlerinden sonra getirilen deprem vergisi, 2002 sonrasında aldığı isimle Özel İletişim Vergisi (ÖİV) sayesinde, her ne kadar kamu bütçelerinde adem-i tahsis ana ilke olsa da, bir arama kurtarma ordusu kurmasına yetecek mâlî kaynaklara sahipti. 2000 yılında getirilen bu vergi ile AKP'nin iktidarda olduğu 2003 - 2022 yılları arasında 86 milyar 138 milyon TL, enflasyon hesaba katıldığında ise 432 milyar TL vergi toplandı. AKP hükümetleri, bu kaynaklarla memleketin deprem riskine uygun bir planlama asla yapmadılar. Tek yaptıkları, Doğal Afet Sigorta Kurumu'nu (DASK) kurmak ve halktan, yıkıldığında sadece bir kısmı için kendilerine ödeme yapılacak olan konutları için para toplamaktı. Dahası, 2012'de başlayan Kentsel Dönüşüm başta bu alana neşter vurma görüntüsü veriyse de, AKP belediyeleri ve büyük mülk sahiplerince öylesine kötüye kullanıldı ki, sonunda halk arasındaki adı Rantsal Dönüşüm olarak yerleşti. Bu arada 2003 yılında Bingöl'de, 2011'de Van'da, 2020'de de Elâzığ ve İzmir'de yaşanan depremler de istibdadı derin uykusundan uyandıramadı.

İkinci olarak, istibdad rejimi depremin yarattığı krizi esas olarak halkın çözülmesi gereken acil bir meselesi olarak değil, kendi iktidarına yönelik bir saldırı olarak ele aldı. Erdoğan ilk gün pek ortada görülmedi ve depremden etkilenen iller arasından sadece belediye başkanları kendi partisinden olanların belediye başkanlarını aramakla yetindi. Adana, Mersin ve Hatay'dan bilgi almak için ise, bu illerin valileri ile görüştü ve böylelikle açık bir ayrımcılığa imza attı. İkinci gün kameraların karşısına geçtiğindeyse, asıl amacının istibdadın deprem felaketine olan yaklaşımını eleştiren çevreleri tehdit olduğu, okuduğu metinden ve yüzünün ifadesinden rahatlıkla anlaşılabilmekteydi. Deprem bölgesini ziyaret ettiği gün Twitter'a erişimin engellenmesi ise, enkaz altındaki insanlar dahil olmak üzere deprem sonrasındaki çalışmalarda yaşamsal öneme sahip bir aracı, halkın elinden almak anlamına gelmekteydi ve istibdadın kendi çıkarları için ne denli pervasızlaşabileceğini bir kez daha gösterdi. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun açıklamalarından akılda kalan ise, güvenlik sorunu nedeniyle çalışmalara ara verdiğini söyleyen bazı yabancı arama kurtarma ekipleri ile girdiği polemik oldu.

Üçüncü olarak, istibdad rejimi AFAD'ın yetersiz kaldığı ortadayken ordunun

gerekli unsurlarını arama kurtarma faaliyetleriyle diğer yan hizmetlerde kullanmak üzere sahaya sürmekte başarısız oldu. Deprem bölgesinden yoldaşlarımızın aktarımları, örneğin jandarma kurtarma ekiplerinin ellerinde yüksek teknoloji aletlerin olduğunu, bunların hayat kurtarmakta önemli rol üstlendiğini gösteriyor. Dahası, AKP'nin son olarak bedelli askerlikle açtandığı zorunlu askerlik politikasının askerliğin içinin boşaltılmasını daha da ileri taşıdığı, bu sayede kışlada arama kurtarma eğitimi verilip afet anlarında büyük işler görebilecek bir rütbesiz asker gücünden emekçi halkı mahrum bırakmış olduğu da ortada.

Dördüncü olarak, istibdad rejimi, depremden etkilenenlerin barınma sorunlarının çözümünü, sayıları milyonlara ulaşan boş evleri ve turistik tesislerdeki kapasiteyi kullanmakta değil, üniversiteleri çevrimiçi öğrenime geçirip Kredi Yurtlar Kurumu'na bağlı yurtlara depremezeleri yerleştirmekte bularak, depremin artçı toplumsal şoklarına karşı, bir temsilcisi hâlihazırda kendi bakanı olan turizm burjuvazisine bir koruma sağladı. Bu uygulama, aynı zamanda bir taşla iki kuş anlamına da gelmekte. Zira istibdad, zaten bir süredir uyguladığı iktisat politikalarının bir sonucu olan yüksek enflasyonla emekçi halkı ezmekte, seçim sath-ı mailine girildikçe bu durum ciddi toplumsal gerilimlere neden olma potansiyeli taşımaktaydı. Bu gerilim, depremin yaratacağı zorlu koşullarla birleşerek patlamalar yaratabilir, bunun açığa çıkacağı ilk yerlerden birisi de üniversiteler olabilirdi. Şimdi, uzaktan eğitim sayesinde bu "risk" en azından hafiflemiş oldu.

Faşizm hedef saptırıyor

Öte yandan, bir ayağı istibdad cephesinde, diğeri Amerikan muhalefetinde, tarihinin altın çağını yaşayan faşist hareketin de depremlerle birlikte yaldızı bir kez daha kazandı. MHP lideri Bahçeli, deprem sonrasında ortadan kayboldu ve sosyal medyadan birkaç silik açıklamayla yetindi. Bunların biri zaten partisinin depremden etkilenen 10 ilde ilan edilen Olağanüstü Hâl (OHAL) uygulamasına desteği idi. Üstelik, kendi memleketi olup, depremden etkilenen Osmaniye'ye bir ziyaret dahi yapmadı. Partisinin bazı unsurları da bu sürede bazıları bizzat çalışmalara katılan gönüllüleri tehdit etmekle meşgul oldular. Faşizmin diğer büyük partisi İYİ Parti'nin lideri Akşener ise, depremlerle ilgili olarak ilk açıklamalarından birinde "bugün devletin sesini duymak gerek" buyurdu. Oysa aynı sırada halk avazı çıktığı kadar bağırıp "Devlet nerede?" diye soruyordu. Son olarak, faşizmin küçük ama mide bulandırıcı unsuru Ümit Özdağ, halkın faturayı istibdad rejimine kesmeye başlayacağı bir anda sahneye çıkarak, biriken öfkeyi, önce yardım ulaşmayan yerlerde mecburen su gibi temel ihtiyaçlarını kapalı durumda bulunan marketlerden temin etmek zorunda kalan halka (yağmacı diyerek), ardından da mültecilere kanalize etmek için varını yoğunu ortaya koydu. Faşizm korosunun birbirinden farklı gibi görünse de söylediği nakarat aynıydı: Ölseniz de, size su bile ulaşmasa da devlete laf söylemeyin, çok kızdıysanız gidip Suriyelilere saldırın!

Oysa 6 Şubat sabahı meydana gelen büyük deprem, Türk, Kürt, Arap dinlememiş, Türkiye'deki 10'dan fazla ilin yanı sıra Suriye'yi de vurmuş bulunuyor. Özellikle Halep ve Afrin kentleri depremden ağır şekilde etkilenirken, ülkede ölü sayısı 5.000 ila 10.000 arasında beklenmekte. Türkiye'de olduğu gibi Suriye'de de

yıkımların esas nedeni, barınmanın bir avuç burjuvanın kârına göre planlanması. Yapılması gereken de, Türkiye'deki Suriyeli mültecilere saldırmak değil, iki ülkede de emekçi halkların katili kapitalizme karşı enternasyonalist bir dayanışmanın inşası için çalışmaktır. Bu enternasyonalist dayanışma, hem iki ülke burjuvazisini, hem Ümit Özdağ'ın mensubu olduğu türden faşist hareketleri, hem de ABD ve Avrupa emperyalizmini karşısına almak durumundadır. Zira ABD emperyalizmi Türkiye'de emekçi halkın yeminli düşmanı olduğu kadar, Suriye'yi de acımasız bir ambargo ile dizlerinin üzerine çöktürmek istemekte, her ne kadar 180 gün için ambargoyu hafifleteceğini söylese de, bu şekilde depremin sonuçlarını Suriye halkı için daha da ağır bir hale getirmektedir. Avrupa emperyalizmi, Türkiye'deki istibdad rejimi sayesinde mülteci akınından korunabilmekte. Avrupa emperyalizminin temsilcilerinden Belçika Başbakanı De Croo, 13 Şubat 2023 günü bir açıklama yaparak, yaşanan depremin Suriye'den yeni bir göç dalgası yaratacağını savunup, Avrupa'nın zaten aşırı derecede kalabalık olduğunu, bu yüzden Türkiye ile anlaşarak depremin yaratacağı göç dalgası ile yollara düşecek olan mültecileri de orada tutmak gerektiğini söylemiştir.

Siyonizmin hasbara atağı

Diğer yandan, deprem sonrasında istibdad rejiminin yaptığı nadir doğru şeylerden biri, ERCC (Acil Müdahale Koordinasyon Merkezi) üzerinden, kentsel arama ve kurtarma alanında uluslararası yardım çağrısı idi. Bu sayede farklı ülkelerin yolladıkları arama kurtarma ekipleri yüzlerce insanın yaşamını kurtarmayı başardı. Fakat, bu çağrıya olumlu yanıt verenlerden biri de İsrail oldu. Etnik arındırıcı, işgalci, ayrımcı, ırkçı İsrail devleti, deprem yaşandığında, Türkiye ile girdiği normalleşme sürecinde bir süredir kendisini Türkiye kamuoyuna şirin gösterecek bir dizi girişimde bulunmuş durumdaydı. Deprem, İsrail'in Hasbara adı verilen Siyonist propaganda mekanizması için muazzam bir fırsat sundu. Öyle ya, insanlar en zor zamanlarında kendilerine yardım eli uzatanları asla unutmazlardı. Bu sayede, her gün en az bir Filistinli ailenin evini başına yıkan, Gazze'yi düzenli olarak bombalayarak insanları binaların enkazı altında bırakan bir devlet, kanlı elleriyle sahneye çıktı ve puan topladı. Oysa 6 Şubat'taki depremi Filistin'de de hissedenler olmuş, akıllarına ilk olarak bunun bir deprem olabileceği değil, olsa olsa bir İsrail bombardımanı olduğu gelmişti. Başka söze gerek var mı?

Bedeli kim ödeyecek?

Bugün burjuvazi, deprem karşısında gerici karakterini bir kez daha gösterdi. Düşünün ki, Türkiye burjuvazisi, geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde deyim yerindeyse bir inşaat imparatorluğu tesis etti, fakat elindeki muazzam iş makinesi ve vinç stoğunu deprem sonrasında halkın kullanımına hızlı ve etkin bir biçimde sunmadı. Emekçi halkımızın deprem sabahındaki ilk işi çantasını hazırlayıp yola düşmek olurken, burjuvazi cephesinden deprem sabahının ilk haberi borsada çimento firmalarının hisselerinde görülen artıştı. Aynı anda sigorta şirketleri poliçe yenilemek için mesaj yollama telaşına düştü. Bir süre sonra ise, şirketlerin büyük meblağlara ulaşan ba-

ğış haberleri gelmeye başladı, bu bağışların tutarının genellikle vergi matrahından indirilebiliyor olduğu bilgisiyle birlikte!

Erdoğan'ın son açıklamaları, 10 ilde büyük bir inşaat seferberliğinin başlayacağını gösteriyor. Bunun bir kamu yatırımı kampanyası biçimini almayacağını şimdiden tahmin etmek zor değil. Kamu kaynakları ile taşeron müteahhitler zengin edilecek, Kanal İstanbul denilen «çılgın» projeye müteahhitlere aktarılamayan kaynaklar, bu sefer 10 ildeki inşaatlarla aktarılacak. Çürük inşaatlarla insanları ölüme gönderen burjuvazi, bu işten de para kazanacak. Neredeyse kesin olan bir başka husus ise, istibdadın bu projenin finansmanı için bir servet vergisine başvurmuyup, faturayı ailelerini, arkadaşlarını enkaz altında bırakmış emekçi halka kesecek olması. Buna kesinlikle karşı çıkmak, önümüzdeki dönemde sosyalist hareketin önemli bir görevi olacak.

Emekçi halkın evinin yıkılmaması, kapitalizmin yıkılmasıyla mümkün!

Deprem, işçi sınıfı ve emekçi halkın tüm iyi niyet ve gayretine rağmen, sendikaları, dernekleri ve diğer örgütleri aracılığı ile bu kadar büyük bir felaketle baş etmesinin, enkaz altındaki canlarını kurtarmasının, ölümlerine ulaşmasının ve kalanları yaşatmasının olanaklı olmadığını, bunun için devlet olarak örgütlenmesinin şart olduğunu bir kez daha gözler önüne serdi. Öyle ki, memlekette bu tür bir depreme hazırlık yapmak için her türlü kaynağımız var, ancak bunları elinde tutan burjuvazi, bunları toplumun çıkarına kullanmak istemiyor! Bugünün en keskin çelişkisi budur.

Peki, bir işçi emekçi hükümeti bu durumda ne yapar? İstibdad medyası sürekli olarak “asrın felaketi” adını verdiği bu çifte depremin çok büyük ve eşsiz olduğuna, dolayısıyla hiçbir devletin bu tür bir felaketle başa çıkamayacağına halkı inandırmaya çalışıyor. Oysa durum böyle değil. Öncelikle, barınma meselesini bir avuç müteahhidin insafına bırakan, emekçi halk sağlıklı konutlara sahip olsun diye değil, arsa sahipleri ve müteahhitler köşeyi dönsün diye kentleri planlayan kapitalist uygulamalara karşı, bir işçi hükümeti, toplumun elindeki kaynakların önemli bir bölümünü varlığı açıkça ortaya konmuş bulunan deprem riskini bertaraf etmeye, sağlam ve sağlıklı konutlar inşa etmeye ayırır, bu alanda bir istihdam ve yatırım seferberliği başlatır. İkinci olarak afetlerde görev almak üzere bir arama-kurtarma ordusu kurar, bunlar sair zamanlarda kendi işlerinde görev yapmayı sürdürürlerken, bir felaketi takiben daha önceden belirlenmiş mekanizmalar yardımıyla, aynı bir ihtiyat ordusu gibi derhâl felaketin olduğu alana yönlendirilirler. Fabrikalar ve bankalar devletin, devlet de işçinin olursa, birtakım ünlülerin depremedelerin ihtiyaçları için burjuvazi ile pazarlık yapmasını beklemek gerekmez, bu ihtiyaçlar üretimin derhâl afet bölgesi önceliğiyle yeniden planlanması sonucunda dakik bir biçimde giderilebilir. Aynı şekilde bugün deprem bölgesi halkından işçilerin, köylülerin ve esnafın banka kredi ve kredi kartı borçları, vergi ve sigorta borçları derhâl sıfırlanabilir.

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu olarak, kimsenin kendi evinin enkazı altında kalmayacağı bir düzen için çalışmayı sürdüreceğiz. Biliyoruz ki, istibdadın ve Türkiye burjuvazisinin yarattığı karanlığı elleriyle yırtmaya muktedir olanlar, ken-

Devrimci Marksizm 51-52

dilerini ilk günden itibaren enkazların tepelerinde, en tehlikeli noktalara kurulan domuz damlarının altında, sıhhiye çadırlarında, ülkenin dört bir yanındaki yardım kolilerinin başında gösterdiler. Sadece bu güce güveniyoruz. Şimdi birlik ve dayanışma, işçi sınıfının etrafında birleşme zamanıdır. Çünkü depremin enkazından canlarımızı, kapitalist düzenin enkazından halklarımızı emeğin gücüyle çıkarabiliriz.

Deprem komünizmi

Levent Dölek

Deprem bölgesine girdiğimiz andan itibaren açık olan benzin istasyonları dışında tek kuruş para harcamadık. Çünkü deprem bölgesinde para geçmiyor. Çokça yanlış anlaşıldığı gibi sadece kâğıt para değil kredi kartları vs. yani dijital para da geçmiyor. İhtiyaçlar mal ve hizmetlerin değerleri üzerinden alınıp satılması ile gide-rilmiyor. Enkazlarda arama kurtarma faaliyetlerinden yardım dağıtımına kadar her şey emek gücü ile gerçekleştiriliyor. Ama ücret karşılığı değil gönüllü olarak. Emek ürünleri de emek gücü de meta değil. İşbölümü var ama mübadele yok. Burjuva siyasal iktisadın işbölümü ve mübadele arasındaki zorunlu bağın insan doğasından geldiği savı, insanların en doğal haline döndüğü ve hayatta kalmak için sosyal bir savaşım verdiği deprem bölgesinde hayatın pratiği içinde yerle bir olmuş durumda. Rasyonel davranış kendi faydını maksimize etmeye çalışmak değil dayanışmayla ve paylaşarak hayatta kalmak. Can pazarında herkesten yeteneğine göre herkese ihtiyacına göre ilkesi hâkim.

Bildiğimiz anlamda devlet de yok. Ankara'nın takım elbiseli devletinin uğra-madığı yerlerde kamuffajlı devletle halk arasındaki ilişki ters yüz oluyor. Höt zöt yerini dayanışmaya, ayrışma yerini bütünleşmeye bırakıyor. Ülkenin batısından getirilip yıkıntuların ortasındaki bir Halkbank şubesini korumak üzere sokağa atıl-mış polisler de çareyi halkla bütünleşmekte ve dayanışmakta buluyor. Gittiğimizde gördük öğrendik. Samandağ halkı konserve ürün tüketmiyor. Zeytin ekmek yiyor ama ton balığının kapağını açmıyor. Bu durumda polisler gönüllülerden ton balığı, konserve vs. alıyor ve gönüllü yardım faaliyetlerinin devamı için elzem olan mazot temininde kolaylık sağlıyor. Bu bir rüşvet ilişkisi değil. Kimse kâr etmiyor beraber

hayatta kalma savaşı veriliyor. Üretim geçici olarak durduğu için sınıfsal ayrımlar da ortadan kalkıyor. Zengin de yardım kuyruğunda fakir de. Zenginin hayatta kalması için silahlı bir azınlık eliyle fakirlerin üzerinde tahakküm kurması makul değil bu ortamda. Yağma ve hırsızlık olasılığına karşı polis ve askerin tam bir güvenlik sağlaması mümkün değil. Devletin ve mülk sahibi azınlığın silahlanma tekelinin kalkması bir zorunluluk olarak kendini dayatıyor.

Komünizm! Sovyetlerin iç savaş döneminde uyguladığı savaş komünizmi gibi tek yaşamsal amaca odaklanmış bir planlama ve seferberlik hali. Üretim araçlarının gelişmesi önündeki özel mülkiyet engelinin kalkmasıyla ulaşılan bollukla gelen bir komünizm değil. Trotskiy'in savaş komünizmini tarif ederken kullandığı ifadeye benzer şekilde "özünde... kuşatma altındaki bir kalede tüketimin sistematik olarak düzenlenmesi..." İdealleştirilebilecek bir durum değil. Bir çözüm bir model de değil. Mükemmellikten her yönüyle uzak. Yüksek ahlakla yerin dibine batası bir ahlaksızlık da bir arada yaşanabiliyor elbette. Hayatını riske atarak enkazın içine dalan maden işçileri de orada. Enkazdan biri kurtarılrken fotoğraf verme yarışına giren hatta bunun için kavga çıkaran bile var. Bir un çuvalını, bir teneke yağ yardım gitmeyen ücra yerlere götürmek için seferber olan da var, enkazları, yardım faaliyetlerini selfie dekoru yapıp elinden telefonu düşürmeyi de var... Ama yüksek ahlaki değerler ahlaksızlığı, dayanışma bencilliği bastırıyor. Komünist ilişkiler zorunluluktan doğuyor. İnsan doğasına en uygun olan davranış tarzına yöneliyor.

Tabii ki bu komünist ilişkiler kalıcı ve istikrarlı değil. Kapitalizm ve sermaye deprem bölgesinde geçici bir süreliğine hâkim ilişki tarzı olmaktan çıktığı halde deprem bölgesinin sınırlarından başlayan büyük bir kapitalist kuşatma var. Deprem bölgesinde yaşamsal nitelikteki ihtiyaçlar kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu o dış dünyada üretiliyor. Çadırdan, jeneratöre, giyim kuşamdan gıdaya her şey parayla satın alınıyor. Deprem için toplanan bağışlarla çadır, jeneratör, gıda götürmek için şirketlerle pazarlık yapılması gerekiyor. Bu pazarlığın belirleyicisi ise insan canı değil piyasa fiyatıydı. Şirketler hibe ya da bağış yapmadı mı yaptı. Ama nasıl deprem bölgesinde farklı ilişki biçimleri bir arada bulunuyor ama dayanışma ve paylaşma hâkim oluyorsa dışarıda da sermaye ve piyasa hâkim ilişki biçimi olmayı sürdürüyor. Deprem bölgesinde ücret karşılığı çalışma yok. Ama hiçbir karşılık beklemeden deprem bölgesine koşan işçiler bilhassa hayatını riske atarak enkazların en zorlu bölgelerinde çalışan maden işçileri patronlarından izin almak zorunda kaldılar. Daha fazla maden işçisi daha fazla canın enkazdan kurtarılması demektir ama aynı zamanda da daha az kömür çıkartılması! Türkiye bir inşaat cenneti. Yani her taraf iş makinesi ve vinç dolu. Hepsi bölgeye gidebilirdi. Daha fazla can kurtarılırdı. Ama bu inşaatların durması demektir. İstanbul Finans Merkezi'nin seçimden önce tamamlanması gerekiyordu! Sonuçta ne kömür üretimi durdu ne inşaatlar... Ne de Borsa İstanbul!

Deprem kapitalizmi

Kapitalizm! En çıplak haliyle gerçek kapitalizm! En büyük felaket anında bile kâr hırsını kaybetmeyen sermaye birikiminden başka bir motivasyonu olmayan kapitalizm. Milyonlarca insanın öldüğü savaşlardan kâr ettiği gibi depremden

de kâr etmeyi bilen kapitalizm! Depremın olduğu sabah Borsa İstanbul saatinde açıldı ve depremin yıkımı dolayısıyla inşaat, çimento vb. sektörlerde talep artışı beklentisi hemen ilgili şirketlerin kağıtlarının tavan yapmasıyla kendini gösterdi. Kapitalizmin refleksi yerindeydi ama o sırada devlet bırakın köyleri, ilçeleri, Kahramanmaraş'ın en merkezi yeri olan Trabzon Caddesi'ne dahi ulaşma refleksi gösterememişti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın deprem bölgesinde yaptığı konuşmalarda ise “yeniden inşa” vurgusu dikkat çekiyordu. Kimsenin yeniden inşa ile ilgilenmediği enkaz altındaki canlarını düşündüğü günlerde Erdoğan sürekli konuyu kentlerin yeniden inşasına getiriyordu. Bu tamamıyla burjuva sınıf refleksinin bir yansımasıydı. Çünkü depremin yaralarını sarmak farklı sınıflardan insanlar için bambaşka anlamlar taşıyordu.

Yeni inşa edilecek evler iktisadi değer yaratacak ve bu evleri yapan sermaye sahiplerine kâr getirecektir. Yeni inşaatlar başlamadan önce enkaz kaldırma faaliyetleri sırasında dahi özel sektörün iş makinelerinin kiralanması ile kapitalizm kâr etmeye başlamıştır. Deprem bölgesine gönderilen yardımlar da iktisadi değer ve kâr kaynağıdır. Deprem bölgesine büyük bir marketten kolilerce gıda ve malzeme alıp gönderdiğinizde, çadır üreticisinden çadır, jeneratör üreticisinden jeneratör satın aldığınızda bunların hepsi sermayeye kâr milli gelire de artı olarak yazılır. Göreceğimiz bir yıl sonra Erdoğan iktidarda kalırsa da bir şekilde iktidar değişirse de sermaye adına ülkeyi yöneten kim olursa olsun, büyük depreme rağmen ekonomik büyümeyi sağlamakla övünecektir. Büyüyen sadece sermayenin kârı olduğu halde, halkın yıkımı ve sefaleti üzerinden bir başarı hikayesi yazacaktır.

Geçtiğimiz gün “Türkiye Tek Yürek” bağış kampanyasını ele alalım. Buraya patronlar telefonla canlı yayına bağlanıp yaptıkları bağışları açıkladılar. Bu program emekçi halkın geniş kesimleri için ikna edici olmaktan uzaktı, pek çok insan adını koyamadığı bir rahatsızlık duydu yaratılan bu mizansenden. Şirketlerin hayırseverlik yarışının emekçi halkla çok farklı olduğu, beş kuruş veremeyecek durumda olan ay sonunu getirmekte zorlanan işçilerin 500 lira vermesiyle, parayı geçtik canını ortaya koyarak enkazlara giren madencilerin yardım ve dayanışma duygusuyla davranışıyla en ufak bir ortaklığı bulunmadığı apaçıktı. Yapılan bağışların vergi matrahından düşülmesi en çok rahatsızlık yaratan konuların başında geldi. Ama bağışları vergi matrahından düşmek buzdağının sadece görünen kısmı. Kapitalizm sermayeye hayırseverlikten bile kâr ettiren sistemin adıdır.

Kısaca bazı rakamlar verelim. 1 milyon lira yardım yapan şirket bu rakamı vergi matrahından düştüğünde 200 bin lirasını geri alır. Geriye 800 bin TL kalıyor yine de diye düşünmeyin. Bağış ile yapılan reklamın da bir iktisadi değeri var. TV'ler arası ortak yayınlarla devlet tarafından şirketlere reyting garantisi sunulan bu faaliyette bir dakika görünmenin reklam piyasasındaki değeri yaklaşık 300 bin TL'dir. Yine de geriye 500 bin TL kaldı diye de düşünmeyin. Çünkü bu şirketler zaten rutin olarak reklam yapıyorlar. Deprem dolayısıyla diziler, spor müsabakaları yayınlanmadığı için onlar da reklamları kestiler. Halk felaket yaşarken yapacakları reklamın ters tepeceğini de hesaplıyorlar tabii. Bu kampanya şirketler için tam bir fırsat! Bu şirketlerin yıllık reklam bütçelerinin zaten 500 Milyon-1 Milyar lira arasında olduğunu söylesek manzara netleşir değil mi? Bu paralar emekçi halk için uçuk rakamlar ama burjuvaların zaten her zaman yaptığı ve gelecekte yapacağı rutin rek-

lam harcamaları... Emekçi halk içinde “Allah rızası için” denir, “bir elin verdiğini diğeri görmesin” felsefesi vardır. Yapılan yardımın duyurulması bir karşılık beklenmesi ayıplanır. Sermaye için ise tam tersi geçerlidir. Televizyona çıkıp bağış yapan patronlar yukarıda gösterdiğimiz gibi verdiklerinden fazlasını kazanmış buradan bile kâr etmeyi başarmıştır.

Karacoğlan’ın dediği gibi üryan geldik üryan gideriz. İnsanlar ve toplumlar doğumda en saf hallerindedirler ve doğal hallerindedirler, ölümden de o hale dönerler. Yaşadığımız deprem toplum olarak böyle bir andır. Toplum olarak yaşama tutunmaya çalıştığımız bu kriz anında insan doğasına uygun olan dayanışma, paylaşma, eşitlik bencilliğin önüne geçmiştir. Toplum bilhassa deprem bölgesinde can havliyle kendisine kapitalizmin giydirdiği deli gömleğini yırtarak hayata tutunmaya çalışmıştır. Depremi yıktığı evlerin enkazından canlarımız nasıl emeğin gücü ve seferberliği ile çıkmışsa yaşadığımız sosyal enkazdan çıkmanın yolu da sermayenin değil emeğin etrafında toplumun paylaşımcı, dayanışmacı, eşitlikçi ilişkilerle yeniden inşasıdır. Bu sebeple emekçi halkı enkazın altına gömen ve üstüne bir de kâr eden kapitalist barbarlığın karşısında depremin enkazları arasından çıkan komünizm geleceğimizi temsil ediyor.

Bencillik çağında kucaklaşma

Sungur Savran

Ne affi, bunca bilginin ardından?

T. S. Eliot, "Gerontion" ¹

Bizi mahcup eden gençliğe, yüzümüzü kızartan mühendislere, doktorlara, avukatlara, yazılımcılara, yas ve hüznün içine sevinç ve kıvanç ekleyen öğretim üyelerine, kültür çalışanlarına, orta kademe yöneticilere, depresyon bölgesine giden ya da yardım eden bütün kardeşlerimize teşekkürler. Hiç olmazsa bir parantez açtığınız için teşekkürler.

Okura bir açıklama borcumuz var. Bu satırları yazma ihtiyacını neden duyduğumuzu izah etmemiz gerekiyor. Geçtiğimiz yıl bir yazı yazdık, *Devrimci Marksizm* dergisinin özel bir sayısı olarak yayınlanan 50. sayısında yayımlandı. Daha başlığından itibaren katı bir yargı ileri sürüyor: İçinde yaşadığımız dönemi "Bencillik Çağı" olarak anıyor. Son yarım yüzyılın gelişmelerinin birike birike bütün dünyada ve ülkemizde insanlığı bencilleştirdiğini söylüyor. Postmodernizmin bu bencilliğin ideolojik söylemi olduğunu, rahat bir yaşama kavuşmuş modern küçük burjuvazinin ve onun sağlam müttefiki eğitilmiş yarı-proletaryanın da bu bencilliğin sınıf tabanını oluşturduğunu. Nihayet postmodernizmle yakından bağlantılı olan

¹ T. S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, çev Cem Yavuz, İstanbul: Everest Yayınları, 2023, s. 85.

“kimlik politikası”nın da, neredeyse bütünüyle paradoksal biçimde bu bencilliği örgütlediğini, çeşitli kimliklere dayalı bir politikanın işçi sınıfı ve yoksullardan uzak duran bir “örgütlenmiş bencillik” oluşturduğunu iddia ediyor.

Dikkat edilirse, bu depremde arama kurtarma ve yardım faaliyetinde ortama damgasını vuran esas toplumsal gücün sözünü bile etmedik yukarıda. Madencilerin, inşaat işçilerinin, itfaiyecilerin, belediye işçilerinin ve elbette toplumun yaşadığı her faciada bir kurtarıcı melek rolü oynayan sağlıkçıların faaliyetlerinin çok açıkça gösterdiği gibi, işçi sınıfı bu depremde acı ve yas içinde kıvranan topluma önderlik etti. Ama “bencillik çağı” aktörleri arasında işçi sınıfı olmadığı, tam tersine bu sınıf “bencillik çağı”nın esas mağduru olduğu için **bu yazı bağlamında** ona teşekkür etmedik. Teşekkürümüz toplumu daima sırtında taşıyan bu sınıfa değil, “bencillik çağı”nın taşıyıcısı sınıf ve katmanlara idi.

Kolektif pratik tekzip

Deprem sonrasında Türkiye toplumunda yaşanan büyük dayanışma kabarıışı, bizim *Devrimci Marksizm* yazımıza bir tekzip gibi görülebilir. Yazımızda ileri sürmüş olduğumuz fikirler pratikte yanlışlanmış kabul edilebilir! Biz ki her zaman Marx’ın Feuerbach üzerine tezlerinin ikincisinin söylediği gibi, pratiğin aslında her düşüncenin gerçek kıstası olduğunu daima savunduk, kendi yazımızı ve orada dile getirilen düşünceleri bundan ne muaf tutarız ne istisna kabul ederiz. Yukarıda sayılan toplumsal gruplar ve meslekler, yani bizim tam da “bencillik çağı”nın taşıyıcısı saydığımız toplumsal sınıf ve katmanlar depremde öyle has bir duyarlılık göstermişlerdir, afetzede halkımızı öylesine kucaklamışlardır ki böyle davranışlar gösteren insanlara kişisel ya da “örgütlenmiş” düzeyde “bencil” demek, çağımıza “bencillik çağı” yaftası koymak, en azından bizim topraklarımızda büyük bir yanlıgı gibi görünmektedir. İtiraf ederiz!

Uluslararası yardım buna dâhil mi?

Kimileri uluslararası arama kurtarma faaliyetinin ve maddi yardımların da aynı sevinçle karşılanması gerektiğini düşünmüşler ki bu konuda bir imza kampanyası bile düzenlediler. Biz farklı düşünüyoruz. İmza kampanyasını düzenleyen aydınların enternasyonalizmi bizi sevindirirdi elbette ama başka vesilelerle aynı zamanda en başta emperyalist bir devletler topluluğu olan AB’ye, daha arka planda kalsa bile Ukrayna savaşı vesilesiyle ortaya çıktığı gibi aynı zamanda ABD ve NATO’ya da gösterilmese, böyle “enternasyonalizm” gösterileri daha inandırıcı olurdu. Bir de merak ediyoruz doğrusu, metni imzalayanlar Siyonist İsrail’e de teşekkür etmişler midir zihinlerinde?

“Doğal” afet diye anılan ama aslında bütün sınıflı toplumlarda sosyal düzenin de damgasını yiyerek kat kat büyüyen facialar dolayısıyla yapılan uluslararası yardımlar devlet yardımlarıdır. Bu faaliyetlerde (istisnai durumlar dışında) devlet kuruluşları ya da gayri resmi olarak desteklenen toplumsal girişimler ve onun uzman, talimli, ücretli elemanları görev yapar. Dolayısıyla, bu destek faaliyetleri aslında uluslararası diplomasinin ve ilgili devletlerin dış politikasının araçları olarak görülmelidir. Kapitalist devletlerin dış politika araçlarını alkışlamak bizim

çok önemsedığımız bir faaliyet değildir.

Şöyle bağlayalım: Uluslararası yardım hiç olmasaydı, bu, bugünkünden daha kötü bir durum olurdu. Bugün bu yardım büyük ölçüde art niyetlerle, diplomatik hesaplarla vb. yapılıyor ama her şeye rağmen halkları birbirine yakınlaştırıyor. Öyleyse kötü bir şey değil. Ama teşekkür edilecek kimse yok çünkü arkasında çıkarlar yatıyor.

Biz gerçekten yanıldık mı?

Yukarıda deprem konusunda Türkiye toplumunda doğan kucaklaşmaya Türkiye’de “bencillik çağı”nın taşıyıcılarının katılmış olması ışığında bizim tezimizin bir yanığı gibi görüldüğünü “itiraf” ettik. Şimdi bu görüntünün kaynağının nerede yattığını açıklamamız gerekiyor. Elbette hepimizin aklı ve ruhu deprem ile doluyken kısacık bir açıklama ile yetineceğiz. Sosyal Darvencilik ne derse desin, insan sadece acımasızca kendi bireysel bencil çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan bir varlık değildir. İnsan toplumlarının sınıflı yapısı, daha ötede toplumun örgütlenişi, hatta evrimin yasaları, insanın içinde hem kendi çıkarlarının peşinde koşan hem de toplumun en azından bir bölümünü, bazen de toplumsal hayatın bütününe gözetken iki karşıt dürtünün bir arada yaşamasını gerekli kılar. İlki, yani bencil çıkar o kadar varsayılıyor ki izaha bile muhtaç değil. Biz ikincisinin varlık nedenine işaret etmekle yetinelim. Sınıf güdülerini bu sitenin okuruna izah etmeye gerek yok. Ama toplumun bütününe gözetme güdüsü? İnsan toplumsal bir hayvan (Aristo: “zoon politikon”; Marx: “tür varlığı”) olduğu için kendi çıkarı (farklı bağlamlarda değişen ölçülerde) toplumun varlığına ve sağlığına bağlıdır. Dolayısıyla, kendi çıkarı diğer insanları ve toplumsal hayatı da (değişen ölçülerde) gözetmesini zorunlu kılar.

Şayet insan von Hayek veya Ayn Rand türü köktenci liberallerin, ayrıca sosyal Darvencilerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi kendi çıkarından başka hiçbir şey düşünmeyen bir varlık olsaydı, yani serapa bencil olsaydı, o zaman zaten “Bencillik Çağı” diye bir şey olmazdı. Zira bütün çağlar bencillik çağı olurdu! Biz bir “Bencillik Çağı”ndan söz edebildiysek bunun nedeni, insanın hep gözetmek zorunda olduğu özgeciliğin, diğerkâmlığın, başkalarını ve toplumsal hayatı da sakınma dürtüsünün bu çağda aşırı derecede gerilemiş olmasından geliyor.

Dolayısıyla, şimdi “yanılgı”mızın sadece görünüşte olduğu gerçeğini ortaya koyabiliriz. Yukarıda bu “yanılgı”yı çok dikkatli formüle ettik. Dedik ki, bu çağa “bencillik çağı” demek büyük bir yanılgı gibi görünmektedir. İtiraf ederiz! “Görünmektedir” dedik. “Yanıldık” demedik.

Litmus testi

Esas büyük test, pratiğin testi şimdi başlıyor. Yukarıda saydığımız ve “bencillik çağı”nın taşıyıcıları olduğunu ileri sürmüş olduğumuz sınıf ve katmanlar (varlıklı modern küçük burjuvazi, eğitilmiş yarı-proletarya, büyük öğrenci kitlesi, özel olarak üniversite öğrencileri) önümüzdeki haftalarda ve aylarda ne yapacak? Türkiye toplumunun önündeki büyük soru bu. Şayet bu eğitilmiş veya eğitim gören kitle, toplumun önderi olma potansiyelini kanıtlamış olan işçi sınıfıyla birlikte yeni bir toplumsal düzenin arayışı içine girse, biz seve seve “yanıldık” bile derdik.

“Derdik” diyoruz, çünkü bu bir yanılgıdan ziyade, bu sınıf ve katmanların ideolojik, politik, pratik bir değişimi anlamına gelir, “bencillik çağı”nın gerçek olmadığı anlamına değil.

Bu söylediğimizin doğruluğunun çok basit bir kriteri var: 1999 depremi de toplumumuzda aynen şimdi sözünü ettiğimiz türden bir öfke ve dayanışma yaratmıştı. Ama zaman içinde, kiminde çabucak, kiminde çok daha uzun bir döneme yayılarak, bu öfke ve dayanışma yerini unutmaya ve bencilliğe bıraktı. Bencillik çağının tam orta yerindeydik. Bu çağın özellikleri veri alındığında, toplum “normalleşti”!

İşte şimdi yaşayacağımız süreçte hep birlikte cevap vereceğimiz soru budur: Yine 1999’daki gibi, bu aşağılık kapitalist düzenin kendini yeniden konsolide etmesine, devlet mekanizmasının o düzenin hizmetkârlarının elinde kalmasına başımızı eğerek, hatta bazılarımız şen şakrak rıza mı göstereceğiz yoksa işçi sınıfının etrafında toplanarak bu “örgütlü bencillik” çağına bir son mu vereceğiz?

“Normalleşme”nin erken alametleri: İstanbul depremi sorunu

Şimdiden alametler belirdi. Daha enkaz kaldırılmadan önce sosyal medyada olası İstanbul depreminin neredeyse esas konu haline gelmesi, modern küçük burjuvazinin ve yüksek sayıda üniversitenin öğrencilerinin nüfus içinde en yoğun olduğu kentin “kamusal alanı” en çok meşgul eden endişe durumuna yükselmesi, bencilliğin yine alıp yürüyebileceğini düşündürüyor. Kimi okurumuzun “insanlar kendilerinin ve ailelerinin geleceğinden kaygı duyuyor, bunda ne var?” diye hafif öfkelenildiğini duyuyor gibiyiz. Değerli okur, insanın kendisi ve ailesi için kaygılanması değildir bencillik. *Sadece* kendisi ve ailesi için kaygılanmasıdır. Değerli deprem uzmanlarının, bizim için en başta Maraş merkezli depreme karşı önlem alınması için üç yıldır kendini paralamakta olan Naci Görür’ün bu sefer de aynı bilimsel mantıkla Adana ve Kıbrıs’a dikkat çekiyor olduğunu duymamış olamazsınız. Şayet Adana’yı ve Kıbrıs’ı unutup yalnızca İstanbul’da kendi geleceğinizi düşünüyorsanız bunda bir sorun var demektir. Kızacağınıza düşünün biraz.

Üstelik bu tür bencillik insanın kendine zarar verir. Nasıl mı? Siz İstanbul’a takar ve Türkiye’nin geri kalanını, Anadolu’yu, hatta diğer büyük kentleri görmezden gelerseniz (Çetin Altan liberalleşip değerini yitirmeden önce, sosyalist döneminde İstanbul’a “Dükalık” derdi!), İstanbul’a da iyiliğinin dokunmaz. Zira depreme karşı korunma işi sosyo-ekonomik ve politik bir değişim sürecini gerektirir. Bu ise zalim kapitalist mantığın yenilgiye uğratılmasını. Bunu sadece İstanbul’da yapamazsınız. Türkiye’yi kazanmanız gerekir. Yani İstanbul bencilliği yapacak olursanız, bırakın ülkenin başka yerlerini, *İstanbul’u da koruyamazsınız*.

“Normalleşme”nin erken alametleri: üniversite öğrencileri

Bir başka bencillik eğilimi üniversite öğrencileri kitlesinin bir bölümünde görülüyor. Bilindiği gibi, Erdoğan iktidarı üniversitelerde yüz yüze eğitimi bütünüyle engelledi. Bunun Kredi Yurtlar Kurumu (KYK) yurtlarının depremedelere tahsis

edilmesi gerekçesine dayandırılması en ufak bir inandırıcılık taşımıyor. Neden KYK yurtlarını kullanıyorsunuz da devlet konukevleri, misafirhaneleri, tatil mekânları, hatta bu mevsimde boş duran (boş durmasa ne fark eder, o da ayrı) otelleri ve pansiyonları değil? Depremzedeleri bir çatı altına yerleştirmek için ille eğitime bir darbe mi vurmanız gerekiyor?

Hayır, *Gerçek* sitesinin sayfalarında daha ilk günden yazıldığı gibi, üniversitelerin uzaktan eğitime hapsedilmesinin nedeni, depremin ortaya koyduğu toplumsal gerçekler konusunda hızla bilinçlenmeye başlayan gençliğin toplu olarak kampüslerde bulunmasının engellenmesidir. İktidar üniversite öğrencisinin tepkisinden çekinmektedir. Çekinmesi boş yere değildir. Bir üniversite öğretim üyesi olarak bizim şahsen aldığımız sinyal, uzaktan eğitim ortamında bile bu öfkenin ve bilinçlenmenin ifadesini bulduğudur.

Gezi deneyiminin 10. yıldönümünün yaklaşmakta olduğu şu aylarda bu iktidarın kendisini en çok sarsan o deneyimin yeni bir versiyonundan ürkmekten daha doğal bir şey olabilir mi?

Ne var ki, öğrenci kitlesinin içinde öfke hâkim olmakla birlikte, bazı kesimler de şimdiden “bu dönemi en rahat nasıl geçirebilirim, uzaktan eğitimi nasıl avantajım haline sokabilirim?” zihniyetine kapılmış, o büyük ve hepimizi yakan toplumsal sorunu yavaş yavaş arka plana atmaya başlamıştır bile. Ne yazık! Toplumun hayat beklentisi en uzun kesimi olan öğrenci kitlesinin bu büyük riski ortadan kaldırmak için en fazla mücadele etmesi gerekirken kısa vadeli birtakım avantajların çekiciliğine kapılması, aynen İstanbul depremi için söylediğimiz gibi, dönüp o kitlenin kendisini vuracaktır.

Yol ağzı

Bunca bilgiden sonra bu düzeni bir kez daha affedeceksek, bu toplumun ileriye doğru yürütmesinde önderlik yapabileceğini bu facia içinde kanıtlamış işçi sınıfının yanında dayanışmayı ve mücadeleyi geliştirmeyeceksek, gerçekten burnunun ötesini göremeyen benciller yığınınız demektir. İnsanın gerçek “tür varlığı”nı yeniden kuramayacak kadar zavallı benciller.

Emperyalizme ve Siyonizme karşı Filistin Dostları

Emperyalizme ve Siyonizme Karşı Filistin Dostları 2019 yılında kurulduğundan beri Türkiye’de Siyonizm ve emperyalizme karşı mücadelesini sürdürüyor.

Siyonist İsrail’in gayrimeşruluğunu, bölgede emperyalizmin ileri karakolu rolündeki bu oluşumun yıkılmasınının hem Yahudiler hem de Araplar için kurtuluşun anahtarı olduğunu, Türkiye’deki istibdad rejiminin sanıldığı kadar aksine Filistin halkının boykot çağırısına kulak asmayıp İsrail ile işbirliğini sürdürdüğünü haykırmayı sürdürüyor. Siyonistlerin bilhassa sanat alanında kendilerini meşru gösterecek girişimlerine karşı mücadele veriyor.

Bunu yaparken, Siyonizmin yerine Yahudiliği hedef alan anti-semitik, din temelli, mezhepçi ve ırkçı yaklaşımları karşısına alıyor ve bu yaklaşımın Filistin halkına hiç bir yararı olmadığını vurguluyor.

Anti-semitik olmayan, emperyalizm ve Siyonizm karşıtı mücadeleyi sahiplenen herkesi bu mücadeleye omuz vermeye, Filistin Dostları Meclisi’nin çalışmalarına katılmaya, yayınlarını takip etmeye ve paylaşmaya çağırıyor!

filistinindostlari

filistindostlari

anchor.fm/filistin-dostlari

filistindostlari.org

friendsofpalestine.info/

Filistindostu_

friendsofpal_AR

friendsofpales_

Ukrayna: NATO'nun vekâlet savaşı¹

Sungur Savran

Ukrayna savaşı başlayalı beri solda bir facia yaşanıyor. Hem dünya solunda hem Türkiye solunda. Burada elbette sadece sosyalist soldan, kendine “devrimci” ya da “sosyalist” ya da “komünist” adını veren soldan söz ediyoruz. Ukrayna savaşı her yönüyle emperyalizmin yol açtığı, kıskırttığı, devamı için çalıştığı ve gelecekteki planlarına basamak yaptığı bir savaş olduğu halde, Türkiye’de sosyalist solun çok önemli bir kısmı savaşı tartışırken emperyalizmi ya ikinci plana atıyor ya da ondan hiç bahsetmiyor. Bu, en azından, 1960’lı yıllardan itibaren doruğuna çıkan anti-emperyalist duyarlılık dalgasından bu yana, aslında 20. yüzyılın ilk çeyreğinden beri memleketin sol cenahında görülmemiş bir şeydir. Dünyada yaşanan da çok farklı değildir.

Biz bu yazıda okurlara, Ukrayna savaşının gerçek doğasını, daha spesifik olarak emperyalizmin bu savaş içinde oynadığı, büyük ölçüde gizli kalmış olan rolü teşhir amacıyla daha önce yapmış olduğumuz bir dizi çalışmanın yeni bir halkasını sunmak istiyoruz. Ama bunu yapmadan önce savaş konusunda bugüne kadar çeşitli çalışmalarımızda ortaya koymuş olduğumuz genel değerlendirmeyi okura aktarmamız gerekiyor.

¹ Bu yazı geçtiğimiz yaz aylarında *Teori ve Politika* dergisi için yazılmış ve anılan derginin Bahar-Yaz 2022 tarihli 86-87. sayısında yayınlanmıştır. Burada Teori ve Politika yayıncılığının izniyle yayınlanmaktadır. Yazıda eskiden bir yan olduğuna işaret etmek gerekir: Yazı, başta ABD olmak üzere NATO ülkelerinin Ukrayna’ya yaptığı askeri yardıma ilişkin bir dizi istatistiğe başvurmuştur. Bu sayılar elbette eskimiştir. Ne var ki, bu istatistiklerinin işaret ettiği eğilimler yazının yazılmasından sonra daha da güçlenmiştir. Bugün o istatistikler çok daha yüksek sayılarla ifade ediliyor. Kısacası, yazının işaret ettiği somut eğilimler yazı yayımlandıktan sonra daha da keskinleşmiş bulunuyor.

1. Ukrayna savaşına ilişkin genel değerlendirme

Yukarıda bu savaşın arkasında emperyalizmin bulunduğunu söyledik. Solun büyük çoğunluğunun reddettiği ya da görmezlikten geldiği bu yalın gerçeği, konuyu savaşın başlamasının öncesinden alarak izah ettik, kanıtlarıyla ortaya koyduk. Bu yazıda elbette daha önce yazıp söylediklerimizi ayrıntılı olarak tekrarlayacak değiliz. Tam tersine, analizi, daha önce bıraktığımız yerden alarak o aşamada söylediklerimizi yeni bulgular temelinde test edeceğiz ve bu bulgulardan hareketle solun tutumuna ilişkin sonuçlara ulaşacağız.

Daha önce yazıp söylediklerimizi tekrarlamayacağız dedik. Ama *Teori ve Politika* okurları arasında bu konuda daha önce yazdıklarımıza aşina olanlar olabileceği gibi, bu konudaki fikirlerimizi bilmeyenler de olabilir. Bu yüzden önce Ukrayna savaşı konusundaki görüşlerimizin bir özetini aktarmakla başlamayı daha doğru buluyoruz. Daha önce yazdıklarımızı tekrara düşmemek amacıyla görüşlerimizi satırbaşları olarak vereceğiz.²

- Genel dünya durumu üzerinde hayati etkileri olacak böylesine önemli bir gelişmeyi miyop gözlerle değerlendirmek yanlıştır. Ukrayna savaşının gerçek dinamikleri ancak geniş bir bakış açısıyla ve bütünsel tarihî eğilimler göz önüne alınarak anlaşılabilir. Ukrayna savaşına giden yol, NATO'nun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren önce Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda, ardından eski Sovyet cumhuriyetlerinde agresif bir tarzda genişlemesi tarafından döşenmiştir. Ukrayna bardağı taşırın damladır zira Rusya'yı ölümcül bir nükleer saldırı tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır.
- NATO'nun agresif tarzda genişlemesinin ardında Berlin Duvarı'nın çöküşünden sonra emperyalizmin, en başta ABD emperyalizminin, kapitalist restorasyona rağmen Rusya ve Çin'i geleceği için yaşamsal bir tehdit olarak görmesi yatmaktadır. Çin açısından sorunun ekonomik ve giderek artan tarzda aynı zamanda askerî olduğu açıktır. Rusya ise şimdilik esas olarak askerî gücü, ikincil olarak da dünya enerji pazarının en önemli birkaç oyuncusundan biri olması dolayısıyla tehlikelidir. Ancak sorun bundan ibaret değildir. Kuzey Kutup Bölgesi'nde iklim değişikliği sonucunda buzulların erimesi nedeniyle dünya ekonomisinde bir toprak kayması yaşanması ciddi bir ihtimaldir. Rusya'nın bunun sonucunda ekonomik bakımdan da çok büyük olanaklara kavuşacak olması emperyalizm açısından sorunu büyütmektedir. (İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği doğrudan doğruya

2 Meraklı okur özellikle iki yazımızda daha ayrıntılı bilgi bulacaktır. Bunlardan ilki savaş çıkmadan önce, ABD ile Rusya arasında bir söz düellosunun yaşandığı dönemde, savaşın başlamasından tam bir ay önce yayınlanmış üç bölümlük bir yazıdır. "NATO kuşatmasına Rusya'nın yanıtı (1): Ukrayna krizi", <https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/nato-kusatmasına-rusyanin-yaniti-1-ukrayna-krizi>; (2) "Küba füze krizinin 60. yıldönümü üzerine düşünceler", <https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/nato-kusatmasına-rusyanin-yaniti-2-kuba-fuze-krizinin-60-yildonumu-uzerine-dusunceler>; (3) SSCB'yi dağıtılara lanet". <https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/nato-kusatmasına-rusya-tepkisi-3-sscbyi-dagitilara-lanet>; ilaveten: "NATO ile Rusya arasında Ukrayna. 30 yıllık savaş", <https://gercekgazetesi1.net/politika/nato-ile-rusya-arasinda-ukrayna-30-yillik-savas>.

bunun ürünüdür.³) Emperyalizm büyük üretim araçlarında kamu mülkiyeti-ne dayalı merkezî planlama sayesinde birer köylü ekonomisinden dev teknolojik atılımlar yapabilecek bir kapasiteye ulaşan bu iki büyük devlete diz çöktürmek, onları mümkün olursa bölmek, olmazsa yarı-sömürgeleştirmek peşindedir.

- Emperyalizmin bu stratejik yönelişinin hazırlıkları, SSCB'nin dağılmasının (1991), Çin'in ise yüzyıl dönümünde politik süreklilik çerçevesinde kapitalist restorasyon yoluna girmesinin hemen ardından başlamıştır. 1990'lı yıllarda önce AB'nin, ardından ABD'nin müdahaleleriyle kısıktırılan⁴ Yugoslavya iç savaşı, sadece Balkanlarda geleneksel olarak Rusya'yla ittifakı seçmiş olan güçlü bir Güney Slav devletinin ortadan kaldırılarak büyük tarihî özgüllüğü olan bu bölgenin “Güneydoğu Avrupa” adı altında AB ile bütünleştirilmesini amaçlamamıştır. Aynı zamanda gün geldiğinde özellikle eski Sovyet coğrafyasında uygulanacak olan politik ve askerî stratejinin bir provası olmuştur.⁵
- Ukrayna savaşının temelleri 2014'te Maydan olaylarıyla atılmıştır. Ukrayna halkı içinde önemli bir kesimin Avrupa Birlikçi bir gelecek düşü geliştirdiği önce 2005 yılında (Gürcistan'da 2004'te yaşanana benzer tarzda) patlak veren “renkli devrim” olarak anılan karşı devrimci olaylarla ortaya çıkmıştır. Ama 2014 çok daha planlı ve bütünüyle gerici, neredeyse ABD devletince kontrol edilen bir kitle hareketine sahne olmuştur. Bu hareket, doğrudan doğruya neo-Nazi çetelerin askerî gücü sayesinde bir hükümet darbesiyle yepyeni, NATO'cu, AB'ci ama aynı zamanda Rus düşmanı bir milliyetçiliğe saplanmış bir rejimin doğuşuna vesile olmuştur. Kırım, dürüstlüğü kolay kolay sorgulanamayacak bir referandumla Rusya ile birleşme kararı almıştır (1950'li yıllara kadar zaten Rusya Federasyonu toprağıydı.) Daha önemlisi, ülkenin Rusça konuşulan Donbas bölgesinde kendine “Halk Cumhuriyeti” adını veren ve Sovyet dönemi simgelerine başvuran iki devletçik kurulmuştur (Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri). Bu iki devletçiğin bağımsızlık mücadelesi Ukrayna'da 2014-2022 arasında, şimdiki savaş başlamadan bile, 14 bin cana mal olmuştur.
- Emperyalizmin stratejik yönelişi 30 yıldır bir süreklilik arz etmiş olsa da 2008 sonrasında bambaşka bir aciliyet kazanmıştır. 2008'de Lehman Brothers adlı Wall Street bankasının iflası, kapitalist dünya ekonomisinin önce bir finansal çöküşe, ardından da bir büyük depresyona girişinin kapısı olmuştur. Biz buna Üçüncü Büyük Depresyon adını veriyoruz.⁶ Kısaca özetlenecek olursa, büyük depresyonlar, kapitalizmin toplumsallaşmış üretim

3 Bkz. Sungur Savran, “İsveç ve Finlandiya Konusunda Büyük Yalan: (1) Dünyanın Çatısında Kılıç Şakırtıları”, <https://gercekgazetesi1.net/politika/isvec-ve-finlandiya-konusunda-buyuk-yalan-1-dunyanin-catisinda-kilic-sakirtilari>.

4 Sungur Savran, “İkinci Kosova Savaşı”, *Sınıf Bilinci*, sayı 23-24, Bahar-Yaz 1999, <http://www.devrincimarksizm.net/sites/default/files/sinif-bilinci-23-24.pdf>.

5 Bu konuda şu yazımıza bakılabilir: “Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni: Emperyalizmin ve Savaşın Yeni Dinamikleri”, Alan Freeman-Boris Kagarlitsky (haz.), *Küreselleşmenin Krizi* içinde, çev. İbrahim Yıldız-Bahar Kara, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, özellikle s. 181-188.

6 İki 19. yüzyıl sonunda, 1873-1896 arasında yaşanmıştı. İkincisi, 1930'lu yılların ünlü buhranıdır.

süreçlerini yönetmek için uygun bir üretim tarzı olmaması dolayısıyla içine girmiş olduğu tarihsel gerileme çağında ortaya çıkan özgün karakterde derin ekonomik krizlerdir. Piyasa düzenlemeleri bu derin krizi çözemez. Çok uzun, derin ve dünya çapında yaşanan büyük depresyonlar ancak politik, ideolojik, kurumsal ve askerî alanlarda büyük sarsıntı ve altüst oluşlardan sonra aşılabılır. Dünya savaşı ve faşizm bu tür sarsıntı ve altüst oluşların en barbarca ifadeleridir. Kapitalizm bir kez daha “ya sosyalizm ya barbarlık” ikiliğinin eşğine gelmiştir.⁷ İşte Ukrayna savaşı, bu dinamiklerin bir sentezi olarak patlak vermiştir. Çaresizlik içinde çırpınan, gelgitlerle, spazmlarla, ihtilaçlarla sarsılan bir kapitalizmin en yakın tehlike olarak gördüğü iki rakipten birine taarruz etmek üzere ön hazırlığıdır.

- Bu demektir ki, zamanlaması konusunda bir şey söylemek zor olsa da, yeryüzü yeni bir dünya savaşının elle tutulur bir ihtimal haline geldiği bir döneme girmiştir. Marksistlerin bundan sonrası için bütün hazırlıklarını dünya savaşı ihtimalinin gölgesinde yapmaları gerekir.
- Bütün dünyanın Marksistlerinin, sosyalistlerinin, komünistlerinin, devrimcilerinin, anti-emperyalist savaşçılarının bu durumda görevi, Ukrayna’da emperyalizmin amaçlarına ulaşmasına, Rusya’nın yenilgiye uğratılarak zayıflatılmasına ve emperyalizmin saldırısına açık hale getirilmesine karşı tavır almaktır. İnsanlığı ve bütün canlılar âlemini somut bir tehlike olarak tehdit eden dünya savaşı olasılığını geriletmenin yolu da emperyalizme Ukrayna’da bir yenilgi yaşatmaktır. Bu konuda en ufak bir ikircikliliğe izin verilemez. Dünya ve Türkiye sol hareketlerinin çoğunluğunun NATO ve Rusya’ya eşit mesafede durmaya, hatta daha kötüsü NATO’nun sözünü bile etmemeye, üstelik onun propaganda temalarını tekrarlamaya dayanan politikasını açıkça mahkûm etmek gerekir. (Bu meseleye bu yazının sonuç bölümünde döneceğiz.)
- Bu, Putin rejimini ve bu rejimin koruduğu oligarşik kapitalist yapıyı desteklemek anlamına gelmez. Emperyalizmin yenilgisi için çalışmak Putin ve şürekâsına askerî alan dışında destek vermeden yapılmalıdır. Marksizmin savaşa yaklaşımında bunun sayısız örneği vardır. Zaten kapitalizmin çok derin dinamiklerinin ürünü olan dünya savaşını, Putin rejimi gibi bir kapitalist yönetimin nihai biçimde yenilgiye uğratması olanaksızdır. Dünya savaşı tehlikesinin panzehiri sınıf savaşıdır.

SSCB’nin dağılmasından sonra yıllar üzerinden sürdürdüğümüz analiz, dünya durumu üzerine ekonomik temelleriyle ve politik-diplomatik-askeri biçimlenmesiyle yaptığımız incelemeler, bizi Ukrayna savaşının öncesinde yaşanan iki aylık horoz dövüşü döneminde bu sonuçlara ulaştırıyordu.

Şimdi bu genel tespitin bize savaşın gelişimini analiz etmek bakımından sağladığı olanakları görmeye geçebiliriz. Bu yazının herhangi bir yeni katkısı varsa asıl

⁷ Bu konuyu ayrıntılı biçimde incelemiş olduğumuz bir çalışmamıza değinelim: *Üçüncü Büyük Depresyon. Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Genişletilmiş ve Güncellenmiş İkinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2022.

buradan itibaren başlıyor.

2. Bir vekâlet savaşı

Biz bu savaşın ilk gününden beri bir Rusya-Ukrayna savaşı olduğu fikrini reddettik. Savaş 24 Şubat'ta başladı. Bir hafta sonra yayınlanan parti bildirimiz “Barışın yolu NATO'nun ve taşeronlarının askeri yenilgisinden geçer!” başlığını taşıyordu. “Taşeron” kavramından ne anlaşılması gerektiği ise ilk paragrafta ulaşılan sonuçta berraklaşıyordu: “Bu savaşta Ukrayna vekâlet savaşı veriyor.”⁸

Ukrayna'daki savaşın aslında NATO ile Rusya arasında olduğu, Ukrayna'nın sadece NATO'nun vekili olduğu yolunda savaşın ilk günlerinde verilen bu yargı, ilk aşamada, savaşa giden yolun analizine dayanıyordu. Savaşın yaşanmış deneyimi henüz ortada yoktu. Bu tespitin savaşın gelişmesi içinde **somut olarak doğrulanıp doğrulanmadığını** incelemek gerekir. Şimdi dikkatimizi bu soruna çevirelim.

Ukrayna'nın silahlandırılması

Ukrayna savaşı yalnız iki ülke arasında yaşanmıyor. Bir savaşın gelişmesinde en belirleyici faktörlerden biri istihbarat ve keşif teknolojileri ve silah sistemleridir. Bu, teknolojinin dijitalleşme, uzay teknolojisi ve telekomünikasyon alanlarında yaşadığı büyük atılımlar dolayısıyla başka çağlarla karşılaştırılmaz hale geldiği 21. yüzyılda daha da geçerlidir. Ukrayna Rusya'ya karşı kendi silahlarıyla değil, NATO silahlarıyla çarpışmaktadır. Başka NATO ülkelerini bir yana bıraksak bile, ABD başlangıçta sadece 3,7 milyar dolarlık bir destek vadetmişken mayıs ayında ilave bir 40 milyar dolarlık askerî yardım bütçesi kabul etmiştir. Bu tutarın ne anlama geldiğini anlatmak için iki karşılaştırma yapalım.

Bu yardım tutarı Türkiye gibi askerî alanda iddialı bir ülkenin yıllık askerî harcamalarının **iki katıdır**. Öte yandan, ABD'nin her yıl askerî yardımında bulunduğu ülkeler arasında 2020 yılında (o dönemde zaten kendi ordusuyla savaşmakta olduğu Afganistan hariç tutulursa) **ilk beş ülkeye** verdiği yardım miktarı şöyledir: İsrail 3,3 milyar dolar; Mısır 1,3 milyar dolar; Irak 550 milyon dolar; Ürdün 500 milyon dolar; Ukrayna 300 milyon dolar.⁹ Savaşın ilk beş ayındaki yardım, 2020 yılında Ukrayna'ya yapılmış olan yardımının **150 katıdır!**

Yardımin nasıl olağanüstü düzeyde olduğunu anlatabilmek için bir üçüncü noktayı ekleyelim. Amerika savaş boyunca bugüne kadar Ukrayna'ya tanksavar roket Javelin'den 7 bin adet vermiştir.¹⁰ Bu, propagandası çok yapıldığı gibi, çok sayıda Rus tankının savaş dışı bırakılmasını sağlamıştır. Bu konuda tahminler Rus tank envanterinin dörtte birinin Ukrayna'daki savaşta bu aşamaya kadar saf dışı bıraktığını dahi söylemektedir. Doğru ise bunun anlamı şudur: Rus tanklarını saf dışı bırakan Ukrayna değil Amerikan tanksavar roketlerinin yüksek teknolojik kapasitesidir! Ayrıca 7 bin adet Javelin'in ne anlama geldiğini anlamak için ABD'nin

8 <https://gercekgazetesi1.net/dip-bildirileri/dip-bildirisi-barisin-yolu-natonun-ve-taseronlarinin-askeri-yenilgisinden-gecer>.

9 <https://www.statista.com/chart/26641/us-military-aid-obligations-by-country/>.

10 “Briefing: The Long War”, *The Economist*, 2 Temmuz 2022, s. 17.

yılda sadece 2.100 Javelin ürettiğini de ekleyelim!¹¹ Buna yardım denmez, Amerika Rusya ile dolaylı yoldan, yani vekâleten savaşmaktadır!

Yani ABD Ukrayna'ya yardım etmiyor, Ukrayna savaşına yatırım yapıyor! Durum tam tamına şudur: Ukrayna'da Rusya'ya karşı savaş NATO silahları ve Ukrayna insan gücü ile verilmektedir. Teşbihte hata olmaz: Savaşı bir üretim sürecine benzetecek olursak, değişmez sabit sermaye (yani bina, makine ve teçhizat) NATO'dan, değişir sermaye (yani emekgücü) Ukrayna'dan gelmektedir. Ve de bizden göreceğimiz gibi, benzetmeyi sürdürdüğümüz takdirde, sermayenin organik bileşimi son derecede yüksektir!

NATO ülkelerinin Ukrayna'yı silah sistemleriyle nasıl beslediğini gösteren bitmek bilmez bir listeyi (üstelik savaşın erkence bir aşamasında, Nisan başında düzenlenmiş bir listedir bu) incelemek de mümkündür.¹²

En ileri teknoloji

NATO ülkeleri Ukrayna'ya sadece Ukrayna ordusunun kolayca kullanabileceği Sovyet dönemi askerî envanterinden (mesela Almanya eski Demokratik Almanya stoklarından, ayrıca Polonya, Baltık ülkeleri vb. gibi ülkeler de kendi stoklarından makineli tüfekler, tanklar, zırhlı araçlar vb.) vermekle yetinmiyorlar. Düzeyi git-tikçe yükselterek çok daha modern, hatta ABD ordusunun en ileri teknolojilerini içeren silah sistemleri (M777 howitzer obüsleri, Javelin füzeleri, şimdilerde çok konuşulan ve Ukrayna ordusunun kullanıp kullanamayacağı bile sorgulanan kamyon üzerinden aynı anda çok sayıda füze fırlatabilen, 40 mil (yaklaşık 65 kilometre) menzilli HIMARS, yani yüksek mobilite hassas uydu güdümlü topçu füze sistemi vb.) sağlamaktadır.

Ukrayna'nın ekonomisi savaştan önce bile borç batağında idi. Yıllardır İMF stand-by programlarıyla ayakta duruyordu ülke. Bugün savaşın etkisi altında ekonomisinin 2022'de yüzde 30'dan fazla daralacağı öngörülüyor. Buna karşılık bütçesi ayda 5 milyar dolar açık veriyor.¹³ Bu açığı karşılamak için para basıp duran ekonomi yönetimi, ulusal parası grivna'yı korumak için merkez bankası rezervlerini hızla tüketmeye başlamıştı.¹⁴ Sonunda dolar karşısında parasını yüzde 25 devalüe etmek zorunda kaldı.¹⁵ Temmuz sonlarına doğru ekonomi temerrüdün (resmî iflasın) eşliğinden döndü çünkü alacaklı ülkeler siyasi olduğu kuşku götürmeyecek bir kararla borç ödemelerini yıl sonuna kadar ertelediler.¹⁶

Böylesine acıklı bir ekonomiye tabloya rağmen Ukrayna en yüksek silah teknolojileriyle çarpışıyor! Buna nasıl Rusya-Ukrayna savaşı denebilir?

¹¹ Aynı yerde.

¹² <https://www.oryxspioenkop.com/2022/04/answering-call-heavy-weaponry-supplied.html>.

¹³ "As Prices Soar in Ukraine, War Adds Economic Havoc to Human Toll", *New York Times*, 25 Temmuz 2022. [h](#).

¹⁴ "Briefing", a.g.m., *The Economist*, s. 18.

¹⁵ "As prices soar", a.g.m.

¹⁶ "International Creditors Give Ukraine More Time To Make Debt Repayments", *New York Times*, 20 Temmuz 2022. [h](#).

Emperyalist birleşik cephe

Ukrayna'daki savaşı en çok ABD ve İngiltere'nin kışkırttığı kimse için sır değil. Savaşı Avrupa Birliği ülkeleri arasında esas olarak Doğu Avrupa ülkelerinin desteklediği, Almanya, Fransa ve İtalya gibi belirleyici büyük Batı Avrupa ülkelerinin ise ekonomik, politik, askerî birçok nedenle çok daha tereddütlü, gerilimli, iç çelişkilerle dolu bir destek verdiği de biliniyor. Ancak bütün bu farklara rağmen emperyalizm şimdilik bir bütün olarak Ukrayna'nın arkasında yer alıyor.

Ukrayna'ya askerî desteği Almanya'da Ştuttgart yakınlarında bir üstten 40 farklı ülke koordine ediyor. Bu gruba Ukrayna Temas Grubu adı verilmiş.¹⁷ Görülüyor ki Temas Grubu NATO'nun dışına taşmış durumda. Bilindiği gibi NATO'nun üye sayısı 30 iken İsveç ve Finlandiya'nın katılmasıyla birlikte 32'ye çıktı. Oysa Temas Grubu'nda 40 ülke var. Bunlar arasında ABD'nin Hint-Pasifik bölgesinde Çin'e karşı kurduğu, QUAD denen ittifakın üyelerinden Japonya ve Avustralya gibi ülkeler de var.¹⁸ Yani emperyalizm bu savaşa dünya çapında bütün gücüyle çullanıyor. Elbette “Kambersiz düğün olmayacağına” göre İsrail de Temas Grubu'na dâhil. İsrail kendisi zaten emperyalizmin, özellikle ABD emperyalizminin Ortadoğu'daki ileri karakoludur. Şimdi casusluk teknolojisinden kuantum hesaplamaya kadar birçok alanda gelişkin teknoloji kapasitesini emperyalist ittifakın hizmetine sunarak yeni kozlar elde ediyor.

Suriye'nin “iç” savaşında 65 ülke şu ya da bu şekilde (en çok IŞİD ya da DAİŞ denen örgüte karşı kurulmuş olan ittifak aracılığıyla) gelişmelerin içindeydi. Şimdi Rusya-Ukrayna savaşı diye sunulmaya çalışılan bu savaşta da en az 42 ülke savaşın bir parçası. Kapitalizm, emperyalizm çağında sadece üretimi değil savaşı da dünya çapında “toplumsallaştırıyor”!

NATO askerî eğitimi

ABD ve diğer NATO ülkeleri Ukrayna savaşına kendi birlikleriyle katılmaktan (şimdilik!) dikkatle kaçınıyorlar. Bunun resmî gerekçesi savaşı tırmandırıp iki nükleer güç arasında bir çatışma başlatmamak. Ama daha derinde yatan dürtü elbette Amerikan, İngiliz, Polonya vb. askerlerini savaşa sokup bunun bir NATO savaşı olduğunu dünyaya ilan etmeme kaygısı. İşte bu kaygı aynı zamanda bir dizi utanmazca ikiyüzlülüğe yol açıyor. Mesela Amerika'nın Özel Kuvvetler eğitimcileri Ukrayna sınırları içinde Ukrayna askerlerine eğitim veriyor, hatta “muharebe görevlerinin planlanmasına yardımcı oluyor”.¹⁹ Ama işin püf noktası şurada: Bunlar ABD ordusu adına çalışmıyor. Tamamen “gönüllü olarak” Ukrayna'ya yardım elini uzatan, masraflarını kitle fonlaması sayesinde karşılayan, emekli askerler. İnanırsanız!

Yukarıda Ukrayna ordusunun donanımının NATO'dan, insan gücünün ülkenin

¹⁷ <https://www.nytimes.com/2022/04/26/world/europe/lloyd-austin-ukraine-contact-group.html>.

¹⁸ Trump döneminde kurulan ama Biden'ın da şehvetle sahip çıktığı QUAD dışında bir de Biden-Boris Johnson ikilisinin marifeti olan, üçüncü üye olarak Avustralya'yı içeren AUKUS var.

¹⁹ “In Ukraine, U.S. Veterans Step In Where the Military Will Not”, *New York Times*, 5 Temmuz 2022, <https://tinyurl.com/26z3ajws>.

kendi vatandaşından geldiğini belirtmiştik. Görüldüğü gibi burada yeni bir alana adım atıyoruz. “Muharebe görevlerinin planlanması” artık “eğitim” değildir, savaşın bir parçasıdır, hem de önemli bir parçası. Burada vekâlet savaşı yavaş yavaş silah arkadaşlığına dönüşmeye başlıyor.

NATO komando güçleri ağı

NATO ülkeleri askerinin Rusya’ya karşı Ukrayna askeri ile birlikte muharebe işlevleri üstlendiğine ilişkin haberler Amerikan basınına son günlerde iyice sızmaya (ya da kasıtlı olarak sızdırılmaya) başladı. Bunda amacın ne olduğu önemli ama şimdilik bu konuda spekülasyon yapmaktansa bu sızıntıları değerlendirmekle yetinelim. Yukarıda aktardığımız “gönüllü eğitmenler” hikâyesi 5 Temmuz tarihinde yayınlanmıştı. Bu kez 25 Haziran tarihli bir haberi ele alıyoruz.²⁰

Haberden bazı cümleleri olduğu gibi çevirerek alıntılar yapmak, durumun vahametini anlatmak bakımından gerekli (vurgular bizim): “Silah, **istihbarat** ve eğitim vermeye koşan gizli bir komando ağı”. “Ukrayna dışında Almanya, Fransa, İngiltere’deki üslerde, ama bir kısım CIA personeli gizli biçimde ülke içinde, çoğunlukla başkent Kiev’de, ABD’nin Ukrayna silahlı kuvvetleriyle paylaştığı çok büyük miktardaki **istihbaratı yönetiyor**.” “Bir yandan da İngiltere, Fransa, Kanada ve Litvanya dâhil olmak üzere başka NATO ülkelerinden birkaç düzine komando da **Ukrayna için de çalışıyor**”, eğitim ve **danışmanlık** görevleri üstleniyor. Almanya’daki Ramstein üssünde ABD Hava Kuvvetleri’ne bağlı “Bozkurtlar” adı verilen bir ekip **taktik ve teknik düzeyler de dâhil olmak üzere** Ukrayna hava kuvvetlerine destek sağlıyor. Ukrayna birliklerine sağlanmış tabletlere uydudan savaş alanı haritalaması uygulaması aracılığıyla **istihbarat ve keşif bilgisi** sağlanıyor. Özel Kuvvetler Komutanı Senato’da yaptığı açıklamalar bağlamında çok sayıda ülkenin katıldığı bu özel kuvvetler işbirliğinin “üzerinde konuşulmayan” önemli bir konu olduğunu belirtiyor.

Görüldüğü gibi burada artık sadece silah sağlamak ve bunların kullanılması için eğitim vermek değildir konu. Ülke içinde komando gruplarının istihbarat ve keşif faaliyetini yürütmesi, uyu yoluyla yine istihbarat ve keşif faaliyetine girdi sağlanması, birliklere “danışmanlık” yapılması ve uzaktan da olsa hava kuvvetlerine taktik ve teknik destek verilmesi söz konusudur. İstihbarat, keşif ve taktik düzeyleri, muharebe için **vazgeçilmez girdilerdir**. Muharip güçleri istihbarat ve keşif bilgisinden yoksun bırakmak, kör bir insanı direksiyona oturtmak demektir. Taktik düzeyde destek ve danışmanlık ise, muharip güçlerin zihinsel işlemlerinin paydaşı olmak anlamını taşır. Kısacası, bütün bunlar, NATO ülkeleri Ukrayna savaşında silah ve teçhizatı yollamak dışında, insan gücü açısından da **en vasıfı, en nitelikli, en gelişkin muharip işgücünü de** sağlıyorlar demektir.

Sekiz yıllık hazırlık

Emperyalist devlet temsilcileri, NATO sözcüleri ve emperyalist medya, Ukrayna savaşını duru gökte aniden çakmış bir şimşek gibi göstermeye çalışıyorlar.

²⁰ “Commando Network Coordinates Flow of Weapons in Ukraine, Officials Say”, *New York Times*, 25 Haziran 2022, <https://tinyurl.com/2p88ncjb>.

Rusya'nın, savaşı “en ufak bir kıskırtma olmaksızın” başlattığını ileri sürüyorlar. Oysa kendileri Ukrayna'ya sekiz yıldır bu savaşa hazırlanmışlardır ve bu aslında gizlenemiyor.

ABD-Ukrayna arasında son yıllarda yapılmış olan Özel Kuvvetler işbirliği, tarafların bu savaşın karmaşık yönlerine savaş kaostundan önce hazır olmasını sağlamış bulunuyor. *New York Times* gazetesinden çevirerek alıntılıyoruz: “Pentagon yetkilileri, Amerikan Özel Kuvvetleri ve Ulusal Muhafız eğitmenlerinin 2015'ten beri Lviv yakınlarındaki Yavoriv Muharebe Eğitim Merkezi'nde 27 binden fazla Ukrayna askerini eğittiğini söylüyor.” Buna bir dizi başka NATO müttefikinin de binlerce Ukraynalıya eğitim verdiğini eklemek gerekiyor.²¹ Geçtiğimiz 17 Haziran'da, o günlerde İngiltere'nin hâlâ başbakanı olan Boris Johnson, ülkesinin her bir üç aylık dönemde 10 bin Ukrayna askerini eğiteceğini taahhüt etti.²²

ABD yetkililerinin kendi ağzından açıklanan bu olgularla savaşın birden gökten düşüncesine başladığı fikrini bağdaştırmak mümkün mü?

NATO savaşın bitmesine engel oluyor

Ukrayna savaşının elbette birçok karmaşık yanı var. Belirleyici konu NATO üyeliği ve Ukrayna'ya nükleer füze yerleştirilmesi ihtimali olmakla birlikte, başta Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığı konusu olmak üzere savaş sonucunda çözüm bekleyen başka sorunlar da mevcut.

Bu karmaşık meselelerin varlığına rağmen Rusya ve Ukrayna çok erken bir aşamada, savaşın başlamasından sadece bir ay sonra bir barış anlaşmasının eşiğine geldiler. Türkiye'nin arabuluculuğunda önce Mart başında Antalya'da, daha sonra 28-29 Mart günleri İstanbul'da yapılan toplantılarda iki taraf birbirine o kadar yaklaştı ki Zelenski kendisi, 28 Mart'ta İstanbul toplantısı başlamadan hemen önce, Ukrayna'nın “tarafsızlık” statüsünü benimsediğini, NATO üyeliğinden vazgeçmeyi taahhüt ettiğini, karşılığında ulusal güvenliğini güvenceye bağlamak için bir garantör devletler sisteminin kurulmasını talep ettiğini açıkladı. Rusya'nın en önemli talebi ilk iki nokta (NATO'ya katılmama taahhüdü ve tarafsızlık) üzerinde yoğunlaştığına göre anlaşma çok yakındı.

Gelgelelim 28-29 Mart toplantısından kısa süre sonra Ukrayna masadan uzaklaşacaktı. Bunun nedeni araştırıldığında ortaya çıkan tablo şudur. Yaklaşık bir hafta sonra 6-7 Nisan tarihlerinde yapılan NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı sonrası NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg “bu savaş uzun sürecek” anlamında bir açıklama yaptı. Daha bir hafta önce tarafların birbirine ne kadar yaklaştığı bilindiğinden emperyalist Batı medyası dahi bu açıklamayı şaşkınlıkla karşıladı. Bu arada en büyük savaş kıskırtıcılarından İngiltere'nin o dönem başbakanı olan Boris Johnson, bu toplantının hemen ertesi günü Kiev'e giderek Zelenski ile görüştü. Johnson'ın Ukrayna başkanına “anlaşmaya yanaşma, arkandayız” dediği, hatta basıy yaptığı birçok basın organına zamanla sızdı.²³

²¹ Aynı yerde.

²² *The Economist*, a.g.m., s. 17.

²³ Bu gibi konularda Türkiye medyasında, bizim görebildiğimiz kadarıyla, emperyalist propagan-

Kısa süre sonra 20 Nisan'da Mevlût Çavuşoğlu televizyonda Ahmet Hakan'ın sorularına cevap verirken "Bazı NATO ülkeleri Rusya'yı zayıflatmak amacıyla, hatta belki Putin düşer diye savaşın uzamasını istiyor" dedi. Bu, 6-7 Nisan Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda açıkça konuşulmuştu. Çavuşoğlu'nun bu açıklaması, bomba gibi bir ifşaattı. Ama emperyalist basın bunu görmezlikten geldi.

Ancak birkaç gün sonra, 25 Nisan tarihinde, ABD Savunma Bakanı Lloyd Austin Kiev ziyaretinde, ABD'nin Rusya ordusunun gücünü yitirmesini amaçladığını açıklayınca artık itiraf en yetkili ağızlardan birinden gelmiş oldu.²⁴ Savaşı isteyen taraf emperyalizmdi! Bir ay sonra ABD'nin NATO nezdindeki büyükelçisi Julianne Smith ülkesinin Ukrayna savaşı hedefini daha da köşeli bir terimle açıklayacaktı: **Rusya'nın stratejik yenilgisi.**²⁵

Savaş politikasının başka araçlarla sürdürülmesidir. Artık bu savaşın ardındaki politikanın gerçek yüzü kendini göstermişti: En azından ABD ve İngiltere, Rusya'yı yıpratmak ve ciddi şekilde zayıf düşürmek için, hatta başarılılabirirse bir rejim değişikliği gerçekleştirmek amacıyla **savaş istiyordu.**²⁶

Ukrayna'nın yaşadığı yıkımın sorumlusu emperyalizmdir

Emperyalist kampın savaşın uzatılması yolundaki çabasının anlamını çok yalın biçimde vurgulamamız gerekiyor. Bu mesele emperyalist devletlerin ve medyanın ideolojik planda en çok kullandığı propaganda aracının nasıl kof, hatta sahte olduğunu ortaya çıkarmıştır. Savaşın özellikle başlarında medya Batı'ya göç eden milyonlarca Ukraynalı kadın ve çocuğu, veda sahnelerini, daha sonra yıkım ve ölümü, zaman zaman da hastanelere, yaşlı huzur evlerine, okul binalarına yapılan saldırıları tekrar tekrar göstererek Rus aleyhtarı propagandanın ana eksenine haline getirdi. Söylenen şeydi: Rusya'nın hiçbir neden yokken başlattığı bu savaş Ukrayna halkını ağır bir katliam ve yıkım ile karşı karşıya bırakıyor. Şimdi savaşın uzamasını istediklerini açıkça dile getirerek emperyalistler aslında Ukrayna halkının ıstırabından kendilerinin sorumlu olduğunu itiraf etmiş oluyorlar.

Hastane, doğumevi, yaşlılar huzurevi, okul gibi yerlerin bombalanması meselesinde ise Ukrayna suçüstü yakalanmıştır. Ukrayna ordusu veya Azov Taburu olarak bilinen, zaman zaman "gönüllüler" olarak anılan neo-Nazi milisler buraları askerî birliklerin gizlenme mekânı ya da silah ve cephane deposu haline getirerek askerî hedefler haline getirme suçunu işlemektedir. Bu konuda Birleşmiş Milletler İnsan

daya taviz vermeksizin en soğukkanlı haberciliği *Cumhuriyet* gazetesinde Deniz Berktaş yapıyor. Berktaş'ın savaş içindeki ülkenin başkenti Kiev'den haber yapması da elbette haberleri ilk elden topluyor olması anlamını taşıyor. Berktaş, İngiltere'nin ve daha genel olarak NATO'nun, Ukrayna yönetiminin barış masasından uzaklaşmasında oynadığı rolü birkaç kez vurgulamıştır.

24 "How Does It End? Fissures Emerge Over What Constitutes Victory In Ukraine?" *New York Times*, 26 Mayıs. <https://tinyurl.com/3y6a43ee>.

25 <https://www.politico.eu/article/western-allies-nato-us-uk-eu-against-russia-want-to-see-defeat-moscow/>.

26 Biden'in Nisan ayında Polonya ziyareti esnasında Putin için "bu adam iktidarda kalamaz" dediği hatırlardadır. Çavuşoğlu da yukarıda sözünü ettiğimiz televizyon görüşmesinde bunun amaçlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Hakları Komisyonu'nun hazırladığı bir rapor temelinde²⁷ Batı basınında dahi yer almış örnekler vardır.²⁸

Emperyalizmin kendi içinden itiraflar

Nihayet, kendi başına alındığında hiçbir şeyin kanıtı olmasa da emperyalist âlemin çok önemli bazı şahsiyetlerinin bu savaşın NATO'nun savaşı olduğu koa nusundaki tespitlerine de ayrıntıya girmeden değinmekte yarar var. ABD'nin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli stratejisti olarak ün yapmış, Sovyet-Çin çelişkilerinden bir ABD-Çin ittifakı çıkararak Sovyetler Birliği'ni yalıtmayı bilmiş olan eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger açık açık Ukrayna'nın barış masasından uzaklaştırılmasını eleştirmiş, Zelenski'nin masaya oturup Rusya'nın taleplerini kabul etmesinden, hatta Rusya'ya toprak vermesinden başka yol olmadığını ifade etmiştir.²⁹

(Kissinger aradan iki ay geçtikten sonra, Alman ZDF televizyonuna verdiği bir demeçte Ukrayna'nın Rusya'ya toprak vermesinin yanlış olacağını söylemiştir. Bu hem uluslararası hem de yerli medyada “Kissinger fikir değiştirdi” şeklinde sunulmuştur. Oysa yaşanan bambaşka bir şeydir. ABD devletinin sorumlu bir hizmetkârı olarak Kissinger, Zelenski'den başlayarak, Biden yönetimi içindeki şahinlerden geçerek kendisine ulaşan basınca karşı koymamış ve savaş taraftarlarına taviz vermiştir. “Fikir değiştirdi” teorisinin savunucuları, bir sonraki cümleye hiç dikkat etmiyorlar: “Kissinger, Batı'nın hangi konuların tartışmaya açık ve hangilerinin kesinlikle açık olmadığını kesin bir şekilde belirtmesi gerektiğini; ve bunu Ukrayna halkı ile iş birliği içinde yapmasının doğru olacağını belirtti.”³⁰ Demek ki, Kissinger için bazı konular “tartışmaya açık”tır. Bu, Kissinger'ın sadece toprak verme konusunda geri adım attığını açıkça gösteriyor. ABD ve İngiliz emperyalizminin bugünkü yöneticileri gibi Zelenski'yi barış masasından uzak durmaya çağırıyor.)

ABD'de Uluslararası İlişkiler araştırmacıları arasında seçkin bir yeri olan Şikago Üniversitesi öğretim üyesi John Mearsheimer de 2014 Maydan olaylarından beri söylediklerini savaş döneminde de tekrarlamıştır. Mearsheimer ABD-Rusya ilişkilerinin bu hale gelmesinin ABD'nin saldırgan politikasının bir ürünü olduğu kanısındadır ve bunun bütünüyle yanlış bir politika olduğunu ısrarla belirtmektedir.³¹

Gerek Kissinger gerekse Mearsheimer elbette emperyalizmin akıl hocalığı alanında uzmanlaşmış insanlardır. Onların niyeti emperyalist çıkarlara karşı çıkmak

27 *Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation*, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

28 <https://www.yahoo.com/news/un-says-ukraine-bears-share-041554667.html>.

29 <https://www.nytimes.com/2022/05/25/world/europe/henry-kissinger-ukraine-russia-davos.html>.

30 <https://t24.com.tr/haber/eski-abd-disisleri-bakani-kissinger-geri-adim-atti-ukrayna-rusya-ya-toprak-vermemeli,1048448>.

31 Isaac Chotiner, “Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine”, 1 Mart 2022, <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>

değil, aynen geçmişte Kissinger'ın SSCB'ye karşı Çin'i oynamış olması gibi, bugün esas büyük rakip olarak sivrilen Çin ile uğraşırken Rusya'yı bir Avrupa ittifakına dâhil edebilmek veya en azından tarafsızlaştırabilmektir. Ancak her ikisi de bu görüşlerini savunurken dünya durumunun bugün geldiği aşamanın Rusya'nın değil ABD'nin sorumluluğu olduğunu vurgulu biçimde belirlemektedir.

Bu doğrultuda açık ve dürüst konuşan bir başka emperyalizm ajanı eski NATO Genel Sekreteri Belçikalı Willy Claes olmuştur. Claes Belçika televizyonundaki bir konuşmasında kelime kelimesine şöyle söylemiştir:

Biraz cesur bir şekilde ifade edecek olursam, *mesele Rusya ile Amerika arasında bir çekişmedir*. Ukraynalılara saygım ve sempatim sonsuz, ha bu arada söyleyeyim ki Avrupa topu taca atıyor. ... Sonuç olarak Amerika savaşın epey bir sürmesine itiraz etmez. ... Bu, savaş endüstrisi için bir altın çağ. O da tanım gereği Amerikalılardır.³²

Görüldüğü gibi, Claes aslında söylenmemesi gereken bir şey söylemekte olduğunun (“biraz cesur bir şekilde ifade edecek olursam”) gayet iyi farkındadır: “mesele Rusya ile Amerika arasında bir çekişmedir”. Yani bu Amerika'nın adına verilmekte olan bir vekâlet savaşıdır! Eski NATO genel sekreterinden daha iyi kim bilecek! Şimdiki de biliyor da, görevi bunu saklamak!

Liberal sola kendi kültürel dünyası içinden uyarı: Jürgen Habermas

Bu savaşın çarpıcı özelliklerinden biri, kendine “sol” diyen ama liberalizmin nüfuzuna tamamen teslim olmuş çok yaygın bir duyarlılık alanının Rusya'ya neredeyse emperyalizmin has ajanlarından daha fazla saldırması, NATO'nun adını bile etmemesi. Bu liberal solun duyarlılığının etkisi altındaki solcu aydınlar burjuva liberal düşünür Jürgen Habermas'ın düşüncesinin çok hitap edeceğini bilerek biz de onu aktaralım.

Habermas'ın Ukrayna savaşı konusunda yazdığı gazete yazısında ifade ettiği fikirleri parça parça, siga siga ele alalım ki hem tadı çıksın hem iyi anlaşılsın. Önce şöyle bir cümlecik kuruyor Habermas: “Erkenden uyguladığı şiddetli yaptırımlarla bu çatışmaya *de facto katılımı* konusunda en ufak bir kuşku bırakmayan Batı, ...” Habermas'ın NATO emperyalizminin bu savaşın içinde olduğu, bir parçası olduğu konusunda kuşkusuz yoktur. Sonra devam ediyor: “... Batı tam da bu yüzden formel anlamda savaşa girip girmediğini gösteren belirsiz sınırı geçip geçmediğini askerî destek konusunda attığı her bir ilave adımda dikkatle değerlendirmelidir...” Burada da duralım: “*formel anlamda* savaşa girip girmediğini gösteren belirsiz sınır”. Konuşan bir felsefeci titizliği ile konuşuyor, biz de onu öyle anlamalıyız. Habermas, Batı'nın formel anlamda henüz savaşın içinde olmadığını ama *de facto* (fiilen) savaşın parçası olduğunu söylüyor. Ama birinden ötekine geçiş anı oynak ve belirsizdir, her ilave tedbir buna yol açabilir. Öyleyse *nitel* bir farktan *değil* sadece *nicel*

32 <https://www.globalresearch.ca/habermas-war-ukraine-conversion-former-pacifists-leads-mistakes-misunderstandings/5783010>. Vurgu bizim.

bir gelişmeden söz ediyoruz demektir. Bizim yukarıdan beri anlattığımız her şey (silah, mühimmat, teçhizat, istihbarat, keşif, danışmanlık, taktik destek, “gönüllü” eğitmenler, komandolar) aslında bu nicel gelişmenin bir parçasıdır. Üstelik “... bu sınır belirsizdir çünkü Putin'in kendi tanımına bağlıdır.”³³ Bu üçüncü önermeyle feylesofumuz demiş oluyor ki Batı'nın savaşın formel anlamda içinde olup olmadığı sorunu aslında teorik değil pratik bir sorundur. Neden? Çünkü bir kez Putin Batı'yı savaşın formel anlamda içinde diye tanımlarsa ona da savaş açacaktır. Sanki Habermas değil Marx konuşuyor!³⁴

Habermas'ın bu müdahaleyi yapmasının siyasi bağlamını da iyi anlamamız çok yararlı olacaktır. Bizde pek önemi yok ama Avrupa'da, hele hele Almanya'da liberal solun nüfuz alanında eski Marksistlerin yanı sıra Yeşillerin de çok önemli bir yeri olduğu biliniyor. Şu anda Almanya'da üçlü bir koalisyon iktidarda. Sosyal Demokratlar, geleneksel burjuva liberal FDP ve Yeşiller ile birlikte yönetiyor ülkeyi. İnsan, bu üçlünün arasında, tarihî programı ekoloji ile birlikte “barış” hedefine yaslanan Yeşiller'in diğer iki ortağa göre daha temkinli olacağını, daha az savaş kışkırtıcılığı yapacağını bekler, değil mi? Hayır, öyle değil. Sosyal Demokrat başbakan çok daha ikircikli, dikkatli, hatta yalpalayan bir politika izlerken Yeşillerin şu anda Dışişleri Bakanı görevini üstlenmiş olan eş lideri Annalena Baerbock en şahinler arasında! Baerbock savaş konusunda mecliste yaptığı ateşli bir konuşmada geçmişle ilgili ciddi bir hesaplaşmayı da dile getirmiş. İşte Habermas'ın derdi bunlarla: Rusya'nın izlediği politikanın “gençleri pasifist yanlısımlarından kopardığını” söylüyor alaylı biçimde. Ama esas derdi, Başbakan Olaf Scholz'un temkinli politikasını Baerbock'un haçlı seferi ruhuna karşı savunmak. Yukarıda en hassas cümleleri gördük: Dikkat edin, dünya savaşı çıkarırsınız demek istiyor Habermas Baerbock gibilere!

Bu gelişmeler genç kuşakları haklı olarak şaşırabilir. Ama dünya solu buraya birdenbire gelmedi. Uzun, on yıllar süren bir sürecin içinden süzülüp, bugüne ulaştı. Biz de Yeşil barışseverlikten NATO şahinliğine terfi ederken (!) Baerbock'un aslında kendisinden çeyrek yüzyıl önce aynı yolu yürümüş bir emsal vak'adan ders çıkarmış olabileceğini hatırlatalım. Yugoslavya iç savaşının bugün eski Sovyet coğrafyasında yaşananlar için bir prova olduğunu hep söyledik, yukarıda da tekrarladık. Anlaşılan Alman Yeşillerinin tarihi bakımından da doğru imiş bu.

Kosova Savaşı (1999) her bakımdan bir sosyal demokrat savaşı. Avrupa'nın dört büyük ülkesinde de kendine sosyal demokrat diyen partiler iktidarda idi, koalisyon hükümetlerinde de başbakanlar onlardandı: İngiltere'de Tony Blair, Fransa'da Lionel Jospin, Almanya'da Gerhard Schröder, İtalya'da ise bugün Demokrat Parti adını taşıyan partinin (eski İtalyan “Komünist” Partisi) o gün adı her ne idiye o partinin lideri. Ama Almanya'da işi daha da eğlenceli kılan, hükümetin bir “sol” koalisyon olması ve Dışişleri Bakanı'nın da yine Yeşiller'in o dönemdeki lideri olma-

33 Alıntı için bkz. “Italy's crisis redoubles European foreboding”, *New York Times*, 16 Temmuz 2022, <https://tinyurl.com/2ejffmde>. Bütün vurgular bizim.

34 Marx'ın Feuerbach üzerine ikinci tezini hatırlatalım: “İnsan düşüncesine nesnel doğruluk atfedilip edilemeyeceği teori alanına ilişkin değil, pratik bir sorundur. İnsan, düşüncesinin doğruluğunu, yani gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya ait oluşunu pratik içinde kanıtlamalıdır. Düşüncenin gerçek olup olmadığına ilişkin pratikten yalıtılmış bir tartışma bütünüyle skolastik bir sorundur.”

sıdır. Joschka Fischer, hayata bir kasabın oğlu olarak gelmiş bir halk çocuğu ve bir 1968’lidir. Devrimci döneminde meclis başkanvekiliyle yüz yüze konuşurken ağza alınamayacak derecede ağır bir küfür ederek meşhur olmuştur. Habermas’ın da daha solcu olduğu o dönemde onun öğrencisi olmuş biridir. 1999’da NATO bombalarını Belgrad halkının tepesine yağdırma görevini işte bu eski devrimci, yeni sözde Yeşil pasifist hiç yüzü kızarmadan üstlenmiştir. Baerbock asla yalnız yürümeyeceksin!

Fischer, bir süre sonra politikadan çekilerek iş hayatına, hani derler ya, “atılmıştır”. İlk işi ABD’nin 1997-2001 arası Dışişleri Bakanı olan, yani Kosova savaşında Fischer’in “silah arkadaşı” sayılması gereken Madeleine Albright’ın danışma firmasında Alman şirketlerine danışmanlık hizmeti vermektir. (Albright, henüz bakanken kendisine Irak’a uygulanan ambargonun yüz binlerce çocuğun ölümüne yol açtığını hatırlatan bir gazeteciye verdiği “değerdi” cevabı ile ünlüdür.) Fischer’in esas ondan sonra üzerine aldığı iş çok “şık”tır: Nabucco petrol boru hattını yapmakta olan şirkete danışmanlık. Yeşiller Partisi’nin liderine bir savaş kabinesinde rol aldıktan sonra bir de fosil yakıt projesine danışmanlık yapmak doğrusu çok yakışmıştır!

Kafası karışmış, hayatta var olmaya çalışırken bir yandan da geçmişin düş kırık lıklarına çıkar yol bulmaya çabalayan kendi halinde eski Marksistleri tenzih ederiz. Ama genç kuşak, eski devrimci yeni sol liberal birtakım şahsiyetlerin, hasbelkader hiç hak etmedikleri yerlere yükselmiş “önde gelen” politikacıların veya şöhret ham line gelmiş bazı aydınların Marksizmle ve devrimcilikle derdinin ne olduğunu iyi araştırmalıdır. Olabilir ki bunlar koskoca kitlelerin desteğine yaslanarak yükseldikten sonra, tam da kendilerini burjuvazi için değerli kılan o geçmişlerine, yepyeni yükselme fırsatlarının önünde bir engel olmasın diye tükürüyorlardır. İlk kulak vera diğinzinde, onlar değişik bir fikir söylüyor gibi gelebilirler size. Oysa o anda burjuvaziye yeni görevler üstlenmek için iş başvurusu yapmaktadırlar.

Ara sonuç

Emperyalist ülkelerden sağdaki 98 yaşında (Kissinger), “sol”daki ise 92 yaşında iki dinozordan başka doğruyu söyleyen pek kimse olmasa da, gerçek açıktır: Ukrayna savaşına NATO’nun izlediği stratejik yöneliş yol açmıştır. NATO liderleri ve en başta Amerikan ve İngiliz yönetimleri savaş çıkarmayı özellikle, bilinçli ve kasıtlı olarak istememiş olsalar bile (ki bizce Rusya’yı zayıflatmak, yalıtılmak, yıpratmak vb. amacıyla istemişlerdir), en azından savaşın çıkmasından memnundurlar; dahası, bitmesini istememekte, devam etmesi için özel çaba göstermektedirler.

Ukrayna bir vekâlet savaşında NATO emperyalizminin aracı haline gelmiştir. Durum tam olarak şudur: NATO, bütün bir ülkeyi ve halkını kendisinin paralı askerler ordusu haline getirmiştir. Başına da aynen eskiden oynadığı televizyon dizisinde olduğu gibi ülkenin başkanı rolünde sahneye çıkmış bir tiyatrocuyu getirmiştir!

Bugün dünya finans kapitalinin ve elbette Londra’nın Wall Street’i “City”nin çıkarlarının en önde gelen sözcülerinden biri haftalık *The Economist* dergisidir. Bu dergi Marx’ın zamanında da vardı ve Marx’ın bununla günlük ekonomik ve politik gelişmelerle ilgili olarak polemige girdiği de olmuştur. İşte bu dergi, ana dosyasını Ukrayna savaşına ayırdığı temmuz başı sayısının başyazısında şu soruyu soruyor:

“Uzun Savaşı Nasıl Kazanmalı?” Verdiği cevap şudur: Ukrayna'nın motivasyonu yüksek potansiyel savaşçı sayısı çok yüksektir. Batı'nın savunma sanayii ülkeyi destekleyebilir. Açık değil mi? NATO'nun silahları, Ukraynalıların hayatları eşittir “uzun savaşta zafer”.³⁵

3. Dünya Savaşı'nın emperyalist genelkurmay toplantısı: NATO'nun Madrid Zirvesi

NATO'nun ve emperyalizmin bütün dünya halklarını tehdit eden tutumu Ukrayna'da izlenen strateji ile sınırlı değil. 28-30 Haziran 2022 tarihlerinde İspanya'nın başkenti Madrid'de toplanan NATO zirvesi iki yılda bir zaten düzenli olarak yapılmakta olan zirvelerden biri değildi. Madrid Zirvesi, hem Soğuk Savaş'tan bu yana ilk kez NATO'nun düşman gördüğü ülkeleri adlarını vererek işaret etmiştir, hem NATO'nun ilgi alanını bütün kuzey yarıküresi haline getirmiştir, hem de, en önemlisi elbette budur, NATO'nun hangi koşullarda diğer nükleer güçlerle savaşmayı göze alacağını belirleyerek dünya savaşı tehdidini üstü örtülü olarak savurmuştur. Üstelik biraz sonra göreceğimiz gibi, epeyce hafif sayılabilecek bazı koşullar altında bile.

Burada Madrid NATO Zirvesinin kararlarını bütünsel olarak değerlendirmeye girişmeyeceğiz. Sadece Ukrayna savaşının doğasını ve yarattığı diyalektiği, yani olası sonuçlarını iyi kavrayabilmek için gerekli bazı yönlerine değineceğiz. Ama şunu söylemeden geçmeyelim: Madrid'in bütünsel bir değerlendirmesi uluslararası sosyalist hareketin önümüzdeki döneme ilişkin görevlerini belirlemesi bakımından çok önemlidir.

Şimdiden belirtelim ki, Madrid Zirvesi'nin en önemli boyutlarından biri Türkiye hükümetinin veto tehdidini kaldırmasıyla birlikte İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya katılmasıdır.³⁶ Bunun önemi sadece çok zengin iki Kuzey ülkesinin askerî ve ekonomik gücünün emperyalist askerî aygıtı katılmasından kaynaklan-

35 “How to win the long war”, *The Economist*, 2 Temmuz 2022, s. 9. Ukraynalıların savaşma konusunda “motivasyonu”nun yüksek olduğu fikri propaganda savaşının en azından abartması gibi görünüyor. *The Economist*'in muhabirleri bile aynı sayıda tersine birtakım göstergelerden söz ediyor. En önemlisi, haziran ayının ikinci yarısında İngiliz askerî istihbaratının Ukrayna birliklerinden firarlar olduğuna dair raporudur (aynı yerde, s. 16). Temmuz ortasında ise çok daha vahim bir gelişme ortaya çıkmıştır: Zelenski, ülkenin güçlü istihbarat örgütü SBU'nun başı Bakanov'u ve cumhuriyet başsavcısı Venediktova'yı vatana hıyanet iddiasıyla görevden almıştır. Bu iki görevlinin birinin savaş boyunca Ukrayna'ya istihbaratını sağlayan kuruluşun başında olduğu, diğerinin ise adalet mekanizmasında büyük bir kudrete sahip olduğu düşünüldürse Ukrayna devletinin savaşta bugüne kadar nasıl kaygan bir zeminde yürümüş olduğunu anlamak mümkün olur. Emperyalist medya sabah akşam Putin'in generallerinin gerçeği liderlerinden sakladığını söyleyedursun! Ne var ki, Batı basınının, deyim yerindeyse, ağzından kaçırıp sonra saklamaya çalıştığı diğer bir gerçek de savcılar ve yasa uygulayıcılar arasında 651 başka hıyanet vak'asının, istihbarat örgütünde ise 60 civarında ek vak'anın “Ukrayna aleyhine faaliyetler”den sorumlu görülmeledir. Bkz. *Le Monde*, 18 Temmuz 2022. <https://www.lemonde.fr/international/live/2022/07/18/guerre-en-ukraine-en-direct-volodymyr-zelensky-limoge-des-hauts-dirigeants-apres-des-soupcons-de-trahison->

36 Bir küçük kayıt koyalım yine de: Tayyip Erdoğan 18 Temmuz 2022'de yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra bu iki ülkenin üçlü muhtıraya uygun davranmaması halinde meclis onayının verilmeyeceği yolunda bir tehdidi gene yapmıştır. Bunun ne ölçüde olası olduğunu tartışmak bu yazının konusu dışında kalıyor.

mıyor. Sadece Rusya ile 1.200 kilometrelik bir sınırı olan ve federasyonun ikinci büyük kenti olan Petersburg'a (Leningrad) sınırdan mesafesi sadece 200 kilometre olan Finlandiya'nın askerî gücünün ülkenin nüfusu ile ölçülemeyecek derecede güçlü olması dolayısıyla dolayı çok büyük bir tehdit oluşturması da değil mesele. Bütün bunların ötesinde, bu katılımın en önemli yanı, Arktik Okyanusu'na kıyıdaş beş NATO ülkesinin (ABD, Kanada, Danimarka, İzlanda, Norveç) şimdi yanlarına hemen kıyının berisinde yer alan iki Kuzey ülkesini de alarak safları sıklaştırmasının, yukarıda bahsedildiği gibi, Kuzey Kutup Bölgesi üzerinde var olan ekonomik rekabetin yakında askerî biçimler almasının olası olduğunu göstermesidir. Dünyanın çatısında ilk kılıç şakırtıları böylece duyulmuş olmaktadır:

Biz bunun dışında Madrid Zirvesi'nde kabul edilen NATO 2022 Strateji Belgesi'nin kararlarından hareketle bazı özgül konuları öne çıkaracağız.

Düşman tanımlama

NATO her ne kadar iki yılda bir düzenli olarak zirveler toplamakta ise de her zirvede bir strateji belgesi çalışması yapmaz. Örnek olarak, bundan önceki son strateji belgeleri 1991, 1999 ve 2010 yıllarında düzenlenen zirvelerde kabul edilmiştir. Madrid'de kabul edilen strateji belgesinden önce son belge 2010 Lizbon Zirvesi'nde kabul edilmişti. Bu belgede ise NATO herhangi bir potansiyel düşman tanımlamamıştı.

Madrid'de kabul edilen belgede Rusya Federasyonu, "en önemli ve dolaysız tehdit" olarak ilan ediliyor (# 8, s. 4).³⁷ İkinci düşman ise Çin Halk Cumhuriyeti'dir (# 13, s. 5). Çin'den söz eden madde aynı zamanda Rusya ile Çin'in "derinleşmekte olan bir stratejik ortaklık" geliştirmekte olduklarını ekliyor. Nihayet, birkaç ülke de özellikle kitle imha silahları dolayısıyla tehdit olarak anılıyor: İran, Suriye ve Kuzey Kore (# 18, s. 5).³⁸

Bizim bu yazı çerçevesinde konumuz değil ama NATO'nun ilan ettiği bu düşman profilinin Türkiye açısından ne anlama geldiğini iyi tartmak gerekir: "Düşman"lardan üçü Türkiye'nin kuzeyden, doğudan ve güneyden komşusudur. NATO savaşlarının, Türkiye sosyalist hareketince bugün olduğu gibi hafife alınmasının ne kadar ağır bir hata olduğu salt bundan bile anlaşılabilir!

NATO'nun ilgi alanının kuzey yarımküresinin tamamına yayılması

NATO, adından da belli olduğu gibi, Atlas Okyanusu'nun (Atlantiğin) kuzey yöresinde iki kıtanın ülkelerini merkez almış bir ittifaktır. SSCB'ye karşı kurulmuş olduğu için onu tehdit edecek bir coğrafi yakınlığa ulaşmak (ve Türk ordusunun

37 NATO 2022 Strategic Concept, 29 Haziran 2022. Metinde bir karardan söz ettiğimizde paragraf ve sayfa numaralarını parantez içinde vereceğiz.

38 Bu üç ülkenin George W. Bush'un 11 Eylül'ün (2001) hemen ardından açıkladığı "şer eksenii" ülkeleriyle tek istisna ile aynı olması dikkat çekicidir. İstisna Irak'tır zira o ülkede kitle imha silahları mevcut olmadığını ana işgalci emperyalist devletler (ABD ve İngiltere) bile kabul etmek zorunda kalmıştır! Şimdi onun yerini Suriye alıyor.

“ucuz” askerinden yararlanmak) amacıyla, kurulduğu 1949’dan üç yıl sonra Yunanistan ve Türkiye’yi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Yoksa esas olan Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleridir. Tabii, Afganistan’da, saldırı altındaki üye ülkeye bütün NATO ülkelerinin destek olması hükmünü içeren 5. maddeyi ABD’nin yürürlüğe sokması, bu coğrafi sınırları fiilen genişletmiştir. Ama hukuken bakıldığında, 11 Eylül saldırısının ABD’ye yapıldığı varsayıldığı için bunu izah etmek yine de mümkündür.

Madrid strateji konsepti ise NATO’yu Çin’le savaşmaya bile memur ediyor. Yeni coğrafi alan olarak önce Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile Afrika’nın batısında Kuzey Afrika ülkelerinin hemen güneyinde yer alan beş kara Afrika ülkesini kapsayan Sahel bölgesi tehlikeli, istikrarsızlıkla malûl bölgeler olarak ilan ediliyor (# 11, s. 4). Sonra buna Hint-Pasifik bölgesi (yani pratik olarak bütün Asya sahilleri) ve Balkanlar bölgesinin Batısı ile Karadeniz de ekleniyor (# 45, s. 11). Yani ABD’nin doğusundan başlayıp batısında sona eren bir coğrafi kapsam biçiliyor NATO’ya. Bunun boşuna yapılmadığı açık. NATO’nun aynı belgede aşağıda ele alacağımız dünya savaşı tehditlerinin Çin’i ve Kuzey Kore’yi de hedeflediği düşünülünce coğrafi bakımdan bu yeniden tanımlama işleminin arkasındaki dinamiğin dünya savaşı hazırlığı olduğu ortaya çıkıyor.

Uzay ve siber uzay da *casus belli*

Madrid strateji konsepti 360 derece nitelemesiyle yeni savaş tiyatrolarını kara, deniz, hava alanlarının ötesinde uzay ve siber uzay olarak tanımlıyor (# 17, s. 5). Bu tespit, teknolojiye verilen önemin de ana boyutlarından birini oluşturuyor. Uzay ve siber uzayın bu şekilde muharebe alanları haline getirilmesinin teknolojiye dikkatin ötesinde *casus belli* (savaş nedeni) haline getirilmelerini amaçladığını şimdi göreceğiz.

Dünya savaşı tehdidi

Şimdi işin en önemli yanına geliyoruz. Burjuva medyasının hiç söz etmediği yanına. Madrid 2022 strateji konsepti, bütün dünyaya, elbette en başta Rusya ve Çin’e dünya savaşı ve nükleer savaş tehdidi savuruyor!

Belge, nükleer savaş kapasitesi olan ve NATO gücüyle karşılaştırılabilir düzeyde rakipler olarak nitelenebilecek ülkelerle (“peer-competitors”) savaşa hazır olduğunu ilan ediyor. (# 22, s. 6) Dünyada epeyce sayıda nükleer güç var: Hindistan, Pakistan, İsrail ve Kuzey Kore de nükleer silahlara sahip. Ama “peer-competitor” denebilecek ülke sayısı sadece iki: Çin ve Rusya. Bu ikisinin biriyle NATO’nun savaşa tutuşmasının dünya savaşını tetikleyeceği ise hemen hemen kesin. NATO strateji belgesi üç ayrı koşulda NATO’nun böyle bir savaşa gireceği tehdidini yapıyor;

- Herhangi bir müttefike (yani NATO üyesine 5. madde uyarınca) destek olma zorunluluğu (# 21, s. 6).
- Tek veya ardı ardına gelecek bir uzay veya siber uzay saldırısı da 5. maddenin yürürlüğe sokulması gerekçesi olabilir (# 25, s. 7).

- Hibrit operasyonlar da silahlı saldırı düzeyine ulaşarak 5. maddeyi harekete geçirmeyi gerektirebilir (# 27, s.7).

Görüldüğü gibi, dünya savaşının çıkmasına yol açabilecek koşullarda çita son derecede düşük tutulmuştur. Örnek verelim: Almanya'nın su ve/veya elektrik şebekelerine yönelik bir siber saldırı, NATO ülkelerinin toplu halde Rusya veya Çin'e savaş açmasına gerekçe oluşturabilir. Üstelik bir siber saldırının sorumlusunun keşfedilmesinin çok zor olduğu hatırlanırsa bu, mesela İkinci Dünya Savaşı'nda Japon uçaklarının Pearl Harbor'da yarattığı tahribatın *casus belli* olarak kullanılmasına benzemeyecektir. Amerika'nın Vietnam'a savaş açmasına yarayan kendi imalatı Tonkin Körfezi olayına benzeyebilecektir. Amerika siber saldırıyı kendi yapıp ardından bunu bir Rus saldırısı olarak kolayca niteleyebilecektir.

Bir başka örnek Amerika'nın bir uydusunun veya uzay istasyonunun Rus veya Çin uzay araçlarınınca tahrip edildiği iddiasıdır. Nihayet, “hibrit savaş” kavramı da son derecede elastik ve geniş kapsamlı olarak kullanılabilir. ABD devletinin resmî bir kurumu olan GAO'ya (Government Accountability Office-Devlet Hesap Verirlik Ofisi) göre³⁹ ABD silahlı kuvvetlerinin tek bir ortak “hibrit savaş” tanımı olmadığı gibi, Özel Kuvvetler Komutanlığı “hibrit savaş” kavramının gerekliliğini bile sorgulamakta, “full spectrum” (“yelpazenin tamamı”) kavramının yeterli olduğunu savunmaktadır. Bu iki kavramın içeriğine girebilen savaş yöntemleri arasında bilgisayar şebekesine veya uydulara saldırı, taşınabilir yerden havaya füzeler, el yapımı patlayıcı maddeler, bilgi veya medya manipülasyonu, kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer ya da patlayıcı gücü yüksek cihazlarla saldırı vb. sayılmaktadır. “Yelpaze”nin gerçekten “tamam” olduğunu söylememek elde değil!

Bu durum karşısında NATO'nun bu “geniş yelpaze” temelinde yapmakta olduğu tehditlerle dünyayı rehine durumuna düşürmeyi hedeflediğini, bunu gerçekleştiremediği takdirde bir dünya savaşını göze alabileceğini söylemek herhalde gerçekleri fazla zorlamak olmayacaktır.

Emperyalist demokrasinin sol kanadına vaatler

Şimdi *bu yazının amaçları açısından* en az şu ana söylediklerimiz kadar önemli olan bir alana giriyoruz. Madrid 2022 strateji belgesi, bir askerî ittifaktan katıyen beklenmeyecek biçimde **tekrar ve tekrar ilericilik gösterisi yapmaktadır!** Tekrar ve tekrar diyoruz zira belgenin şu maddeleri ya kısmen ya bütünüyle bu tür “ilerici” temalara değinmek üzere yazılmıştır: Önsöz'ün kısa bir bölümü (s. 1), # 5 (s. 3), # 12 (s. 4), # 19 (s. 6), § 39 (s.9), # 46 (s. 11).

Uzun bir analizi başka bir araştırmaya bırakarak, ele alınan temalara değinecek olursak, okur merakımızı gayet iyi anlayacaktır:

- NATO nükleer silahların yeryüzünden yok edilmesi yanlısı olduğunu iddia eder: Böylece **pasifistlere ve/veya nükleer silah karşıtlarına** NATO'yu destekleme fırsatı doğmaktadır.

³⁹ <https://tinyurl.com/2p9za9hu>.

- NATO iklim değişikliğinin çok önemli olduğunu ısrarla savunmaktadır: Böylece *Avrupa ve kısmen Amerika'nın gençliğine* yaranmaya çalışmaktadır. Gençliğin, savaşın iklim değişikliği bakımından ne kadar ağır sonuçlar yaratacağını hesaplayarak (yalnızca uçak sortilerinin ve tankların vb. yarattığı karbon diyoksit salımını düşünmek yeter!) NATO gibi bir savaş aygıtını baştan karşısına alacağı hesaplanarak askerî faaliyetlerin iklim değişikliğini önleyecek biçimde yürütüleceğini söylemektedir NATO. Amaç iklim değişikliğini önlemek değil, bunu önemseyen kitlelere NATO'nun "satılması" olduğu için kimse bunun nasıl mümkün olabileceğini açıklamaya zahmet etmeyecektir. NATO "new look", çevre dostudur!
- "İnsan güvenliği" kavramı son üç dört yıldır *STK'ların* toplantılarında sık sık önemli bir konu haline geldi. Söylenen, militarizme kapıyı açan "güvenlikçi" ("securitarian") yaklaşımlar yerine insanların her alandaki güvenliğini sağlamayı hedefleyen daha "sivil" yaklaşımları benimsemenin gerekli olduğudur. Birleşmiş Milletler de bu kavramı gündemine alarak üzerinde epey bir nefes tüketilmesini sağlamıştır. Şimdi anlaşılıyor ki, insan güvenliği, aslında "güvenlik" kavramını "ilerici" çevrelerde meşrulaştırmak amacıyla geliştirilen bir şemsiye kavramdır. Bir kez insan güvenliğinden başladınız mı tabii Batı uygarlığının değerleriyle uyuşmayan güçlerin tehdidine karşı savunma, güvenlik, askerî faaliyet de meşru hale gelecektir.
- "Kadın, Barış ve Güvenlik gündemi" kavramı da yine Birleşmiş Milletler'in sözde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi amacıyla yaymaya çalıştığı bir slogan halinde kullanılmaktadır. Ama formüle edilmiş tarzı "güvenlik" kavramını içerdiği için aslında "insan güvenliği" kavramının cinsiyetlendirilmiş, *kadınları* massetmek için geliştirilmiş bir çeşitlemesi olduğu kolayca söylenebilir.
- Bütün bunlardan sonra NATO'nun "değerlerimizin bir yansıması olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini ileriye taşıyacağız" yemini (# 5, s. 3) *feministlere* çok açık bir davettir. NATO'nun esas patronu olan ABD ordusunda emekli generallerin askerî okullarda genç erkek ve kadın öğrencileri nasıl sürekli olarak cinsel tacize maruz bıraktığını ve her düzeyden erkek askerinin kadın askerlere her fırsatta tecavüz ettiğini ve ordu üst kademelerinin bütün bunları örtbas etmekte ustalaşmış olduğunu unutursak buna inanabiliriz de.
- NATO, bugünkü dünya durumunun önemli bir yönünü oluşturan ve kendisinin "yaygın istikrarsızlık" olarak adlandırdığı olguyu da emperyalist devletlerin ve onların hâkim sınıflarının çıkarı açısından değil bir dizi ilerici, insancıl kaygı çerçevesinde ele almaktadır. "Yaygın istikrarsızlığın" *sonuçları* saymakla bitmez: Çatışmalarda cinsel şiddetin yaygınlığı, "insan ve devlet güvenliğinin altının oyulması" (STK'larımız bu birlikte kullanıma dikkat etmelidir!), kadınlar, çocuklar ve azınlık gruplarına verdiği zarar, kültürel mirasa ve çevreye verilen hasar, insanların zorla yerinden yurdundan sürülmesi, insan ticaretinin ve kaçak göçmen hareketlerinin⁴⁰ bu

40 Burada, Türkçede karşılığı zaten olan kavramların ille İngilizceden alınmasında ısrar etmenin bir yeni ürünü olan "düzensiz göç" terimini kullanmayı reddettiğimizi, "düzensiz" sözcüğünün

ortamda hızlanması vb. NATO'yu, haydi biraz alaylı söyleyelim, "derinden üzmektedir"! Strateji konsepti elbette "yaygın istikrarsızlığın" *nedenleri* ile hiç ilgilenmez zira yazarları her sorunun gelip kendilerinin korumaya soyunduğu emperyalist düzene dayanacağını gayet iyi bilmektedir!

Bu temalardan bazılarının metnin değişik yerlerinde en az üç ya da dört defa tekrarlandığını da ekleyelim.

Liberaller, postmodernler, kimlik politikası savunucuları, Yeşiller, hatta pasifistler, NATO sizi çağırıyor. Uncle Sam wants you!

4. Teslimiyet

Bu yazının sonucunu yazmak artık çok kolay.

Dünyada ve Türkiye'de sol, emperyalizme teslim olmuş durumda. Sol derken kendine sosyalist diyen soldan söz ediyoruz, başkasından değil. Bu süreç aslında ağır çekim halinde en az 30 yıldır, aslında daha da uzun süredir yaşanmakta olan bir gerilemenin, bir düşüşün, bir inhitatin doruğu olarak ortaya çıktı. Ama Ukrayna'daki savaşla birlikte Rubikon geçilmiş oldu.

Bu yazıda NATO stratejisini incelerken gördük ki, emperyalizmin askerî örgütü cephe gerisi stratejisinde tam da bunu hedefliyor. İnsanlığın ilerici değerlerinden etkilenmiş bütün güçler arasından *uzlaşmazca anti-emperyalist* olanlar dışında herkesi ilerici davalar uğruna NATO şemsiyesi altına çağırıyor. Solun özellikle SSCB çökeli beri "demokrasi değerleri"ne sığınmış olması ona bu konuda büyük olanaklar sağlıyor.

Solda Rusya'nın (ve Çin'in) emperyalist olup olmadığı çok tartışılıyor. Birçok akım Rusya'yı da emperyalist ilan edince tarafsızlık ya da eşit mesafe politikasına sığınabileceğini düşünüyor. Üstelik başkalarını, bunu Leninist savaş politikası adına yaptığını inandırmak istiyor. Absürt bir girişim. İki emperyalist kamp arasında bir savaş varsa, Leninizmin vaz ettiği görev, sosyalistlerin her ikisinde de kendi ülkelerinin yenilmesi ve mümkün olduğu takdirde savaşın iç savaşa dönüştürülmesi yolunda mücadele etmesidir! Yani "Rusya da emperyalisttir" tezinin sahipleri, genellikle olduğu gibi NATO ülkelerinin sosyalistleri ise (ki esas olarak onlardır) kendi ülkelerinin savaşta yenilgisi için ve mümkün olursa devrimci bir yarılma sağlama yolunda çalışmalıdırlar!⁴¹ *Aksi, NATO'nun yanında yer almak demektir.*

Öyleyse görüyoruz ki, solun NATO'nun savaş stratejisine karşı çıkmaması yolunu seçenlere "Rusya emperyalisttir" tezi aslında bir korunma sağlamıyor. Onlar NATO ile mücadele görevinden bu sayede kurtulmayı boş yere hayal ediyorlar. Zaten bu aslında bir incir yaprağıdır. Yalın söyleyelim: Sosyalist solun büyük bölümünün bu savaşta NATO ile mücadeleyi önüne koymamasının nedeni bunlar değildir.

Türkçede en fazla istikrarsız anlamına geldiğini, oysa kaçak göç hareketlerinin bu bakımdan çok "düzenli" olduğunu belirtmemize izin verilsin.

41 Levent Dölek yoldaşımız, bu sayıda yayımlanmakta olan yazısında, hem Rusya'nın "emperyalist ülke" olarak nitelendirilmesinin yanlışlığını hem de velev ki Rusya emperyalist olsa bile NATO ülkeleri sosyalistlerinin görevinin tarafsızlık veya eşit mesafe türü politikalar olarak tanımlanmasının gülünçlüğünü mükemmelen teşhir etmektedir.

Sosyalist solun bu feci politikasının nedeni, son 30 yılda dünyanın hemen her yerinde sosyalist hareketin burjuva demokrasisine bütünüyle adapte olmasıdır.

Burjuva demokrasisinin en ileri olduğu ülkeler, emperyalizmin sağladığı aşırı sömürü olanakları dolayısıyla hâlâ emperyalist ülkeler olduğu için sosyalist solun bu akımları ve ideologları, Rusya'nın karşısında yer alıyor ve emperyalizmin sorumluluğuna işaret eden, NATO'nun yenilgisi için mücadele eden sosyalistleri hedef tahtasına koyuyor, Marksistlerin savaş politikalarına yaklaşımının tarihinde görülmedik bir budalalıkla "Putincilik" ya da "nostalji" ile suçluyorlar. Böylece NATO'dan yana tavır almış oluyorlar.

Dünyada ve Türkiye'de solun tarihinde yeni bir dönem açılıyor. Ukrayna savaşı bundan sonra solun her ülkede ve uluslararası alanda yeniden saflaşmasında, tek kriter olmamakla birlikte, vazgeçilmez kriterlerden biri olacaktır.

Neden? Bu savaşa bu kadar asli, belirleyici denebilecek kadar temel bir anlam kazandıran nedir? Sonuç olarak hepsi kapitalist olan bir dizi ülkenin şu ya da bu nedenlerle birbirine girmesi değil midir bu savaş? Önemli olabilir ama işin içinde işçi sınıfının ve geniş emekçi kitlelerin hiçbir biçimde bağımsız bir güç olarak bulunmadığı bir çatışma sosyalist hareketin geleceği açısından nasıl belirleyici olabilir?

Sorular makuldür. Sosyalistler için elbette turnusol kâğıdı, sınıf mücadelesidir, devrimdir, sosyalizmdir, sosyalizme içkin olması gereken enternasyonalizmdir. Burada bunlar doğrudan yer almıyor. Öyleyse? Hesaba katılması gereken çok önemli bir noktayı gözden kaçırmak olur böyle düşünmek. Bu savaşta sosyalist hareketin çok büyük bir kısmı emperyalizmin yanında yer almış, en azından onun nüfuz alanında olduğunu kanıtlamıştır. Bu bölüme başlık olarak koyduğumuz "teslimiyet" işte buna referansla kullanılmıştır. **20. yüzyılın sosyalist hareketinin bakiyesi, emperyalizme teslim olmuş durumdadır.** 21. yüzyıl sosyalizmi enkazdan mümkün olduğu kadar geniş öbekleri kurtararak, anti-emperyalizmi merkezine alan bir sosyalist/komünist hareketi her ülkede ve enternasyonal alanda yeniden kurmak zorundadır.

Emperyalizme teslim olan sınıf mücadelesini mantuksal sonucuna kadar götüremez. Çünkü geleceğin bütün sosyalist devrimleri ancak emperyalizmle çarpışarak kazanacaktır. NATO'nun çöküşü muhtemelen bir sosyalist devrimler dalgası karşısında yenilerek olacaktır. İşte o aşamada kamplar berrak olarak görülecektir. Emperyalist demokrasiye teslim olmuş, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi retoriğiyle oyalanmakta olan sosyalistler bizim karşımızda, emperyalizmin yanında olacaktır.

Ne var ki, geleceğin bu temellerde yeniden kurulabilmesi için önce sosyalist hareket içinde ve yamacında yer alan en geniş unsurlara, emperyalist demokrasiye adaptasyonunu tamamlamamış olanlara, bu savaşın merkezinde gerçekten emperyalizmin yer aldığını anlatabilmemiz gerekiyor. Daha bu ideolojik-politik-teorik savaş kazanılmamıştır. Ancak bunu gerçekten sağlam temellerde anlatabilirsek soldaki yeni saflaşmayı emperyalizmin yanında ve karşısında olanlar arasında biçimlendirebiliriz

“Doğu Hindistan Kumpanyası, politik ya da ticarî kaynakları ya da mücevherleri değerli olan herhangi bir bağımsız devlete ya da herhangi bir bölgeye hırslı gözlerini diker dikmez, kurban şu ya da bu ideal veya gerçek anlaşmayı ihlal etmekle, hayali bir vaadi ya da sınırlamayı çiğnemekle, belirsiz bir suç işlemekle suçlanır. Sonra savaş ilan edilir ve kurt ile kuzunun ezeli masalı ulusal tarihte yeniden cisimleşir.”

Karl Marx, *New York Daily Tribune*, 7 Ocak 1857

“Savaş politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir.”

Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*

“Halk kitleleri yabancılara karşı mücadelede aktif, aktif ne demek fanatik bir rol üstleniyor. Ellerine geçirdikleri her yabancıyı kaçırıyor ve öldürüyorlar. Bütün Çinlilerin bütün yabancılara karşı bu evrensel isyanına ve bu isyanın bir imha savaşı karakteri kazanmasına İngiliz hükümetinin korsanca politikası yol açtı. Çinlilerin korkunç katliamları konusunda ahlak hocası kesileceğimize, bu savaşın Çin ulusunu muhafaza amacıyla verilen bir halk savaşı olduğunu kabul edelim.”

Friedrich Engels, *New York Daily Tribune*, 5 Haziran 1857

“Yarın Fas Fransa’ya, Hindistan İngiltere’ye, İran ya da Çin Rusya’ya vb. savaş açacak olsa, bunlar ilk kimin saldırdığından bağımsız olarak ‘haklı’ savaşlar, ‘savunma’ savaşları olurdu.”

V. I. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, 1915

“Varsayalım ki İngiltere yarın Brezilya ile askerî bir çatışmaya girdi. Soruyorum size: İşçi sınıfı kimin yanında yer alacak? Ben kendi adıma cevap vereyim. Bu durumda ben ‘demokratik’ İngiltere’ye karşı ‘faşist’ Brezilya’nın yanında yer alırdım.”

Lev Trotskiy, “Anti-Emperyalist Mücadele. Matteo Fossa ile görüşme”, 1938

Rus emperyalizmi efsanesi: Ukrayna savaşında tarafsızlık politikası neden yanlıştır¹

Levent Dölek

Rusya ve Ukrayna arasında sıcak savaşın başlamasıyla birlikte solda “tarafsızlık” politikasının yaygın şekilde savunulduğunu ve bu politikanın gerekçelerini açıklarken de Lenin’e ve Bolşevizm’in Birinci Dünya Savaşı’ndaki politikalarına sıklıkla atıf yapıldığını görüyoruz. Bu atıflar yanlıştır. Rusya, Marksist bir analiz çerçevesinde bilhassa da Lenin’in emperyalizm üzerine ortaya koyduğu perspektif esas alındığında kesinlikle “emperyalist” bir devlet olarak değerlendirilemez. Diğer yandan velev ki Rusya “emperyalist” olsun bu mevcut savaşta “tarafsızlık” politikası yine de Leninizm perspektifinden bakıldığında yanlıştır. Devrimci Marksizm (Bolşevik-Leninizm) savaşlara dogmatik ve soyut kriterler üzerinden değil her ülkenin ve dünya işçi sınıfının çıkarları temel alınarak oluşturulmuş ilkeler ışığında bakar.

Leninizm savaşta tarafsızlık politikasını reddeder

Her şeyden önce, Lenin’in ve Bolşeviklerin emperyalistler arası savaşta, savaşın emperyalist blokların her ikisinin de “haksız” ve “yağmacı” olduğunu tespit etmesinin sonucunda vardığı yer işçi sınıfının tarafsızlık politikası izlemesi değil-

¹ Bu yazı, daha önce *Gerçek* gazetesinde yayınlanmıştır (<https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/rus-emperyalizmi-efsanesi-ukrayna-savasinda-tarafsizlik-politikasi-neden-yanlistir>). Ancak yazı, dergimizin “Emperyalizm ve Savaş” dosyasının önemli bir boyutu üzerinde yoğunlaştığından dolayı burada tekrar yayınlanmasını yararlı görmekteyiz. (Yayın Kurulu’nun notu.)

dir. Lenin, Birinci Dünya Savaşı'nda dünya proletaryasının çıkarının emperyalist blokların başını çeken İngilizlerin mi Almanların mı kazanmasından yana olduğunu belirlemenin çok mümkün olmadığını belirtir. İşçi sınıfının çıkarı devrimdedir. Savaşın devrimlere dönüşmesinin önce ulusal ölçekte gerçekleşeceği açıktır. İşçi sınıfı ulusal ölçekte kendi yağmacı burjuva hükümetiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla da proletaryanın haksız savaşta tarafsız kalmasını değil kendi burjuva hükümetinin yenilgisini istemesini ve bunun için mücadele etmesini savunur. Yani Lenin açıkça bir "ehveni şer" yani "kötünün iyisi" politikasını önermektedir ve her ülkenin proletaryası için daha ehven olanın kendi hükümetinin yenilgisi olacağını belirtir. Dolayısıyla da Lenin için esas sorun mevcut savaşın yarattığı koşulların proletarya devrimi için en iyi şekilde değerlendirilmesidir. Slogan "emperyalist savaşta taraf değiliz" ya da "bu savaşta ehveni şer yoktur" değil, "biz barıştan yanayız" gibi pasifist bir dilek ve temenni hiç değil, "emperyalist savaş iç savaşa çevir"dir.

NATO üyesi ülkede tarafsızlık NATO'dan taraf olmak anlamına gelir

Bu politik yaklaşımın Türkiye için anlamı bellidir. NATO üyesi olan Türkiye'de savaşta hiç tartışmasız olarak Ukrayna'yı vekil olarak kullanan NATO'nun yenilgisini istemek ve bunun için mücadele etmek gerekir. Türkiye'de Lenin'e referansla Ukrayna savaşında tarafsızlık politikası savunulması, tekrar ediyoruz velev ki Rusya emperyalist bir güç olsun yanlıştır. Lenin'in en iyi ihtimalle yanlış okunmasıdır ancak bu yanlış okumanın kaynağı da okuduğunu anlamama değil dünyaya Marksizmin penceresinden değil Batı emperyalizminin hegemonyası altındaki burjuva akademisinin penceresinden bakmaktır. En iyi ihtimalle dedik. Tarafsızlık politikasının hele ki NATO üyesi olan Türkiye'de objektif olarak NATO'yu desteklemek anlamına geldiğini düşündüğümüzde sol soslu, Avro fonlu NATO propagandasının yaygınlığını ve etkinliğini de asla küçümsememeliyiz.

Rusya emperyalist miydi?

Peki dünya proletaryasının çıkarları açısından nasıl bakmalıyız bu savaşa? Burada Rusya'nın emperyalist bir güç olup olmadığına yönelik analiz önemlidir. Lenin, Rusya'yı Birinci Dünya Savaşı'nda dahi emperyalist görüyordu bugün haydi haydi emperyalisttir diyenler yine Lenin'i yanlış okuyor ve çarpıtıyor. Çünkü Lenin ve Bolşevikler Rusya'yı o dönemde geri ve feodal ilişkilerin varlığını sürdürdüğü bir ekonomi olarak değerlendiriyor, bağımsız bir emperyalist güç olarak değil İngiliz ve Fransız nüfuzu altında olan, emperyalist bloğun asker deposu olarak nitelendiriyordu. Rusya'nın muadili Almanya değil Avusturya-Macaristan'dı. Osmanlı ise yarı-sömürge olarak daha aşağıdaki bir statüye konuyordu. Ancak Osmanlı da Alman emperyalizmi ile kol kola haksız bir savaş yürütmekteydi. Nitekim 1917 Şubat devriminin ardından Bolşeviklerin savaş politikası da değişmiştir. Rusya'nın İngiliz emperyalizmi ile kol kola savaşı hala haksızdır ancak Çarlığın yenilgisini isteyen ve savaşı iç savaşa dönüştürmeyi esas alan politika ile Şubat sonrası devrimin yani iç savaşın başlamasıyla iç savaşı kazanmaya odaklı politika aynı değildir. Bu konu-

ları ayrıntısıyla ve kanıtlarıyla birlikte *Devrimci Marksizm*'in 25. sayısında ayrıntısıyla işlemiş bulunuyoruz.

Rusya emperyalist mi?

Gelelim Rusya'nın bugün emperyalist bir güç olup olmadığına. Lenin'in emperyalizmi bir dünya sistemi olarak tanımladığını biliyoruz. Emperyalizmin ayırıcı özelliği kapitalizmin bu en yüksek aşamasında tekelliliğin, finans-kapitalin ve sermaye ihracının (meta ihracının yerine!) baskın hale gelmesidir. Bu özellikler artık kapitalizmin geliştiği her yere sirayet eder. Örneğin Türkiye yeni kapitalistleşmekte olan bir ülke olarak rekabetçi kapitalizm dönemi yaşamadan tekelli aşamaya geçer, İş Bankası en baştan banka ve sanayi sermayesini bağrında toplamış bir finans-kapital örgütü olarak kurulur. Güney Afrika ve Nijerya Afrika kıtasının en yüksek sermaye ihracı yapan ülkeleridir.

Emperyalist sistemde artık dünyanın hiçbir köşesi sermayenin dolaşımından azade değildir. Her ülke burjuvazisi bir ölçüde sermaye ihracı yapar. Önemli olan nicelik değil niteliktir. Dolayısıyla tekellilik, finans kapital, sermaye ihracı vb. varlığı tek başına emperyalist güç olma alameti değildir. Bir ülkenin emperyalist güç olması o ülkeye ait finans-kapital örgütlerinin dünya çapında bir bölüşüm kavgasına girmesi, devletin de tüm dünya ölçeğinde bir sömürge ve nüfuz alanı mücadelesi içinde olması demektir. Dünya! Bölge değil! Sınır boyu değil! Hatta sadece bir kıta bile değil!

Emperyalizm dünya çapında paylaşım mücadelesi demektir

Bir başka ifadeyle bir ülkenin tekelleri, finans-kapital örgütleri, sermaye ihracının niteliği ve niceliği o ülkenin burjuvazisine dünya çapında bir bölüşüm kavgasına girme gücü vermiyorsa o ülkenin emperyalist olduğunu söyleyemeyiz. Elbette ki ordular ve askeri güç de son derece önemlidir. Rusya'nın dünyanın ABD'den sonra ikinci büyük askeri gücü olduğu biliniyor. Ancak Rusya emperyalist olmadığı için yani dünyayı sömürerek aşırı kârlar elde etme fırsatı ABD ve müttefikleri tarafından kapatıldığı için, 680 milyar dolar askeri harcama yapan ABD'nin ancak 10'da 1'i kadar askeri harcama yapabilmektedir. Rusya'nın 61 milyar dolarlık askeri bütçesi İngiltere ve Fransa'dan bile azdır. İkinci Dünya Savaşı'nı kaybettiği için fiilen askeri müstemleke konumunda olan Almanya ve Japonya'nın en fazla 15 milyar dolar üzerindedir. Nihayet Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası dışında sadece Suriye'de askeri üssü bulunmasına karşılık ABD'nin 172 ülkede irili ufaklı 800'e yakın askeri üssü ve ABD toprakları dışında 320 bin asker bulundurmakta.

Nükleer silahlar? Evet Rusya'nın nükleer envanteri ABD'yi dengeleyecek boyuttadır. Ama bu güç ancak NATO'yu nükleer olarak caydırmaya yarar. Nüfuz alanları, pazar fetihleri nükleer füzelerle değil donanmalar ve ordularla desteklenmek zorundadır. Bu konuda Rusya'nın en uzak menzili Afrika ülkeleridir! Orada bile BAE, Suudi Arabistan ve Mısır'la pragmatik bir çıkar birliği olmaksızın Rusya'nın bağımsız bir nüfuz alanı oluşturamadığını görüyoruz. Suriye'de nüfuz alanının yarısını, Fırat'ın doğusunu çoktan ABD nüfuzuna kaptırmıştır. Ukrayna ise Rusya'nın

nüfuz alanını genişletmesi değil bu alanın NATO tarafından ele geçirilmesine karşı durma konusudur.

Ekonomik açıdan Rus emperyalizmi efsanesi

Ekonomik alana geldiğimizde ise durum çok daha dramatik hale gelir. Rusya'nın emperyalist olduğunu iddia edenler Rusya'nın milli gelirinden, doğalgaz ve petrol rezervlerinden, Rusya'nın dış fazla vermesinden ve yüksek miktardaki döviz rezervlerinden dem vuruyor. Ayrıca Rusya'nın hatırı sayılır bir sermaye ihracı gerçekleştirdiğinden bahsederek yine Lenin'i tanık göstermeye çalışanları da görüyoruz. Bu argümanlara biraz olsun ciddi yaklaşırsa sadece yanlış değil komik olduklarını görürüz.

Fakirlik alametini emperyalizm kanıtı olarak göstermek

Öncelikle milli gelir bir ülkenin ekonomik gücünü değil büyüklüğünü anlatır. Yani kalabalık ama fakir bir ülke ekonomik açıdan zayıf olduğu halde milli gelir açısından büyük görünebilir. Dolayısıyla yanıltıcıdır. Bu sebeple dünya zenginler liginin kişi başına milli gelire bakarak görebilirsiniz. Rusya milli gelirden dünyanın 11. büyük ekonomisi iken *kişi başına* milli gelir hesabında 50. sıralara kadar geriler. Türkiye ise 21. sıradan 76. sıraya iner. Gayet açık! Ama niyet gerçeği görmek ve göstermek değil tarafsızlık politikasına gerekçe bulmak için Rusya'yı bir şekilde emperyalist lige ille sokuşturmak olduğunda bu sefer *satın alma gücü paritesi* hesabının devreye sokulduğunu görmekteyiz. Ülke içindeki mal ve hizmet sepetinin fiyatlarına göre endekslenmiş bu hesapta Rusya birden 6. Sıraya yükselir. Türkiye 11. sıraya çıkar. En tepede ise Çin vardır.

Bu hesap daha da aldatıcıdır. Çünkü bu hesap adında "satın alma gücü" ifadesi geçse de ülkelerin sıralamada yükselmesi toplumlarının satın alma gücünün yüksekliliğine değil fakirliğine işaret eder. Sebebi açıktır. Hesaplamaya temel oluşturan sepetin içinde mallar ve hizmetler birlikte yer alır. Sanayi ürünlerinin birçoğunun fiyatı dünya pazarında belirlenirken, uluslararası ticarete konu olmayan hizmetlerin fiyatı fakir ülkelerde daha ucuzdur. Örneğin akıllı telefon fiyatı İngiltere ve Türkiye'de hemen hemen aynı iken berbere Türkiye'de daha ucuza giderseniz, evinizi daha ucuza boyatırsınız. Türkiye'de berberin daha ucuz olması, boyacının daha ucuza evinizi boyaması herhalde berber ve boyacı emeğinin daha verimli olmasından değil işgücünün ucuz olmasından ve ayrıca halkın satın alma gücünün de daha düşük olmasındandır. Dolayısıyla da satın alma gücü paritesine dayanarak küresel güç analizi yapmak gülünçtür.

Emperyalist çağda yer altı zenginlikleri paylaşmanın değil paylaşılmanın vesilesidir

Tüm emperyalizm tarihi bize yer altı zenginliklerine sahip olmanın size dünya ölçeğinde bir hegemonya gücü vermediğini, tam tersine sizi bir paylaşım konusu

haline getirdiğini öğretmiştir. Nitekim bugün Rusya'nın petrol ve doğalgaz rezervlerinin ona hâkimiyet sağlayıcı bir güç vermediğini en fazla yaptırımlara karşı bir koz sunabildiğini görüyoruz. Dramatik olan ise Rusya'nın petrol ve doğal gaz ile emperyalizm yaptığını iddia edenlerin bu ülkenin petrol tekeli olan Rosneft'in yüzde 20 hissesine İngiliz tekeli BP'nin sahip olduğunu, Doğal gaz tekeli Gazprom'un yüzde 16,7'lik hissesinin de Bank of New York Mellon aracılığıyla Amerikan sermayesinin elinde bulunduğundan bahsetmiyor oluşudur. Rusya'nın çok konuşulan döviz rezervleri ise bize Rus emperyalizmini değil Rusya'nın emperyalizme bağımlılığını kanıtladı. Rusya bu rezervlerin büyük kısmını emperyalist dünya sisteminde var olabilmenin bir teminatı olarak Batılı emperyalist merkezlerde tuttuğu için, savaş başlar başlamaz 634 milyar dolarlık rezervlerinin 400 milyar dolarını Amerikan ve Avrupalı emperyalistlere kaptırdı. Rus emperyalizmine bakın hele!

Rus ekonomisine sermaye değil meta ihracı damgasını vurur

Sermaye ihracına gelince, Rusya her ülke gibi sermaye ihracı yapıyor ama Rusya ekonomisine *damgasını vuran* doğal kaynak ihracı yani meta ihracıdır. Bu, emperyalizmin değil emperyalizm öncesi dönemin ayırıcı özelliğidir. Rusya net sermaye ithalatçısıdır. Yani dünya Rus sermayesinin sömürü mekânı olmaktan daha çok Rusya emperyalist sermayenin sömürü alanıdır. Dahası var. Rusya'nın mevcut sermaye ihracı rakamları da şişirilmiştir. Rusya'nın dışarıya yaptığı doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık 20 milyar dolarlık kısmı (yaklaşık 3'te 2'si!) vergi cennetlerine giden (sadece Kıbrıs Cumhuriyeti yatırımların yüzde 30'unu almaktadır!) ve gerisin geriye Rusya'ya dönen "round tripping" adı verilen yatırımlardır. Bizde bir dönem epey gündemde yer alan Man Adası yatırımları gibi... Gerçek sermaye ihracına baktığımızda ise Rus oligarklarının mutlaka yanlarına Amerikan, İngiliz, İtalyan emperyalist ortaklar almak zorunda (özel petrol tekeli Lukoil'in yatırımları bu açıdan tipiktir) olduğunu görürüz. Emperyalist sermaye gittiği yerin ekonomik düzenini hatta siyasal yapısını şekillendirir. Oysa yaşadığımız dünyada, emperyalist tekeller Rus sermayesine savaş başlar başlamaz efendinin kim olduğunu göstermiş. Banka hesaplarının ve hisse senetlerinin yanında lüks yatırımlarını da kaptıran oligarklar gerisin geriye Rusya'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Rusya'nın emperyalist olmamasının politik sonuçları

Yazıya velev ki Rusya emperyalist olsun diye başlamıştık. Ancak geldiğimiz yerde görüyoruz ki Rusya Marksist bakış açısıyla ve bilimsel anlamda emperyalist bir güç değildir. Savaşla birlikte ortaya çıkan politik gerçeklikler teoriyi pratikte de kanıtlamaktadır. O halde Türkiye işçi sınıfı açısından NATO ülkesi olmanın getirdiği kaçınılmaz devrimci görevlerin ötesine gitmek gerektiği açıktır. Emperyalist NATO güçleri ile Rusya'nın karşı karşıya olduğu savaşta NATO'nun yenilgisi sadece bu örgüte üye ülkelerin proletaryasının değil aynı zamanda dünya proletaryasının da menfaatinedir. Sebebi açık. Savaş siyasetin en keskin şekilde yaşanan ve şiddet araçlarının devrede olduğu alanıdır. Savaşta yenilen, bir futbol maçında yenilen gibi puansız evine dönüp önümüzdeki maçlara bakıyoruz diye-

mez. Evinde savaşı kaybetmenin çeşitli düzeylerde ve boyutlarda siyasi faturasıyla karşılaşır. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisiyle 1918 Kasım devriminin ilişkisi açıktır. İkinci Dünya Savaşı'nda Japon emperyalizminin yenilmesiyle 1949 Çin devriminin ilişkisi de öyle... Bize en yakın örneklerden gidecek olursak Osmanlı'nın Makedon devrimcilerinin gerilla savaşı karşısındaki başarısızlığı 1908'de hürriyet devrimine giden yolu açmış, dahası Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da milli mücadele askeri zafer kazanırken de önce savaşın esas sahibi emperyalist İngiltere'de 1922'de Lloyd George hükümeti istifa etmiş, daha sonra onun adına vekâlet savaşı vermiş olan Yunanistan'da 1924'te kral devrilerek cumhuriyete geçilmiştir!

Şimdi savaşı iç savaşa ya da aynı anlama gelmek üzere devrime çevirmekten bahsediyorsak şayet, savaşın askeri cephedeki olası sonuçlarının siyasi sonuçlarını da işçi sınıfının çıkarlarını esas alarak öngörmek gereklidir. NATO'nun askeri yenilgisi tüm dünyada burjuvaziye darbe vuracak, sadece emperyalizme bağımlı ülkelerde değil, emperyalist merkezlerde de işçi sınıfının lehine koşullar oluşturacaktır. Rusya'da bugün proletaryanın güçleri çok güçsüzdür. Rusya Federasyonu Komünist Partisi (RFKP) dışında güçlü bir sol parti yoktur. Bu parti ise eski devlet bürokrasisinin Putin'e yamanmış bir gücüdür. Dolayısıyla, Rusya'nın yenilgisi Rusya'da bile ilerici bir sonuç vermeyecek, oligarşik rejimin sosyalizme doğru ilerlemesine değil olsa olsa Yeltsin dönemini anımsatan bir yarı-sömürge durumuna doğru geri gitmesine yol açacaktır.

Dolayısıyla savaşın iki tarafının da emperyalist olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak bu savaşta NATO'nun yani tek emperyalist olan tarafın askeri yenilgisinin tüm dünya proletaryasının menfaatine olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Rusya'nın ya da başka bir ifadeyle Putin'in zaferi emperyalistlerin yenilgisi olacaksa da emperyalizmin bir dünya sistemi olarak kesin yenilgisi anlamına gelmez. Bunun için menzile gidecek yol dünya devrimidir. Bu yüzden NATO'nun askeri yenilgisini savunurken Putin'in kapitalist restorasyonist oligarşik rejimine politik destek vermiyoruz. Dünya devrimi proletaryanın ulusal ve uluslararası düzeydeki devrimci partilerinden başka kimseye ihale edilemez! Bununla birlikte dünya devrimi için mücadele edenlerin ya da mücadele ettiğini söyleyenlerin emperyalizm gerçeğini bilimsel ve politik temellerde kavramaması, NATO'ya karşı tarafsızlık politikası izlemesi, içeriksiz ve soyut barış temennilerinde bulunarak emperyalist propagandaya soldan destek çıkması ya aymazlık ya da ihanettir. Ve aymazlığın bir noktadan sonra ihanete eş değer olabileceğini unutmamalıyız.

ÇKP 20. Kongresi, Kasım 2022 eylem dalgası ve Çin'in geleceği¹

Burak Gürel

Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) 20. Kongresi 16-22 Ekim tarihleri arasında toplandı. Çin burjuvazisi ve devleti, bu kongreye içeride ve dışarıda hızla kötüleşen koşullarda girdi. 2008'de başlayan üçüncü büyük depresyonun ve 2019 sonunda başlayan COVID-19 pandemisinin etkisiyle Çin ekonomisinin yavaşlaması ve başta ABD olmak üzere emperyalizm ile Çin arasındaki ekonomik ve jeopolitik gerilimlerin artması ÇKP'yi giderek daha fazla sıkıştırıyor. Bu sıkışıklığı aşmanın yolunu kişi kültüne dayalı bir diktatörlükte gören Xi Jinping (Şi Ciping) 20. Kongre'den üçüncü kez genel sekreter seçilerek çıkmayı başardı. Böylelikle tıpkı Mao Zedong gibi ölene kadar lider olmanın yolunu açtı. Ancak, kongrenin hemen ertesinde ülke çapında patlak veren eylemlerin gösterdiği gibi, Xi'nin kongre zaferi Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) önündeki devasa sorunları çözebilecek sihirli bir anahtar sunmuyor. Çin ile emperyalizm arasındaki gerilimin artması bir nükleer savaşa yol açıp insanlığı felakete sürükleyebilir. Çin ekonomisinin uzun süreli bir durgunluğa girmesi ise Xi'nin baskı politikalarıyla geçici olarak sinmiş gibi görünen ama son bir ayda yeniden canlanma işaretleri veren Çin işçilerinin ve ezilenlerinin mücadeleleri için önemli fırsatlar sunabilir. Bu yazıda standart bir kongre özetinin ötesine geçerek geleceğe dair olumlu ve olumsuz olasılıklara işaret edeceğiz. Xi'nin on yıl önce ÇKP genel sekreteri ve cumhurbaşkanı olduğunda önünde bulduğu sorunları

¹ Bu yazı ilk kez 30 Kasım-3 Aralık 2022 tarihleri arasında *Gerçek* gazetesinin websitesinde (<https://gercekgazetesi1.net/>) dört bölümlük bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır.

hatırlatarak başlayacağız. Xi'nin icraatının bu dertlere deva olup olmadığı sorusunu yanıtlayarak devam edeceğiz. Ardından kongre sürecini ve kararlarını özetleyeceğiz. Yazımızı 20. Kongre'nin ve ertesinde yaşanan toplumsal mücadelelerin ışığında Çin'in ve dünyanın emekçi ve ezilenlerinin önündeki risklere ve fırsatlara dikkat çekerek sonuçlandıracağız.

Xi Jinping'in yükselişi öncesinde Çin

Çin işçi sınıfının atılımı

Çin'i 2002-2012 arasında yöneten Hu Jintao (Hu Cintao) ile Wen Jiabao (Wen Ciabao), ÇKP'nin Kasım 2012'de yapılan 18. Kongresi'nde görevi Xi Jinping ile Li Keqiang'a (Li Kıçıang) devrettiler. Hu-Wen dönemi birbiriyle bağlantılı üç önemli gelişmeye sahne oldu. Birinci gelişme Çin proletaryasının ayağa kalkarak önemli kazanımlar elde etmesiydi. 1978 sonrasındaki kapitalist restorasyon sürecinde sanayi proletaryasının bileşimi dramatik olarak değişmişti. Daha fazla yabancı sermaye çekmek ve ÇKP bürokrasisinin içinden çıkıp serpilip yerli burjuvaziye desteklemek için sigortasız ve iş güvencesiz çalışmaya, düşük ücretlere razı olabilecek geniş bir proleter kitlesinin varlığı gerekliydi. Mao döneminin mirası olan, nispeten yüksek bir sınıf bilincine ve mücadele kapasitesine sahip kent proletaryasına bu kölelik koşullarını kabul ettirmek zordu. Bu nedenle, kırdan kente göçü engelleyen hanehalkı nüfus kayıt (*hukou*) sistemi gevşetildi. "Köylü işçi" olarak bilinen kitlenin sayısı 1985'te 67 milyondan 2000'de 150 milyona ve 2017'de 285 milyona yükseldi. 1980'li ve 1990'lı yıllarda köylü işçiler sayesinde yerli ve yabancı sermaye muazzam kârlar elde etti.² Ayrıca, 1990'ların sonu ile 2000'lerin başında kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT'ler) bir bölümü özelleştirildi. İş güvencesine ve sosyal haklara sahip, nispeten tatmin edici ücretler alan 50 milyona yakın işçi özelleştirmeler neticesinde işten çıkarıldı.³ Özelleştirme politikası ciddi direnişlerle karşılaşmasına rağmen uygulanabildi. Her yıl milyonlarca köylü iş bulmak için kentlere akmasıydı süreç çok daha ciddi güçlüklerle karşılaşacaktı.⁴ Kısacası, kapitalist restorasyon devasa göçmen işçi kitlesinin varlığı sayesinde, onların omuzları üzerinde yükselerek tamamlandı.

2 Burak Gürel ve Mina Kozluca, "The Unrest and Relative Empowerment of the Working Class in Contemporary China," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, cilt: 46, no: 2, 2019, s. 205.

3 Burak Gürel, "Dünya Kapitalizminin Krizi ve Çin'in Yükselişi", *Devrimci Marksizm*, no: 13/14, 2011, s. 26.

4 Isabella Nogueira ve Hao Qi, "The State and Domestic Capitalists in China's Economic Transition: From Great Compromise to Strained Alliance", *Critical Asian Studies*, cilt: 51, no: 4, 2019, s. 563.

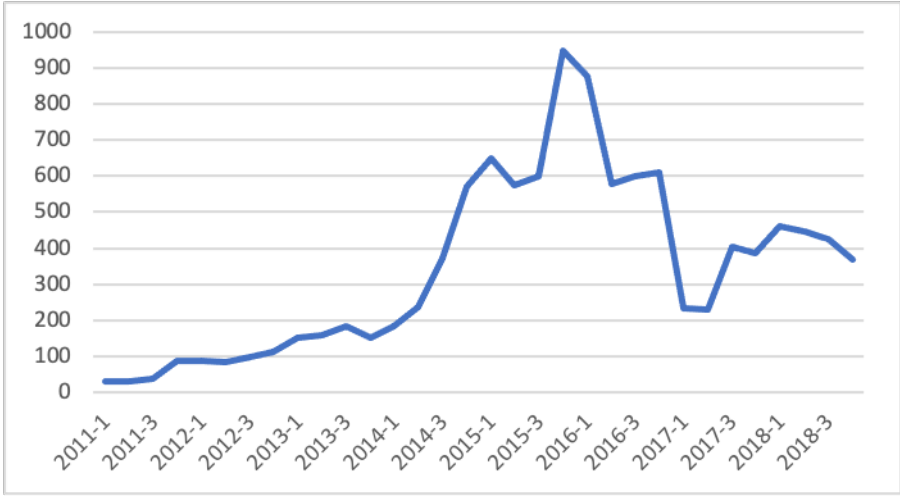
Soldan sağa: Hu Jintao, Li Keqiang, Xi Jinping, Wen Jiabao (17 Mart 2013)

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında çalışmaya başlayan ikinci kuşak göçmen işçiler ise kölelik koşullarını değiştirmek için ciddi mücadeleler verdiler. Devlet sendikası haricinde sendika kurmanın yasak olmasına ve her türlü polisiye baskıya rağmen fabrika komiteleri, dernekler ve dayanışma ağları kurarak binlerce fiili grev ve direniş yaptılar. Haziran 2011'de Guangzhou kentinin Zengcheng ilçesinde yaşanan isyanda görüldüğü gibi, emekçilerin ve ezilenlerin eylemleri zaman zaman kitlesel isyanlara dönüştü.⁵ Hu-Wen yönetimi, bir yandan işçi mücadelelerine karşı baskı önlemlerine başvururken diğer yandan sermayenin işçilere maddi tavizler vermesini onayladı ve zaman zaman teşvik etti. 2008'de çıkarılan İş Sözleşmesi Yasası ile göçmen işçilerin sosyal haklarında birtakım iyileştirmeler yapıldı. İşçi derneklerine⁶ baskılar yapılsa da bunların topyekûn yasaklanması söz konusu olmadı. Ayrıca, işçilerin radikalleşmesini önlemek amacıyla Çin İşçi Sendikaları Konfederasyonu güçlendirildi, mücadelelerinin en azından bir bölümünde işçilerin tavizler elde etmesi için devreye girmesine onay verildi.⁷ Tüm bunların sonucunda, Çin'de reel ücretler dünyanın geri kalanından çok daha hızlı bir tempoda arttı. Her yeni kazanım daha fazla mücadelenin fitilini ateşledi.

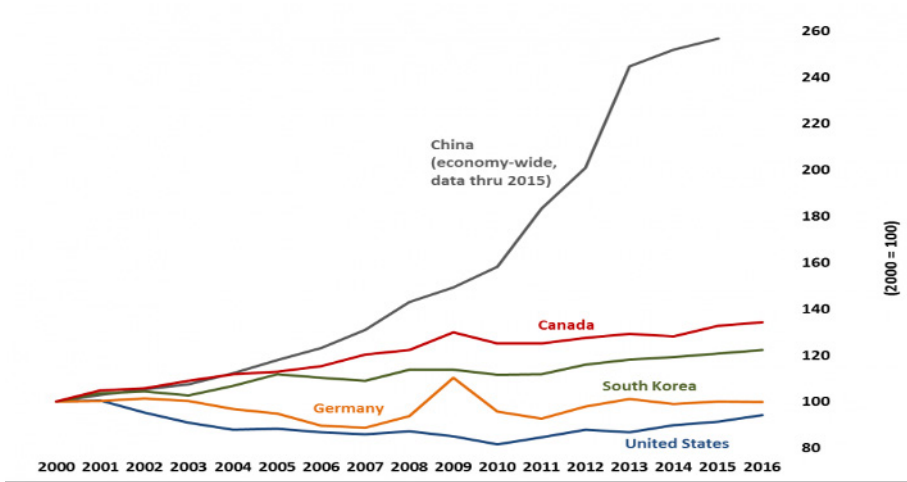
⁵ “Çin’de Sınıf Mücadelesi Sertleşiyor”, *Gerçek*, no: 21, Temmuz 2011, s. 11.

⁶ Çin’e ilişkin literatürde bu kurumlara “sivil toplum örgütü” (STK) deniyor ama işçi derneği demek daha uygun görünüyor.

⁷ Gürel ve Kozluca, s. 216-218.

Grafik 1. Çin’de Grevler ve İşçi Eylemleri (2011-2018)⁸

Grafik 2. 2000-2016 Arasında ABD, Almanya, Çin, Güney Kore ve Kanada’da Birim Başına İşgücü Maliyetinin Artış Trendi (2000 yılı=100)⁹

Hu-Wen yönetimi köylülüğe de ciddi tavizler verdi. 1990’larda yükselen köylü mücadelelerini yatıştırmak için 2000 yılında (Jiang Zemin [Ciang Zimin] döneminde) tarım vergisinin ve kırsal çalışma mükellefiyetinin kaldırılması sözü verilmişti.

⁸ a.g.e., s. 211 (Tablodaki rakamlar yılın her bir çeyreğinin toplamını gösteriyor).

⁹ <https://acetoool.commerce.gov/cost-risk-topic/labor-costs> (erişim tarihi: 1 Mart 2019).

Hu-Wen yönetimi 2006’da bu vaadi gerçekleştirdi. Aynı yıl başlatılan “Yeni Bir Sosyalist Kır İnşası” kampanyası çerçevesinde tarımsal teşvikler ve sübvansiyonlar artırıldı. Köylülerin elinden alınıp sermayeye transfer edilen tarım arazileri için ödenen istimlak bedelleri de bu dönemde arttı.¹⁰

Üçüncü büyük depresyonun etkileri

Çin ekonomisinin 1980’lerden 2008’e kadar yüksek bir tempoda, çoğu zaman çift haneli yıllık rakamlarla büyümesi, Hu-Wen döneminde işçilere ve köylülere verilen tavizlerin maddi zeminini oluşturuyordu. Ancak, 2008’de başlayan üçüncü büyük depresyon Hu-Wen iktidarını da zorladı. Batı’dan gelen siparişlerin aniden azalması neticesinde Ekim 2008’de başta Guangdong eyaleti olmak üzere ihracata yönelik sanayi havzalarında 25 milyon göçmen işçi işten atıldı.¹¹ İşçi eylemlerinde ciddi bir artış görüldü. 2008 krizinin ertesinde öğrenci gençlik içinde sol radikalleşme eğilimi baş gösterdi, komünizm fikri (elbette başta Maoizm ama başka Marksist akımlar da) yeniden popülerleşmeye başladı. Hu-Wen yönetimi, ekonomik ve siyasi istikrarı korumak için Kasım 2008’de 586 milyar dolarlık ekonomiyi canlandırma paketini açtı. Bu rakam, Çin’in milli gelirinin %12.5’ine, ABD’nin aynı amaçla harcadığı paranın üç katına eşitti. Devlet bankalarının ve yerel hükümetlerin yaptığı harcamalar da buna eklendiğinde ekonomiyi canlandırmak için yapılan devlet harcamaları 2009’da milli gelirin %27’sine ulaştı.¹² Başta nispeten fakir Batı eyaletleri olmak üzere ülke çapında büyük altyapı yatırımları yapıldı. Ayrıca, çok sayıda şirketin borcu ertelendi veya silindi. Çin ekonomisinin devlet kapitalizmi niteliği (yani devletin bankacılık, enerji ve telekomünikasyon gibi kilit sektörlerdeki hâkimiyeti ve bu sayede ekonomik plan yapma ve uygulama kapasitesinin kayda değer olması) bu politikaların nispeten hızlı ve başarılı uygulanabilmesini sağladı. Hızla toparlanan Çin, üçüncü büyük depresyondan en az etkilenen ekonomi haline geldi, dinamizmi sayesinde dünya ekonomisinin topyekûn çöküşünü de engelledi.¹³

Hu-Wen yönetimi teşvik ve kurtarma paketleriyle yalancı bahar yaratmayı ve ekonomik performansını iyi göstermeyi başardı. Üstelik yukarıda andığımız maddi tavizler sayesinde işçiler ve köylüler nezdinde (güçlü bir hegemonya kurmasalar da) belirgin bir sempati kazanabildiler. Bununla birlikte, esasında batık durumda olan, devlet desteğiyle ayakta kalabilen çok sayıda zombi şirketin varlığını sürdürmesi ve geri ödenmeyen kredilerin bankacılık sektörüne çıkardığı büyük maliyet sahibi ve kalıcı bir toparlanmadan ziyade krizin ötelenmesi anlamına geliyordu. 2012’de sahneden ayrılırken Xi’nin kucağına ötelenmiş, her an patlamaya hazır bir ekonomik kriz bıraktılar.

10 Burak Gürel, “Çin’in Yükselişinin Tarihsel Arka Planı ve Yakın Geleceği”, *Çin Bilmecesi: Çin’in Ekonomik Yükselişi, Uluslararası İlişkilerde Dönüşüm ve Türkiye*, derleyenler: Mustafa Yağcı ve Caner Bakır, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019 içinde, s. 38-39.

11 a.g.e., s. 37.

12 Christine Wong, “The Fiscal Stimulus Programme and Public Governance Issues in China”, *OECD Journal on Budgeting*, cilt: 11, no: 3, 2011, s. 2.

13 Sungur Savran, *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2022 (genişletilmiş ve güncellenmiş 2. basım), s. 35, 108-109.

Emperyalizm ile Çin arasında artan çelişkiler

ABD başta olmak üzere emperyalist devletler ile Çin arasında giderek artan ekonomik ve jeopolitik rekabet Hu'dan Xi'ye miras kalan ikinci önemli sorundu. Çin Halk Cumhuriyeti emperyalizm çağında dünya ekonomik hiyerarşisindeki konumunu iyileştirip bir üst lige çıkabilen çok az sayıda ülkeden biri oldu. 1960'ta Çin'in kişi başı milli geliri Hindistan ile neredeyse aynı, Türkiye'nin beşte birinden azdı. 2021'de Çin'in kişi başına milli geliri Hindistan'ın beş katından fazla ve Türkiye'nin 30% üzerindeydi.¹⁴ Kısacası, Çin dünya sisteminin çevresinden yarıçevresine doğru büyük bir sıçrama yaptı. Buna rağmen, Çin ile emperyalist ekonomiler arasında kapanması zor bir fark var. Günümüzde Çin'in kişi başına milli geliri ABD'nin beşte birinden az, Britanya'nın dörtte biri, Japonya'nın üçte biri civarında.¹⁵

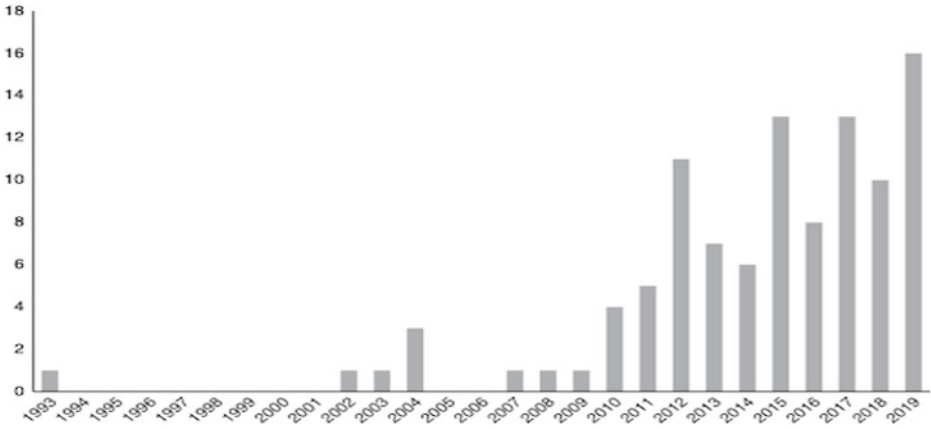
Emperyalizm ile arasındaki fark hiç kapanmasa bile 1 milyar 400 milyon nüfuslu dev bir ülke olan Çin'in aldığı mesafe Batı'nın ekonomik hâkimiyetini aşındırma potansiyeline sahip. Nüfus ve yüzölçümü bakımından küçük, 1950'lerden bu yana ABD'nin askeri-politik şemsiyesi altında bulunan Tayvan ve Güney Kore'nin zenginler kulübüne katılması emperyalizm için hazmedilebilir bir gelişmeyken Çin gibi devasa bir bağımsız devletin aynı başarıyı tekrarlaması kabul edilemez, ne pahasına olursa olsun engellenmesi gereken bir şey. Çin devletinin Batı ile arasındaki bilimsel ve teknolojik mesafeyi kapatmak için sistematik çaba harcaması da emperyalistleri korkutuyor. 1990'larda ve 2000'lerin başında Çin'in ucuz ve yarı-kalifiye işgücünü sömürmekten çok memnun olan, Çin ile iyi ilişkiler kurulması için lobi yapan Amerikan şirketleri, Çin şirketlerinin rekabet gücü devletin desteğiyle arttıkça tutum değiştirdiler ve Çin'e karşı şahin politikalar talep etmeye başladılar.¹⁶

¹⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=ZG-CN-IN-TR> (erişim tarihi: 10 Ekim 2022).

¹⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2021&locations=CN-GB-US-JP&start=2021>

(erişim tarihi: 10 Ekim 2022).

¹⁶ Ho-fung Hung, *Clash of Empires: From "Chimerica" to the "New Cold War"*, Cambridge: Cambridge University Press, 2022, s. 8-47.

Grafik 3. ABD Şirketlerinin ABD Mahkemelerinde Çin Şirketlerine Karşı Açtığı Fikri Mülkiyet Haklarıyla Alakalı Dava Sayısı, 1993-2019¹⁷

Üçüncü büyük depresyonun başlamasından sonra hem emperyalistler arasındaki hem de emperyalistler ile Çin arasındaki ekonomik rekabet giderek kızıştı. Bu rekabetin jeopolitik yansımaları Hu-Wen döneminde belirginleşmeye başladı. Tayvan'ın bağımsızlığı, Güney Çin Denizi'ndeki sınır ihtilafları, Hong Kong'un statüsü, Uygur ve Tibet ulusal sorunları gibi başlıklarda Batı ile Çin arasında gerilim artmaya başladı. Xi görevi devraldığıında bu sorunları önünde buldu.

Çin sermayesinin içindeki çatlaklar

Yukarıda işaret edilen faktörler Çin sermayesinin içinde ciddi bölünmeler yarattı. 1978'den itibaren Çin'in anakara/yerli sermayesi düşük ücretler, yarı-kalifiye işgücü ve devletin toprak mülkiyeti üzerindeki kontrolüne dayanarak çok düşük bedellerle (İnci Irmağı Deltası gibi sanayi havzalarında neredeyse bedava) arazi tashihi sayesinde kolay yoldan sermaye biriktirmişti. Başta Batı ülkelerinden gelen talep olmak üzere Çin'in ucuz mallarına dünya çapında yoğun bir talebin olması sermaye birikimini destekleyen önemli bir faktördü. Çin devleti zaman zaman inovasyonun önemini vurgulasa da yerli şirketlerin yüksek teknolojlili üretime geçip Batı, Japonya ve Güney Kore ile dünya piyasasında rekabet etmesi söz konusu değildi. Tersine, Çin devleti 1980'lerde ve 1990'larda teknolojik kendine yeterli politikasını terk ederek Batı teknolojisini transfer etmeye dayanan "Teknoloji Ticaret Piyasası" stratejisini benimsemişti. Şanghay Y-10 uçağı gibi Mao döneminin mirası teknoloji projeleri iptal edildi, yabancı teknoloji şirketlerinin Çin piyasasına girmeleri ve yerli şirketlerle ortaklık kurması teşvik edildi. Yerli şirketlerin bu şekilde teknolojik kapasitelerini artırması umuluyordu. Ancak, bu strateji beklenen sonucu vermedi. Yabancı şirketler, yerli şirketlerle ortaklıklarını dizayn ettikleri ürünlerin Çin'de

¹⁷ a.g.e., s. 37.

ucuz ve hızlı imalatı için kullandılar. Araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini Çin'e taşımaya, Çinli ortaklarının bilimsel ve teknolojik kapasitesini geliştirmeye yanaşmadılar. Üretim zincirlerinden elde edilen kârların aslan payı yabancı şirketlere, kırıntısı yerli şirketlere aktarıldı.¹⁸

Çin sermayesi ile emperyalist sermayenin bu uyumlu fakat eşitsiz birlikteliği 2000'li yıllarda bozulmaya başladı. Çin işçi sınıfının başarılı mücadelesi nedeniyle işgücü maliyetlerinin hızla artması, üretim zincirlerindeki edilgen konumu nedeniyle kâr marjı zaten düşük olan yerli şirketleri giderek sıkıştırdı. Çin'in düşük ücret ve ucuz mal ihracatına dayalı sermaye birikim stratejisi tıkanmaya başladı. Çin sermayesi içinde giderek güç kazanan yeni bir fraksiyon, AR-GE kapasitesini artırarak küresel üretim zincirlerindeki konumunu iyileştirmeyi, bu sayede kâr pastasındaki payını (emperyalist şirketler aleyhine) artırmayı söz konusu tıkanıklığı aşmanın yegâne yolu olarak görmeye başladı. Yabancı sermayenin yerli ortaklarıyla teknoloji paylaşımına olan isteksizliği nedeniyle Çin devleti "Teknoloji Ticaret Piyasası" stratejisini terk etmeye, kendine yeterliği önemsemeye başladı. 2008 kriziyle birlikte dünya çapında kapitalistler arasındaki rekabetin iyice artması, bu eğilimin giderek derinleşmesine neden oldu.¹⁹

Dünya sisteminde çevreden merkeze yükselmeyi başaran az sayıda ülkenin deneyiminin gösterdiği gibi, yüksek teknoloji geliştirip rekabetçi hale gelmek çok masraflı ve riskli bir iş. Sabırlı olmayı, uzun vadeli planlamayı gerektiriyor. Devletin ekonomiye güçlü müdahalesi olmaksızın, özel sektörün kendi başına ulaşabileceği bir hedef değil. Çin devleti, kilit sektörleri özelleştirme kapsamının dışında tutarak ekonomiye müdahale kapasitesini bir ölçüde koruyabildi. Hu Jintao döneminde bu kapasiteye dayanarak kamu-özel ortaklıkları aracılığıyla yerli teknoloji üretimi desteklendi. 2006'da uygulamaya konan "Yerli İnovasyon" programı bu bakımdan kritik bir merhaleydi. Birkaç bakanlığın dahil olduğu mega projelerle hem KİT'lere hem de Lenovo ve Huawei gibi seçilmiş bir dizi özel şirkete büyük çaplı ekonomik, bilimsel ve teknolojik destekler verilmeye başlandı.²⁰ KİT'ler bu süreçte lokomotif rolünü üstlendi. AR-GE faaliyetlerinin ve çıkarılan yeni ürünlerin toplam üretim içindeki payı, patent alma, devletin verdiği teknoloji ödülleri kazanma gibi göstergelere bakıldığında KİT'lerin özel sektöre göre açık ara önde olduğu görülüyor. Ayrıca, KİT'ler çalışanlarına özel sektörden daha yüksek ücret verdikleri için piyasada rekabet edebilmek için teknolojiye ve inovasyona ağırlık vermeye mecburlar.²¹

Çin devleti, 2000'lerin ikinci yarısından itibaren telekomünikasyon projelerinin teknik standartlarını yerli şirketleri teşvik edici, yabancı şirketleri dışlayıcı biçimde belirledi. Seçilmiş özel şirketler ile parti ve devlet organları arasındaki mali, personel, siyasi vb. işbirliği sıkılaştı. Kamuya ait olmakla birlikte özel sektör ortakları tarafından işletilen ZTE telekomünikasyon şirketi de bu süreçte en fazla öne çıkan

18 Nogueira ve Qi, "The State and Domestic Capitalists", s. 567-571.

19 a.g.e., s. 570-571.

20 a.g.e., s. 571-572.

21 Hao Qi ve David M. Kotz, "The Impact of State-Owned Enterprises on China's Economic Growth", *Review of Radical Political Economics*, cilt: 52, no: 1, 2020, s. 96-114.

şirketlerden biri oldu.²² Hu-Wen yönetimi, büyük yerli şirketleri “Uyumlu Toplum” ve “Ortak Refah” gibi programlara dahil etmeye, bu yolla özel sektörü devletin siyasi hegemonyasını güçlendirmek için kullanmaya çalıştı. Bu politikaların sonucunda Çin sermayesinin kompozisyonu değişmeye başladı. İnovasyona ağırlık veren yeni bir sermaye fraksiyonu ortaya çıktı.²³

Çin sermayesinin dönüşümü bununla sınırlı kalmadı. Düşük teknoloji ve ucuz işgücüne dayanan birikim stratejisinin tıkanmasıyla birlikte sermayenin bir bölümü finansal spekülasyona yöneldi. Devletin 2008 sonrasında açtığı teşvik paketleri geçici bir canlanma sağlasa da yerel hükümetlerin ve KİT’lerin borcunu ciddi biçimde artırdı. Bunun sonucunda geniş bir gölge bankacılık sektörü oluştu. Dahası, geçici canlanmanın sona ermesiyle birlikte üretken sektörlerde kâr oranı düşerken finansal spekülasyon arttı. Özel ticari bankalar, finans kuruluşları ve emlak şirketlerinin karmaşık ortaklıkları aracılığıyla büyük miktarda para spekülasyona kaydı. Varlık ve servet yönetimi ürünleri gibi yeni finansal ürünlerin piyasaya sürülmesiyle halktan büyük miktarda para toplanmasının mümkün hale gelmesi spekülasyon eğilimini artırdı.

Hu-Wen ve Xi dönemlerinde patlak veren skandallar, Çin sermayesinin finansal spekülasyoncu kanadının bürokrasiyle işbirliği halinde paravan şirketler kurarak, hisse yapılarını ve bilançolarını gizleyerek devlet bankalarının içini boşalttığını ve parasını borsada değerlendirmek isteyen küçük yatırımcıları dolandırdıklarını gösteriyor. “Çin’in J.P. Morgan’ı” olarak bilinen China Minsheng Investment Group (CMIG) bunun çarpıcı bir örneği. CMIG’nin çekirdeğindeki az sayıda kişi kendilerine yakın kişilere paravan şirketler kurdurup CMIG’den hisse almalarını sağladılar. CMIG, çoğu zaman yasal koşullara uygun olmayan mekanizmalar aracılığıyla bu paravan şirketlere oldukça cömert koşullar içeren sözleşmeler ve ihaleler dağıttı. Paravan şirketler, hem CMIG gibi yükselen bir şirketin hissedarı olmanın hem de aldıkları ihalelerin avantajını kullanarak devlet bankalarından büyük miktarda borç aldılar. CMIG, bürokrasi içindeki gizli ortakları sayesinde devletin sanayi alanında inovasyonu teşvik etmek için verdiği kredi ve hibelerden de faydalandı.²⁴

Bir diğer çarpıcı örnek olan Tomorrow Group ise bilançosunu şişirerek bankalardan ve borsadan topladığı paralarla 2008’de toplam net varlığı yalnızca 14.8 milyon yüen olan Ronglian şirketini 810 milyon yüen (yani net varlığının tam 54 katı!) ödeyerek satın aldı. Ronglian’in Tomorrow Group’un yöneticilerinin kurduğu paravan bir şirket olduğu daha sonra ortaya çıktı. Aynı gruba bağlı Baoshang Bankası’nın da 200’den fazla paravan şirkete 150 milyar yüen borç verdiği tespit edildi. Ülkenin en büyük sigorta şirketlerinden Anbang Insurance Group ise borsadan topladığı paraları bir yandan kendisiyle bağlantılı yüzlerce paravan şirkete yatırarak diğer yandan aynı şirketlerden borçlanarak dev bir saadet zinciri kurdu. Finans sermayesi ile burjuvallaşmış bürokrasinin yasadışı spekülatif faaliyetleri

22 Nogueira ve Qi, s. 572; “ZTE (中兴通讯)”, <https://thechinaproject.com/company-profiles/zte/> (erişim tarihi: 26 Kasım 2022).

23 Nogueira ve Qi, s. 571.

24 Meg Rithmire ve Hao Chen, “The Emergence of Mafia-Like Business Systems in China”, *The China Quarterly*, cilt: 248, no: 1, 2021, s. 1045-1046.

ekonomik ve siyasi istikrarı tehdit eden bir faktör haline geldi.²⁵

Sonuç olarak, Xi iktidara gelmeden önce Çin sermayesi düşük teknolojlili üretken sermaye, yüksek teknolojlili üretken sermaye ve finansal spekülâtörler olmak üzere üç sektörel fraksiyona bölünmüş durumdaydı.²⁶ Devlet-sermaye ilişkilerinin yakınlık derecesi bu sektörel bölünmeye paralel (ama ona indirgenemeyecek) başka bir bölünme eksenini oluşturuyor. Hiyerarşinin tepesinde KİT'ler ve büyük özel şirketler üzerinde ciddi nüfuzu bulunan çok dar bir burjuva-bürokrat grubu bulunuyor. Orta katmanda KİT yöneticileri ile eyaletlerin parti sekreterlerinden (yani en üst düzey yöneticilerinden) oluşan, büyük özel şirketlerle yakın ilişkili bir başka burjuva-bürokrat klîği bulunuyor. Hiyerarşinin en alt basamağında ise devletle ilişkileri sınırlı, bürokrasi tarafından kontrol edilmeyen özel şirketler bulunuyor. ÇKP ile işbirliği yapan burjuva partilerinin mirasçısı olan, 1949 sonrasında tamamen sembolik konumda varlığını sürdüren “Birleşik Cephe Demokratik Partileri” ve “Yurtdışındaki Yurtsever Çin Temsilcileri” gibi çevreler, önde gelen avukatlar, medya yöneticileri, akademisyenler, kültür endüstrisinin önde gelenleri ise sermaye hiyerarşisinin farklı katmanlarıyla karmaşık ilişkilere sahipler.²⁷ Sermaye çevrelerinin parti ve devlet hiyerarşisinin dışında, çeşitli kulüp ve derneklerde örgütlenerek ekonomik ve siyasi hayatı etkilemeye çalıştığını da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Kökleri 1980'lere uzanan, 1994'te resmen kurulan Taishan (Tayşen) Endüstriyel Araştırma Enstitüsü (“Taishan Kulübü” olarak biliniyor) adlı az sayıda ultra-zengini bir araya getiren kulüp bunların en ünlüsü.²⁸ Xi, bu bölünmeleri siyasi istikrarı tehdit eden faktörler olarak görüyor.

Yolsuzluklar

Yolsuzluk meselesi yukarıda izah edilen politik ekonomik bağlama paralel olarak derinleşti. Yolsuzluk öteden beri parti bürokrasisinin burjuvalaşmasını sağlayan temel mekanizmalardan biriydi. 1984'te “ikili fiyat sistemi”nin benimsenmesinden sonra Malzeme Arzı Bürosu'ndaki bürokratlar “plan içi” kabul edilen ucuz endüstriyel materyalleri kendilerine yakın burjuvalara satarak büyük bir servete kavuştular.²⁹ 1990'ların sonu ile 2000'lerin başındaki özelleştirme dalgası sırasında pek çok bürokrat özelleştirilen şirketlerin hisse sahibi yöneticileri haline geldiler, yaklaşık 5 trilyon dolarlık serveti yağmaladılar. Özel şirketlerin devletten ihale almak ve vergi kaçırmak için verdikleri büyük miktarda rüşvet de bürokratların cebine gidiyor ve onları burjuvalaştırıyor. Devlet ile iş yapan ve arasını iyi tutmak isteyen yerli ve yabancı şirketler, bürokratların ailelerine ve akrabalarına dolgun maaşlı iş ve hisse senedi veriyorlar. Nihayet, yukarıda işaret edildiği gibi, finansal spekülâtörler ile bürokrasi arasında organik bağlar var. 2006'da yapılan bir araştırmaya göre, 15

25 a.g.e, s. 1047-1055.

26 Nogueira ve Qi, s. 571-574.

27 “A State Adequate to the Task: Conversations with Lao Xie”, *Chuang*, no: 2, 2019, s. 324-326.

28 a.g.e., s. 290; William Zheng, “Taishan Club For Country's Leading Tycoons Disbands”, *South China Morning Post*, 14 Şubat 2021; Yuan Guobao, “Taishan Club: The Rise and Fall of Secretive Roundtable of China's Richest”, 6 Eylül 2021, (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

29 Nogueira ve Qi, s. 565.

milyon dolardan fazla servete sahip 3200 Çin vatandaşının yaklaşık 2900 tanesi bürokratların akrabalarından oluşuyor.³⁰ Bu durum, 1980'lerden itibaren yolsuzluğu ülkenin yapısal bir sorunu haline getirdi. Halk yolsuzluklara her daim tepki duyuyor. Ancak, ekonomi hızlı büyüdüğü ve ortalama gelir arttığı müddetçe bu tepkiler rejimi tehdit eden bir boyut kazanmıyor.³¹

2008 krizinden sonra bu durum değişmeye başladı. Ekonomik pasta eskisi kadar hızlı artmadığı için yolsuzluklar halkın gözüne daha fazla batmaya başladı.³² Ayrıca, sermayenin ve partinin farklı fraksiyonları birbirleriyle mücadele ederken yolsuzluk dosyalarını da kullandıkları için mesele siyasi istikrarı tehdit eder boyuta geldi. Xi'nin göreve geldiği 18. Kongre öncesinde yaşananlar bu durumu gözler önüne serdi. Xi'nin en önemli rakiplerinden biri olan Chongqing (Çongçing) şehrinin parti sekreteri Bo Xilai (Bo Şilay) kongre öncesinde yolsuzluk suçlamasıyla, eşi Gu Kailai (Gu Kaylay) ise daha önce birlikte iş (ve yolsuzluk) yaptıkları bir İngiliz burjuvasını öldürme suçlamasıyla tutuklandı. Bo'nun aile servetinin en az 136 milyon dolar olduğu medyaya yansdı.³³ Ancak, aynı dönemde çıkan iki haber Bo'nun tasfiyesinde parmağı olanların da ondan farklı olmadığını gösterdi. *New York Times*, Başbakan Wen Jiabao'nun ailesinin en az 2.7 milyar dolarlık servet sahibi olduğunu duyurdu.³⁴ *Bloomberg News*, Xi Jinping'in ailesinin ve akrabalarının farklı şirketlerde toplam 376 milyon dolarlık yatırım, toplam varlığı 1.73 milyar dolarlık tahvilden oluşan zengin bir portfolyoya sahip olduğunu yazdı.³⁵ Dolayısıyla, Xi Jinping siyasi hegemonya sorununu hafifletmek, bürokrasi içindeki rakiplerini, özellikle de finansal spekülasyoncularla yakın ilişkili unsurları zayıflatmak ve tüm bunları yaparken kendi çevresini koruyabilmek için yolsuzluk meselesiyle yakından ilgilenmek zorundaydı.

Ağırlaşan ulusal sorunlar

Hu Jintao koltuğunu devrederken Xi Jinping'e başta Uygur ve Tibet sorunları olmak üzere giderek ağırlaşan bir ulusal sorun yumağı da bırakmıştı. ÇKP 1930'lar da Han şovenizmine karşı çıkıp Uygurlara, Tibetlilere ve diğer ezilen uluslara kendi kaderlerini tayin hakkı vaat etmişti. Parti, iktidara geldikten sonra ezilen uluslara belirli konularda pozitif ayrımcılık yaptı ve sembolik düzeyde otonomi verdi ama kendi kaderini tayin hakkını asla tanımadı.³⁶ Bu grupların dil ve din özgürlüğü sık

30 Minqi Li, *China and the Twenty-First Century Crisis*, Londra: Pluto Press, 2016, s. 19-23, 32-34.

31 Deng Yuwen, "Who Are Xi's Enemies?", 15 Ekim 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/10/15/xi-congress-enemies-communist-china/> (erişim tarihi: 23 Ekim 2022).

32 a.g.e.

33 Susan Berfield, "The Business Ties of Bo Xilai", 27 Nisan 2012, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2012-04-26/the-business-ties-of-bo-xilai> (erişim tarihi: 27 Ekim 2012).

34 David Barboza, "Billions in Hidden Riches for Family of Chinese Leader", 25 Ekim 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/26/business/global/family-of-wen-jiabao-holds-a-hidden-fortune-in-china.html> (erişim tarihi: 27 Ekim 2012).

35 "Xi Jinping Millionaire Relations Reveal Elite Chinese Fortunes", 29 Haziran 2012, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2012-06-29/xi-jinping-millionaire-relations-reveal-fortunes-of-elite?ref=IFkogH50> (erişim tarihi: 27 Ekim 2012).

36 Burak Gürel, "Stalinizm ile Kapitalizm Arasında Köprü Kuran Bir Düşünür: Domenico Losur-

sık ihlal edildi. Mao döneminden itibaren Han nüfusu Sincan ve Tibet'e transfer etmeye dayalı yerleşimci-kolonyalist politika uygulandı. Çin'in petrol rezervlerinin %22'sine, doğal gaz rezervlerinin %28'ine sahip olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi,³⁷ yerleşimci-kolonyalizmin en fazla derinleştiği bölge oldu. 1954'te kurulan Sincan Üretim ve İnşaat Birlikleri adlı askeri ve ekonomik örgüt aracılığıyla Han nüfusu transferi politikası bugüne kadar sistematik olarak uygulandı. Bunun neticesinde Sincan'ın demografik yapısı dramatik olarak değişti. Uygurların bölge nüfusuna oranı 1945'te %82.7'den 1982'de %45.7'ye düştü ve 2020'de %44.8 oldu. 1945'te yalnızca %6.2 olan Han nüfus oranı ise 1982'de 40.3'e, 2020'de %42'ye yükseldi.³⁸ 2000 yılında "Büyük Batı Kalkınma Stratejisi"nin açıklanmasından sonra bölgedeki maden ve altyapı yatırımları sıçrama yaparken Uygur ve Han nüfusu arasındaki ekonomik fark giderek açıldı. Uygurların dil ve din özgürlüğü ihlallerine ve Han nüfus transferine karşı gerçekleştirdikleri kitlesel eylemler (örneğin Aralık 1985'ten 1988'e kadar devam eden öğrenci eylemleri)³⁹ devlet tarafından bastırıldı. Temmuz 2009'da Urumçi'de gerçekleşen, 197 kişinin ölümü ve 1700'den fazla kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan Han-Uygur çatışmaları biriken gerilimin patlama noktasıydı.⁴⁰

Uygur İslamcılarının Tiananmen Meydanı'ndaki bombalı saldırısı (28 Ekim 2013)

do", *Devrimci Marksizm*, no: 45/46, 2021, s. 231-232.

37 Ji Yeon Hong ve Wenhui Yang, "Oilfields, Mosques and Violence: Is There a Resource Curse in Xinjiang?", *British Journal of Political Science*, cilt: 50, no: 1, 2020, s. 54.

38 Anthony Howell ve C. Cindy Fan, "Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi", *Eurasian Geography and Economics*, cilt: 52, no: 1, 2011, s. 123; "Xinjiang's Han Chinese Growing Faster than Uyghurs", 15 Haziran 2021, <https://www.asianews.it/news-en/Xinjiang%E2%80%99s-Han-Chinese-growing-faster-than-Uyghurs-53420.html> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

39 Brian Spivey, "The December 12th Student Movement: Uyghur Student Protest in Reform-Era China", *The Journal of Asian Studies*, 2022, s. 1-20, doi:10.1017/S0021911822001206

40 "Xinjiang Arrests 'Now Over 1,500'", 3 Ağustos 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8181563.stm> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

Uygur nüfusunun önemli bölümünün seküler eğilimde olmasına rağmen, komünizmin Han şovenizmiyle özdeşleştirilmesi ve dini pratiklerin baskı altına alınması nedeniyle Uygur ulusal hareketi zaman içinde dinci-gerici kanallara doğru aktı. El Kaide'den İŞİD'e kadar envai çeşit İslamcı örgüt Uygurlar arasında taraftar topladı. Bu grupların en fazla ses getiren eylemleri Xi Jinping'in ilk iki yılında gerçekleşti. 24 Nisan 2013'te Kaşgar'a bağlı Maralbeşi ilçesinde silahlı Uygurlar ile polis arasında çıkan çatışmada 21 kişi öldü.⁴¹ 28 Ekim 2013'te Doğu Türkistan İslami Hareketi ("Türkistan İslami Partisi" olarak da biliniyor) Pekin'in kalbinde, parti-devletin merkez organlarına yakın mesafede bulunan Tiananmen Meydanı'nda 5 kişinin öldüğü, 38 kişinin yaralandığı bir bombalı saldırı düzenledi.⁴² 1 Mart 2014'te Kunming'deki bir tren istasyonunda gerçekleştirilen bıçaklı saldırıda 31 kişi öldü, 140'tan fazla kişi yaralandı.⁴³ 28 Temmuz 2014'te Kaşgar'a bağlı Yarkand ilçesindeki (kitle gösterileri ile silahlı eylemlerin bileşkesinden oluşan) çatışmalarda resmi rakamlara göre 100'e yakın kişi, bağımsız kaynaklara göre ise yüzlerce kişi öldü.⁴⁴

Xi'nin on yıllık icraatı

Emek düşmanı politikalar

Xi'nin on yıllık icraatı yukarıda açıklanan sorunlara çözüm arayışıyla geçti. Üçüncü büyük depresyonun Çin ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisini azaltıp sermayenin kârlılığını artırmak için 2015'ten itibaren işçi sınıfına karşı muazzam bir taarruz gerçekleştirdi. İşçi derneklerini ve dayanışma ağlarını ezdi, grev ve direnişlere karşı önceki yönetimden daha baskıcı önlemler aldı.⁴⁵ Bu süreçteki kritik dönemeçlerden biri 2018'de Guangdong eyaletindeki Huizhou (Hueycu) şehrindeki Jasic Technology şirketine ait bir fabrikada patlak veren bir grevin ardından yaşandı. Başta Pekin Üniversitesi olmak üzere bir dizi üniversitede bu grevle aktif dayanışma içinde olan çok sayıda solcu (önemli bölümü Maoist) öğrenci tutuklandı.⁴⁶

41 "China Jails 11 in Xinjiang for Religious Hatred", 20 Haziran 2013, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-22982398> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

42 "China to Try Eight People Over Deadly Tiananmen Attack", 31 Mayıs 2014, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-27647842> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

43 "Four Sentenced in China Over Kunming Station Attack", 12 Eylül 2014, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-29170238> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

44 "China Now Says Almost 100 Were Killed in Xinjiang Violence", 4 Ağustos 2014, <https://time.com/3078381/china-xinjiang-violence-shache-yarkand/> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

45 Yaxue Cao, "Chinese Authorities Orchestrate Surprise Raid of Labor NGOs in Guangdong, Arresting Leaders", 10 Aralık 2015, <https://chinachange.org/2015/12/10/chinese-authorities-orchestrate-surprise-raid-of-labor-ngos-in-guangdong-arresting-leaders/> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022); Keegan Elmer, "Five Activists Held in Crackdown", *South China Morning Post*, 23 Ocak 2019; Jude Howell, "From Green Shoots to Crushed Petals: Labour NGOs in China", *Made in China Journal*, cilt: 6, no: 1, 2021, s. 102-107.

46 Mimi Lau, "Hard-core Maoists Fight with Students for Workers' Rights", *South China Morning Post*, 11 Ağustos 2018; Shen Mo, "China: Arrests of Maoist Youth Triggers Online Protests", 10 Şubat 2018, <https://chinaworker.info/en/2018/02/10/16980/> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022); Christian Shepherd ve Ben Blanchard, "Leading Chinese Marxist Student Taken Away by Police on Mao's Birthday", 26 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-china-politics-mao-idUSKC-NIOP0EK> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022). Bu grup haricindeki Maoistler de baskılardan nasiplerini

Bu baskı önlemlerinin neticesinde işçi hareketi gerilemeye başladı.⁴⁷

Jasic Technology’de grevci işçilerle dayanıştıkları için tutuklanan öğrenciler (2018)

Hu-Wen döneminde proletaryaya verilen önemli maddi tavizlerden biri sosyal sigortanın kapsamının genişletilmesiydi. Xi göreve geldikten kısa süre sonra bazı idareciler önceki yönetimin sosyal güvenlik alanında gerçekçi olmayan vaatlerde bulunduğunu söylemeye başladılar. Emeklilik yaşının yükseltilmesi gündeme alındı.⁴⁸ Çin’de kamu sektöründe emeklilik yaşı erkekler için 60, beyaz yakalı kadınlar için 55, mavi yakalı kadınlar için 50. Bu kural Mao döneminden bu yana değişmedi. Hu-Wen döneminde hazırlanan 12. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2011-2015) emeklilik yaşı konusunda esnek olunmasını önermişti. Xi’nin imzasını taşıyan 14. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2021-2025) emeklilik yaşının kademeli olarak yükseltilmesi gerektiği yazıldı. İşçi sınıfının bu plana karşı olduğu biliniyor. Xi yönetimi bugüne kadar bu konuda somut bir adım atmadı.⁴⁹

Sonuç olarak, Xi’nin “ortak refah” ve “Çin rüyası” söylemlerine rağmen, Çin’deki toplumsal eşitsizlikler azalmadı. Sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerin bileşkesini ölçen Gini katsayısı 2012’te 0.47 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Xi döneminde katsayı düşmedi, 2020’de yine 0.47 olarak hesaplandı.⁵⁰ Dahası, Çin-

aldılar (“Chinese Police Detain Maoist Leftists Ahead of Ruling Party Centenary”, 9 Haziran 2021, <https://www.rfa.org/english/news/china/maoists-detentions-06092021114100.html> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022); Guo Rui ve William Zheng, “Mao Fanatics Get Prison Terms for Tainting Leaders”, *South China Morning Post*, 12 Ocak 2022).

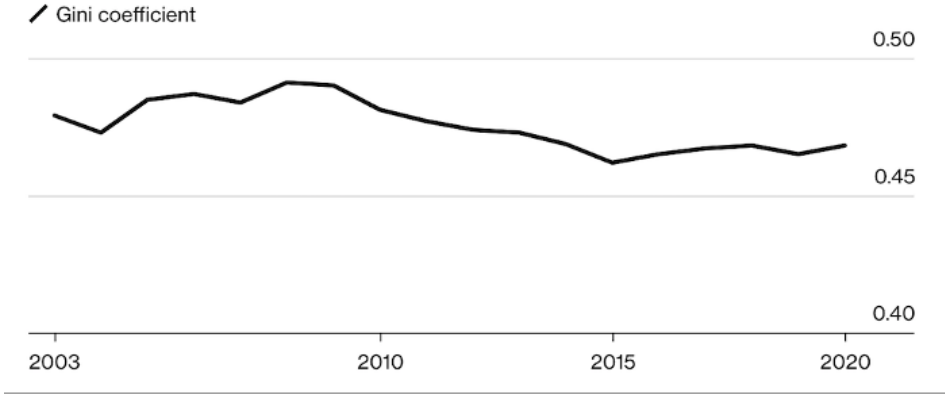
47 Çinli Marksist iktisatçı Ying Chen ile yapılan şu mülakat işçi hareketinin yükselişi ve gerilemesi konusunda derli toplu bir çerçeve sunuyor: https://www.youtube.com/watch?v=xdeSCw5a5_U (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

48 “A State Adequate to the Task”, s. 332-33.

49 Iori Kawate, “China’s Young and Old Rail Against Raising Retirement Age”, 4 Ağustos 2021, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Society/China-s-young-and-old-rail-against-raising-retirement-age> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022); “How Should China Raise Retirement Age?”, 16 Mart 2021, https://global.chinadaily.com.cn/a/202103/16/WS604fe77ea31024ad0baaf54c_2.html (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

50 Tom Hancock, “China Needs Cut to Inequality for Common Prosperity: PBOC’s Cai”, 29 Kasım

li milyarderlerin kişisel servetlerinin toplam milli gelirdeki payı 2019’da %7’den 2021’de %15’e yükseldi.⁵¹

Grafik 4. Çin’de Gini Katsayısı (2003-2020)⁵²

Cinsiyetçi politikalar

Xi yönetimi, 1979’dan itibaren uygulanan tek çocuk politikasına Çin sermayesinin başını ağrıtan işgücü maliyeti sorununa uzun vadeli çözüm getirmek ve iç tüketimi artırmak için son verdi. Evli çiftlere iki çocuk sahibi olma hakkı 2016’da, üç çocuk sahibi olma hakkı ise 2021’de verildi.⁵³ Kadınların eğitime ve işgücüne yüksek düzeyde katılımı Çin Devrimi’nin en önemli tarihsel kazanımlarından biri. Tek çocuk politikası da (yarattığı sorunlara rağmen) kadınların kazanımlarını güçlendirdi. Çiftlere çocuk sayısı bakımından tercih özgürlüğü vermek kendi başına bir sorun değil. Ancak, Xi yönetimi bu değişikliği kadınlara annelik rolü ve doğurganlık ödevi dayatan erkek egemen bir kampanyanın bir parçası olarak yaptı.⁵⁴ Bu kampanya şimdiye kadar gözle görülür bir sonuç vermedi; doğurganlık oranı artmadı. Mevcut trendin sürmesi halinde bugün 1.4 milyar olan Çin nüfusunun 2100 yılında

2021, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-11-29/china-needs-cut-to-inequality-for-common-prosperity-pboc-s-cai> (erişim tarihi: 7 Nisan 2022).

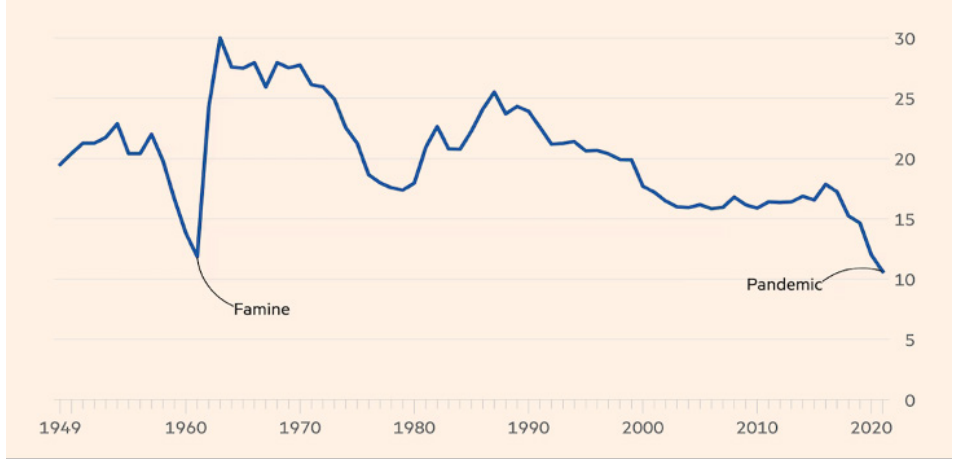
51 Michael Roberts, “China: Xi’s Third Term – Part Two: Property, Debt and Common Prosperity”, 18 Ekim 2022, <https://thenextrecession.wordpress.com/2022/10/18/china-xis-third-term-part-two-property-debt-and-common-prosperity/> (erişim tarihi: 18 Ekim 2022).

52 Hancock, “China Needs”

53 “China Allows Three Children in Major Policy Shift”, 31 Mayıs 2021, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-57303592> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

54 Zixu Wang, Xin Chen ve Caroline Radnofsky, “China Proposes Teaching Masculinity to Boys as State is Alarmed by Changing Gender Roles”, 5 Mart 2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/china-proposes-teaching-masculinity-boys-state-alarmed-changing-gender-roles-n1258939> (erişim tarihi: 5 Ekim 2022); Zhuoran Li ve Jennifer Lee, “Chinese Feminists Caught Between a Rock and the Party”, 15 Temmuz 2022, <https://thediplomat.com/2022/07/chinese-feminists-caught-between-a-rock-and-the-party/> (erişim tarihi: 5 Ekim 2022).

800 milyonun altına düşmesi bekleniyor.⁵⁵

Grafik 5. 1949-2021 Arasında Çin’de Doğan Bebek Sayısı (Milyon)⁵⁶

Xi, cinsiyetçi politikalarına engel olarak gördüğü kadın ve eşcinsel hareketlerine de ağır baskı uyguladı. Pekin’de toplu taşıma araçlarında kadınlara yapılan cinsel tacizlere karşı 8 Mart 2015’te bildiri dağıtma hazırlığı yapan beş feminist 6 Mart günü gözaltına alındı ve tam 37 gün nezarete tutuldu.⁵⁷ Cinsel taciz konusunu gündeme getiren eylemler ısrarla engellendi. Ünlü kadın tenisçi Peng Shuai (Pang Şuay) 2 Kasım 2021’de sosyal medya platformu Weibo’da bir mesaj yazarak ÇKP Politbüro Daimî Komitesi (PDK) eski üyesi, 2013-2018 arasında başbakan yardımcılığı yapan Zhang Gaoli’nin (Cang Gaoli) kendisine tecavüz ettiğini açıkladı. Bu mesaj çok geçmeden internet sansürcüleri tarafından silindi. Konu hakkında haber yapılmasına izin verilmedi. Peng iki haftaya yakın süre boyunca ortadan kayboldu, büyük ihtimalle tehdit edildi ve kamuoyu önünde konuyu bir daha gündeme getiremedi.⁵⁸ Kısacası, Xi işçi sınıfına olduğu kadar kadınlara da düşman bir politika izledi.

Ulusal sorunlara baskıcı çözüm arayışları

Xi ağırlaşan ulusal sorunları da devlet şiddetini geçmişle mukayese edilemeyecek bir düzeye çıkararak çözmeye çalıştı. Çin devletinin Sincan’da kurduğu (ve

⁵⁵ Eleanor Olcott, “China’s Demographic Crisis Looms Over Xi Jinping’s Third Term”, 3 Ekim 2022, <https://on.ft.com/3RtPg16> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

⁵⁶ a.g.e.

⁵⁷ Wang Zheng, “Detention of the Feminist Five in China”, *Feminist Studies*, cilt: 41, no: 2, 2015, s. 476-482.

⁵⁸ Kai Wang ve Wanyuan Song, “Peng Shuai: How China Censored a Tennis Star”, 8 Şubat 2022, <https://www.bbc.com/news/59338205> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

“mesleki eğitim merkezleri” olarak tanımladığı) kamplarda 2014-2019 arasında çok sayıda Uygur tutuldu. Gözaltında kayıplar, seyahat kısıtlamaları, dijital gözetim gibi uygulamalar gündelik hayatın parçası haline geldi.⁵⁹ Han nüfusu transferinden sorumlu Sincan Üretim ve İnşaat Birlikleri kurumunun personel sayısı 2019’da 3 milyon 250 bine ulaştı. 2016-2019 arasında Sincan nüfusunda yaşanan 1 milyon 250 binlik artışın yaklaşık üçte biri bu kurumun personel sayısındaki artıştan kaynaklandı.⁶⁰ Ünlü Uygur entelektüeli İlham Tohti bölücülük suçlamasıyla 2014’te ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı.⁶¹ Han şovenizmi ile yerleşimci-kolonyalizmin derinleşmesi, Han-Uygur ilişkilerini zehirlerken dinci-gerici akımların Uygurlar üzerindeki etkisini artırıyor.

Hong Kong meselesi, Xi’nin baskı yoluyla ciddi mesafe alabildiği başlıklardan biri oldu. Bilindiği gibi, Britanya emperyalizmi 150 senelik sömürgesi Hong Kong’u 1997’de Çin Halk Cumhuriyeti’ne devretti. O aşamadan itibaren Hong Kong “tek ülke iki sistem” politikası çerçevesinde bir “özel idari bölge” statüsüne sahipti. Hong Kong sermayesinin Batı sermayesi ve devletleri ile (özellikle de ABD ve Britanya ile) yakın ilişkilere sahip fraksiyonu varlığını sürdürdü. İlave olarak, serbest seçimlerin, örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkının korunması sayesinde Hong Kong Çin rejimine muhalif (soldan sağa) her kesimin örgütlenebildiği, sesini çıkarabildiği bir bölge olmaya devam etti. Çin devleti ise anakaraya bağlı bir sermaye fraksiyonunun oluşumunu destekleyerek ve mevcut özgürlükleri kenarından köşesinden tırpanlayarak Hong Kong’un özerkliğini bir ölçüde aşındırmayı başardı. Bu konudaki en sert ve kesin adımı atmak Xi’ye nasip oldu. 2014’te Hong Kong seçimlerine katılacak adaylara Çin devleti tarafından onaylanma şartı getirildi. Bu kararın ardından Şemsiyeler Hareketi üç ay boyunca Hong Kong caddelerinde kitlesel eylemler yaptı. 7.5 milyon nüfuslu adada harekete 1 milyondan fazla kişi katıldı.⁶² Çin devleti gösteriler karşısında herhangi bir taviz vermedi. Böylelikle Hong Kong’daki en temel demokratik hak ortadan kaldırılmış oldu. Bunun ardından ÇKP muhaliflerine yönelik baskılar katmerlendi.

Hong Kong’un özerkliğini ortadan kaldırmaya yönelik ikinci hamle 2019’da yapıldı. Bölge yönetiminin Hong Kong’da tutuklanan kişileri anakaraya iade etmesine izin veren bir yasa gündeme getirildi. Bu tasarıya karşı 2019 ve 2020’da iki milyonu aşkın kişinin katıldığı gösteriler yapıldı, polisle eylemciler arasında

59 Bazı kaynaklar, kamplarda 1 milyon civarında Uygurun (yani bölgedeki Uygur nüfusunun yaklaşık %10’unun) tutulduğunu ileri sürüyor (Darren Byler, “Ghost World”, 1 Mayıs 2019, <https://logicmag.io/china/ghost-world/> (erişim tarihi: 12 Ocak 2021). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin konuya ilişkin raporunda ise çok sayıda kişinin kamplarda tutulduğu ama kesin bir sayının verilemeyeceği belirtiliyor (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, “OHCHR Assessment of Human Rights Concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People’s Republic of China”, 31 Ağustos 2022, s. 18, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/2022-08-31/22-08-31-final-assessment.pdf> (erişim tarihi: 26 Kasım 2022).

60 Sidney Leng ve Cissy Zhou, “Region’s Population Jumps 18pc from Decade Ago”, *South China Morning Post*, 13 Mayıs 2021.

61 “China Jails Prominent Uighur Academic İlham Tohti for Life”, 23 Eylül 2014, <https://www.bbc.com/news/world-asia-29321701> (erişim tarihi: 7 Nisan 2022).

62 “Hong Kong Çin Toprağıdır!”, 28 Haziran 2022, <https://gercekgazetesi1.net/uluslararasi/hong-kong-cin-topragidir> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

sert çatışmalar yaşandı.⁶³ Eylül 2019’da Hong Kong idaresi yasanın bir bölümünü değiştirmeyi kabul etti.⁶⁴ Bunun hemen ertesinde, Kasım ayında yapılan yerel seçimlerde özerklik yanlısı adayların başarısından rahatsız olan Xi, COVID-19 pandemisi nedeniyle yapılan kapanmaları fırsat bilerek nihai bir taarruza geçti. Mayıs 2020’de çıkarılan Milli Güvenlik Yasası ile bölgenin özerkliğine fiilen son verildi. Geçmişte önemli eylemler örgütleyen Hong Kong Sendikalar Konfederasyonu devletin yoğun baskısı sonucunda 3 Ekim 2021’de kendini feshetti. Basına sansür kondu, çok sayıda özerklik yanlısı siyasetçi ve eylemci gözaltına alındı, on binlerce kişi Hong Kong’dan kaçtı.⁶⁵

Hong Kong’daki kitlesel gösteriler (2019)

Başka kesimler de artan baskıdan nasibini aldı. Örneğin 9 Temmuz 2015’te 300’den fazla insan hakları avukatı gözaltına alındı; daha sonra serbest bırakılanların bir bölümü ev hapsinde tutuldu.⁶⁶ Zaten cılız olan akademik özgürlükler de iyice tırpanlandı. Akademisyenlerin yaptığı yayınlar sıkı bir denetime tabi tutuldu. Güçlendirilen hafiyelik sistemiyle öğrencilerin derslerde açıkladığı görüşler takip edildi, sakıncalı bulunan görüşleri açıklayanlar cezalandırıldı.⁶⁷

63 “Hong Kong: Tek Ülke, Tek Sistem, İki Rejim”, 27 Ağustos 2019, <https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/hong-kong-tek-ulke-tek-sistem-iki-rejim> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

64 “The Evolution of the Hong Kong Protests”, 22 Kasım 2021, <https://edition.cnn.com/videos/world/2019/11/22/hong-kong-china-protests-timeline-lon-orig-bks.cnn> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

65 Austin Ramzy, “As Hong Kong’s Civil Society Buckles, One Group Tries to Hold On”, 24 Ekim 2021, <https://www.nytimes.com/2021/10/24/world/asia/hong-kong-civil-society.html> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022); Vivian Wang, “‘This Drop Came So Quickly’: Shrinking Schools Add to Hong Kong Exodus”, 11 Ekim 2021, <https://www.nytimes.com/2021/10/11/world/asia/hong-kong-population-drop.html> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

66 Stella Chen, “Lawyer Jailed in ‘709’ Crackdown Freed”, *South China Morning Post*, 27 Eylül 2022.

67 “Orwell in the Chinese Classroom”, 27 Mayıs 2019, <https://madeinchinajournal.com/2019/05/27/>

İç güvenlik bütçesi ile milli savunma bütçelerini karşılaştırarak yukarıda çizdiğimiz tabloyu tamamlayabiliriz. İç güvenlik bütçesi milli savunma bütçesini ilk kez 2010 yılında (yani Hu-Wen döneminin ikinci yarısında) geçmişti. İç güvenlik bütçesinin dış güvenlik bütçesine oranı (Xi'nin ilk yılı olan) 2013'te %105.1'di; bu oran 2016'da %113'e çıktı.⁶⁸ Kısacası, ABD önderliğindeki askeri kuşatmanın arttığı bir dönemde dahi Çin devleti iç güvenliğe ordudan daha fazla kaynak ayırıyor. Bu durum, Çin devletinin işçi, kadın ve ulusal hareketleri baş tehdit olarak gördüğünü ortaya koyuyor.

Sermaye, parti ve devlet içinde geniş çaplı tasfiyeler

Xi bir yandan proletaryanın mücadelecisi kesimlerini acımasızca ezerken diğer yandan halkın hoşuna gidebilecek şeyler yapmaya, yolsuzluklara bulaşmayan, zenginlerin hizmetkârlığını yapmayan, dürüst lider profili çizmeye çalışıyor. Toplumun gözünde sınıflar üstü bir konuma yerleşebilmek için geniş çaplı yolsuzluk operasyonlarına imza attı, bazı büyük şirketlere cezalar kesti ve bazı burjuvaları hapsedti. Bu uygulamalar, parti-devletin halkın gözündeki prestij kaybını durdurmanın yanı sıra bürokrasi ve burjuvaziyi disipline etmeyi ve partiye daha sıkı biçimde bağlamayı amaçlıyor. Xi bunu yaparak parti içindeki rakiplerini ve onların sermaye sınıfı içindeki bağlantılarını da zayıflatmaya çalışıyor.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Xi'nin ailesi de diğer üst düzey bürokratlar gibi zenginleşmişti. Bu nedenle, temiz lider imajı verip başkalarından hesap sormaya kalkmadan evvel ailesini iş hayatından çekti. Aile fertlerinin ellerindeki şirket hisselerini satmalarını, ortaklıklarını tasfiye etmelerini sağladı.⁶⁹ Ardından geniş çaplı yolsuzluk operasyonları yaptı. Son on yıl içinde 100 bin civarında alt ve orta kademe yönetici ile birkaç yüz üst düzey yönetici yolsuzluk soruşturmaları kapsamında tutuklandı. Bu operasyonların önemli bölümü Xi'nin rakiplerini hedef aldı. Xi, 2016'da yaptığı bir konuşmada partiyi bölmek için "siyasi kumpas faaliyetleri" yapıldığını söylemişti. Cumhurbaşkanı yardımcısı Wang Qishan (Vang Çişen) ertesi sene benzer bir açıklama yaparak bazı üst düzey yöneticilerin "partiyi ve devlet iktidarını ele geçirmeye" çalıştığını söyledi.⁷⁰ ÇKP içindeki hesaplaşma, yolsuzluk operasyonlarının yönünü belirledi. İlk hedef Hu-Wen sonrası parti yönetimi için Xi Jinping ile rekabete giren Bo Xilai kliği oldu. Kasım 2012'deki 18. Kongre'nin hemen öncesinde Bo yolsuzluk ve eşinin karıştığı cinayet nedeniyle tutuklandı.⁷¹ O

[orwell-in-the-chinese-classroom/](#) (erişim tarihi: 7 Ekim 2022).

68 Adrian Zenz, "China's Domestic Security Spending: An Analysis of Available Data", *China Brief*, cilt: 18, no: 4, 12 Mart 2018, s. 6.

69 Michael Forsythe, "As China's Leader Fights Graft, His Relatives Shed Assets", 17 Haziran 2014, <https://www.nytimes.com/2014/06/18/world/asia/chinas-president-xi-jinping-investments.html> (erişim tarihi: 16 Ağustos 2016).

70 Klaus Heinrich Raditio, "Opinion – Factors Giving Rise to Xi Coup Rumours in China", 11 Ekim 2022, <https://www.e-ir.info/2022/10/11/opinion-factors-giving-rise-to-xi-coup-rumours-in-china/> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

71 Bo Xilai olayı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Ahmet Devrim, "ÇKP'nin 18. Kongresi: Çin'de Yaklaşan Fırtına ve Devrimcilerin Görevleri", 7 Kasım 2012, <https://gercekgazetesi1.net/uluslararasi/ckpnin-18-kongresi-cinde-yaklasan-firtina-ve-devrimcilerin-gorevleri> (erişim tarihi: 12 Kasım 2022).

dönemde Bo'nun Xi'ye karşı bir darbe hazırlığı içinde olduğu, aslında bu nedenle tutuklandığı söylentileri yayılmıştı. Hakkındaki tasfiye planını Bo'ya sızdırdığı söylenen 2002-2007 döneminin Politbüro Daimî Komitesi üyesi ve Kamu Güvenliği Bakanı Zhou Yongkang (Co Yongkang) 2013'te yolsuzluk soruşturması geçirdi. Zhou müebbet hapis cezasına çarptırıldı ve ailesine ait 14 milyar dolarlık servete el kondu.⁷² Görevi başındaki veya emekli PDK üyelerinin tutuklanmaması teamülünün ilk defa çiğnendiği Zhou vakası, ÇKP tarihinin en büyük tasfiyelerinden biri olarak tarihe geçti.⁷³

ÇKP'nin ak saçlıları olarak bilinen Hu Jintao'nun Komünist Gençlik Örgütü kligi ile Hu'dan önceki cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Şanghay kligi, Xi Jinping'i nispeten rahat kontrol edebileceklerini hesaplayarak Bo Xilai'ın tasfiyesine yardımcı olmuşlardı. Xi'nin kendileri için en az Bo kadar tehlikeli olduğunu çok geçmeden anladılar. Eski başbakan Wen Jiabao'nun ailesinin 2.7 milyar dolarlık servetinden yukarıda bahsetmiştik. Wen ailesine para işlerinde yardımcı olan Duan Weihong (Duan Veyhong) 2017'de tutuklandı. Wen, soruşturmanın derinleşmemesi karşılığında Xi'ye biat etti.⁷⁴

Xi rakiplerini sindirmekle yetinmedi, partiyi eskisinden daha fazla homojenleştirmeye de çalıştı. ÇKP yönetimleri, parti yönetimine açıkça karşı çıkmamak ve yönetimi ele geçirmeye çalışmamak koşuluyla yerel ölçekte farklı deneylerin uygulanmasına belirli ölçüde tolerans gösteriyorlardı. Örneğin Deng Xiaoping, ulusal ölçekte uyguladığı dekollektivizasyon programına uymayarak tarım üretimini yeniden kolektifleştiren Henan (Hinan) eyaletindeki Nanjie (Nancie) Köyü'ndeki alternatif deneye izin vermişti. Deng'in 4 Haziran 1989'daki Tiananmen Katliamı'nın emrini veren kişi olduğu hatırlandığında Nanjie modeline gösterdiği toleransın sebebinin demokrasi olmadığı anlaşılır. Deng ve ardılları, bu tür yerel inisiyatiflere izin vererek parti içindeki fraksiyonlara belirli bir alan açmayı ve bu sayede fraksiyon çatışmasını kontrol edebilmeyi hedefliyorlardı. Örneğin Çin genelinde özelleştirme ve piyasalaştırma politikaları tam gaz devam ederken Nanjie Köyü Mao Zedong'un akrabalarının, bazı parti yöneticilerinin, ordu komutanlarının ve çeşitli Maocu grupların (özellikle de ÇKP'ye karşı çıkmayan, ona bağlı kalan Maocular) zaman zaman ziyaret ettiği ve alternatif olarak gösterdiği bir yerel deneyim haline geldi. Farklı fraksiyonlara alan açan başka deneylere de tolerans gösteriliyordu. Xi döneminde bu tavır terk edildi. Nanjie dahil pek çok deneyin farklılıklarına yapılan vurgu azaltılarak tümünün "Xi Jinping Düşüncesi"ne uyumluluğu vurgulandı. Bu tektipleştirici tavır, parti içindeki farklılıkların kontrollü biçimde sürdürülebilmesini engelleyerek (Xi'nin hedefinin aksine) bir istikrarsızlık kaynağına dönüşebilir.⁷⁵

Xi yolsuzluk operasyonlarına ilaveten büyük şirketleri sıkı düzenlemelerle ve rekor para cezalarıyla yola getirmeye çalıştı. Xi'nin kapitalist üretim ilişkilerini

72 Benjamin Kang Lim ve Ben Blanchard, "Exclusive: China Ex-security Chief Warned Bo Xilai He Would Be Ousted -Sources", 15 Nisan 2015, <https://www.reuters.com/article/us-china-corruption-zhou-exclusive-idUSKBN0N610C20150415> (erişim tarihi: 16 Ağustos 2016).

73 Olivia Cheung, "Factional Model-making in China: Party Elites' Open Political Contention in the Policy Process", *The China Quarterly*, cilt: 251, 2022, s. 722.

74 Deng, "Who Are Xi's Enemies?"

75 Cheung, "Factional Model-making"

değiştirmeye, kapitalist restorasyonu tersine çevirmeye elbette niyeti yok. Yukarıda açıklandığı üzere, işçi hareketinin ve solun üzerine acımasızca gidiyor. Bununla birlikte, Xi'nin Çin'in devlet kapitalizmi niteliğini güçlendirmek istediği aşikâr. Üçüncü büyük depresyon döneminde dünya çapında neoliberalizmin törpülenmesi ve devletin ekonomideki ağırlığının artması dikkate alındığında Xi'nin devlet kapitalizmindeki ısrarı anlaşılır. Emperyalist devletler dahil 1980'lerden beri neoliberal politikalar uygulayan çok sayıda devlet depresyondan çıkmak için ekonomiye kapsamlı müdahaleler yapmak zorunda kaldı. Bu koşullarda normal olan şey Çin'de devletin ekonomideki rolünün azalması değil artması.

Xi döneminde devlet ekonomiye müdahale ederken sermayenin finansal spekülasyoncu kanadını zayıflatmaya ve teknolojik inovasyona ağırlık veren kanadını güçlendirmeye özen gösterdi. "Çin'in Warren Buffet'ı" lakabıyla bilinen Fosun International Limited'in CEO'su Guo Guangchang (Guo Guangçang) 2015'te birkaç kez gözaltına alındı. Çin Bankacılık Düzenleme Komisyonu, Haziran 2017'de HNA, Fosun International Limited, Dalian Wanda Group ve (yukarıda spekülasyonlarına değindiğimiz) Anbang Insurance Group şirketlerini "sistemik risk" ilan etti ve yurtdışındaki yatırımlarına yönelik inceleme başlattı. Şubat 2018'de Anbang kamulaştırıldı ve CEO'su Wu Xiaohui (Vu Şiaohuey) tutuklandı.⁷⁶

Operasyonlar Çin'in teknoloji şirketlerine ve dijital platformlarına da sıçradı. Bilindiği gibi, bu tip firmaların düzenlenmesine yönelik arayışlar ve bu çerçevede gündeme gelen yaptırımlar son dönemde kapitalist devletlerin ekonomiye artan müdahalesinin önemli bir boyutu haline geldi. ABD, Avrupa ülkeleri, Avustralya, Brezilya ve Hindistan'da Apple, Google, Facebook ve Uber gibi şirketlere piyasada tekel kurma, veri güvenliğini ihmal ve tüketici haklarını ihlal gerekçeleriyle büyük cezalar kesildi.⁷⁷ Çin devleti de aynısını yaptı. Xi'nin tavrının ayırıcı özelliği bu cezaların siyasi müdahale ve baskılarla iç içe geçmesi. Xi, devlet kapitalizminin gevşetilerek ekonominin daha fazla liberalleşmesini tavsiye eden yahut ÇKP'nin iktidar tekeli (ima yoluyla da olsa) sorgulayan burjuvalara tahammül edemiyor. Para cezalarını polisiye baskıyla harmanlayarak burjuvalara "ayağımızı denk alın" mesajı gönderiyor. ÇKP üyesi burjuvaların en ünlüsü, Alibaba online alışveriş site-

76 Rithmire ve Chen, s. 1049.

77 Federal Trade Commission, "FTC Imposes \$5 Billion Penalty and Sweeping New Privacy Restrictions on Facebook", 24 Temmuz 2019, <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2019/07/ftc-imposes-5-billion-penalty-sweeping-new-privacy-restrictions-facebook> (erişim tarihi: 27 Eylül 2022); Foo Yun Chee, "Google Loses Challenge Against EU Antitrust Decision, Other Probes Loom", 14 Eylül 2022, <https://www.reuters.com/technology/eu-courts-wed-ruling-record-44-bln-google-fine-may-set-precedent-2022-09-14/> (erişim tarihi: 27 Eylül 2022); Sankalp Phartiyal, "Google Fined \$113 Million in Second India Antitrust Penalty", 25 Ekim 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-10-25/india-antitrust-body-fines-google-113-million-over-app-store> (erişim tarihi: 10 Kasım 2022); "Brazil Court Fines Apple, Orders to Sell iPhone With Charger", 13 Ekim 2022, <https://www.reuters.com/legal/brazil-court-fines-apple-orders-sell-iphone-with-charger-2022-10-13/> (erişim tarihi: 10 Kasım 2022); Aoife White, "Apple Prefers Fine to Obeying Antitrust Order, Vestager Says", 23 Şubat 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-23/apple-prefers-fines-to-obeying-antitrust-order-vestager-says> (erişim tarihi: 10 Kasım 2022); Josh Taylor, "Uber Faces \$26m Fine in Australia Over Misleading Cancellation Warnings and Taxi Fare Estimates", 26 Nisan 2022, <https://www.theguardian.com/australia-news/2022/apr/26/uber-faces-26m-fine-in-australia-over-misleading-cancellation-fee-charges-and-taxi-fare-estimates> (erişim tarihi: 10 Kasım 2022).

sinin, Alipay online ödeme uygulamasının ve Ant şirketler grubunun sahibi, Çin'in bir numaralı zengini Jack Ma'nın başına gelenler bunun en çarpıcı örneği. Ma, Ekim 2020'de Çin Halk Bankası'nın ev sahipliğini yaptığı bir toplantıda devlet bankalarının küçük ve orta ölçekli özel şirketlere kredi konusunda cimri davrandığını, gereğinden fazla koşul ileri sürdüğünü, devletin aşırı müdahalesiyle dijital finans sektörünün kısıtlandığını söyledi. Xi'nin bu açıklamaya cevabı sert oldu. Söz konusu konuşmayı izleyen üç ay boyunca Ma ortadan kayboldu. Ev hapsinde tutulduğu dedikoduları ayyuka çıktı. Ant Grubu'nun Şanghay ve Hong Kong borsalarında yapacağı 34 milyar dolarlık halka arz işlemi son dakikada iptal edildi. Nisan 2021'de Alibaba'ya tekeli pratikleri gerekçesiyle 2.8 milyar dolar ceza kesildi. Bu süreçte Ant Grubu'nun hisseleri ciddi değer kaybetti. Neticede Ma'nın sesi kesildi.⁷⁸

Başka şirketler de benzer uygulamalarla karşılaştı. Online ulaşım platformu ("Çin'in Uber'i") denebilir) Didi firmasına veri güvenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle Temmuz 2022'de 1 milyar 190 milyon dolar ceza kesildi.⁷⁹ Bir kısmı Amerikan borsalarında işlem gören online eğitim kurumlarına gerçek dışı reklam yaptıkları gerekçesiyle 2021'de peş peşe ağır para cezaları kesildi. Ocak 2013'te Pekin'de bir hayır kurumunun gıda israfına karşı başlattığı kampanya kısa süre içinde Xi'nin liderliğinde "Temiz Tabak" adlı ulusal bir kampanyaya dönüştü. Nisan 2021'de gıda israfına karşı bir yasa çıkarıldı. Kampanya sırasında lüks restoranlarda ziyafet veren bürokratlar hedefe kondu, çektikleri videolarda büyük miktarda gıdayı görgüsüzce israf ederek şovlar yapan sosyal medya fenomenlerinin kulağı çekildi.⁸⁰ Xi, tüm bu uygulamalarıyla haksız kazançlarla, görgüsüz zenginlerle mücadele eden, eğitimde fırsat eşitliği sağlamaya uğraşan, halkı düşünen bir lider imajı çizerek alt sınıflar nezdinde rıza üretmeye çalıştı.

Politik motivasyonu daha net olan tasfiyeler de yaşandı. Örneğin yukarıda anılan ultra-zenginlerin Taishan Kulübü'nün 2021'de kendini tasfiye etmesi sağlandı.⁸¹ Çin'de eski kuşak parti-devlet yöneticilerinin yine üst düzey konumlara yükselebilen çocuklarına "prens" lakabı takılıyor. Tasfiye ettiği rakibi Bo Xilai'nin babası gibi Xi Jinping'in babası da eski parti-devlet yöneticisiydi. Partide, devlette, iş dünyasında ve akademide çok sayıda prens var. Partinin ak saçlılarından farklı olarak, bu prenslerden bazıları yalnızca ekonomik anlamda değil siyasi anlamda da liberal bir çizgiyi savunuyorlar, ÇKP'yi bazen sert biçimde eleştiriyorlar. Bu prenslerden bir kısmı Xi'nin hişmine uğradı. "Çin'in Donald Trump'ı" lakabıyla bilinen emlak ba-

78 Shuli Ren, "Jack Ma's Blunt Words Just Cost Him \$35 Billion", 3 Kasım 2020, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-11-03/jack-ma-s-blunt-china-bank-talk-cost-ant-its-35-billion-ipo> (erişim tarihi: 7 Kasım 2022); Sam Peach, "Why Did Alibaba's Jack Ma Disappear for Three Months?", 20 Mart 2021, <https://www.bbc.com/news/technology-56448688> (erişim tarihi: 7 Kasım 2022); Zheping Huang, "Alibaba's First Sales Miss in Two Years Shows Crackdown Toll", 3 Ağustos 2021, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-03/alibaba-sales-miss-in-sign-spending-has-yet-to-pay-off> (erişim tarihi: 7 Kasım 2022).

79 Evelyn Cheng, "China Fines Didi More Than \$1 Billion for Breaking Data Security Laws", 21 Temmuz 2021, <https://www.cnbc.com/2022/07/21/china-fines-didi-more-than-1-billion-for-breaking-data-security-laws.html> (erişim tarihi: 7 Kasım 2022).

80 Bella Huang ve Amy Qin, "Xi Declares War on Food Waste, and China Races to Tighten Its Belt", 21 Ağustos 2020, <https://www.nytimes.com/2020/08/21/world/asia/china-food-waste-xi.html> (erişim tarihi: 4 Kasım 2022).

81 Zheng, "Taishan Club"; Yuan, "Taishan Club".

ronu Ren Zhiqiang (Ren Cıciang) bunların en ünlüsü. Xi iktidara gelir gelmez Ren ile uğraşmaya başlamıştı. Wen Jiabao'nun serveti hakkında tek kelime haber yapmayan devlet televizyonu CCTV, Ren'in sahibi olduğu Huayuan emlak şirketinin devlete büyük miktarda vergi borcu olduğunu duyurunca Ren CCTV'ye "dünyanın en aptal domuzu" demişti. Ren açık sözlülüğü nedeniyle halk (özellikle de orta sınıflar) arasında çok popüler bir figürdü. Sosyal medya platformu Weibo'da 37 milyon takipçisi vardı. Ren "halkın devleti ne zamandan beri partinin devleti haline geldi?" diyerek Xi'yi hedef alınca Weibo hesabı kapatıldı. Ren'in Şubat 2020'de yayımladığı bir blog yazısında Xi'nin Wuhan (Vuhan) kentinde patlak veren COVID-19 salgınına karşı aldığı önlemleri alaya alması bardağı taşıran son damla oldu. Ren, dezenformasyon suçlamasıyla 18 yıl hapis cezasına çarptırıldı.⁸² Prens kuşağının bir diğer ünlü temsilcilerinden (kadın olduğu için "prenses" demek daha doğru), ÇKP'ye bağlı Merkezi Parti Okulu'nun Parti İnşası Merkezi'nde profesör olan Cai Xiang (Say Şiang) ise önce Ren Zhiqiang'ı savunarak şimşekleri üzerine çekti, ardından Xi'ye "mafya babası" dediği bir telefon tapesi medyaya sızınca partiden atıldı; halen ABD'de sürgünde yaşıyor.⁸³

Pandemiyle mücadelenin görkemli başarısı ve acıklı iflasi

Xi dönemini ele alırken COVID-19 pandemisini es geçmek olmaz. Pandemiyle mücadele sırasında yapılanlar ve yapılamayanlar Xi iktidarının bakış açısını, gücünü ve zaafalarını net olarak ortaya koydu. Aralık 2019'da Wuhan'dan salgın haberleri gelmeye başladığında Çin devletinin ilk tepkisi haberi yayanları gözaltına almak, sosyal medyayı sansürlemek ve salgını inkâr etmek oldu. Resmi medya, salgın dedikodularının yalan olduğunu, halkı paniğe sevk etmeyi amaçladığını yazdı.⁸⁴ Mızrak çuvala sığmadığında Çin devleti konuya ciddiyetle yaklaştı. Ülkeye giriş-çıkışların sınırlanması, sokağa çıkma yasağı, nüfusun tamamına sık sık test yapma ve pozitif vakalı kişileri testleri negatife dönene kadar toplumdan izole etme pratikleri derhal uygulamaya kondu. Nüfusu 10 milyonu aşkın Wuhan kentinde 76 gün süren başarılı bir kapanmayla salgının ilk dalgası sona erdirildi. Bu ilk aşamada devlet kurumları salgınla mücadelede halkı seferber etmeyi başardı.⁸⁵ Ayrıca, 2020'nin başından itibaren Çin devleti COVID-19 hakkında topladığı bilgileri dünyayla paylaşmaya, başta maske kullanımı olmak üzere bir dizi önlemin derhal uy-

82 Chris Buckley, "China's 'Big Cannon' Blasted Xi. Now He's Been Jailed for 18 Years", 22 Eylül 2020, <https://www.nytimes.com/2020/09/22/world/asia/china-ren-zhiqiang-tycoon.html> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

83 Jeremy Goldkorn, "Retired Professor Who Called Xi Jinping 'Mafia Boss' Expelled from Party", 18 Ağustos 2020, <https://thechinaproject.com/2020/08/18/retired-professor-who-called-xi-jinping-mafia-boss-expelled-from-party/> (erişim tarihi: 9 Kasım 2022).

84 Çin devletine bağlı *Global Times* gazetesi, 1 Ocak 2020 tarihli haberinde Wuhan'da salgın olduğu dedikodusunu yayan 8 kişinin tutuklandığını duyurdu ("Seafood Market Closed After Outbreak of 'Unidentified' Pneumonia", 1 Ocak 2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1175369.shtml> (erişim tarihi: 30 Aralık 2021)). 29 Ocak 2020'de söz konusu 8 kişinin kamuoyunu uyardıkları için takdire şayan olduğunu yazdı ("Eight Wuhan Residents Praised for 'Whistle-blowing' Virus Outbreak", 29 Ocak 2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1177960.shtml> (erişim tarihi: 30 Aralık 2021)).

85 Yan Hairong, "Mode Switching: The State, Market, and Anti-Covid-19 Shadow of Socialism in China", *Dialectical Anthropology*, cilt: 44, 2020, s. 213-221.

gulanması yönünde uyarılar yapmaya başladı. Wuhan'daki kapanmanın başarıyla sonuçlanmasının özgüveniyle devlet salgının patlak verdiği her yerde sıfır vakaya ulaşana kadar kapanma uygulamayı pandemiyle mücadelede temel strateji olarak benimsedi. "Sıfır vaka" politikası adı verilen bu strateji, hem Xi'nin oluşturmaya çalıştığı sınıflar üstü lider imajının temel motiflerinden birine, hem de kapitalistleri ve bürokratları hizaya getirmeye yarayan bir enstrümana dönüştü. Bu sayede Xi liderliğindeki parti-devletin sermayenin kârlarına değil insan hayatına öncelik verdiği mesajı verildi. "Sıfır vaka" politikasının tavizsiz uygulanması partiye ve devlete sadakatin temel ölçütlerinden biri olarak tanımlandı. Bu çizgiden taviz verdiği düşünülen bürokratlar cezalandırıldı.⁸⁶

Tüm dünya pandemi nedeniyle 2020'de insani ve ekonomik yıkım yaşarken Çin sıfır vaka politikası sayesinde pandemiyle mücadelede en başarılı ülke haline geldi.⁸⁷ Wuhan karantinası sayesinde ülkenin geri kalanı pandemiden nispeten az etkilendi. Kişi başına milli gelir bakımından dünya ortalaması 2020'de %4.3 oranında azalırken, Çin'de %2 arttı. 2021'de dünya ortalaması %4.8, Çin'de %8 oldu.⁸⁸ Kısacası, Çin'in ekonomik performansı pandeminin ilk iki yılında dünyanın geri kalanından pozitif yönde ayrıştı. Çin şirketleri büyük miktarda maske, test kiti ve inaktif aşı üretmeyi başardılar. Nüfusun yaklaşık %90'ı aşılandı.⁸⁹ Çin devleti de yoksul ülkelere bol miktarda aşı ve maske hibe ederek pandemiyi diplomatik fırsata çevirdi.⁹⁰

Ancak, 2021'nin sonlarından itibaren bu politikanın sınırları belli olmaya başladı. Moderna ve Pfizer-Biontech gibi Batılı şirketlerin geliştirdiği mRNA aşılarının Sinovac ve Sinopharm gibi Çin şirketlerinin geliştirdiği inaktif aşılarla nazaran bağışıklık sağlamada çok daha başarılı olduğu kanaati yaygınlaştı.⁹¹ Mart 2020'de Çin'in Fosun Pharma şirketi ile Amerikan Pfizer şirketi arasında Pfizer-Biontech

86 William Zheng, "Beijing Punishes Dozens of Officials Over Latest Wave", *South China Morning Post*, 22 Mart 2022.

87 Çin'in pandeminin ilk dönemindeki başarısı hakkında bkz. Ertuğrul Oruç, "Koronavirüs Pandemisinde Türkiye", *Devrimci Marksizm*, no: 44, 2020, s. 22-24.

88 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2021&locations=CN-1W&start=2019> (erişim tarihi: 11 Kasım 2022).

89 "Lockdown Pain Fails to Break Elderly Vaccine Resistance in China", 5 Temmuz 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-07-04/lockdown-pain-fails-to-break-elderly-vaccine-resistance-in-china> (erişim tarihi: 11 Kasım 2022).

90 Moritz Rudolf, "China's Health Diplomacy during Covid-19: The Belt and Road Initiative (BRI) in Action", 26 Ocak 2021, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/chinas-health-diplomacy-during-covid-19> (erişim tarihi: 7 Mart 2021).

91 Hong Kong'ta yapılan ve dünyaca ünlü tıp dergisi *Lancet*'te yayımlanan bir araştırmaya göre iki doz inaktif CoronaVac aşısı, iki doz Pfizer-Biontech mRNA aşısına nazaran bağışıklık yaratmakta çok etkisiz kalıyor. Ancak, her iki aşı da üç doz yapıldığında aralarındaki etki farkı kapanıyor. Bu çalışmanın bulgularının ileride başka araştırmalar tarafından sorgulanıp sorgulanmayacağını kestirmek imkânsız. Ancak, bu çalışmayı kesin doğru kabul etsek bile sonuç değişmiyor. Araştırmanın hakem sürecinden önceki versiyonu 22 Mart 2022'de, hakem sürecinden geçmiş hali ise 15 Temmuz 2022'de yayımlandı (Martina E McMenamin, Joshua Nealon, Yun Lin, Jessica Y Wong, Justin K Cheung, Eric H Y Lau, Peng Wu, Gabriel M Leung, Benjamin J Cowling, "Vaccine Effectiveness of One, Two, and Three Doses of BNT162b2 and CoronaVac Against COVID-19 in Hong Kong: A Population-based Observational Study", *Lancet Infectious Diseases*, cilt: 22, no: 9, 2022, s. 1435-1443). Çin devleti daha 2020 senesinde mRNA aşısının gerekliliğini kabul ederek yerli şirketlerin bu yöndeki projelerini desteklemeye başlamıştı. Uzun ve geniş çaplı karantinalar da yine aynı bağlamda benimsendi. Dolayısıyla, *Lancet*'te yeni yayımlanan çalışmanın bulguları burada çizdiğimiz tabloyu değiştirmiyor.

mRNA aşısının Çin'e ithalini sağlayacak bir anlaşma yapıldı. Xi yönetimi bu anlaşmayı onaylamadı.⁹² Bunun yerine, Çin'in yerli şirketlerinin mRNA aşısı üretmesini öngören, ekonomik milliyetçi, ithal ikameci bir politika benimsendi. Bir yandan resmi medya aracılığıyla Çin'in inaktif aşılarının Batı'nın mRNA aşılardan daha etkili olduğu safsatası yayılırken,⁹³ diğer yandan Çinli firmalara mRNA aşısı geliştirme görevini verildi.⁹⁴ En az sekiz Çin şirketinin mRNA aşısı geliştirmeye çalıştığı biliniyor.⁹⁵ Ancak, Çin'in resmi makamları bugüne kadar tek bir yerli mRNA aşısına dahi kullanım izni vermiş değil. Batılı mRNA aşıları 2021'de dünya çapında birkaç doz uygulanırken Çin menşeli mRNA aşısı ilk kez Eylül 2022'de (Çin'den değil, Endonezya'dan!) kullanım onayı alabildi.⁹⁶ Ayrıca, Moderna firması Çin'in mRNA aşısı konusunda bilgi ve teknoloji paylaşma talebini reddetti.⁹⁷

Çin halkının etki düzeyi düşük olduğu düşünülen inaktif aşılarla bağımlı kalması, yönetimi her yeni salgında uzun kapanmalar uygulamaya mecbur hale getirdi. Bu durum, 2022'de ülkeyi ekonomik olarak sıkıştırmaya başladı. En önemli metropollerden biri olan Şanghay Nisan ve Mayıs'ta kapanmak zorunda kaldı.⁹⁸ Başka kentlerde de uzun süreli kapanmalar yaşandı. Bu çıkışsızlık hali halkın tahammül sınırını fazlasıyla zorladı. Kısacası, Xi'nin esneklikten yoksun aşı milliyetçiliği Çin'in bilim ve teknolojide Batı'dan hâlâ çok geride olması gerçeğine toslayarak başarısızlığa uğradı. Bir yarı-çevre ülkesi olan Çin'in emperyalistler ligine çıkmasının zorluğu bu vesileyle bir kez daha görüldü. Bu konuya yazının sonunda, Kasım 2022 eylem dalgasını analiz ederken tekrar döneceğiz.

Kuşak Yol Girişimi, Made in China 2025 ve emperyalizmin yanıtı

İç çelişkileri özetledikten sonra nihayet dış çelişkilere geçebiliriz. Üçüncü büyük depresyonun başlamasından sonra başta ABD sermayesi ve devleti olmak üzere emperyalizm ile Çin'in yarı-çevre kapitalizmi arasındaki çelişkilerin arttığını yukarıda kaydetmiştik. Xi'nin damgasını taşıyan iki strateji, bu çatışmayı bir üst seviyeye çıkardı. Bunlardan ilki olan, 2013'te kurulan Kuşak-Yol Girişimi (KYG), Avrasya, Afrika ve Latin Amerika arasındaki ulaşım ve lojistik altyapısını geliştire-

92 Yvaine Ye, "China's First mRNA Vaccine Is Close— Will That Solve Its COVID Woes?", 27 Haziran 2022, <https://www.nature.com/articles/d41586-022-01690-3> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

93 "Chinese Media Criticise Pfizer COVID-19 Vaccine, Tout Local Shots", 20 Ocak 2021, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-vaccine-china-idUSKBN29P1HT> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

94 Eleanor Olcott, "China Rushes to Develop mRNA Vaccine As Doubts Grow Over Local Jobs", 6 Ocak 2022, <https://on.ft.com/3EYJOGI> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

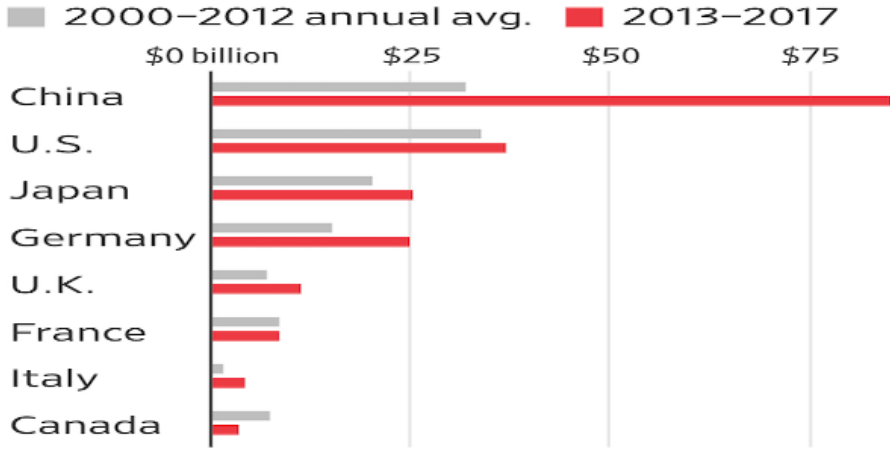
95 Hu Yuwei, "CanSinoBIO's COVID-19 mRNA Vaccine Receives Approval for Clinical Trial Application in China", 4 Nisan 2022, <https://www.globaltimes.cn/page/202204/1257491.shtml> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

96 Alexandra Stevenson, "China Gets Its First mRNA Vaccine Approval. In Indonesia.", 30 Eylül 2022, <https://www.nytimes.com/2022/09/30/business/china-mrna-covid-vaccine-indonesia.html> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

97 Sun Yu, Eleanor Olcott ve Donato Paolo Mancini, "Moderna Refused China Request to Reveal Vaccine Technology", 2 Ekim 2022, <https://on.ft.com/3dSUfV2> (erişim tarihi: 2 Ekim 2022).

98 "Shanghai Eases Covid Restrictions As Two-month Lockdown Ends", 1 Haziran 2022, <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220601-shanghai-eases-covid-restrictions-as-two-month-long-lockdown-ends> (erişim tarihi: 1 Kasım 2022).

rek Çin'in hammaddelere erişimini kolaylaştırmayı ve ihracatını artırmayı hedefliyor. KYG çerçevesinde 2015'te kurulan ve finansmanının üçte biri Çin tarafından karşılanan Asya Altyapı Yatırım Bankası, çevre ve yarı-çevre ülkelerinin altyapımı yatırımı için gereksindiği krediler konusunda öteden beri söz sahibi olan ABD kontrolündeki Dünya Bankası'na alternatif olmayı amaçlıyor. Bugüne kadar 146 ülke KYG'ye katıldı.⁹⁹ Ancak, Türkiye dahil olmak üzere bu ülkelerin çoğunun “Çin yanlısı” olmadığını, ABD-Çin rekabetinden yararlanarak Çin'den ucuz kredi ve hibe alma peşinde olduğunu akılda tutmak gerekiyor. KYG bir dizi önemli sorunla boğuşuyor. Çin devleti girişim kapsamında verdiği borçları tahsil etmekte büyük güçlüklerle karşılaşılıyor. Borç alan devletler, Batı ile yakınlaşma kartını kullanarak borç erteleme ve silme tavrı kopyarıyorlar. Ekonomik durgunluğun da etkisiyle bu durum Çin'in devlet bütçesine ciddi bir yük bindirmeye başladı.¹⁰⁰ Dahası, Sri Lanka gibi örneklerde görüldüğü gibi, Çin devleti tahsil edemediği kredilerle inşa edilen altyapılara el koymaya yeltendiğinde Batı medyası ve devletleri tarafından “emperyalist” olmakla suçlanıyor. Çin bu suçlamalardan çekindiği için kolaylıkla geri adım atıyor.¹⁰¹

Source: AidData

Grafik 6. 2000-2017 Arasında Çin ve G7 Ülkelerinin Gerçekleştirdikleri Uluslararası Kalkınma Finansmanı (Milyar Dolar)¹⁰²

2015'te ilan edilen “Made in China 2025” stratejik planı Xi'nin emperyalizmle

⁹⁹ “China and Nicaragua Sign MoU To Push BRI Cooperation”, 13 Ocak 2022, <https://www.globaltimes.cn/page/202201/1245805.shtml> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

¹⁰⁰ Lingling Wei, “China Reins In Its Belt and Road Program, \$1 Trillion Later”, 26 Eylül 2022, <https://www.wsj.com/articles/china-belt-road-debt-11663961638> (erişim tarihi: 26 Eylül 2022).

¹⁰¹ Deborah Brautigam ve Meg Rithmire, “The Chinese ‘Debt Trap’ Is a Myth”, 6 Şubat 2021, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2021/02/china-debt-trap-diplomacy/617953/> (erişim tarihi: 9 Şubat 2021).

¹⁰² a.g.e.

rekabet etmek için attığı en önemli adım oldu. Bu plan Çin'in yarı-kalifiye ve ucuz işgücüne dayalı, düşük teknoloji ve düşük katma değerli üretimden kalifiye işgücüne dayalı, yüksek teknoloji ve yüksek katma değerli üretime geçmesini amaçlıyor. Bu çerçevede başta yarı-iletkenler (mikroçipler) olmak üzere “ana materyaller” olarak belirlenen ürünlerde ülkenin kendine yeterli oranının 2025'te %70'e çıkarılması, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıldönümü olan 2049'da dünya teknoloji piyasasına hâkim olması hedefleri kondu.¹⁰³ Teknolojik üstünlüğün emperyalizmin belirleyici özelliklerinden biri olduğu dikkate alındığında,¹⁰⁴ Çin devletinin (adını elbette böyle koymasa da) emperyalist lige çıkmayı hedeflediği anlaşılır.

Emperyalistler, “Made in China 2025” ve Kuşak Yol Girişimi'ne sert yanıt verdiler. Donald Trump 6 Temmuz 2018'de Çin'den gelen 34 milyar dolar tutarındaki ürüne %25 oranında ek gümrük vergisi koyarak ticaret savaşını başlattı. İzleyen dönemde peş peşe ek gümrük vergileri kondu.¹⁰⁵ Huawei ve ZTE gibi Çin'in yüksek teknoloji üretim yapan öncü şirketlerini zayıflatmaya yönelik önemli adımlar atıldı. İran ve Kuzey Kore'ye yönelik ABD yaptırımlarına uymadığı gerekçesiyle ZTE şirketi ABD'ye 1 milyar 190 milyon dolar tazminat ödemeye mahkûm edildi.¹⁰⁶ Aynı gerekçeyle ABD'nin şikâyeti sonucunda Huawei şirketinin kurucusunun kızı ve üst düzey yöneticisi Meng Wanzhou (Ming Vanco) 2018-2021 arasında Kanada'da ev hapsinde tutuldu.¹⁰⁷ ABD, Huawei'i 2019'da kara listeye aldı, başta mikroçipler olmak üzere kilit teknolojilerin bu şirkete satışını yasakladı.¹⁰⁸

Joe Biden, Trump'ın başlattığı savaşı daha üst bir seviyeye taşıdı. 7 Ekim 2022'de dünyanın neresinde olursa olsun ABD teknolojisi kullanılarak üretilen mikroçiplerin Çinli şirketlere satışı için ABD'den izin alınması şartını getirdi. Bu yasak kapsamında ABD vatandaşlarının ve yeşil kart sahiplerinin Çin'deki mikroçip üretiminde çalışmalarının önüne engeller kondu.¹⁰⁹ ABD'nin mikroçip alanındaki muazzam gücü göz önünde bulundurulduğunda, bu kararın Çin'e yönelik kapsamlı

103 James McBride ve Andrew Chatzky, “Is ‘Made in China 2025’ a Threat to Global Trade?”, 13 Mayıs 2019, <https://www.cfr.org/backgrounder/made-china-2025-threat-global-trade> (erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

104 Emperyalizmin teknoloji boyutu ve Çin kapitalizminin emperyalist olmayan karakteri hakkında ufuk açıcı bir inceleme için bkz. Sam King, *Imperialism and the Development Myth: How Rich Countries Dominate in the Twenty-First Century*, Manchester: Manchester University Press, 2021. Çin'in yarı-çevre karakteri hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Minqi Li, “China: Imperialism or Semi-Periphery?”, 1 Temmuz 2021, <https://monthlyreview.org/2021/07/01/china-imperialism-or-semi-periphery/> (erişim tarihi: 12 Ekim 2021). Emperyalist olan ve olmayan ülkeler arasındaki farklılıklar hakkında ayrıca bkz. Levent Dölek, “Rus Emperyalizmi Efsanesi: Ukrayna Savaşında Tarafsızlık Politikası Neden Yanlıştır” (Bu sayıda).

105 “US-China Trade War Timeline: Key Dates and Events Since July 2018”, 29 Ağustos 2021, <https://www.semp.com/economy/china-economy/article/3146489/us-china-trade-war-timeline-key-dates-and-events-july-2018> (erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

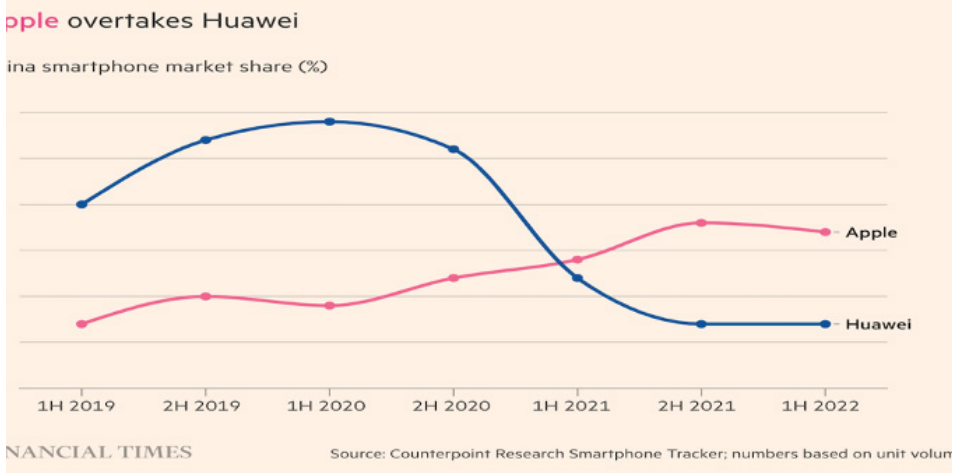
106 Paul Mozur ve Cecilia Kang, “U.S. Fines ZTE of China \$1.19 Billion for Breaching Sanctions”, 7 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/07/technology/zte-china-fine.html> (erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

107 “Huawei Executive Meng Wanzhou Freed By Canada Arrives Home in China”, 25 Eylül 2021, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-58690974> (erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

108 “US-China Trade War Timeline.”

109 Alan Beattie, “Biden Goes It Alone in His Trade Assault on China”, 20 Ekim 2022, <https://on.ft.com/3MJC9BE> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

bir ambargo anlamına geldiği anlaşılır. Emperyalizmin baskısının Çin'in teknoloji atılımı üzerindeki olumsuz etkisi şimdiden belli olmaya başladı. Henüz birkaç yıl önce Apple'ın hâkimiyetini sarsacağı söylenen Huawei, ABD'nin 2019'dan itibaren uyguladığı yaptırımlar nedeniyle önüne koyduğu 5G modernizasyonu hedeflerini gerçekleştiremedi ve Çin'in iç pazarında dahi Apple karşısında geriledi.¹¹⁰

Grafik 7. 2019-2022 Arasında Çin Telefon Piyasasında Apple ve Huawei'in Konumu¹¹¹

Emperyalist devletler, ekonomik savaşa paralel olarak Çin'e yönelik kapsamlı bir askeri/jeopolitik kuşatmayı örgütleyiyorlar. 2007'de ABD, Avustralya, Japonya ve Hindistan'ın katılımıyla kurulan "Dörtlü Güvenlik Diyalogu" (*Quadrilateral Security Dialogue*, Quad) Çin tarafından "Asya-Pasifik NATO'su" diye tanımlanmıştı.¹¹² Ancak, Quad kısa ömürlü olmuş, somut işbirliğine dönüşmemişti. 2017'de Trump tarafından yeniden canlandırılan Quad paketi, 2020'den beri zirve toplantılarına Brezilya, Güney Kore, İsrail, Vietnam ve Yeni Zelanda'yı da dahil ederek genişleme arayışına girdi.¹¹³ ABD, Britanya ve Avustralya 2021'de Hint-Pasifik bölgesinde Çin'e karşı Aukus paketi kurdular.¹¹⁴ Daha önemlisi, NATO Çin'i hedefe oturttu. 14 Haziran 2021'deki Brüksel Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde Çin'in "hırslarının

110 Qianer Liu, "Huawei to Relaunch 5G Phone Despite US Sanctions", 6 Ekim 2022, <https://on.ft.com/3Ep3nvc> (erişim tarihi: 6 Ekim 2022).

111 Patrick McGee ve Ryan McMorrow, "Apple's Bargain with Beijing: Access to China's Factories — and Consumers", 8 Kasım 2022, <https://on.ft.com/3DRqgp5> (erişim tarihi: 8 Kasım 2022).

112 Yao Zeyu ve Zhang Tengjun, "US Attempt to Upgrade Quad to an Asia-Pacific NATO Destined to Fail", 23 Mayıs 2022, <https://www.globaltimes.cn/page/202205/1266370.shtml> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

113 Jagannath Panda, "Making 'Quad Plus' a Reality", 13 Ocak 2022, <https://thediplomat.com/2022/01/making-quad-plus-a-reality/> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

114 "Aukus: UK, US and Australia Launch Pact to Counter China", 16 Eylül 2021, <https://www.bbc.com/news/world-58564837> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

ve iddialı davranışının kurallara dayalı uluslararası düzene ve İttifak güvenliğiyle ilgili alanlara yönelik sistemik meydan okuma” anlamına geldiği söylenirken,¹¹⁵ 29 Haziran 2022’deki Madrid Zirvesi’nin sonuç metninde “çıkarlarımıza, güvenliğimize ve değerlerimize meydan okuyan ve kurallara dayalı uluslararası düzeni baltalamaya çalışan Çin Halk Cumhuriyeti dahil [bazı devletlerin] sistemik rekabeti ile karşı karşıyayız” deniyor.¹¹⁶

Kuşak-Yol Girişimi’nin çevre ve yarı-çevre ülkelerini Çin’e yakınlaştırmasını engellemek için alternatif bir küresel yatırım çerçevesi oluşumu da gündemde. ABD, Japonya ve Avustralya bu amaçla Kasım 2019’da “Mavi Nokta Ağı”ni (*Blue Dot Network*) kurdular.¹¹⁷ ABD, Almanya, Britanya, İtalya, Japonya, Kanada ve Fransa’yı bir araya getiren Temmuz 2021 tarihli G7 zirvesinde “Daha İyi Bir Dünya İnşa Et” (*Build Back Better World*, B3W) adında yeni bir girişim kuruldu.¹¹⁸

Ukrayna Savaşı sonrasında Rusya ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini sürdürmesi nedeniyle de Çin hedefe kondu.¹¹⁹ Nihayet, 1996’da Çin ile ABD’yi savaşın eşliğine getiren Tayvan meselesi yeniden kaşınmaya başlandı. ABD Temsilciler Meclisi başkanı Nancy Pelosi’nin Ağustos 2022’deki Tayvan ziyareti, ABD’nin Tayvan’ın bağımsızlığını tanıma konusunda bir egzersiz olarak okunabilir.¹²⁰ Xi Jinping, bunun olması halinde Tayvan’ı anakaraya bağlamak için savaşa girmekten kaçınmayacağını birkaç kez ilan etti.¹²¹ Sincan’ın Kuşak-Yol Girişimi bağlamındaki stratejik önemi, Tibet’in Çin-Hindistan sınır ihtilafı bakımından kritik bir bölge olması da akılda tutulmalı. Çin devletinin bu alanlardaki baskıcı tutumu emperyalistlerin eline ciddi bir koz verdi. Batı basını ve hükümetleri son yıllarda bu konularda ciddi bir propaganda taarruzuna giriştiler.

20. Kongre’nin önemi

Xi, ÇKP 20. Kongresi’ne yukarıda açıklanan sorunların gölgesinde girdi. Kongreden temel beklentisi “iki dönem kuralı” olarak anılan görev süresi sınırlamasını tamamen ortadan kaldırarak sağlığı elverdiği müddetçe parti-devletin başında kal-

115 NATO, “Brussels Summit Communiqué”, 14 Haziran 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

116 NATO, “Madrid Summit Declaration”, 29 Haziran 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

117 Kaush Arha, “A Hidden Key to the G7’s Infrastructure Ambitions: Blue Dot Network”, 12 Haziran 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/a-hidden-key-to-the-g7s-infrastructure-ambitions-blue-dot-network/> (erişim tarihi: 1 Mart 2022).

118 Mordechai Chaziza, “The ‘Build Back Better World’: An Alternative to China’s BRI for the Middle East?”, 20 Temmuz 2021, <https://www.mei.edu/publications/build-back-better-world-alternative-chinas-bri-middle-east> (erişim tarihi: 12 Kasım 2021).

119 “‘Gigantic Mistake’: Biden Warned China’s Xi Over Aiding Russia”, 19 Eylül 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/19/gigantic-mistake-biden-warned-chinas-xi-over-aiding-russia> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

120 Yılmaz Tan, “Çip Savaşından Askeri Gerilime Tayvan’da Ne Oluyor?”, 21 Eylül 2022, <https://gercekgazetesi1.net/uluslararası/cip-savasindan-askeri-gerilime-tayvanda-ne-oluyor> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

121 Ben Blanchard ve Yimou Lee, “China’s Xi Threatens Taiwan with Force but also Seeks Peaceful ‘Reunification’”, 2 Ocak 2019, <https://www.reuters.com/article/us-china-taiwan-idUSKC-N1OW04K> (erişim tarihi: 31 Ekim 2022).

manın yolunu açmaktı. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Stalin sonrasında benimsediği yönetim şekline benzer biçimde, Çin Komünist Partisi de Mao sonrasında kişi kültürüne dayalı tek adam yönetiminden bürokrasinin kolektif diktatörlüğüne geçiş yapmıştı. Bu geçişe önderlik eden Deng Xiaoping 1997'deki ölümüne kadar resmi yetkili olmadığı dönemlerde dahi partiyi ve devleti perde arkasından yönetmişti. Deng, bürokrasinin kolektif yönetiminin rejimin istikrarını sağlamak bakımından tek adam yönetimine nazaran daha uygun olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, 1982'de anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanının görev süresinin iki dönemle, yani 10 yıllı sınırlanmasını sağladı. Ancak, Çin'de cumhurbaşkanlığı büyük ölçüde sembolik bir görevken esas yetkinin parti genel sekreterinin elinde bulunduğu akılda tutulmalı. Parti genel sekreterinin görev süresine dair herhangi bir kural konmadı. 1993'ten beri genel sekreterlik ve cumhurbaşkanlık görevleri aynı kişiler tarafından yürütüldüğü için iki dönem kuralının her iki makamı da bağladığı varsayıldı ama aslında tam bağlayıcı bir ikinci dönem kuralı hiçbir zaman olmadı. Bu nedenle, bir kuraldan ziyade teamülden söz edilebilir. Xi, 2018'de anayasayı değiştirip cumhurbaşkanı için konan görev süresi sınırını kaldırarak bu teamülü yok etmenin zeminini hazırlamıştı.¹²² O aşamadan itibaren görev süresi yasal bir mesele olmaktan çıkmış, parti-devleti içindeki iktidar mücadelesinin kritik bir cephesine dönüşmüştü.

Xi Jinping 20. kongreyi epeydir zayıflatmakta olduğu parti içindeki rakiplerine kesin bir darbe indirmenin fırsatı olarak görüyordu. Deng Xiaoping döneminden itibaren parti içindeki güç mücadelelerinde emekli kadroların çok etkili olduğunu bildiği için o kesimi zapturapt altına alması gerektiğinin farkındaydı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hu Jintao Komünist Gençlik Örgütü kliğinin, Jiang Zemin ise Şanghay kliğinin şefi konumundaydı.¹²³ Bu nedenle, emekli liderlerin ve yöneticilerin susturulması Xi'nin ikbali açısından elzemdi. Tam da bu nedenle, ÇKP Merkez Komitesi Genel Ofisi ("Merkez Ofis" olarak da bilinir) kongreden altı ay önce "Yeni Dönemde Emekli Kadrolar Arasında Parti İnşasının Güçlendirilmesi" başlıklı bir yönetmelik yayımladı. Yönetmelik, emekli kadrolara "Parti Merkez Komitesi'nin genel politikalarını açık bir şekilde tartışmama, olumsuz siyasi görüşler yaymama, yasadışı toplumsal örgütlerin faaliyetlerine katılmama, eski otoritelerini veya konumlarını kendilerinin ve başkalarının çıkarları için kullanmama, her türlü yanlış düşünceye kararlılıkla karşı çıkma ve direnme" direktifini verdi.¹²⁴ Xi'nin hoşuna gitmeyen her türlü ifade bu kapsamda değerlendirilebileceği için yönetmelik esasında eski yöneticilere "susun" diyordu.

On yıldır sallanan yolsuzluk sopasına bir de konuşma yasağının eklenmesi emekli kadroların etkisini kırmaya yardımcı oldu. Ancak, bunun önemli bir istisnası var. ÇKP'nin en yaşlı kıdemli kadrosu olan, 105 yaşındaki Song Ping, Eylül ayında yayımladığı bir video mesajında reform ve dışı açılmanın "bugünkü Çin'in

122 Ling Li, "The Muddled Case Against Xi Jinping's Third Term", 31 Mart 2022, <https://blogs.lse.ac.uk/cff/2022/03/31/the-muddled-case-against-xi-jinpings-third-term/> (erişim tarihi: 11 Kasım 2022).

123 30 Kasım 2022'de Jiang Zemin'in öldüğü duyuruldu.

124 Guo Rui, "Retired Cadres Warned About 'Negative' Speeches", *South China Morning Post*, 17 Mayıs 2022.

kalkınma ve ilerlemesinin ve Çin rüyasının gerçekleştirilmesinin tek yolu” olduğunu söyledi. Hu-Wen ikilisinin liderliğe taşınmasında büyük rol oynayan Song’un bu sözleri, Xi’ye eski yönetimlerin çizgisinden sapmaması yönünde yapılan bir uyarı olarak yorumlandı.¹²⁵ Bu açıklamanın ertesinde eski kadroların Xi’yi devirmek için harekete geçtiği dedikoduları yayıldı. Kongrenin hemen öncesinde (ÇKP’nin sağ muhalefeti konumundaki, anakarada illegal faaliyet yürüten, özellikle Kuzey Amerika’da güçlü bir diaspora örgütüne sahip olan) Falun Gong örgütüne bağlı medyada Song Ping, Hu Jintao ve Wen Jiabao’nun Xi’ye karşı darbe girişiminde bulunduğu iddia edildi.¹²⁶ ABD kontrolündeki *Radio Free Asia*’nın websitesinde Hu-Wen ekibinin başarılı bir darbeye Xi’yi devirecekleri yazıldı.¹²⁷

Xi’nin 105 yaşındaki rakibi Song Ping 20. Kongre’de

Parti içindeki huzursuzluklara ilave olarak, kongreden üç gün önce yaşanan bir bireysel protesto 20. Kongre’yi gölgeledi. 13 Ekim’de Pekin’in göbeğindeki Si-tong Köprüsü’ne bir eylemci tarafından iki pankart asıldı. Pankartların birinde şöyle deniyordu: “Yemek istiyoruz, kovid testi istemiyoruz; reform istiyoruz, Kültür Devrimi istemiyoruz; özgürlük istiyoruz, kapanma istemiyoruz; seçim istiyoruz, yöneticileri istemiyoruz. Haysiyet istiyoruz, yalan istemiyoruz. Vatandaş olun, köle olmayın.” Diğer pankart doğrudan Xi’yi hedef alıyordu: “Diktatör ve vatan haini Xi Jinping’i devirin.” Eylemci apar topar gözaltına alındı. Devletin dijital kontrolüne

125 Katsuji Nakawaza, “Analysis: 105-year-old Party Elder Sends Blunt Message to Xi”, 29 Eylül 2022, <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/China-up-close/Analysis-105-year-old-party-elder-sends-blunt-message-to-Xi> (erişim tarihi: 8 Kasım 2022).

126 Helen Davidson, “China Becomes ‘Hothouse’ of Intrigue Ahead of Crucial Communist Party Congress”, 26 Eylül 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/26/china-becomes-hothouse-of-intrigue-ahead-of-crucial-communist-party-congress> (erişim tarihi: 23 Ekim 2022).

127 Liang Jing, “胡温联手，习近平大势已去，二十大成功有望” (Hu ve Wen Güçlerini Birleştirdi, Xi Jinping Trendi Sona Erdi, 20. Ulusal Kongre’nin Başarısı Bekleniyor), 27 Eylül 2022, <https://www.rfa.org/cantonese/commentaries/lj/com-09272022094621.html?encoding=simplified> (erişim tarihi: 23 Ekim 2022).

rağmen olay kısa süre içinde duyuldu. Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda tankların önüne dikilen göstericiye benzetilen eylemci, ülke çapında ciddi bir sempati uyandırdı.¹²⁸ Bu olay, sindirilmiş gibi görünen halkın öfkesinin beklenmedik bir anda patlayabileceğini gösterdi; kongrenin ardından yaşanan eylem dalgasının ilk sinyalinin verdi.

Pekin'deki Sitong Köprüsü'ndeki tek kişilik eylem (13 Ekim 2022)

Xi'nin partiye hâkimiyet derecesinin test edileceği nokta partinin en üst organı olan, yedi kişilik Politbüro Daimî Komitesi seçimi idi. PDK'nin ikinci isminin (yani Devlet Konseyi'nin başına geçecek kişinin, başbakanın) kim olacağı sorusu önemliydi. Komünist Gençlik Örgütü'nün içinden gelen (ve dolayısıyla Hu-Wen ikilisine yakın olan) mevcut başbakan Li Keqiang, Xi'nin tek adamlığa yükselişini engelleyemese de belirli konularda özerk davranmaya, Xi'yi dengelemeye gayret ediyordu. Xi ise kendisini dengeleyecek bir başbakanla çalışmak istemiyordu. Bu nedenle, PDK'nin iki numarasının kim olacağı önemliydi. Bu görev için üç adayın adı geçiyordu. Xi'nin adayının Li Qiang (Li Çiang) olduğu bilinirken rakip fraksiyonların Hu Chunhua ve Wang Yang'ı (özellikle de Hu'yu) destekledikleri konuşuldu. Xi'nin Şanghay'daki COVID-19 salgınına iyi yönetemeyen Li Qiang'dan vazgeçip Hu Chunhua'yı tercih edip etmeyeceği merak konusuydu. Ancak, Xi kararını değiştirmede ve Li'yi PDK'nin iki numarası yaptı.¹²⁹ Kısacası, kongre Xi'nin parti üzerindeki hâkimiyetini perçinledi.

Kongreye dair değinilmesi gereken bir diğer nokta kadınlara parti yönetimin-

¹²⁸ Christian Shepherd, “‘New Tank Man’: Rare Protest in Beijing Marks Xi Jinping’s Moment”, 14 Ekim 2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/10/14/china-protest-sitong-bridge-haidian/> (erişim tarihi: 16 Ekim 2022).

¹²⁹ Ceren Ergenç, “Çin’in Yeni ‘İkinci Adam’ı Kim Olacak?”, 30 Ağustos 2022, <https://www.evrensel.net/yazi/91509/cinin-yeni-ikinci-adami-kim-olacak> (erişim tarihi: 8 Kasım 2022).

de sembolik de olsa yer verilmemesi. Bugüne kadar hiçbir kadın Politbüro Daimî Komitesi'ne seçilmedi. Ancak, daha geniş ve nispeten etkisiz bir organ olan Politbüro'ya kadınlar seçilebiliyordu. Önceki dört kongrenin aksine, 20. Kongre'de Politbüro'ya tek bir kadın üye dahi seçilmedi.¹³⁰

Hu Jintao kongre salonundan apar topar çıkarılırken Xi ve Li bakışlarını kaçırıyor (22 Ekim 2022)

Eski genel sekreter olduğu için kongre sırasında Xi'nin yanında oturan Hu Jintao'nun son gün apar topar salondan çıkarılması kongrenin en çok konuşulan anı oldu. Kameralara yansıyan görüntülerden Hu'nun önündeki bir dosyayı açmaya çalışırken önce partinin üçüncü adamı Li Zhanshu (Li Canşu) tarafından engellendiği, ardından karşı çıkmasına rağmen salondan çıkarıldığı anlaşılıyor. Bu esnada başta Xi Jinping olmak üzere salondakilerin umursamaz ve soğuk davrandığı görülüyor. Meselenin mahiyeti belki de hiçbir zaman ortaya çıkmayacak. Yine de, tam da emekli kadroların zapturapt altına alındığı bir esnada yaşanan bu hadise Xi'nin parti üzerinde mutlak hâkimiyet kurma çabasının sembollerinden birisi haline geldi.

Kişi kültü inşası çabası

Bu notların ardından kongre belgelerine geçebiliriz. Xi Jinping'in kongrenin ilk günü sunduğu rapor ile kongrenin son günü kabul edilen yeni Parti Tüzüğü, yazı boyunca tartıştığımız ekonomik ve siyasi meseleleri ve parti içi çekişmeleri yansıtan önemli belgeler. ÇKP genel sekreterlerinin kongrelere sundukları raporlarda önceki

¹³⁰ Alexandra Stevenson, "Leadership Changes Reveal That in China, Men Still Rule", 23 Ekim 2022, <https://www.nytimes.com/2022/10/23/world/asia/women-china-party-congress.html> (erişim tarihi: 8 Kasım 2022).

yönetimlerin başarılarına vurgu yaptıktan sonra kendilerini övmeleri âdettendir. Bu kongrede de ayınısı oldu. Xi, raporunda parti tarihini her aşamada yeni bir zirveye ulaşılan bir başarı hikayesi olarak sunuyor. Ancak, Xi âdet yerini bulsun diye yaptığı bu övgülerden sonra Hu-Wen yönetimine şu ağır eleştirileri yapıyor:

On yıl önce karşılaştığımız durum şuydu:

Reformda, dışa açılmada ve sosyalist modernleşmede büyük başarılar elde edilmişti ve yeni Parti inşası büyük projesinde dikkate değer ilerlemeler kaydedilmişti. Bütün bunlar, devam eden ilerlememiz için sağlam temeller, elverişli koşullar ve temel dayanaklar yaratmıştı.

Ancak aynı zamanda, bazıları yıllardır birikmekte olan, bazıları ise yeni ortaya çıkan bir dizi önemli konu ve sorun acil eylem gerektirmekteydi.

Parti içinde net bir anlayış ve etkili eylem eksikliğinin yanı sıra pratikte zayıf, içi boş ve sulandırılmış bir Parti liderliğine doğru bir kayma da dahil olmak üzere Parti liderliğini korumaya ilişkin birçok mesele vardı. Bazı Parti üyeleri ve yetkilileri siyasi inançlarında yalpalıyordu. Tekrarlanan uyarılara rağmen, bazı yerelerde ve departmanlarda anlamsız formaliteler, bürokratism, hedonizm ve savurganlık devam etti. Ayrıcalık peşinde koşan zihniyetler ve pratikler ciddi bir sorun teşkil ediyordu ve epey şoke edici bazı yolsuzluk vakaları ortaya çıkarıldı.

Çin ekonomisi, akut yapısal ve kurumsal sorunlarla kuşatılmıştı. Kalkınma dengesiz, koordinasyonsuz ve sürdürülemezdi; geleneksel kalkınma modeli artık ilerlememizi sağlayamıyordu. Kurumlarda derinlere yerleşmiş bazı sorunlar ve yerleşik çıkarların oluşturduğu engeller giderek daha belirgin hale geliyordu.

Bazı insanlar Çin usulü sosyalist siyasi sisteme güven duymuyordu ve yasaların sıklıkla göz ardı edildiğini veya katı bir şekilde uygulanmadığını görüyorduk.

Paraya tapınma, hedonizm, benmerkezcilik ve tarihsel nihilizm gibi yanlış düşünce kalıpları yaygındı ve internet ortamında kullanılan söylemler düzensizlikle doluydu. Bütün bunların insanların düşünceleri ve kamuoyu üzerinde ciddi olumsuz etkisi oldu.

Halkın refahını sağlamak için yaptığımız çalışmalar zayıf halkalarla doluydu. Kaynak yetersizliklerinin ve çevresel yetersizliklerin ağırlaşması ve çevre kirliliği belirgindi.

Ulusal güvenliği korumaya yönelik sistemler ve birbirinden farklı önemli risklere yanıt verme kapasitemiz yetersizdi. Birçok eksiklik, ulusal savunmanın ve ordunun modernizasyonunu olumsuz etkiliyordu.

Hong Kong ve Makao’da “Tek Ülke, İki Sistem” politikasını uygulamaya yönelik kurumlar ve mekanizmalar yeterince gelişmemişti ve Çin, ulusal güvenliğine yönelik ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalmıştı.

Bunlar karşılaştığımız sorunlardan sadece birkaçıydı. O zamanlar Partimizin içinde ve dışında birçok insan Partinin ve ülkenin geleceği için endişeliydi.¹³¹

Xi, konuşmasının devamında kendi döneminde bu sorunların çözümü için kararlı ve başarılı adımlar atıldığını ileri sürüyor. Bunun ardından iktidarını Mao ve Deng dönemlerinden sonra Çin Halk Cumhuriyeti’nin üçüncü önemli dönemi olarak sunuyor:

131 Xi Jinping, “Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive in Unity to Build a Modern Socialist Country in All Respects (Report to the 20th National Congress of the Communist Party of China)”, 16 Ekim 2022”, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202210/t20221025_10791908.html (erişim tarihi: 25 Ekim 2022), s. 4-5.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, özellikle reform ve dışa açılmanın 1978'de başlatılmasından bu yana onlarca yıllık araştırma ve pratiğimize ve ayrıca 18. Ulusal Kongre'den bu yana teori ve pratikte yapılan yeni atımlara dayanarak, Çin modernleşmesini ilerletmeyi ve genişletmeyi başardık.¹³²

Kongrede kabul edilen yeni ÇKP Tüzüğü de Xi'yi parti tarihinin üçüncü önemli lideri olarak sunuyor: “Çin Komünist Partisi, eylem kılavuzları olarak Marksizm-Leninizm, Mao Zedong Düşüncesi, Deng Xiaoping Teorisi, Üç Temsil Teorisi, Kalkınmaya Bilimsel Bakış ile Yeni Bir Dönem için Çin Usulü Sosyalizm Hakkında Xi Jinping Düşüncesi'ni kullanıyor.”¹³³ Burada anılan “Üç Temsil Teorisi” Jiang Zemin'in, “Kalkınmaya Bilimsel Bakış” ise Hu Jintao'nun imzasını taşıyor. Ancak, Jiang ve Hu kendilerini Mao ve Deng ile bir tutmaya cüret etmemiş, fikirlerinin başına isimlerini ekleyip baş teorisyen rolüne soyunmamışlardı.¹³⁴ Xi ise kendi ismini Mao ve Deng'in yanına ilave ediyor, uzun süreceğini ima ettiği “Yeni Bir Dönem”e damga vurmayı hedefliyor. Bu yaklaşıma uygun olarak, Parti Tüzüğü Xi'yi parti önderliğinin özü/çekirdeği olarak tarif ediyor:

Parti üyeleri aşağıdaki yükümlülükleri yerine getirmelidir:

1) Marksizm-Leninizm, Mao Zedong Düşüncesi, Deng Xiaoping Teorisi, Üç Temsil Teorisi, Kalkınmaya Bilimsel Bakış ve Yeni Bir Dönem için Çin Usulü Sosyalizm Hakkında Xi Jinping Düşüncesi'ni özenle incelemek, Partinin çizgilerini, ilkelerini, politikalarını ve kararlarını incelemek ve Parti hakkında temel nitelikte bilgi edinmek, Parti tarihini incelemek, genel, bilimsel, yasal ve mesleki bilgilerini geliştirmek ve halka hizmet etme yeteneklerini güçlendirmek için gayretle çalışmak.

2) Siyasi bütünlüğü koruma, büyük resim terimleriyle düşünme, liderlik merkezini takip etme ve merkezi Parti liderliği ile uyum içinde olma ihtiyacına ilişkin bilinci güçlendirmek; Çin usulü sosyalizmin yoluna, teorisine, sistemine ve kültürüne güvenmek; Yoldaş Xi Jinping'in Parti Merkez Komitesi düzeyindeki ve bir bütün olarak Parti içindeki merkezi konumunu korumak ve Merkez Komitesi'nin otoritesini ve onun merkezileşmiş, birleşik liderliğini desteklemek.¹³⁵

Kısacası, diğer kapitalist ülkelerdeki siyasi dönüşümlere paralel olarak, Xi Jinping üçüncü büyük depresyonun ve emperyalist kuşatmanın etkisiyle sarsılan Çin kapitalizmini istikrara kavuşturmak için tek adam rejimine mutlak itaat bekliyor.

Raporun dikkat çekici yönlerinden biri Çin'in “geleneksel kültür”üne sık sık olumlu atıf yapılması. Kapitalist restorasyona paralel olarak Marksizm ve komünizm içi boş semboller haline geldiği için parti-devleti Çin'in geleneksel kültüründen, özellikle de Konfüçyüsçülük gibi kültürel-ideolojik kaynaklardan beslenme-

132 a.g.e., s. 18.

133 “Constitution of the Communist Party of China (Revised and Adopted at the 20th National Congress of the Communist Party of China on October 22, 2022)”, 22 Ekim 2022, <https://news.cgtn.com/news/files/Full-text-of-Constitution-of-Communist-Party-of-China.pdf> (erişim tarihi: 25 Ekim 2022), s. 1.

134 Hu'nun yaklaşımında orijinal bir yön olmadığı için bu normal olabilir. Ancak, Jiang'ın üç temsil teorisinin ÇKP'ye kapitalistlerin üye olmasına izin vererek Deng'in kapitalist restorasyoncu çizgisini siyasi bir çerçeveye kavuşturmak bakımından önemli bir rol oynadığı hatırlanmalı.

135 “Constitution of the Communist Party of China”, s. 18. Buradaki “büyük resim terimleriyle düşünmek” ifadesi “büyük resmin farkında olarak düşünmek” anlamına geliyor.

ye çalışıyor. Xi döneminde geleneksel kültür vurgusu eskisinden daha baskın hale geldi. Çin'in geleneksel kültürü yekpare bir bütün değil elbette; içinde birbiriyle çelişen unsurlar mevcut. Ancak, Xi'nin geleneksel kültürden kastettiği şey Çin'in imparatorluk tarihi boyunca pek çok hükümdarın ve 1930'lu ve 1940'lı yıllarda karşı-devrimci Guomindang'ın kültür politikası ile önemli paralellikler içeriyor. Geleneksel kültür referansı fakirin zengine, kadının erkeğe, astın üste itaatini, üsttekilerin ise alttakilere merhametini salık veren, hiyerarşik kültürün onaylanması anlamına geliyor.¹³⁶

Yukarıda Xi'nin on yılını değerlendirirken bir yandan işçi sınıfının kazanımlarını budadığını diğer yandan adil gelir dağılımı, fırsat eşitliği, sermayenin kuralsızlığıyla mücadele gibi temaları işleyerek işçiler üzerinde hegemonya kurmaya çalıştığını belirtmiştik. Xi'nin kongreye sunduğu rapor benzer bir tablo ortaya koyuyor. Örneğin "Gelir Dağılımı Sistemini İyileştirme" alt başlığını taşıyan bölümde önce "fırsat eşitliğini savunacağız, düşük gelirli olanların gelirini artıracacağız ve orta-gelir grubunu genişleteceğiz [...] düşük orta ve gelirli grupların üretim faktörlerinden daha fazla kazanabilmesini sağlamak için çeşitli yolları değerlendireceğiz" dendiikten sonra bir sonraki sayfada "zorunlu emeklilik yaş kademeli olarak yükseltilecek" deniyor.¹³⁷

Emperyalistleşme hedefi

Yukarıda Çin'in emperyalistler ligine çıkabilmek için yapmaya çalıştığı teknolojik atılımın içeriğini ve emperyalistler ile Çin arasındaki rekabete etkisini tartışmıştık. Xi raporunda "Çin'in bilimsel ve teknolojik inovasyon kapasitesi henüz yeterince güçlü değil"¹³⁸ gerçekçi tespitini yaptıktan sonra Çin kapitalizminin emperyalistleşmesi yolunda somut ve yakın vadeli hedefler koyuyor:

Çin'in 2035 yılı için genel kalkınma hedefleri şudur:

Ekonomik gücünü, bilimsel ve teknolojik kapasitesini ve bileşik ulusal gücünü ciddi biçimde artırmak, kişi başına milli geliri ciddi oranda artırarak orta düzeyde bir gelişmiş ülke seviyesine çıkarmak

Bilim ve teknolojiye yüksek düzeyde kendine yeterliğe ve güce kavuşarak dünyanın en inovatif ülkeleri arasına katılmak¹³⁹

Çin'i emperyalistleştirmek ulaşılmaya çok zor bir hedef. Emperyalizm çağında dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı giderek katılaştığı için yarı-çevreden merkeze doğru sıçramak oldukça güç. Putin'in Rusya'sı bunun en güncel örneği. Vladimir Putin, Rusya Federasyonu cumhurbaşkanı olduktan kısa süre sonra yayımladığı bir

136 Xi döneminde geleneksel Çin kültürünün öne çıkarılması konusunda bkz. Zi Yang, "Xi Jinping and China's Traditionalist Restoration", *China Brief*, cilt: 17, no: 9, 7 Temmuz 2017, s. 9-13; Zhuoran Li, "The Sixth Plenum and the Rise of Traditional Chinese Culture in Socialist Ideology", 19 Kasım 2021, <https://thediplomat.com/2021/11/the-sixth-plenum-and-the-rise-of-traditional-chinese-culture-in-socialist-ideology/> (erişim tarihi: 25 Kasım 2022),

137 Xi, "Hold High", s. 40-41.

138 a.g.e., s. 12.

139 a.g.e., s. 19.

makalede ikinci döneminin sonunda (yani 12 yıl içinde) Rusya'nın kişi başına milli gelirini (o dönem Avrupa Birliği'nin en fakir ülkesi olan) Portekiz seviyesine çıkarma hedefini koymuştu. Portekiz ekonomisi 2010 avro borç krizi sırasında ciddi yara almasına rağmen Rusya ile arasındaki fark kapanmak bir yana daha fazla açıldı. 2021 yılı itibarıyla Portekiz'in kişi başına milli geliri Rusya'nın iki katı.¹⁴⁰ Xi'nin 12 sene içinde Çin'i "orta düzeyde bir gelişmiş ülke seviyesine çıkarma" hedefi ile Putin'in tutmayan hedefleri birbirine benziyor. Putin kalkınma hedefini açıkladığında Rusya neredeyse 40 yıldır ekonomik durgunluğun içinde debelenen bir ülkedir. Xi ise benzer bir hedefi (2008 sonrasındaki ciddi yavaşlamaya rağmen) son 40 yıldır dünyanın en hızlı gelişen ekonomisi için koyuyor. Dolayısıyla, hedef zor olsa da imkânsız değil. Tam da bu nedenle emperyalizm ile Çin arasındaki rekabet hem ekonomik hem de askeri anlamda ciddi riskler barındırıyor.

Kasım 2022 eylem dalgası ve Çin Devrimi'nin geleceği: Sonuçlar ve olasılıklar

Lev Trotskiy, 1905 Devrimi'nin dersleri ışığında yazdığı *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlıklı broşüründe kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminden hareketle dünya devriminin geleceğine dair iddialı öngörülerde bulunmuştu. Trotskiy'e göre, kapitalizmin gelişme düzeyi ile proletaryanın bilinç düzeyi doğru orantılı değildi. ABD ve İngiltere gibi ileri kapitalist ülkelerde proletarya sayısal olarak çoğunlukta olmasına rağmen burjuva hegemonyasından kurtulamamıştı. Feodal ve kapitalist yapıların iç içe geçtiği, sanayisi az gelişmiş Rusya'da ise burjuvazi hegemonya kurmayı başaramamış, proletarya sayısal cılızlığına rağmen yüksek bir sınıf bilincine ulaşabilmişti. Trotskiy'e göre, büyük toprak sahiplerine ve çarlık rejimine göbekten bağlı Rus burjuvazisinin toprak reformu yapması ve imparatorluğun ezdiği uluslara kendi kaderlerini tayin hakkı vermesi mümkün değildi. Proletarya burjuvazinin bu siyasi zaafalarını kullanarak iktidarın yolunu açabilirdi. Trotskiy, bu tespitten hareketle proletaryanın Batı'dan önce Rusya'da iktidara geleceğini isabetle öngörmüştü. 1928'de yayımlanan *Sürekli Devrim* kitabında eşitsiz ve bileşik gelişme yasasını sömürge ve yarı-sömürge ülkelerine uygulayan Trotskiy, feodalizmden kapitalizme geçişin çelişkileriyle sarsılan bu toplumlarda Rusya'dakine benzer devrimci gelişmelerin yaşanacağını saptamıştı. Bu öngörü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'dan Çin'e ve Küba'ya uzanan devrimler zinciri tarafından doğrulandı.¹⁴¹

Bugünkü Çin'in koşulları Trotskiy'in kuramını geliştirdiği dönemdekinden epey farklı. Feodalizmden kapitalizme geçişin sancıları değil, Çin kapitalizminin içeride ürettiği sınıfsal çelişkiler ve önüne koyduğu emperyalistleşme hedefi ile mevcut emperyalist güçler arasındaki çelişkiler gündemde. Bu farka rağmen eşitsiz ve bileşik gelişme yasası Çin'de işlemeye devam ediyor. Kapitalist restorasyon tamamlanmış olmasına rağmen ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasi dinamikler Çin'de burjuva hegemonyasının önüne ciddi engeller çıkarıyor. Lao Xie mahlaslı Çinli Marksist,

¹⁴⁰ Michael Roberts, "Russia Under Putin", 15 Ağustos 2022, <https://thenextrecession.wordpress.com/2022/08/15/russia-under-putin/> (erişim tarihi: 1 Ekim 2022).

¹⁴¹ Lev Troçki, *Sürekli Devrim-Sonuçlar ve Olasılıklar*, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999.

2017’de kendisiyle yapılan bir mülakatta bu noktaya veciz biçimde işaret ediyor:

Bence asıl mesele Çin işçi sınıfının büyüklüğü ya da grevlerin sayısı değil. Yirminci yüzyılın başlarında, ABD’de Rusya’dakinden çok daha fazla sanayi işçisi ve grev vardı, ancak sosyal devrim sadece Rusya’da gerçekleşti. Bence Çin’in değeri, aynı anda birden fazla faktörün rol oynadığı [mevcut] durumunda yatıyor. [Çin’de] farklı toplumsal güçler ve sınıflar hâlâ şekillenmeye devam ediyor ve aralarındaki sınırlar, çıkarların dağıtımına ilişkin kurallar ve birbirleri hakkındaki anlayışları hâlâ değişiyor. Burjuva devleti ve ideolojisi, “sivil toplum” da dahil olmak üzere, henüz inşa ediliyor.¹⁴²

Lao Xie, Xi döneminin ayrıksı niteliklerini bu eşitsiz ve bileşik gelişme bağlamında şöyle tanımlıyor:

Başkan Xi, devlet inşasına (建设国家) başladı. Bundan önce Çin hükümeti, Deng Xiaoping’in piyasa reformlarından Başkan Hu’nun görev süresinin sonuna [2012’ye] kadar, genişletilmiş bir geçici hükümet gibiydi. Devlet inşası görevi sürekli erteleniyordu. Yavaş yavaş bir tür burjuva devleti ortaya çıktı, ama bir evin iskeleti gibiydi: bir çatısı vardı ama pencerelerinde cam yoktu ve içi hiç döşenmemişti. İnsanlar içeride yaşayabilir, hatta misafir davet edebilirler ama... “Bitmemiş burjuva devleti” dersek bu, burjuvazinin henüz oluşmadığı şekilde, yanlış anlaşılabilir. O oluştu, ama özellikle manevi düzeyde [...] insanların zihnine henüz derinlemesine nüfuz edemedi. Uzun vadeli planlama için tam bir kurallar ve düzenlemeler seti henüz oluşturulamadı. Nihayet Başkan Xi uzun vadeli bir devlet kurmaya çalışıyor. Bu anlamda, Başkan Xi’nin kurucu baba (国父) olduğunu söyleyebilirsiniz. Yüzlerce yıl dayanabilecek bir şey inşa etmeye çalışıyor.¹⁴³

Xi’nin bu yazıda incelenen politikaları tam da böyle bir istikrar arayışını hedefliyor. Ancak, üçüncü büyük depresyonun yarattığı iç ve dış çelişkiler Xi’nin işini zorlaştırıyor. Söz konusu çelişkiler 2000’lerin başında ayağa kalkan Çin proletaryasına önemli olanaklar sunuyor:

Çin egemen sınıfının merkezinde yer alan grup, devlet iktidarını öngörülebilir gelecekte tekelleştirmeye devam etme niyetini açıkça ifade etti ve sınıfın diğer fraksiyonlarıyla olan çelişkilerinin “siyasi çoğulculuk” ilkeleri aracılığıyla sorunsuz bir şekilde çözülemeyeceğini saptadı. Aynı zamanda, bu grup eski kapitalist dünyadan aktif olarak bir şeyler öğrenmeye çalışıyor. Ve dünyanın geri kalanı gibi Çin de “küreselleşme”den geri çekilme dönemine giriyor. Uluslararası çıkarlar yeniden düzenleniyor. Tüm bu faktörler, Çin toplumunda çok sayıda iç gerilim yaratıyor. Toplum, her şeyin insanların doğal ve tartışılmaz kabul ettiği kurallara uygun olarak işlediği bir duruma henüz kavuşmamıştır. Çin’in sınıf mücadelesi bakımından özel, belki de benzersiz bir değer taşımasının nedeninin bu olduğunu düşünüyorum. Mesele sadece işçi sayısı veya grev olsaydı o zaman Hindistan, Endonezya veya Vietnam daha önemli olabilirdi; ancak başka hiçbir ülkede bugün Çin’de gördüğümüz türden fazla sayıda faktörün bileşkesi yok [...] Kesinlikle bir fırsat var. Çince “rüzgar ve su bir süre bir yöne doğru akar, sonra yön değiştirir”

142 “A State Adequate to the Task”, s. 285. Burada Lao Xie’nin ABD-Rusya karşılaştırmasında verdiği bilginin doğru olup olmamasından ziyade devrimci politikanın mekanik kavranışına yaptığı eleştiri ve eşitsiz ve bileşik gelişme vurgusu önemli.

143 a.g.e., s. 330-331.

(风水轮流转) diye bir söz var. Kapitalist iktidar eşi benzeri görülmemiş 25 yıllık bir istikrar döneminden sonra yalpalamaya (动摇) başladı.¹⁴⁴

20. Kongre'nin hemen ardından yaşanan (ve halen devam eden) sınıf mücadeleleri ve halk hareketleri, Lao Xie'nin tespitlerini çarpıcı biçimde doğruluyor. Yaşanan mücadeleler, bu yazı boyunca üzerinde durduğumuz konuların (Çin kapitalizminin yarı-çevre karakterinin, üçüncü büyük depresyon döneminde sermaye ile emek arasında artan çelişkilerin, ağırlaşan Uygur ulusal sorununun ve Xi döneminde artan devlet şiddetinin) iç içe geçerek kristalize olduğu bir tabloyu ortaya koyuyor. Yukarıda açıkladığımız gibi, Çin devletinin uyguladığı kapanmalara dayalı "sıfır kovid" politikası, 2020 yılı boyunca ve 2021 başında Çin'i büyük bir halk sağlığı felaketinden ve ekonomik yıkımdan korumuştur. Ancak, güçlü bir aşılama programıyla desteklenmemesi durumunda bu stratejinin iflas edeceği açıktır. Xi yönetimi, mRNA aşısı ithalatına izin vermeyip yerli şirketlerin mRNA aşısı üretmesini hedefleyen ithal ikameci politikayı uygulamaya koydu. Ancak, Çin bilimsel ve teknolojik bakımdan Batı'nın çok gerisinde olduğu için pandemi gibi bir halk sağlığı krizinin ortasında ithal ikamesine bel bağlamak büyük bir kumardır. Xi, başka konulardaki hoyratlığını bu konuda da sergileyerek yerli mRNA aşısı üretilene kadar kapanmalarla süreci yönetmeyi, aşı üretildiğinde bunu Çin'in Batı'ya karşı zaferi gibi sunmayı tasarlıyordu. Xi'nin bu projesi, Çin'in yarı-çevre karakterinin duvarına toslayarak iflas etti. Bugüne kadar Çin'de tek bir yerli mRNA aşısı dahi kullanım onayı alamadı. Başka bir deyişle, Xi oynadığı aşı kumarını kaybetti. Bu başarısızlık, Çin'i pandemiyle mücadelede uzun ve kapsamlı karantinalar uygulamaya mecbur etti. Halkı yoran, sabırları taşıran, irili-ufaklı tepkilerle, direnişlerle karşılaşan kapanmaları uygulamak için devlet giderek daha baskıcı tedbirler almak zorunda kaldı.

Çin devletinin pandemi yönetiminin erken bir başarı hikayesinden muazzam bir başarısızlığa doğru sürüklenmesi, yazı boyunca ele aldığımız diğer önemli meselelerin gidişatını da derinden etkiledi. Birincisi, kapanmaların ekonomiye olumsuz etkisi arttıkça devlet (özellikle de ihracatın motoru olan sektörlerde) fabrikaları açık tutmayı öncelik haline getirdi. Ancak, fabrikalardaki çalışma ve barınma koşullarının yetersizliği nedeniyle her açılmanın ardından vaka sayıları patladı. Bu durum, polisye tedbirlerle sindirilmiş gibi görünen işçi sınıfını hayatta kalabilmek için mücadeleye zorladı. Sermaye işçi sınıfını fabrikalarda toplayabilmek için ücretleri artırmak zorunda kaldı. Ancak, verilen sözlerin ekonomik krizin etkisiyle yerine getirilmemesi işçilerin mücadelesini daha da sertleştirdi. Pandemi politikasının iflası, yazıda değindiğimiz diğer meseleleri de ağırlaştırdı. "Sıfır vaka" politikası, en başından itibaren Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde ulusal baskıyla iç içe geçecek şekilde, diğer bölgelere nazaran daha katı ve hoyrat biçimde uygulanıyordu. Ayrıca, üniversitelerde öteden beri zaten kısıtlı olan akademik özgürlüklerin ve öğrenci örgütlenmelerinin Xi döneminde iyice baskılanması, öğrenci gençlik başta olmak üzere geniş bir kesimde ciddi bir huzursuzluk yaratmaktaydı. Kapanmaların eğitim kurumlarını da kapsayacak şekilde sürekli uzaması, tüm bu sorunları bir kıvılcımla

144 a.g.e., s. 286, 350.

patlayacak hale getiriyordu.

Çin halkını sokağa döken ilk kıvılcımı sanayi proletaryası çaktı. Bilindiği gibi, Tayvan sermayeli, Apple firmasının dizayn ettiği ürünlerin bir numaralı imalatçısı olan Foxconn şirketi, üretimini Çin’de yüz binlerce işçinin çalıştığı, her biri küçük birer şehre benzeyen fabrikalarda yapıyor. Guangdong eyaletindeki fabrikalarda işçi mücadeleleri nedeniyle üretim maliyetleri artınca Foxconn üretimini ülkenin ücretlerin düşük olduğu orta ve batı bölgelerindeki eyaletlerine doğru kaydırmıştı. Ancak, oralarda da mücadeleler ve hak kazanımları yaşandı. “iPhone şehri” olarak bilinen, Henan eyaletinin Zhengzhou (Cengco) şehrindeki fabrikada yaklaşık 200 bin işçi çalışıyor. Pandemi nedeniyle sık sık karantinaya maruz kalmaktan, karantinalar sırasında kötü koşullara mahkûm edilmekten şikâyetçi yaklaşık 100 bin işçi Ekim ayının ortasından itibaren kitleler halinde fabrikayı terk ettiler. Üretimin durma noktasına gelmesinden endişelenen Çin devleti, devlet kapitalisti karakterinin çarpıcı bir örneğini sunarak, evvela alt düzey parti-devlet kadrolarını ve memurları Foxconn fabrikasında çalışmaya gönderdi. Bu uygulama işgücü yetersizliği sorunu çözemeyince Foxconn yönetimi ücretlere ciddi zam yaparak, barınma koşullarını düzeltme sözü vererek yaklaşık 100 bin yeni işçiyi işe aldı.

Ancak, çarklar dönmeye başladıktan sonra yönetim yan çizmeye başladı. Verilen sözlerin aksine eski ve yeni işçilerin bir arada çalışması ve barınması, fabrikadaki salgının ve kapanmaların devam etmesine neden oldu. Yönetim işçilere vaat ettiği ücret ve yan hak ödemelerini geciktirmeye başladı. Çin Yeni Yılı öncesinde ödeme bekleyen işçilerin beklentileri karşılanmadı. Foxconn işçilerinin biriken öfkesi 22 Kasım’da patladı. İşçilerle baş edemeyen yönetim önce fabrika güvenliğini devreye soktu. İşçiler güvenliği püskürtünce polisler devreye girdi. İşçiler tam üç gün boyunca (kimisi üniformalı kimisi karantina görevlisi gibi, izolasyon kıyafeti giyen) polislerle ve güvenlik görevlileriyle çatıştı. Çatışmalar sırasında işçiler fabrikadaki güvenlik kulübelerini ve kovid testi noktalarını tahrip ettiler. Eylem başarıyla sonuçlandı, Foxconn yönetimi eskisinden de yüksek ücretler ve yan haklar vermeye ve bunları işçilerin banka hesaplarına derhal yatırmaya razı oldu.¹⁴⁵ Foxconn’daki başarılı mücadele, Xi’nin uzun süredir uyguladığı emek düşmanı politikaların aldığı ilk önemli yenilgi oldu.

145 “[深度分析] 郑州富士康工人的阶级斗争 (一)”, ([Derinlemesine Analiz] Zhengzhou’daki Foxconn İşçilerinin Sınıf Mücadelesi (1)), 25 Kasım 2022, <https://telegra.ph/Jinzhao-Deep-in-Analysis-The-Class-Struggle-of-Foxconn-Workers-in-Zhengzhou-part-I-11-25> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

Foxconn işçileri, beyaz renkli izolasyon kıyafeti giymiş güvenlik görevlileriyle çatışıyorlar.

24 Kasım'da Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Urumçi kentinde çıkan ve 10 kişinin ölümüyle sonuçlanan yangın ise bardağın taşmasına neden oldu. Karantina önlemleri çerçevesinde bina girişinin kapatıldığı, apartman sakinlerinin bu nedenle binadan çıkamadıkları, yollarda kurulan barikatlar nedeniyle itfaiyenin bölgeye zamanında ulaşamadığı bilgisi yayıldı. Facianın ertesi günü yapılan basın toplantısında konuşan yetkilinin olaydan apartman sakinlerini sorumlu tutmasıyla birlikte tepkiler çığ gibi büyüdü.¹⁴⁶ 25 Kasım'da Urumçi'de protesto gösterileri yapıldı. 26 Kasım'dan itibaren ülke çapında binlerce kişi sokağa çıktı. 50'den fazla üniversite kampüsünde kitlesel gösteriler yapıldı.¹⁴⁷ Gösterilerin tamamında Xi yönetiminin pandemi yönetimindeki başarısızlığı, hoyratlığı ve baskıcılığı hedef alındı. Bazı yerlerde doğrudan rejim karşıtı sloganlar atıldı. Örneğin 27 Kasım akşamı Pekin'de 100 civarında kişi "Diktatörlük istemiyoruz", "Kişi kültü istemiyoruz", "Evrensel değerler istiyoruz", "Özgürlük, eşitlik, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü istiyoruz" sloganlarıyla Tiananmen Meydanı'na doğru yürüdüler.¹⁴⁸ Aynı gece Şanghay'da yapılan gösteride "Diktatörlüğe hayır, demokrasi istiyoruz", "Diktatöre ihtiyacımız yok; oy hakkı istiyoruz" sloganlarını attılar.¹⁴⁹

146 Manya Koetse, "The 11.24 Urumçi Fire: Mourning and Anger at Lives Lost in Apartment Building Inferno", 25 Kasım 2022, <https://www.whatsonweibo.com/the-11-24-urumqi-fire-mourning-and-anger-at-lives-lost-in-apartment-building-inferno/> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

147 <https://twitter.com/vivianwubeijing/status/1596756273730502657> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

148 <https://twitter.com/SiminaMistreanu/status/1596912559399268353> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

149 <https://twitter.com/vivianwubeijing/status/1596610080350535680> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

Şanghay'daki eylemde Mao posteri açıldı (27 Kasım 2022)

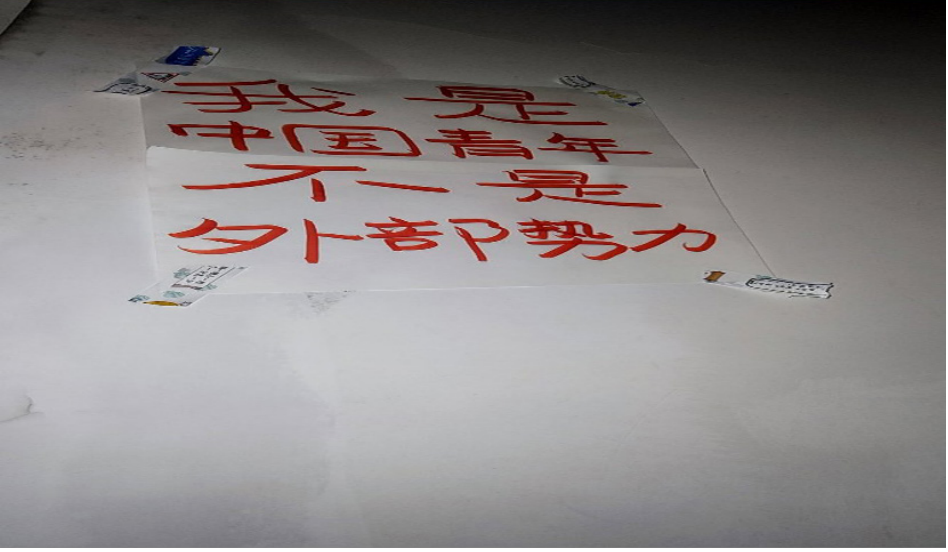
Eylemlerin nasıl sonuçlanacağını kestirmek mümkün değil. Şimdiden netleşen bir dizi noktaya işaret etmekle yetinelim. Birincisi, Han çoğunluğun Uygurlara yönelik şovenist önyargılarının ortadan kalkması söz konusu olmamakla birlikte, Uygurların maruz kaldığı bir haksızlığın tüm ülkeyi sokağa dökebilmiş olması önemli bir gelişme. Bu durum, iki ulus arasındaki güvensizliklerin mücadele içinde ortadan kaldırılmasının (en azından uzun vadede) mümkün olabileceğini gösteriyor. İkincisi, 1989'da Tiananmen Meydanı'nda zirveye ulaşan eylem dalgasında olduğu gibi bugünkü gösterilere de farklı sınıflardan ve siyasi görüşlerden insanların katıldığı görülüyor. Liberal eğilimde olanların yanı sıra sosyalist eğilimden insanların da eylemlere katıldığı açık. Şanghay'daki gösterilerde Mao posteri açıldı. Tiananmen eylemlerine benzer biçimde,¹⁵⁰ Şanghay'da, Pekin Üniversitesi'nde ve Chengdu (Çangdu) kentindeki eylemlerde Enternasyonal marşı söylendi.¹⁵¹ Pekin'de Liangma Irmağı bölgesinde yapılan bir gösteride bir kişi "dış güçler"den bahsedince kitleden biri "Sözünü ettiğin dış güçler Marx ve Engels mi? Sincan'daki yangını da yabancı güçler mi çıkardı?" yanıtını verdi.¹⁵² Son olarak, bu eylem dalgası, ister bir-

150 <https://www.abc.net.au/news/2019-06-03/chinese-protesters-sing-the-communist-anthem/11167590> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

151 <https://twitter.com/Gohahwei1/status/1596862131433254912> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022), <https://twitter.com/EliDFriedman/status/1596612696107286528> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022), <https://twitter.com/EliDFriedman/status/1596900050747019264> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

152 <https://twitter.com/renminwansui5/status/1597081723887824896> (erişim tarihi: 28 Kasım 2022).

takım tavizler elde ederek¹⁵³ geri çekilsin isterse devlet tarafından ezilsin, Xi'nin on yıldır inşa etmeye çalıştığı, 20. Kongre'den mutlak bir zaferle çıkarak perçinlemeye heveslendiği diktatörlüğünün toplumsal temellerinin yeterince sağlam olmadığını ortaya çıkardı.

Ningbo Teknoloji Enstitüsü'nde asılan bir pankart: “Ben Çinli bir gencim, dış güç değilim”.

Kasım 2022'de patlak veren eylem dalgası ile Lao Xie'nin yukarıda aktarılan tespitleri birlikte düşünüldüğünde, geçen yüzyılda olduğu gibi günümüzde de Çin'in dünya devriminin en kritik cephelerinden birisi olduğu belirginlik kazanıyor. Yeni bir Çin Devrimi'nin yeni bir dünya devrimi dalgasını başlatabileceği bellidir. Bu dalgayı başlatmak için Çin'de yeni bir devrimci partinin, dünya çapında ise yeni bir enternasyonalin kurulması gerekir. Böyle bir yönelişin ön koşullarından

153 Vaka sayılarının son dönemde hızla artmasına rağmen bazı bölgelerde son birkaç gündür pandemi önlemlerinin gevşetilmesi, “uzun kovid” tehlikesine uzun süre dikkat çeken Çin mediasında son günlerde bu tehlikeyi küçümseyen yayımlar yapılmaya başlanması devletin Kasım 2022 eylem dalgasını yatıştırmaya yönelik ilk adımları gibi görünüyor. Ancak, yukarıda açıklanan aşı meselesi hatırlandığında önlemlerin gevşetilmesinin yeni sorunlar ve çelişkiler yaratma ihtimali küçümsenemez (Ma Chi, “COVID Control Measures Optimized Across China”, 1 Aralık 2022, <https://www.chinadaily.com.cn/a/202212/01/WS6388babc31057e47eba2315.html> (erişim tarihi: 2 Aralık 2022); Benjamin Mueller ve Alexandra Stevenson, “As Officials Ease Covid Restrictions, China Faces New Pandemic Risks”, 2 Aralık 2022, <https://www.nytimes.com/2022/12/02/health/china-covid-lockdowns.html> (erişim tarihi: 2 Aralık 2022); “China Signals Ease in Covid Policy After Mass Protests”, 2 Aralık 2022, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-63805188> (erişim tarihi: 2 Aralık 2022); Brenda Goh, “Beijing, Shenzhen Loosen More COVID Curbs as China Fine-tunes Policy”, 3 Aralık 2022, <https://www.reuters.com/world/china/beijing-shenzhen-loosen-more-covid-curbs-china-easing-gathers-pace-2022-12-03/> (erişim tarihi: 3 Aralık 2022); <https://twitter.com/alexludoboyd/status/1598691747667890177>, (erişim tarihi: 3 Aralık 2022); https://twitter.com/huxijin_gt/status/1597273701774655488, (erişim tarihi: 1 Aralık 2022)).

Devrimci Marksizm 51-52

biri ÇKP'nin içinde ittifak kurulacak sol kanatlar aramak yerine işçi sınıfının gücüne güvenmektir. Han şovenizmini reddetmek, Uygurları, Tibetlileri ve diğer ezilen ulusları gerici akımların ve emperyalizmin kozu olmaktan çıkarıp devrimin müttefiki yapmanın yegâne yoludur. Nihayet, Çin kapitalizminin emperyalist olmayan, yarı-çevre niteliğini kavramak ve turuncu devrim kampının sol içindeki uzantılarına karşı ikirciksiz tutum almak Çin'de ve dünyanın geri kalanında devrimci politikanın vazgeçilmez koşuludur.

Burjuvazinin diřsiz dūřmanı Stalinizm

Hasan Refik

Stalinist partiler ve örgütler, 20. yüzyılın büyük kısmında dünya solu içerisinde hegemonik bir yer tuttu. Bürokratik işçi devletlerinde iktidarda olan partileri bir kenara bıraksak dahi, Fransa'dan Endonezya'ya, İtalya'dan Irak'a kadar dünyanın dört bir yanında Stalinizmin şu ya da bu biçimini benimsemiş olan resmî komünist partileri milyonları arkasında topluyordu. Bu şartlar altında, devrimci Marksistler hem ulusal hem de enternasyonal alandaki pozisyonlarını sıklıkla Stalinizmin ve Stalinist partilerin karşısında belirlediler.

Bugün bu güç dengeleri önemli ölçüde değişmiş durumda. Stalinizmden gelen resmî komünist partiler birçok ülkede nedamet getirdi. Bu partiler, İtalya gibi bazı ülkelerde bürokratik işçi devletleri yıkılır yıkılmaz komünizm gömleğini çıkarttılar, adlarını değiştirip burjuva siyaseti içinde güvenli bir köşe kaptılar. Türkiye'de resmî komünist parti geleneğinden gelen ana grupların birleşip kurduğu TBKP, iktidar hedefini programından çıkarttı, kısacık ömrü sırasında "Te-Be-KP değil, Tövbe-KP" olarak anılan bir utanç vakası olarak tarihte yer edindi. Komünist partinin özünün değilse de biçiminin bir kabuk gibi muhafaza edildiği Fransa'da Fransız Komünist Partisi, birkaç yıl önce orak-çekici bayrağından indirdi. Bugün hâlâ Stalinizmi bayrak edinen parti ve örgütler dünya solu içinde önemli bir güç teşkil etse de, eski kadir-i mutlak hallerinden artık eser yok. Dahası, bütün günahları ve sevaplarıyla, devrimci Marksist gelenekten gelen partiler ve örgütler birçok ülkede solun içinde önemli bir güce sahip. Hatta Arjantin'den Fransa'ya belli başlı ülkelerde artık dev-

rimci solun temel gücünü oluşturuyor.

Yani gelinen noktada, devrimci Marksistlerin Stalinizmin olumsuzlaması olarak anlaşılmasına yol açan şartlar ortadan kalkmıştır. Dahası, devrimci Marksizmin Stalinizm ile ilişkisi üzerinden değil, Leninizmin devamcısı olarak anlaşılması ve anlatılması bugün bir görev haline gelmiştir. Fakat buradan yola çıkıp, Stalinizme dair bir tartışma yürütmenin eski ya da sekter bir refleks olduğu sonucuna varmak, çubuğu fazla bükmek olur. Hegemonik gücünü kaybetmiş olmakla beraber, bugün Stalinizmi açıkça sahiplenen örgütler hâlâ sosyalist hareket içinde önemli bir ağırlığa sahip. Dahası, on yıllar süren bu hegemonyanın etkisiyle, Stalin'i ve Stalinizmi bayraklaştırmayacak olanların dahi, Halk Cephesi stratejisinden tek ülkede sosyalizme değin bir dizi Stalinist çarpıtmayı Leninizmin parçası sayması, sanması hâlâ oldukça yaygın. Bu sebeple, bu yazıda sadece teorik alanda değil, bilakis pratik sonuçlarıyla Stalinizmin devrim mücadelesi verenlerin önünde nasıl bir engel teşkil ettiğini göstermeyi hedefliyoruz. Stalinizmin tartışılması, elbette gelecekte sosyalizmin inşasına girdiğimizde ihtiyaç duyacağımız dersleri çıkarmak açısından önemli. Ama mesele bundan ibaret de değil. Stalinizmin önümüze çıkaracağı engellerden kurtulmak, *bizatihi devrim mücadelesi içerisinde*, yani burjuvaziyi devirebilmek için de bir o kadar elzem.

Sovyetler Birliği'ndeki bürokrasinin, dünya devrimlerinin önünde bir engel olarak ortaya çıkmasına yol açan tarihsel gelişme de aslında yine dünya devriminin seyriyle alakalı olmuştur. Ekim Devrimi'ni ve Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde devrimler üst üste patlak vermiş fakat sosyal demokrasinin ihaneti ile eski Çarlık coğrafyası dışında hiçbir yerde işçi devrimi zafer kazanamamıştır. Oysa Marx'ın ve Engels'in de saptadığı üzere, devrimin başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere, dünya ölçeğinde yayılması sadece iyimser bir temenni değil, devrimin hayatta kalabilmesi için iktisadi bir zorunluluktur. Sovyetler Birliği ise, diğer devrimlerin yenilgisi karşısında, bir köylü toplumunda sosyalist üretim ilişkileri kurmaya girişmek zorunda kalmıştır. Bu şartlarda bürokrasi, toplumun üstünde ayrıcalıklı bir katman olarak yükselmiştir. Bürokrasinin maddî konumu ise çelişkilidir. Bir yandan devrimin ürünü olan işçi devleti yıkılırsa, kendi ayrıcalıklı konumunu da kaybedeceği için, en azından ilk aşamada bürokrasinin çıkarı kapitalist restorasyondan yana değildir. Ama diğer taraftan, devrimin yeni ülkelere sıçraması ve dünya çapında oluşacak devrimci sarsıntılar da bürokrasinin iktidarı için tehlikeler doğurabilir. Bir yandan her devrimci sarsıntı emperyalizmle çatışma ihtimalini de beraberinde getirecektir. Dahası başka ülkelerde zafere ulaşacak bir devrim, dünya çapında Sovyet bürokrasisinin liderlik rolünü sarsabilecek yeni bir devrimci önderlik doğurabilir, hatta bu yeni heyecanla Sovyet işçi sınıfını da tekrar harekete geçirip bürokrasinin iktidarını sarsabilir. Bürokrasinin ve bu bürokrasinin ideolojisi olarak Stalinizmin dünya devrimleri ile olan ilişkisini tam olarak bu çelişkili maddî konum belirler. Maddî çıkarları sebebiyle bürokrasinin bir yandan içeride işçi devletinin kazanımlarının tamamen ortadan kaldırılmasına karşı çıkması, diğer taraftan dünya emperyalizmi ile barış içinde bir arada yaşamasına engel olabilecek diğer devrimleri ise tehlikesiz hale getirmesi gerekir. Yani bir ideoloji olarak Stalinizm basitçe

bir hata ya da Stalin'in kişiliğinden kaynaklı bir sapma değildir.¹ Bilakis, Sovyetler Birliği'nde b¼rokrasinin y¼kseliřinin yarattığı maddi zemin üzerinde doğmuş bir sonuğtur.

Bu yazı, bu önermeyi veri alıyor. Bu temel üzerinde, ortaya çıkan sonucun, yani Stalinizmin dünya çapındaki devrim mücadelelerinde, devrim savaşçılarının önünde nasıl bir engel olduğunu sergilemeyi hedefliyor. Yani asıl odak noktası, Sovyetler Birliği içerisinde Stalinizmin yükselmesinden ziyade, Stalinist çizginin diğer ülkelerdeki mücadeleler üzerindeki etkisi olacak. Bunun çok temel bir sebebi var. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Stalinizm Sovyetler Birliği'nde bürokratik yozlaşmanın bir ürünü ve bürokrasinin çıkarlarının bir ifadesiydi. Bugün, K¼ba ve Kuzey Kore dışındaki bürokratik işçi devletleri yıkılmışken, bu maddi temel ortadan kalkmıştır. Fakat bir ideoloji olarak Stalinizm, kendini doğuran şartların yokluğunda, bir kabuk yahut bir zombi gibi bir dizi örgütün programında ve aydının kafasında varlığını sürdürüyor. Bu şartlar altında, ve bu programı savunan örgütler bir güce sahip olduğu müddetçe, ***b¼rokrasi tarih sahnesinden çekilmişken dahi b¼rokrasinin programı sınıf mücadeleleri alanında rol oynayabilir.*** Ya da farklı şekilde ifade edecek olursak, Stalinizm kendini yaratan maddi temellerin yokluğunda dahi sınıf mücadelesinin önünde bir engel olma potansiyelini taşıyor. Çin'de ve K¼ba'da kom¼nist adını taşıyan partilerin iktidarda bulunması da (her ne kadar Çin'de kapitalizme dönüş gerçekleşmişe de) Stalinist politik kalıpların ayakta kalmasına katkıda bulunmaktadır. Biz konunun tam da bu kısmına odaklanarak, bir zombi gibi varlığını sürdüren Stalinizmin, bugün kapitalizmi devirmek isteyenler için neden yanlış bir araç olduğunu göstermeye girişeceğiz.

Bu vesileyle, üç eksen üzerinde bu yazının amacının ne olduğunu ve ne olmadığını vurgulamakta fayda gör¼yoruz. İlki ve en önemlisi: Devrimci Marksistlerin, iřçi sınıfı hareketinin zayıf karnı olan Stalinizm ile hesaplaşmasının, burjuvazinin kalemşorlarının, kolay bir dūřman olan Stalinizmi vesile edip Marksizme ve Leninizme saldırması ile hiğbir paralellik içermeyeceğinin altını kalın kalın çizmek isteriz. Dolayısıyla bu yazı, anti-kom¼nizm cephesinin karşısına gerçek bir alternatif olarak devrimci Marksizmi çıkarma çabasının bir parçası olarak dūřünülmeli. Sınıf dūřmanına řunu söyl¼yoruz: Stalinizm dişsiz dūřmandı, Leninizmin ve Marksizmin bayrağını, hem dūřünsel hem pratik alanda kısıkaçça sahiplenmeye ve iktidara taşımaya kararlı olan devrimci Marksizmin karşısına, bizim karşımıza çıkın. Devrim mücadelesi saflarında yer alan ya da yer almak isteyenlere ise řunu söyl¼yoruz: Stalinizm bir asra yakın devrim güçlerinin ya önünde engel oldu ya da elinde kör bir bıçak. Gelin, devrimi ve sosyalizmi zafere ulaştırmaya uygun olan silahı, devrimci Marksizmi kuşanalım.

İkinci hususa gelelim. Devrimci Marksizmin Stalinizm karşısındaki pozisyonu, sıklıkla bir karikatüre indirgeniyor. Buna göre, Sovyetler Birliği ve Komintern içerisindeki mücadeleden yenilgiyle çıkan taraf, yani devrimci Marksizm, bu mücadeleyi kazanan tarafı, yani Stalinizmi zor kullanmakla, anti-demokratik olmakla ya da çok insan öldürmekle suçluyor. Meselenin bu ekseninde ele alınması, devrimci Marksist gelenekten gelen bazıların da garip şekilde devraldığı mutlak bir çar-

¹ Sungur Savran, "Sovyetler Birliği'ni Kim Yıktı?", *Devrimci Marksizm*, no: 28-29, G¼z-Kış 2016.

pıtmadır. Bu şemaya göre, söztüm ona, bir taraf reel politika yapıp elini kirletirken, diğer taraf muhalefet olmanın tarihsel rahatlığıyla, etik bir zemine geçip gerçekçi politikacılara parmak sallıyor. Belirtelim, anlaşılması için iyice şematikleştiriyoruz fakat çarpıtmanın özünü isabetli aktardığımız kanaatindeyiz.

Biz bu karikatüre tamamen karşı çıkıyoruz ve tarihsel koordinatların yeniden gözden geçirilmesini öneriyoruz. Stalinizme yönelik *temel suçlamamız* muhalefete karşı *gayriahlaki yollarla zafer kazanması değil, uzun vadede bir yenilgi ideolojisi olduğunu kanıtlamış olmasıdır*. Evet, Stalinizmin işçi sınıfı demokrasisini ihlal etmesi, Leninizmin demokratik merkezîyetçiliğini paramparça etmesi Stalinizme yönelik suçlamalarımızın önemli bir parçası. Fakat eğer Stalinizm dünya çapında sahip olduğu hegemonik rolle kapitalizmi yenilgiye uğratmış olsaydı, bu sorun tali hale gelebilirdi. Fakat aksine, bu hat komünistleri ve işçi sınıfını yenilgiye götürdü. Yani Stalinizmin pozisyonu gerçekçi ama zorunlu, devrimci Marksizmin pozisyonu ise bunun naif ya da idealist bir eleştirisi değildir. Önermemizi net şekilde belirtelim. Dünya devriminin geri çekilmesinin dolaysız bir sonucu olan, Leninizmin çarpıtılması, Leninizme üstü kapalı bir reddiye biçimini alan Stalinizm, tarihsel planda geri çekilme dönemine denk düşen bir *yenilgi ideolojisidir*. Bir asır boyunca işçi sınıfına yenilgi üstüne yenilgi yaşattmıştır. Leninizm ve onun özbeöz devamcısı olan (dahası muzaffer Kızıl Ordu'nun kurucusu Trotskiy'in adıyla anılan) devrimci Marksizm, tarihsel bir taarruz döneminin ürünüdür ve bir zafer ideolojisidir. Uzun on yıllar, Stalinizm karşısında örgütsel zayıflık içerisinde olması bunu kanıtlamak için kullanılacak tarihsel örneklemleri azaltıyor. Ama devrimci Marksizmin sürdürücüsü olduğu Leninizmin Ekim Devrimi'ni zafere ulaştırması ve devasa bir iç savaşta galip gelmesi bile tek başına önemli bir kanıttır.

Stalinizm bir yenilgi ideolojisidir dedik. Bu iki açıdan geçerli. Birincisi, dünya devriminin geri çekilmesinin, yani işçi sınıfının tarihsel bir yenilgisinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İkincisi ve bu yazıda vurgulayacağımız asıl husus olarak, sunduğu önderlikle on yıllar boyunca devrim cephesinde olanlara tekrar ve tekrar yenilgiler yaşattmıştır. Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin yükselişi sonucu, işçi devleti içerisinde baskın çıkan, kazanan o tarihsel momentte Stalinizm olabilir. Dünya-tarihsel yerlerine oturduğumuzda, dahası buradaki zaferi parti içi mücadelelerdeki yenilgi/zafer olarak değil burjuvaziye karşı verilen mücadeleler üzerinden düşündüğümüzde bu söylediğimizin geçerli olduğu görülecektir. Yani Stalinizmin parti içi mücadelede kazanan taraf olması, tarihsel ölçekte işçi sınıfı yenilgiye götüren hat olduğu gerçeğini gözden gizlememelidir. Bunun çeşitli örneklerini yazıda sergileyebiliriz.

Yazıyı amaçları açısından üçüncü ve son eksende yerine oturtalım. Bu yazının amacı asırlık tartışmalarda devrimci Marksizmin haklılığını kanıtlamaktan *ibaret değil*. Tarihsel tartışmalara ve örneklere döneceğiz ama bunu, bugüne dair sonuçlar çıkarmak için yapacağız. Bu örneklere döneceğiz çünkü eldeki silahın, on yıllardır her seferinde tutukluk yapmasının bir tesadüf olmadığını göstermek istiyoruz. Ama en önemlisi, bugünün devrimcileri olarak, bugünün devrimcilerini doğru silahları kuşanmaya ikna etmek istiyoruz. Stalinizmin ihanetleri ve beceriksizlikleri, Çin'de ya da İspanya'da, Yunanistan'da ya da Irak'ta, kuşak kuşak devrimci için yenilgi, zindan ve darağacı sonucunu verdi. 21. yüzyılın devrimleri Şili'den Sudan'a ka-

dar tūm hařmetiyle bařını kaldırmıřken, daha ōnce ōnūmūze engel olarak dikilmiř, devrimcilerin zayıf karnı olan Stalinizm ile hesaplařmak istiyoruz. Yani devrimci Marksistlerin, Stalinizme karřı polemik yūrūtmesi, bazen ezberden sōylenenin aksine, Sovyetler Birlięi'nin yıkılmasıyla anlamı kalmamıř bir tartıřmanın tekrarlanması deęildir. Bilakis, Stalinizmin devrimci Marksist eleřtirisi, tam da bugūnūn mūcadeleleri iēin yakıcı bir ihtiyaētır.

Yazıda nasıl bir yol izleyeceęimizden de bahsederek bu giriř kısmını kapatalım. Stalinizmin 20. yūzyıldaki hegemonik rolū, bōyle si bir yazı iēin bazı metodolojik zorunlulukları da beraberinde getiriyor. Dūnya ēapında ōnem tařıyan sınıf mūcadelelerinde ya ēok nadiren bir gūē olarak ortaya ēıkabilen ya da hiē bunu bařaramayan, sōz gelimi anarřizm ya da Marksizm iēerisindeki daha kūēik akımlar ūzerine yazıyor olsaydık, bu grupların sōyledikleri ūzerine odaklanmak en azından bir seēenek olabilirdi. Stalinizm ise 20. yūzyıl boyunca defalarca sınanma imkānına kavuřmuřtur. Dolayısıyla bu yazıyı metinler arası bir polemik gibi yazamayız. Biz de ēeřitli bařlıklar altında Stalinizmin sınıf mūcadelesi alanındaki icraatına gōzlerimizi ēevirip, bu akımın somut performansını sergileyecek, bugūn mūcadeleye atılmak isteyenler iēin neden elveriřli bir araē olmadıęını gōstereceęiz.

Bunu yapmak iēin sırasıyla dōrt başlığa (sūrekli devrim, anti-faşist mūcadele, Halk Cephesi ve dūnya devrimi) odaklanıp, bunların her birini birer vaka (sırasıyla ēin, Almanya, İşpanya ve İtalya) ūzerinden tartışacağız. Őzellikle, dōrt ōrneęi de Sovyetler Birlięi iēerisinde būrokrasinin yūkseliřine karşı verilen mūcadelelerden değil, dūnyanın farklı yerlerindeki devrim kavgalarından seētik. Bōylece, Stalinizmin bıraktığı zehirli mirastan kurtulmanın yalnızca iřēi devletinin inşasına giriştiğimizde değil, yūkselen faşizmi ezme ve devrimi zafere ulaştırma mūcadelesinde de, yani bugūn iēin de ōnem taşıdığını gōstermeyi umuyoruz. Dōrt başlığı dōrt ayrı vakada inceleyecek olmamızdan, bir ōrnekte tartışılan başlığın, yani sōz gelimi dūnya devrimi meselesinin, diğer ōrnekler iēin ōnem taşımadığı sonucu ēıkmamalı. Bu tercihimizin tek sebebi, okurun yazıyı takibini kolaylaştırıp, Stalinizmin ideolojik mirasının farklı unsurlarının sorunlarını tek tek ortaya koyabilmek. Sungur Savran yoldaşımızın, yukarıda andığımız, *Devrimci Marksizm*'in 28-29 numaralı ēift sayısında yer alan yazısında yaptığı gibi, biz de ōrneklerimizi Stalin dōnemiyle sınırlayacağız. Bōylece, sōz gelimi 1965 Endonezya'sını ya da on yıl ōncesinin Nepal'ini tartışıyor olsaydık yapılabileceği ūzere, Stalinizmin farklı versiyonlarını sahiplenlenlerin sorumluluktan kaēmasının ōnūne geēmeyi umuyoruz.

1.Aşamalı devrim ve ēin'de ilk sınav

Stalinizmin, Leninizmden ideolojik planda kopuřunun ilk ve en net ōrneklerinden biri ile bařlayalım. Gūēlenmeye bařlayan būrokrasinin Trotskiy'i hedef tahtasına oturtmasıyla birlikte, sūrekli devrim teorisi Stalinizmin taarruzuna uęramıř ve bu akım tarafından reddedilmiřtir. Oysa 1917 sonrasında Bolřevik Partisi ve ilk yıllarında Komūnist Enternasyonal iēin Menřevik ařamalı devrim teorisine karřı sūrekli devrimin savunusu bir veridir.

Burada bir ayrımın altını ēizmek gerekiyor. Trotskiy, 1905 devriminden ēıkardıęı dersler sayesinde sūrekli devrim teorisinin merkezinde yer alan sonuēlara olduēca

erken bir aşamada ulaşmıştır. Daha bu erken aşamada burjuvazinin devrimci gücünün 1848'den sonra tükendiğini, burjuva demokratik devrimin görevleri ile sosyalist devrimin görevlerinin, işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşecek bir devrimde iç içe geçeceğini saptamıştır. Daha sonra, 1917'de başlayan devrim Trotskiy'in analizini doğrulamıştır. Lenin'in bu noktaya varması ise Şubat Devrimi'nin patlaması ve "Uzaktan Mektuplar" ile olacaktır.² Ama bir kez bu noktaya ulaştıktan sonra, sürekli devrim, Lenin'in teorisinin olmazsa olmaz bir unsuru haline gelecektir. Lenin bunu 1921 yılında, Ekim Devrimi'nin dördüncü yıl dönümü vesilesiyle kaleme aldığı bir yazıda, çok veciz biçimde ifade edecektir:

Bu arada Kautsky'ler, Hilferding'ler, Martov'lar, Çernov'lar, Hillquit'ler, Longuet'ler, MacDonald'lar, Turati'ler ve "İkibuçukuncu" Marksizmin diğer kahramanları burjuva-demokratik ve proleter-sosyalist devrimler arasındaki bu ilişkiyi anlama kapasitesine sahip değildi. İlki ikincisine doğru gelişir, dönüşür. İkincisi, ilerlerken, ilkinin sorunlarını çözer. İkincisi ilkinin eserini pekiştirir. Mücadele ve ancak mücadele ikincisinin ilkinin aşma konusunda ne kadar başarılı olabileceğini belirler.³

Fakat Lenin'in demokratik devrimin sosyalist devrimle iç içe geçeceği sonucuna ulaşmadan önce savunduğu "İşçilerin ve Köylülüğün Devrimci-Demokratik Diktatörlüğü" anlayışı dahi Menşevik aşamalı devrim teorisinden bambaşkadır. 1905 Devrimi döneminde Lenin de, Menşevik teorisyenler Plehanov ve Akselrod da Rusya için bir burjuva devrimi öngörmektedir. Fakat Menşevikler için bu, ilk aşamada burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadelenin kenara bırakılması, devrimin önderliğinin burjuvaziye teslim edilmesi ve işçi sınıfına yalnızca burjuvaziye destekleme görevi verilmesi anlamına gelmektedir. Lenin ise özellikle toprak meselesini devrimin merkezine koyuyor, haklı olarak köylülüğü yanına almadan işçi sınıfının Rusya'da zafer kazanmasının mümkün olmadığını saptıyordu. Lenin'de devrimin burjuva karakteri, her şeyden önce toprak reformunun çözümünü burjuva devriminin bir meselesi olarak görmesiyle ilişkilidir. İşçi sınıfının burjuvaziyle ittifakını değil, köylülükle ittifakını öngörür. Menşeviklerin öngördüğü ise burjuva devrimi aşamasında proletarya ile burjuvazinin ittifakı yani açıkça sınıf ihanetidir.⁴ Altını çize çize belirtelim, *Stalinizmin devraldığı çizgi*, işçi sınıfını burjuvazinin bir ihtiyat kuvveti haline getirecek olan *Menşevik aşamalı devrim teorisidir*. Stalinizmin bu Menşevik teoriyi nasıl uygulamaya koyduğunu göreceğiz. Fakat geçerken belirtelim, Menşevizmin aşamalı devrim ile Stalinizmin devamlılığının bir göstergesi olarak hem devrim öncesi Menşeviklerin hem de devrim sonrası Stalinizmin

² Bir yan tartışmada kaybolmamak için burada Lenin'in bu değişiminin detaylarını göstermeye girişmiyoruz. Bu değişimi görmek isteyen, Lenin'in 1905'te yazdığı *İki Taktik* ile 1917'de yazdığı *Uzaktan Mektuplar ve Nisan Tezleri*'ni yan yana koyup okuması yeterli olacaktır.

³ Vladimir İlyiç Lenin, "Ekim Devrimi'nin Dördüncü Yıldönümü", çeviri: Işıl Demirakin, *Devrimci Marksizm*, no: 6-7, İlkbahar-Yaz 2008, s. 179-180.

⁴ Bu ayrımın bir özeti için bkz. Léon Trotsky, "Trois conceptions de la révolution russe", <https://www.marxists.org/francais/trotsky/oeuvres/1939/08/trois.pdf>. Bu kaynağın Türkçesi şurada bulunabilir: Lev Trotskiy, "Rus Devriminin Üç Kavranışı", *Rusya'da Sürekli Devrim. Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1990, s. 115-137.

aşamalı devrim teorisini aynı kişi, Aleksandr Martınov'dur.⁵

Buraya kadar, Stalinizmin, Leninizmden uzaklaşmasının dūřünsel alanda yarattığı kopuşa işaret ettik. Bu kopuşun, basit bir yorum hatası ya da yanlış taktik olmadığını, temellerinin Sovyetler Birliği içerisinde bürokrasinin yükselişinde ve bu bürokrasinin çıkarlarında yattığını hatırlatmak gerekir. Ama biz burada her şeyden önce, bu kopuş gerçekleşmeye başladıktan sonra verdiği sonuçları sergilemek istiyoruz.

1925-27 Çin Devrimi, devrimci Marksistlerin savunduğu Leninist strateji ile Stalinizmin aşamalı devrim çizgisinin sınıf savaşının ateşinde sınındığı ilk test sahası olacaktır. Bağlamı kısaca hatırlatalım. Kuruluş döneminde Çin Komünist Partisi (KP), kendi örgütünü koruyarak, Çin'de ulusal burjuvazinin partisi olan Guomindang'ın içinde çalışma yürütmüştür. Guomindang bu dönem hala bir yarı-sömürge olan Çin'de⁶ bir yandan ulusal kurtuluşu simgelemektedir. Bir yandan da ülkenin önemli kısmını kontrol eden savaş ağalarına karşı merkezđ bir hükümet kurmak için mücadele etmektedir. Başında ise en azından 1911 Devrimi'nden itibaren Çin burjuva devriminin tarihsel önderi haline gelen Sun Yat-Sen bulunmaktadır. Bu koşullar altında 1925'ten itibaren bir iç savaş şeklini alan derin bir burjuva devrimi patlamış, komünistlerle ittifak içerisinde bulunan milliyetçi Guomindang partisi, bir kısmı Japon emperyalizmiyle iş birliği içinde bulunan savaş ağalarının iktidarını sona erdirip Çin'i merkezđ idareye kavuşturmak için, 1926'da ünlü Kuzey Seferi'ni başlatmıştır. 1926-1927'de şanghay'da işçi sınıfının ayağa kalkmasıyla birlikte süreklili devrim dinamiği en aleni biçimde açığa çıkmıştır.⁷

Bu konuda sık tekrarlanan bir yanlış anlaşılmayı düzelterek başlayalım. Devrim sırasında sınıf işbirliği ve Guomindang'a teslimiyet politikasına savaş açacak olan Trotskiy, Çin Komünist Partisi'nin büyüme döneminde Guomindang'ın içinde çalışmasına karşı değildir. Onun savaşı Guomindang liderliğini yabancılaştırmamak için KP'nin örgütsel ve siyasi bağımsızlığının elinden alınmasına karşıdır. Bunu Haziran 1926'da Karl Radek'e yazdığı bir mektupta "Guomindang ve Komünist

5 Burada bir parantez açarak belirtelim. Bunu yazarken, eski Menşeviklerin Bolşevik Partisi'ne gelmelerini kendi içinde problematik olduğu iddiasında değiliz. Sadece Ekim Devrimi'nde değil, tüm büyük muzaffer devrimlerde yenilen güçlerden kazanan tarafa geçiş olmuştur. Nitekim Sovyet devletinin ilk Dışışleri Komiserlerinden Georgiy Çiçerin ya da ünlü Aleksandra Kollontay da birer eski Menřeviktir. Martınov vakasında önemli olan, bir Menşevik teorisinin, Bolřevizmle karşı silah edindiği programı muhafaza ederek Stalin'in baş teorisyenlerinden biri haline gelebilmesidir. Biri sonradan Bolşevik olan üç önemli Menşevik liderin devrim sonrası kariyerini özetleyen bir kaynak için; André Liebich, "Diverging Paths: Menshevik Itineraries in the Aftermath of Revolution", *Revolutionary Russia*, no: 4:1, Haziran 1991, s. 28-37. Dikkat çekici biçimde bu makalede anılan üç Menşevik'ten (Mayskiy, Dan ve Martov) en sağda olanı ve iç savaş sırasında karşı-devrimci hükümetlerde kısa süreli bakanlık görevi üstlenen ve fazla anti-Bolşevik olduğu için Menşevik Parti'den ihraç edilen Mayskiy daha sonra Stalinistleřen Bolşevik Partisi içinde kendine yer bulabilmiştir.

6 Bu durum, tam manasıyla sömürge statüsüne uygun bazı koşullarla da yer yer i içe geçmektedir. Başta Hong Kong olmak üzere "serbest liman" haline getirilerek emperyalizmin kontrolüne açılan şehirlerin yanı sıra, bu dönem şanghay'ın bir bölümü de, Mütareke İstanbulu'na benzer biçimde çok uluslu bir emperyalist koalisyonun kontrolündedir.

7 Bu alt bölümde, Çin Devrimine dair kullandığımız verilerin hepsi şu kitaptan geliyor; Alexander Pantsov, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution, 1919-1927*, Honolulu: University of Hawaii Press, 2000. Alıntı aktarmak ya da önemli bir veriye işaret etmek dışında sayfa numarası vermeyeceğiz.

partisinin örgütsel birlikteliği, belirli bir dönem için doğru ve ilericiydi” diyerek ortaya koymuştur.⁸ Stalin içinse durum bambaşkadır. Stalin, bu burjuva partiye stratejik bir anlam yükleyip, “müttefikini” yanında tutmak için, ÇKP’nin örgütsel bağımsızlığından vazgeçmeye hazır olduğunu göstermiştir. Sovyetler’in Uzakdoğu politikasının önde gelen isimlerinden Voytinskiy’nin bir mektubuna göre Stalin, ÇKP’nin bağımsız örgüte sahip olmayıp Guomintang içinde kalmasının “tarihsel olarak kaçınılmaz” olduğunu düşünmektedir.⁹ Bu iki anlayış arasındaki devasa fark açık olsa gerek. Komünist partisinin taktiksel hamlelerle geniş bir anti-empyralist örgütün içinde büyüme devresini geçirmesi başka, işçi sınıfının tarihsel aşama sebebiyle burjuvaziden bağımsız örgütlenme şansının olmadığını söylemek bambaşka. Stalin, ÇKP’nin zaten önemli bir güce ulaştığını öğrenince, bunu Guomintang’ı tamamen Sovyet yanlısı bir hale getirmek amacıyla, çeşitli manevralar yapmak için kullanacaktır. Ama işçi sınıfı partisinin bağımsız örgütlenmesini, tarihsel aşama sebebiyle imkânsız saymaktadır. Bu Lenin’in savaş açtığı Menşevik aşamalı devrim teorisinin mükemmel bir örneğidir. Hatta denebilir ki Menşevikler işçi sınıfının bağımsız partisini değil yalnızca devrimdeki bağımsız rolünü reddettiği için, Stalin ve Stalinizm onların da bir adım arkasına sıçramıştır!

Bütün devrim sürecini bu yazı çerçevesinde özetlemek mümkün değil. Fakat özet bir tablo çizecek olursak gelişmeler şu hattı izliyor. 1926 yılının ilk aylarında, Guomintang önderliğinin Komünist Enternasyonal Yürütme Konseyi’nin 6. genişletilmiş oturumuna da katılmasıyla, Stalin ve Komintern, Guomintang’ın içindeki güç dengelerinin komünistler lehine değiştiği sonucuna ulaşır. Guomintang’ın tarihsel lideri Sun Yat-Sen’in 1925’teki ölümü ile örgüt içinde nispî bir belirsizlik oluşmuştur. Bu şartlar altında, komünistlerin, sağcı unsurları tasfiye edip Guomintang liderliğini almasına yönelik bir plan yapılır. Burada geçerken belirtelim, biz bu aşamaya kadar yapılan planda, yani güç ilişkileri elverişliyse ulusal kurtuluş hareketinin liderliğini yapan Guomintang’ın yönetimini ele geçirme çabasında kendi içinde bir yanlışlık olduğu iddiasında değiliz. Fakat çok aleni şekilde yapılan bu planın da etkisiyle, Guomintang’ın yeni lideri Çang Kay-Şek, bu kararın alınmasından birkaç gün sonra, 1926 Mart’ında bir örgüt içi darbeyle Guomintang içerisindeki komünist etkisini kırmaya girişir. Komünistler için Guomintang içinde bulunmanın en temel iki sebebi denilebilecek, ÇKP’nin başını çektiği “Çin Askeri Gençlik Birliği”ni dağıtır, köylü birliklerinin elinden silahlarını alır. Dahası ÇKP’nin o zamana kadar Guomintang içerisinde sahip olduğu örgütsel bağımsızlığı sınırlayacak adımlar atmaya girişir. Bunun hemen ardından, Guomintang ordusunun, Çin’in kuzeyindeki savaş ağalarının üstüne yürüyeceği meşhur Kuzey Seferi’ni başlatır.

Bu noktada komünistler hayatî bir tercih yapmak zorundadır. Ya birkaç yıllık faaliyet sırasında Guomintang içinde edindikleri askerî ve siyasî gücü kullanarak bağımsız bir örgüt olarak devrim sahnesine çıkacak ya da bu tavizleri kabul ederek, kaderi Guomintang liderliğinin kararlarına tabi bir grup olmayı kabul edecektir. Çin Devrimi’nin kaderi büyük ölçüde bu sorunun cevabına bağlıdır. Trotskiy ve sol muhalefet, gerektiğinde Guomintang ile bağımsız bir güç olarak blok oluşturmayı

8 A.g.y. s. 105.

9 A.g.y., s. 84.

ya da askeri ittifak yapmayı da kabul ederek KP'nin hızla örgütsel bağımsızlığını kazanması, devrimin belirleyici önemdeki çarpışmalarına hazırlanmakta geç kalmaması gerektiğini savunmuştur. Stalin ve şürekası ise, Guomintang'ı kaybetmek için teslimiyet şartlarını kabul etmiştir. Yukarıda tanıştığımız ve artık Stalinizmin teorisyenlerinden biri olan eski Menşevik Martinov Guomintang yönetimine teslimiyeti “ileriyeye sıçramak için bir adım geriye atıyoruz” diye temellendirecektir.

Bu noktadan itibaren, Stalinizmin benimsediğı (ve 20. yüzyıl boyunca tekrar tekrar sahneye çıkacak olan) “burjuvaziye ürkütmemek” üzerine kurulu Menşevik çizgi ayan beyan ortadadır. 1926 Ekim’inde, Vorosilov’un önerisi üzerine Sovyetler Birliğı Komünist Partisi (SBKP) Politbürosu, Komintern’in Şanghay’daki Uzakdoğu Bürosu’na bir talimat göndererek Çin Komünist Partisi’nin “burjuvaziye ve feodal aydınlar” karşı çalışmasının yasaklanmasını istemiştir. Dahası aynı talimat, köylülüğün devrim için önemli olduğunu teslim etmekle beraber, Guomintang’ın savaş kapasitesini zayıflatmamak için “kırdada iç savaş” istemediklerini söyleyerek, üstü kapalı biçimde toprak işgali eylemlerine de karşı çıkmaktadır.¹⁰ Yani olanca gücüyle ilerleyen bir devrim sırasında, komünist partisi şehirlerde işçilerin, kırdada ise köylülerin devrimci eylemini örgütlemekten alıkonmakta, bir anlamda hem sağ kolu hem sol kolu ayrı ayrı bağlanmaktadır. İç savaş en can alıcı noktasına ilerlerken, sınıf mücadelesinin sonucu elde silah belirlenirken, komünist parti en büyük güçlerini sahaya sürmeme, kendini Guomintang’ın insafına bırakma talimatı almıştır.

Kuzey Seferi’nde Çang Kay-Şek birlikleri zafer kazanırken, Şanghay’da komünistlerin de büyük etkiye sahip olduğu işçi sınıfı ayaklanıp, şehrin kontrolünü ele geçirmiş, “Şanghay Komünü”nü kurmuştur. Bir kez daha Moskova’nın talimatıyla ve sol muhalefetin tüm itirazlarına karşın (unutulmasın, hâlâ Guomintang’ın içinde bulunan) komünistlerin Şanghay işçilerini silahlandırmasına engel olunmuştur. Bu şartlar altında, Nisan 1927’de şehre giren Çang Kay-Şek ve Guomintang, Şanghay başta olmak üzere tüm Çin’de (Stalin’in kararı sebebiyle silahsız bulunan) komünistleri ve grevci işçileri vahşice katletmiştir. Farklı tarihçiler farklı sayılar verse de bu yenilgi sonrası binlerce komünistin, kimisinin kafası kesilerek katledildiğı tartışmasız bir veridir. Dahası, bu vakanın hemen ardından, Stalin Çin komünistlerini bu sefer Vuhan’da bulunan sol Guomintang hükümetinin kuyruğuna takmış, bunun sonucunda da, Şanghay katliamından yalnızca birkaç ay sonra, sayısı on binleri bulan komünist bu sefer Vuhan hükümetinin elinde katledilmiştir.¹¹ Çin Devrimi, ve Stalinizmin Guomintang ile olan ittifakı, ancak on binlerce komünist işçinin katledilmesinin ardından sona erecektir.

Yukarıda andığımız, komünist partisinin elini kolunu bağlayan kararın devrimin yenilgisinde ve neticesinde gelen komünist ve işçi katliamındaki rolü o kadar aşikârdır ki, Stalin dahi yenilgi sonrası bu kararı “bir talihsizlik” olarak geçiştirip,

¹⁰ Biraz yukarıda anılan Martinov alıntısı da dahil olmak üzere bkz. a.g.y., s. 94.

¹¹ Bu ihaneti önce Pekin sonra Vuhan’da bir KP militanı olarak tecrübe edip, bunun da etkisiyle Moskova’daki KUTV günlerinde devrimci Marksist olacak bir militanın anıları İngilizce olarak mevcut bkz. Wang Fan-hsi, *Chinese Revolutionary*, çev. Gregor Benton, Oxford: Oxford University Press, 1980, özellikle s. 25-43.

Komintern'in Çin Devrimi'ne karşı genel hattını yansıtmadığını söyleyecektir.¹² Altını çizelim, iki militan arasındaki yazışmadan, bir il komitesi toplantısından ya da teorik bir derginin sayfalarında yürütülen bir tartışmadan değil Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin en yüksek organı olan Politbüro'nun verdiği bir talimattan bahsediyoruz. Cinayeti kimin işlediğini kanıtlayan bundan âlâ delil, bundan âlâ dumanı tüten silah olur mu?

Kendini devrimci sayan herkesin içini cız ettirecek Çin vakası bir istisna değildir. Gördüğümüz, Çin Devrimi karşısındaki Stalinist strateji yalnızca bir girizgahtı. Burjuvazi ile sınıf işbirliği ilerleyen dönemde, dahası sadece Doğu ülkelerinde değil, Batı'da da bir strateji halini alacak, sosyalist devrim adeta bir tabu haline gelecektir. Buna geçmeden önce, şimdi tarihi birkaç yıl ileri sarıp, gözümüzü Avrupa'ya çeviriyoruz

2. Anti-faşizm ve Almanya

Bu yazıda niyetimiz Stalinizmin tarihsel gelişmesini adım adım, kronolojik biçimde takip etmek değil. Fakat Halk Cephesi politikalarına geçmeden önce Stalinizmin beş yıllık "Üçüncü Dönem" parantezine ve bunun sonuçlarına, en başta da Almanya'da yükselen Nazizmin karşısında 1933'te kurşun atmadan teslim olmasına¹³ değinmeden geçmemiz mümkün değil. Bunun bir sebebi, bir yandan Üçüncü Dönem politikalarının ve bunun 1933'te getirdiği yenilginin, hem Stalinist önderliğin en büyük "ateşle sınanması" ve iflası olması hem de bu yenilginin Nazi barbarlığının önünü açması sebebiyle dünya-tarihsel bir öneme sahip olması. Hatırlansın, Trotskiy de tam bu korkunç yenilginin sonuçlarını çıkartarak, Komünist Enternasyonal'in siyasi olarak iflas ettiği saptamasını yapacak ve Dördüncü Enternasyonal'in kurulmasını tarihsel bir görev olarak önüne koyacaktır.

Koordinatları yerine oturtarak başlayalım. Ne demekti Üçüncü Dönem? Komintern, 1917 ile 1923 arasını, dünya devriminin yükseldiği Birinci Dönem, 1923'ten 1928'e kadar olan dönemi ise kapitalizmin görece stabilize olduğu İkinci Dönem saydıktan sonra,¹⁴ 1928'den sonra tekrar kapitalizmin çelişkilerinin yoğunlaştığı ve devrimler için şartların olgunlaştığı bir Üçüncü Döneme girildiği saptamasını yapmıştır. Aslında "Üçüncü Dönem" tabirini 1926'da ilk kullanan, yani kavramın isim babası Buharin'dir.¹⁵ Fakat 1928'deki Komintern 6. Kongresi ile birlikte, bu

¹² A.g.y., s. 94.

¹³ 1933 diyerek yılını verdik ama bir yanlış anlaşılmayı önlemek adına yine de okurun bir kez daha dikkatini çekelim, Nazizme teslimiyetten bahsederken tartıştığımız, Ekim Devrimi'nin ürünü işçi devletinin ve Kızıl Ordu'nun Hitler ordularını tepelediği dünya savaşı değil, onu önceleyen, Hitler'in partisi NSDAP'ın Almanya'da iktidara geliş süreci.

¹⁴ Bu şemanın, özellikle Birinci ve İkinci Dönemlere ait kısmının, bu dönemler yaşanırken bu kadar keskin çizgilerle ayrıldığını, daha ziyade 1928'de geriye bakılarak oturtulmuş bir tablo olduğunun altını çizmek lazım. Örneğin, 1921'deki Komintern 3. Kongresi'nde Trotskiy ve Komintern'in ilerideki resmî iktisatçısı Varga, kapitalizmde çevrimsel iyileşmeler olabileceği saptamasını yapmış, dahası kapitalizmin toparlanma döneminin başlangıcı için Komintern de zaman zaman 1921 yılını işaret etmiştir. Kopuş noktası olarak 1923'te Alman ve Bulgar devrimlerinin yenilmesinin kabul edilmesi 1928'deki 6. Kongre sonrasında ise resmî tez olarak oturdu.

¹⁵ Nicholas N. Kozlov ve Eric D. Weitz, "Reflections on the Origins of the 'Third Period': Bukharin, the Comintern, and the Political Economy of Weimar Germany", *Journal of Contemporary History*, cilt: 24, no: 3, Temmuz 1989, s. 395.

teori Stalinizmin resmî tezi haline gelmiş, dahası yeni bir stratejinin de dayanağı olmuştur. Bu yeni stratejiye göre, ekonomik kriz derinleşirken sınıf mücadeleleri keskinleşecektir. Komünist partilere düşen de sosyal demokrasi ve reformist sendikalar başta olmak üzere hićbir gç ile ‘‘yukarıdan’’ ittifak yapmamaktır. Ancak ‘‘tabandan’’, sosyal demokrat liderleri teşhir eden ittifaklar yapılabilir.

Tercüme edelim. Komintern’in kararına göre, sosyal demokrat işçilerin (unutulmasın, bu dönemde, özellikle de Almanya’da, sosyal demokrasi milyonlarca yesi olan bir iřçi partisidir), komünist işçilerle ittifak yapabilmesinin tek koşulu, bu ittifakın sosyal demokrat liderleri teşhir etmeye girişmesidir. Altını ćiziyoruz, bahsi gećen, söz gelimi faşist teröre karşı bir fabrikada komünist ve sosyal demokrat işçiler yan yana geldiğinde veya ülke ćapında bir cephe kurduğunda komünistlerin sosyal demokrat liderlere karşı propaganda yapabilme, onları teşhir edebilme özgürlüğü değildir. Bu zaten komünistler ićin her türlü cephe ve ittifakın olmazsa olmaz koşuludur. Komintern’in istediği, sosyal demokrat işçinin cepheye gelebilmesinin, sosyal demokrat liderleri ifřa etme şartına bağlanmasıdır. ćok basit bir soru bu stratejinin ić tutarsızlığını ortaya koyacaktır. Sosyal demokrat liderlerin hain olduğunun farkında olan, buna karşı mücadele etmeyi kabul eden bir iřçi neden komünist partinin değil de sosyal demokrasinin safında olsun? Yani bu durumda Stalinizm ve Komintern, sosyal demokrat işçinin faşizme karşı komünistlerle yan yana dvşebilme hakkını sosyal demokrasiden kopmasına bağlamaktadır. Oysa başta Kornilov darbesine karşı Bolřevik Partisi’nin başarılı tecbesi olmak üzere, Leninizmin işaret ettiği bambaşkadır. Gerekli olan, ‘‘bayrakları karıştırmadan’’ iřçi sınıfı partilerinin faşizm tehdidine karşı birlikte mücadele etmesinin sağlanması ve sosyal demokrasinin tabanına tutarsız nderliklerini bu mücadele ićinde teşhiridir. Sosyal demokrat işçiler, partilerinden kopup komünizme kazanılacaksa, anti-faşist mücadele şartlarında ancak bu şekilde olacaktır. Stalinizm ise ‘‘nce sosyal demokrat işçiler partilerinden kopsun, ittifak sonra’’ demektedir. Yani Stalinizm, insanlık tarihinin en önemli mücadelelerine beř kala, Komünist Enternasyonal’in yani Dünya Komünist Partisi’nin stratejisini belirlerken arabayı atın önüne bağlamaktadır!

şimdi gelelim Almanya’ya. Almanya’daki beř yıllık bir epizodu kısaca tartışa-ćađız. Ama okuyucudan ricamız, bunu yalnızca sınıf mücadeleleri tarihinden ilginć ve dramatik bir dönem olarak okumaması. Bunun yerine, bugün faşizm iđrenć yüzünü bir kez daha tarih sahnesinde gösterirken, yanlış stratejiyle eli kolu bağlanmış olanların (söz konusu olan milyonları örgütlemiş olan efsanevi Almanya Komünist Partisi dahi olsa!) hem kendilerini hem de dünyayı nasıl bir felakete sürüklediğini hatırlaması. Tarihsel analojinin her zaman önemli sınırları olduğunu unutmadan, bugün yükselen faşizmi görünce tanıyamayanları da, her burjuva partisine faşist demenin radikalliğine sığınıp gerćek anti-faşist görevlerini yerine getirmek ićin kollarını sıvamayanları da bu gözle değerlendirmesi.

1928’de Komintern kürsüsünden çnc Dönem politikaları duyurulurken, Almanya da kritik bir eşiğe yaklaşmaktadır. Almanya Komünist Partisi (KPD), özellikle işsiz işçiler arasında örgütlü olan devasa bir güçtür. Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD), metal sektörü başta olmak üzere nitelikli işçilerin önderliğini sıkı sıkıya elinde tutmaktadır. Bu şartlar altında, 1929 yılının son aylarındaki yerel sećimler, sonraki yıllara damgasını vuracak gelişmelerin ilk işaretini verir. Bu

seçimlerde, KPD 1928'deki milletvekili seçimlerinde aldığı yüzde 10 oyu kabaca korurken, kökü Birinci Dünya Savaşı sonrasına (ve özellikle ünlü başarısız birahane darbesine) dayanan ama 1920'lerin ikinci yarısında küçük bir güç teşkil eden Hitler'in partisi NSDAP (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi), önemli bir çıkış yapmıştır. Üst üste yapılan yerel seçimlerde, Ekim ayında Baden'de yüzde 7, Kasım ayında Lübeck'te yüzde 8,1, Aralık'ta ise Thüringen'de yüzde 11,3 oy almaktadır. Dahası, Thüringen'de, Naziler ilk kez bölgesel hükümete girmeyi de başaracaktır.¹⁶ Bölgesel farklar da sonuçlarda rol oynamaktadır elbette ama yine de şu küçük kesit adeta aydan aya yükselen bir Nazi partisi tablosu sunuyor. Yani emareleri dikkatle okuyan bir önderlik için, aslında ilk uyarı işaretleri bu noktada ortaya çıkmış olmalıydı. 1930'da bir kez daha milletvekili seçimleri için sandığa gidildiğinde tablo artık bütün netliğiyle ortaya çıkmıştır. 1928'de yüzde 2,6 oy oranı ile dokuzuncu sırada yer alan NSDAP, 1930'da oyunu yüzde 18,3'e çıkarıp, SPD'den sonra ikinci parti haline gelmiştir. Aynı aralıkta komünistlerin oyu ise 10,6'dan 13,1'e çıkmıştır.¹⁷ Farklı şekilde bakacak olursak, 1928'den komünistlerin oyu faşistlerin oyunun dört katı iken, 1930'da artık faşistlerin oyu komünistlerin oyunun bir buçuk katıdır. Elbette, siyaset sadece seçimden ibaret değil. Ama iki yılda yaşanan bu radikal değişimi görüp, bunun siyasal sonuçlarını çıkarmamak bir komünist parti önderliği için caniyane bir siyasi körlüktür. Dahası, aynı dönemde komünist partinin üye sayısı, nispi de olsa düşme eğilimindedir, 1928'de 130 bin iken 1929'da 115 bine düşmüştür.¹⁸ Yani komünist partisi (iyi ihtimalle) yavaş büyüyen bir güçken, faşizm katlanarak büyümektedir. Trotskiy'in veciz ifadesiyle, Almanya'daki durum bir piramidin üzerinde duran topa benzemektedir. Top uzun süre yerinde duramaz, ya sağa düşecektir ya sola. Ama sağa çekmek isteyen güçler, yani NSDAP, sola çekmek isteyenlerden, yani komünistlerden çok daha hızlı büyümektedir. Bu da büyük bir tehlikeye işaret etmektedir.¹⁹ Bu durumda hayati soru, her dönemde olduğu gibi tekrar karşımıza çıkmaktadır: Ne yapmalı?

Yazının amaçları dışına çıkmamak için detayına girmeyeceğiz. Ama Trotskiy'in buna cevabı, faşist saldırıyı püskürtmek için işçi sınıfı örgütlerini yan yana getirecek bir Birleşik İşçi Cephesidir. Dahası, yerel örgütlerin girişimiyle, işçi sınıfı partilerinin ve sendikalarının faşizmle mücadelede yan yana gelmesi, fiiliyatta bir gerçeklik haline gelmektedir. Örneğin 1931'de Leipzig'de, yerel SPD örgütünün başını çektiği bir girişimle, komünistler dahil çeşitli işçi örgütleri düzenli olarak Nazilerin kalesi olan küçük burjuva mahallelerini bir anlamda basıp, mahalleleri Nazi karşıtı sloganlarla inletmektedir. Yerel SA (Nazi milis örgütü), bu "demir cephe" örgütlenmesi ve bunun genç işçileri harekete geçirmesi sebebiyle, Leipzig'de etkin olmadıklarından şikâyet etmektedir.²⁰

16 Norman LaPorte, "Presenting a Crisis as an Opportunity: The KPD and the Third Period, 1929-1933", (der.) Matthew Worley, *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period* içinde, Londra: İ.B. Tauris, 2004, s. 44.

17 "Election Results in Germany 1924-1933", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/germany/elect.htm>.

18 LaPorte, "Presenting a Crisis as an Opportunity", s. 45.

19 Leon Trotskiy, "For a Workers' United Front Against Fascism", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/germany/1931/311208.htm>.

20 LaPorte, "Presenting a Crisis as an Opportunity", s. 45.

İřin pūf noktasına gelmiř buluyoruz. Peki yūz bini ařkın militanı, 1930 itibariyle dōrt buçuk milyon seçmeni olan KPD ne yapmaktadır? Ya da řöyle soralım, 20. yūzyılın en belirleyici mūcadelelerinden birinin verildiđi bu cepheyi, artık Stalinizmin kontrolündeki Komintern nasıl yönetmektedir? 6. Kongre’de çizilen hat, bu mūcadelede KPD’nin elini kolunu bađlamıř durumdadır. Dahası, kongrede hentūz bu ifade kullanılmasa da, kongreden birkaç ay sonra toplanan 10. SBKP plenumunda, 1933’e kadar sosyal demokrasiyi nitelemek için kullanılacak meřum “sosyal fařizm” ifadesi resmen kabul edilecektir.²¹ Bōylece, fařizmin göz göre göre, akıl almaz bir hızla yükseldiđi řartlarda, KPD önüne bař görev olarak SPD ile mūcadeleyi koyacaktır.

KPD’nin kendi tabanını da bu garabet politikaya ikna etmesinin kolay olmadığı anlaşılıyor. Bu dönem partiden kopan ya da tasfiye edilenlerin kurduđu²² KPO (Komünist Parti-Muhalefet) altı bin üyeye ulaşacaktır. Dahası, bu kısımda sık sık alıntuladığımız tarihçi Norman LaPorte, NKVD’nin yani Sovyet siyasi polisinin de, İspanya Devrimi sırasında yapacaklarını daha küçük ölçekte önceleyerek, KPD içindeki Üçüncü Dönem politikalarına karşı gelişen direnişi kırmakta rol oynadığını aktarıyor.²³ Bu politikanın verdiği sonuçların en somut ve en trajik örneklerinden biri de ünlü “Kızıl Referandum” vakasıdır. KPD’nin kızıl dediği bu referandumun temel konusu, Berlin’i de içeren Prusya bölgesinin hükümetinde bulunan SPD’nin yönetimden dūřmesi, yani bir anlamda güvensizlik oyu almasıdır. Bu referandumun örgütlenmesi, Naziler ve bir başka sađ parti ile KPD’nin yan yana gelmesi şeklinde vuku bulmuştur. Trotskiy’in de saptayacağı üzere, eđer KPD hızla büyüyor, Almanya bir devrime yürüyor olsa, Prusya’da da SPD dūřtükten sonra komünistlerin iktidara gelmesi beklense, NSDAP ile KPD’nin aynı pozisyonda olması yalnızca bir teferruat olabilirdi.²⁴ Ama biraz önce gördük, KPD adım adım büyürken NSDAP sıçrayarak ilerlemektedir. Yani SPD eđer dūřerse, yerini faşistlerin dolduracağı bellidir. Bu durumda KPD’nin kızıl referandumunun tek anlamı faşizmin önünün açılmasıdır. Zaten KPD’nin kendi kitlesi de bu garipliğin farkında olacak ki, referandumda çok az katılım göstermiş, SPD de iktidarda kalmıştır.

Peki KPD bu felaket politikasının sonuçlarının farkında değil midir? LaPorte, KPD Merkez Komitesi tutanaklarına dayanarak, KPD’nin isteği hilafına bu pozisyonu Komintern’in dayattığı sonucuna ulaşıyor.²⁵ Kendi analizi ise, SPD’nin zayıflamasının bir Alman-Fransız yakınlaşmasının önüne geçebileceği umuduyla, yani bürokrasinin diplomatik amaçları sebebiyle bu cinayet politikasının uygulandığı. Ama burada asıl belirleyici olan, Stalinizmin Sovyetler Birliği içindeki sağ muhalefete darbe vurmak, aynı zamanda da sol muhalefetin elindeki siyasi silahları almak için yaptığı hamlenin, Komintern kanalıyla dünya siyasetinde doğurduğu sonuçlardır. Yeni dönem Sovyetler Birliği içinde hızlı sanayileşme, dünya siyasetinde

21 Kozlov ve Weitz, “Reflections on the Origins of the ‘Third Period’”, s. 402.

22 Bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte bu kopuşun tek sebebinin faşizm meselesi olmadığı izlenimindeyiz.

23 LaPorte, “Presenting a Crisis as an Opportunity”, s. 41-2.

24 Leon Trotsky, “Against National Communism! Lessons of the ‘Red’ Referendum”, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/germany/1931/310825.htm>.

25 LaPorte, “Presenting a Crisis as an Opportunity”, s. 48-9.

ise komünist partilerinin sağında kalan güçlerle ittifakların reddedilmesi anlamını taşımaktadır. Bu en azından görünüşte sol muhalefetin programından bazı unsurların Stalinizmin elinde toplayarak, o ana kadar sol muhalefette yer alan kimi unsurların bürokrasiye teslimiyetini kolaylaştıracaktır. Dahası bu yeni çizgi ile birlikte, Buharin etrafında toplanan ve “kaplumbağa hızında” sosyalizme geçişi savunan sağ muhalefete karşı taarruz başlayacak ve Stalinizm parti ve devlet içerisindeki son örgütlü muhalefet gücünü de ortadan kaldıracaktır. Bu ani sol virajın dünya siyasetindeki yansımaları ise, bu bölümde gördüğümüz iflah olmaz sektör siyasetidir. Bunun nasıl bir politika olduğu, sırf Sovyetlerin çıkarları açısından bakılsa dahi, on yıl sonra faşist ordular Sovyet sınırını geçip “Barbarossa” saldırısını başlattığında anlaşılacaktır!

Tarihi detayları uzatmayacağız. Ama Üçüncü Dönem politikasıyla, bu sol manevrasıyla Stalinizmin KPD’yi nasıl silahsız bıraktığının son örneklerini verip, bu bölümü öyle kapatacağız. Her şeyden önce, sınıflar arasındaki ilişkileri bir karikatüre indirip, sosyal demokrasiden Hitler’e kadar her tarafta eşdeğer bir faşizm görmeye başlayan KPD, Almanya’da olanları tahlil etme ve cevap üretme olanağını tamamen kaybetmiştir. Bu perspektifle, 1928-29’daki SPD iktidarı da, 1930-32 arasındaki koalisyon hükümetleri ve en sonunda Hitler’in şansölye olması da KPD için basitçe “faşistleşmenin birer aşaması” haline gelmiştir.²⁶ Dahası, Üçüncü Dönem Stalinizm tarafından bir hızlı ilerleme dönemi olarak saptandığına ve KPD de bu yönde ilerlediğine göre, her hamle ile zafere bir adım daha yaklaşıldığını tekrarlamak KPD’de genel geçer bir pratik olacaktır. Biraz önce 1928’den 1930’a komünistler ile faşistler arasında değişen güç ilişkisini andık. Üçüncü Dönem gereği, KPD bunu, kendi oyları toplamda arttığı için devrim yolunda önemli bir başarı saymıştır! Sadece bu kadar mı? Hitler iktidara adım adım yürürken, KPD o meşum sloganı ortaya atacak, “Önce Hitler, sonra biz” diyecektir.²⁷ Kulağa iktidar kararlılığı gibi gelebilecek bu “sol” slogan, Hitler’in iktidara yürüyüşünü, faşistleşme aşamalarından sadece bir diğeri sayıp, tek bir kurşun atmadan izleme sonucunu verecektir. Yani Stalinizmin sözümlü ona sol dönemi burjuvazi için bu anlama gelecektir: Milyonluk, kendi milis güçlerine sahip bir komünist partinin, Nazizmin iktidara gelişini, sol sloganların arkasına sığınıp, merkezî olarak örgütlenmiş bir direniş olmadan izlemesi! Alın size dişsiz düşman!

3.Halk Cephesi ve İspanya

Stalinizmin Üçüncü Dönem politikası, faşist barbarlığın en güçlü temsilcisi haline gelecek Nazilerin Almanya’da iktidara gelmesine engel olup, yılanın başını küçükken ezme şansını işçi sınıfının elinden almıştır. Ama dünya savaşı, bir ihtimal olmaktan çıkıp gitgide elle tutulur bir gerçeklik halini alırken, tabiri caizse felaketten önceki son çıkış şansı bir kez daha işçi sınıfının karşısına çıkacaktır. Evet, faşist barbarlık Avrupa’nın en büyük endüstriyel gücü olan Almanya’yı ele geçirip, Mussolini İtalyası ile bir blok oluşturmuştur. Ama Fransa’da ve İspanya’da 1933/1934

²⁶ A.g.y., s. 43-4.

²⁷ A.g.y., s. 53.

ile başlayan devrimci yükseliş dönemi, savaşı engelleyemese bile yaklaşan savaşta güç dengelerini temelden değiştirme şansı yaratacaktır. Bu dönemde, Fransa'da işçi sınıfı, İspanya'da ise hem işçi sınıfı hem köylülük milyonlarıyla ayağa kalkıp, devrimci iktidara elleriyle dokunacak kadar yaklaşmıştır. Bu iki ülkede elde edilecek zaferler ve işçi devletlerinin kurulması ile birlikte, ***meseleyi sadece savaş tehdidi ve Sovyetler Birliği'nin güvenliğine indirgesek dahi***, Fransa ve İspanya'nın sosyalist iktidarlarının Sovyetler Birliği ile el ele vermesi ile faşist blok hem doğudan hem batıdan kuşatılmış hale gelecektir. Bu durumda, savaşın başladığını düşünsek bile, Nazi Almanyası savaşa iki cephede aynı anda başlamak zorunda kalacaktır. Bu fırsat kaçıp İkinci Dünya Savaşı başladığında Fransa, Nazi orduları karşısında çok hızlı bir yenilgiye uğramış olabilir. Ama bu Fransız yenilgisi, Almanya'nın tek bir cephede büyük ölçekli savaş yürüttüğü şartlarda gerçekleşmiştir. Bizim önerdiğimiz senaryoda, işçi sınıfının iktidarda olacağı, ülkeyi kendi suretinde örgütleyeceği bir Fransa'da ortaya çıkacak toplumsal gücü bir kenara bıraksak dahi,²⁸ Almanya'nın ordularını daha baştan iki cepheye bölmesinin gerekeceği şartlarda sonucun farklı olabileceğini düşünmek zorlama olmaz. şimdi tarihsel spekülasyon parantezini kapatalım. Stalinizmin bir siyasî önderlik olarak bu sınavdan nasıl çıktığına bakalım.

1905 Devrimi nasıl Ekim Devrimi'nin kostümlü provası olduysa, aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın kostümlü provası olan İspanya'ya dönelim. İspanya fukurdamaya 1930'ların ilk yılları ile başlayacaktır.²⁹ 1923'te bir ***pronunciamiento***, yani askeri darbe ile iktidara gelen Primo de Rivera 1930 yılının başında iktidardan uzaklaştırılacak, dahası 1930'dan başlayarak İspanyol monarşisinin zayıflığı gitgide gözler önüne serilecektir. Bunun ilk göstergesi 1930'un Aralık ayında Galán ve García Hernández adında iki subayın, Kuzey'deki Jaca şehrinde monarşiye son verip cumhuriyet ilan ettiklerini duyuran ***pronunciamientos***udur. Bu ilk girişim boşa düşer, dahası bu iki subay İspanya kralı 13. Alfonso'nun özel ısrarıyla kurşuna dizilir. Ama bu olay monarşinin hem halkın hem de devletin kontrolünü yitirmeye başladığının bir ilk nişanesi olacaktır. Nitekim, kralın bir gövde gösterisi olarak planladığı 1931 seçimleri monarşi için hezimetle sonuçlanacak, "San Sebastián paktı" etrafında bir araya gelen cumhuriyetçi partiler mutlak bir zafer elde edeceklerdir. Monarřinin İspanyol burjuvazisi için yük haline geldiği ortaya çıkmıştır, devletin içinden gelen baskılar sonrası Alfonso tahttan çekilir, cumhuriyet kurulur.

Bu yılların eksiksiz bir özetini vermeye çalışmayacağız. Ama kralın tahttan çekilmesiyle açılan döneme devrim ile karşı-devrimin karşılıklı atakları ve genel olarak büyük sarsıntılar damgasını vuracaktır. 1932'de, İspanya'da Avrupa'nın diğer ülkelerinin aksine işçi sınıfı içerisinde önemli bir gücü temsil eden anarşistler çeşitli vesilelerle maceracı biçimde ayaklanmayı deneyecek ama başarısız olacaktır. Buna cevap karşı-devrimden gelecektir. General Sanjurjo, cumhuriyete karşı bir ***pronunciamiento*** girişiminde bulunsa da, CNT'li (Ulusal Emek Konfederasyonu) işçilerin katkısıyla bu girişim bastırılacaktır. Sarsıntılar soldan ve sağdan birbiri ardına gel-

28 En basit örnekleri Fransız Devrimi sonrası Napolyon'un orduları ve Ekim Devrimi'ni izleyen iç savaşta yedi düveli dize getiren Kızıl Ordu başta olmak üzere, tarihsel tecrübe bize devrimin açığa çıkardığı toplumsal gücün askeri alanda da önemli bir fark yarattığıdır.

29 İspanya Devrimi'ne dair verilerimizi şu kitaptan alıyoruz: Pierre Broué, *La Révolution Espagnole, 1931-1939*, Yayınevi bilgisi yok, 1971.

mektedir. 1933'e gelinirken, İspanya'daki durum, Trotskiy'in Almanya bağlamında kullandığı metafora uygun hale gelmiştir. Top ya sağa düşecektir ya da sola.

Peki ya komünist partisi ne yapmaktadır? Çin, Fransa ve Almanya'nın aksine, İspanya Komünist Partisi (PCE) küçük bir partidir. Daha önemlisi, bu noktada hâlâ Üçüncü Dönem politikası sürmektedir. Daha İspanya'da Sovyet'in S'si yokken, dahası, cumhuriyet bile henüz kurulmamışken komünist partisi "Kahrolsun burjuva cumhuriyet, iktidar Sovyetlere" sloganıyla çalışma talimatını alır. Almanya'da gördüğümüz "sosyal faşizm" politikası, İspanya'da da, en karikatürize biçimiyle uygulanacaktır. İspanya Komünist Partisi yalnızca sosyalist partiye, yani PSOE'ye sosyal faşist diye saldırmakla kalmayıp, anarşist CNT'yi de anarko-faşist saymaktadır!

Ama İspanya ile birlikte, tüm Avrupa'nın siyasî çehresi de değişmektedir. Faşistler 1933'te Almanya'da iktidara geldikten sonra 1934'te Fransa'da ayaklanmış, 6 Şubat'ta gün boyu süren sokak çatışmaları ve bunu izleyen fiilî Birleşik İşçi Cephesinin gücüyle ancak yenilgiye uğratılmıştır. Bu durum Stalinizmin Üçüncü Dönem çizgisini, henüz resmen olmasa da eylemde boşa düşürmeye başlamıştır. Güçlü Fransız Komünist Partisi (PCF) 1934 ile birlikte Üçüncü Dönem politikasından uzaklaşmaya başlayacak, 1935'te, Komintern 7. Kongresi ile yeni yöneliş resmî olarak da kabul edilecektir. Ama Stalinizmin Alman yenilgisine ve Fransa'daki fiilî Birleşik İşçi Cephesi'ne karşılığı Halk Cephesi olacaktır. Devrimci Marksistler, işçi sınıfının hem siyasî hem de ekonomik örgütlerinin güç birliği etmesini savunurken, Stalinizm cepheyi kökten reddetmekten, burjuvazinin örgütlerini dahil ettiği bir cepheyi strateji haline getirmeye sıçrayacaktır. Stalinizm aritmetik hesap yapmaktadır, en çok sayıda örgütü yan yana getirmenin en büyük gücü yaratacağını söylemektedir. Dimitrov'un ünlü faşizm tanımı tam da bu çabanın ideolojik yansımasıdır. İlk kez Komintern Yürütme Konseyi'nin 13. genişletilmiş oturumunda kullanılıp 7. Kongre'de kabul edilecek tanıma göre faşizm, "finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü"dür. Yani Komintern, cepheyi burjuvazinin biraz daha az gerici, biraz daha az şoven ve biraz daha az emperyalist unsurlarına açmak için zemin hazırlamaktadır. Devrimci Marksistler için bunun bir karikatür olduğu açıktır. Faşizme karşı kurulacak birleşik cephenin içerisinde burjuva örgütlerin varlığı işçi sınıfının sırtındaki yüküdür. Bu yükü, yani burjuva örgütleri külfet olarak sırtında taşıyan bir birleşik cephe faşizmi yenmek için kullanabilecek sınıf temelli silahlarından, yani toprak reformundan, yani işgal ve grevlerden, yani işçi milislerinden yoksun kalacak, faşizmle belirleyici mücadeleye daha güçsüz girecektir. Yani burjuvazi ile kurulan cephe anti-faşist mücadeleyi güçlendirmek bir yana zayıflatacaktır. Bu bağlamda iki artı iki dört etmeyecek, eksi sonuç verecektir. Bugün de, AKP'yi faşist sayıp, Dimitrov tanımından yola çıkarak CHP ile ittifakın yollarını aramanın yaygın olduğu şartlarda güncelliğini koruyan bu meselede, hem İspanya'da hem de Fransa'da yaşananlar devrimci Marksistleri doğrulamış, Stalinizmi haksız çıkartmıştır. Göstermek için İspanya'ya dönelim.

İspanya Komünist Partisi de istikamet değiştirip, Stalinizmin genel çizgisine uygun biçimde Üçüncü Dönem çizgisinden Halk Cephesi stratejisine yönelirken, tam tersi eğilimler devrimin içinden doğmaktadır. İspanya Devrimi, 20. yüzyıl boyunca tekrar tekrar ortaya çıkacak bir dinamiği sergilemektedir. Nedir bu? Devrim süreci ilerlerken, komünizmle hiçbir alakası olmayan önderliklerin içinde dahi, devrimi

ilerletip derinleştirmenin (ve burada bizi doğrudan ilgilendirmese de, bir sonraki aşamada devrimi yaymanın), devrimi savunmanın tek yolu olduğunu anlayan bir eğilim, yani henüz kristalize olmamış bir sürekli devrim eğilimi doğmaktadır. Aynı dinamik en şanlı örneklerinden birinde Kūba'da ortaya çıkıp, Kūba'nın bir iřçi devleti haline gelmesini sağlayacaktır. Tam tersinden, 1960'lar Endonezya'sında ulusal bağımsızlıkçı Sukarno bir adım ileri atmanın, sosyalizme doğru ilerlemenin bir zorunluluk hale geldiği sonucuna varacak, onu aksine ikna etme iři Endonezya Komünist Partisi'ne dūřecek, böylelikle karşı devrimin zaferiyle Endonezya 20. yüzyılın en büyük katliamlarından birine sahne olacaktır! İşpanya'da bunun en somut örneği Largo Caballero'dur. Uzun yıllar PSOE içindeki sınıf işbirlikçi kanadın başını çeken, yukarıda anılan Primo de Rivera ile birlikte çalışan "sađ sosyalist" Caballero 1933'ten itibaren (muhtemelen Alman yenilgisinin doğrudan etkisiyle), cumhuriyeti savunmak için dahi proletarya diktatörlüğünün bir zorunluluk olduğu sonucuna varacaktır, PSOE içindeki sol kanadı temsil etmeye başlayacaktır. Caballero'nun nasıl bir siyasetçi olduğu ya da ne kadar tutarlı bir önderlik olduğu bu noktada mühim değil. Önemli olan řu, devrim ilerledikçe, burjuvazinin sınırlarını aşmayan devrimin kazanamayacağını en beklenmedik unsurlar dahi fark etmektedir. Top, ya sađa dūřecektir ya sola.

Yukarıdaki soruyu tekrarlayalım. Peki ya komünist partisi? Stalinizmin kontrolündeki komünist partisi, İşpanya'da mevcut aşamanın burjuva demokratik devrim olduğu analizini yapmakta, dahası hızla "cumhuriyetçi" burjuvaziye de içerecek bir Halk Cephesi oluşturmak için uğraşmaktadır. Daha da dramatiği, 1933'ten itibaren Birleşik İşçi Cephesi de, çeşitli işçi örgütlerini saflarında toplayan Alianza Obrera yani İşçi İttifakı etrafında, Barselona merkezli olarak bir nüve halinde ortaya çıkmaktadır. Aynı PCE, henüz Üçüncü Dönemci olduğu bu noktada, İşçi İttifakı'na sosyal faşist diye saldırmaktadır. Bir yıl sonra, bu sefer burjuva partilerini işçi örgütleriyle cephede toplayıp, safları bulandırmak, işçi sınıfının siyasi silahlarını elinden almak için devreye girecektir.

1936 ile birlikte Halk Cephesi tamamen sahneye çıkacaktır. Aynı yıl yapılan seçimler ile komünist partisinden cumhuriyetçi burjuvaziye (ve bir dönem devrimci Marksizme yaklaşan unsurların oluşturduğu POUM'a!) kadar bir dizi partiyi içeren, henüz adı konmamış Halk Cephesi seçimleri ufak bir farkla kazanır. Seçim zaferi hem sokak eylemleri hem de kırdı toprak işgallerini tetikler. Asturias isyanının tutsaklarını, af kararını beklemeden halk serbest bırakır. Karşı devrimin tepkisi ise gecikmez, şubat'taki seçimlerin ardından 17 Temmuz'da Fas ordusu merkezli bir karşı devrimci ayaklanma yaşanır. Bir şehirden diğerine, hem işçi örgütlerinin darbeye karşı tutumu hem de buna uygun olarak sonuçlar farklı olacaktır. Endülüs'te, CNT'nin kalesi Zaragoza'da ya da madencilerin kalesi Oviedo'da, şehirlerindeki generallerin cumhuriyete bağlılık bildirmesini kabul eden işçi örgütleri hazırlıksızlıklarının bedelini yenilgiyle öder. İşçilerin Halk Cephesi'ne güvenmek yerine, silahları kendi ellerine aldıkları Barselona ve Madrid'de ise kalkışma yenilgiye uğrar. Kısa sürede zafer kazanmayı bekleyen karşıdevrim bunu başaramamıştır ama ülkenin takribi üçte birini ele geçirmiştir.

Halk Cephesi stratejisinin sınanacağı an gelmiştir. Karşı devrimin atağı devrimi de tetikler. Karşı devrimi ezmek için silahlanan işçi komiteleri, Barselona ve Mad-

rid başta olmak üzere birçok şehirde fiilî olarak iktidarı eline alır. *Comité-gobierno* yani komite-hükümetler ile Halk Cephesi arasında, en klasik anlamda bir ikili iktidar durumu oluşmuştur. Devrimi korumak için harekete geçen işçiler, karşı devrimi ezmek için proleter devrimi yolunda ilerlemek zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Yani, İspanya'nın artık darbeden bir gün öncesine, 16 Temmuz'a dönemeyeceği ortadadır. Stalinizmin iç savaş boyunca izleyeceği hedef ise tamı tamına İspanya'yı 16 Temmuz'a, yani darbenin bir gün öncesine döndürmek, Franco ordularının yenileceği ama sosyalist devrimin de kazanmayacağı bir ara aşamaya ulaşmaktır. Stalinizm ve Halk Cephesi, bu kritik dönemeçte işçi sınıfına topu piramidin tepesinde tutmaya çalışmaktan başka bir program öneremez vaziyettedir. Oysa top ya sağa düşecektir ya sola.

Stalinizm, İspanya'da "sosyalist cumhuriyet" talebini aşırı sayıp, toprak işgallerini sınırlamaya, kamulaştırmaları ise engellemeye çalışırken, burjuvazi ise kitlesel olarak cumhuriyetin saflarını terk edip, Franco'nun saflarına geçmektedir. Yani Stalinizm devrimin burjuvazinin çıkarlarına zarar vermeyecek sınırlarda kalması için uğraşıp, Halk Cephesi'ni burjuva demokratik programın bayraktarı yaparken, aynı burjuvazi karşı devrimin cephesine geçmiştir bile. Ne gam! Trotskiy'in tabiriyle, Stalinizm, ittifak yapacağı burjuvaziyi bulamasa da burjuvazinin gölgesiyle ittifak yapacaktır.³⁰ Metaforun vecizliği, Stalinizmin İspanya Devrimi'nin trajedisini gözden saklamamalı. Bu noktada Stalinizm, yaklaşan dünya savaşına dair tüm umudunu Britanya ve Fransız emperyalizmleriyle ittifak yapmaya yüklemiş durumdadır. Stalinist bürokrasi, bu güçleri kendi ılımlılığına ikna etmek, Ekim Devrimi sonrası yıllarının devrimci günlerinin geride kaldığını kanıtlamak istemektedir. Bu sebeple, İspanya Devrimi'ni burjuvazinin desteğini almaksızın kendini burjuvazinin programıyla sınırlamak gibi açmaza hapsedmiştir. Kısacası, İspanya'da ama aynı zamanda Fransa'da, sosyalist devrim, diplomatik hesaplar uğruna feda edilecektir. Stalinizm sadece İspanya burjuvazisine değil, dünya burjuvazisine de zeytin dalı uzatmaktadır.

Uluslararası durumu andık. Aynı yıl Fransa'da da Halk Cephesi'nin iktidara gelmesiyle şartların da İspanya için çok daha olumlu olması beklenebilirdi. Ama Fransa'nın Halk Cephesi, Front Populaire'i, İspanya'nın Frente Popular'ına destek olmak bir yana, sınırı silah geçişlerine kapatır. Yani kendi destek olmadığı gibi Fransız sınırları üzerinden destek gelmesinin de önünü tıkamıştır. Ama burada yalnızca Front Populaire hükümetinin başında bulunan Léon Blum'un ihanetini görmek yanlış değilse de eksik olur. Stalinizm 1934'te Fransa'daki faşist kalkışmayı ezen fiilî Birleşik İşçi Cephesi'ni bir Halk Cephesi içinde eritmiş, 1936'da devrimin eşliğine gelen genel grevde ise Halk Cephesi'ni işçi sınıfından koruyarak Fransa'da işçi iktidarını iradî olarak engellemiştir. Şimdi ise, Stalinizmin çabalarıyla Fransa'da Halk Cephesi'nin parçası olan burjuvazi ve müttefikleri, Britanya'nın da baskısı altında İspanya'ya yardıma engel olmaktadır. Yani Fransa'da gücü elinde tutanın bir "İşçi Cephesi" değil de "Halk Cephesi" olması, İspanya'nın Halk Cephesi'ni savunmanın önünde set haline gelmiştir. Oysa İspanya'nın diğer kara sınırını paylaş-

30 Leon Trotskiy, "The Lessons of Spain: The Last Warning", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1937/xx/spain01.htm>.

tđđı Portekiz’le olan ilişkilerinde bambaşka bir durum grtyoruz. Sadece iki büyük kara komşusu olan İşpanya’nın bir tarafında, yani Fransa’da Halk Cephesi iktidar-dayken, diğer tarafta Portekiz’de Salazar ve karşıdevrim iktidardadır. İşpanya’nın içerisinde ise Halk Cephesi ve karşı devrim savaş halindedir. Bu durumda, iki Halk Cephesi birbirine yardım etme kapasitesine sahip değilken, Salazar’ın Portekiz’i Franco orduları için bir karargāh rolü görecek, i savaştaki ilk çarpışmalardan bazılarına asker olarak da katılacaktır. Stalinizmin Avrupa devriminin bu iki cephe-sinde komünistleri içine sürüklediği Halk Cephesi, devrimin önünde işte böylesi bir cendere halini alacaktır.

Bu şartlarda, siyasi silahlarını bir bir kaybeden İşpanya Devrimi, Almanya’nın ve İtalya’nın Franco’ya desteği karşısında asker planda da hızla gerileyecektir. Ekim Devrimi sonrası Rusya İç Savaşı başta olmak üzere tarihin işaret ettiği, i savaşların sonucunu silah kadar siyasetin de belirlediğidir. İşpanya devrimi, ata-ağı hızlı adımlarla güçlü ordulara yaslanan karşı devrimin altını boşaltma şansına kavuşabilir. Tek bir örnek verelim. Yukarıda yazdık, karşı devrimin çıkış noktası İşpanya’nın Fas ordusuydu. Bu ordunun ana gövdesini ise lejyoner bir çekirdeğin etrafında toplanmış Faslı askerler oluşturmaktaydı. Dolayısıyla karşı devrim ordu-larının safları özellikle savaşın ilk döneminde önemli ölçüde Faslı askerlerden mte-şekkildi. Tevekkeli değil, İşpanya Devrimi ile özdeşleşmiş “Ay Carmela” şarkısının bir dizesi “luchamos contra los moros” yani “Mağribilere karşı mücadele ediyoruz” şeklinindedir. Bu şartlarda, devrimin nderliği, kuzey kısmı İşpanyol sömürgesi olan Fas’ın bağımsızlığını tanıdığını açıklayıp, bunu kitlesel olarak duyurarak karşı dev-rimin Faslı askerleri kullanmasının önüne büyük oranda geçebilir, hatta bir ileri aşamada bu gücü kendi arkasına dahi alabilirdi.³¹ Ama yukarıda yazdık, Stalinizm için İşpanya Devrimi’nin kaderi, Britanya ve Fransız emperyalizmlerini hoş tutma hedefine tabidir. Fas’ın bağımsızlığını tanımak başta ülkenin ana gövdesini sömür-geleştirmiş Fransa’yı ama aynı zamanda kontrol ettiği sömürgelere bağımsızlık dalgasının sıçramasından korkacak Britanya emperyalizmini rahatsız edebilirdi. Bu sebeple, Stalinizm, bu güçlü silahı İşpanya Devrimi’nin elinden alacaktır.

Son olarak belirtelim, bütün bu diplomatik manevralara rağmen Fransız ve Bri-tanya emperyalizmleri, eşyanın tabiatına uygun olarak, hiçbir noktada İşpanya’da cumhuriyeti savunmaya ikna olmamıştır. Çünkü bu iki emperyalist devlet için, Avrupa’nın batı ucunda gerçekleşecek bir işçi devrimi, faşizmden çok daha b-yük bir tehdit teşkil etmektedir. Britanya ve Fransa, “mdahalesizlik paktı” ile İşpanya’ya silah gitmesine karşı gözüken, ama Franco ordularının, Almanya ve İtalya’dan gelecek silahlarla tek taraflı güçlenmesinin yolunu açan bir tavır almıştır. Dünya faşizmi, İşpanya’da karşı devrimi son srat silahlandırırken, bunun tek an-la-mı devrime karşı çalışmaktır. Stalinizmin sözüm ona gerçekçi politikasının sonucu işte bu olacaktır. Bütün bu şartlar birleşince, tüm dünya işçilerinin umutlarını bir

31 Fas’ın Berber nüfuslu kuzeyinde başlayan bir bağımsızlık savaşının, karşıdevrimden on yıl öncesine kadar görkemli bir bağımsızlık savaşı sürdürdüğünü ve İşpanya sömürgeciliğini yenip, ancak bir Fransız-İşpanyol koalisyonuna karşı yenildiğini hatırlatalım. Yani Fas’ta İşpanya’da devrimci bir hükümetin yapacağı bağımsızlık çağırısı için çok verimli bir zemin bulunmaktaydı. Bu konuda bkz. Hasan Refik, “1917-1927 Dünya Devrim Dalgası ve Müslüman Halklar”, *Devrimci Marksizm*, no: 45-46, Kış-İlkbahar 2021, özellikle s. 158-163.

dönem etrafında toplanan İspanya Devrimi yenilgiye mahkûm edilmiştir. Devrimin cesur savaşçıları Meksika ya da Fransa'da sürgün yollarını tutmak zorunda kalacak, karşıdevrimin lideri haline gelen Franco ise ölümüne kadar dört koca on yıl İspanya'yı yönetecektir.

4.Dünya devrimi ve İtalya

Stalinist tek ülkede sosyalizm çizgisi ile dünya devrimi perspektifi arasındaki gerilim, dikkatli okur için ilk üç bölümde de zaten oraya çıkmış vaziyetteydi. İkinci bölümde nispeten dolaylı olarak, diğer iki bölümde ise açıktan açığa Stalinist bürokrasinin diplomatik ya da sözüm ona gerçekçi siyasetinin, bizzat işçi devletinin çıkarlarına nasıl zarar verdiği geçerken de olsa işaret ettik. Yani, dünya devrimi konusu alttan alta ilerleyen bir tema olarak bütün bölümleri zaten birbirine bağlamaktaydı. Ama biz dünya devrimi sorusuna İkinci Dünya Savaşı sırasında başlayıp, sonrasında da devam eden devrim dalgası üzerinden odaklanmayı, burada da laboratuvar olarak İtalyan vakasını kullanmayı tercih ettik. Bu tercihin sebebini kısaca açıklayarak başlayalım.

İlk üç bölümde andığımız vakaların her biri, yani sırasıyla 1925-1927 arası Çin, 1933 Almanya ve 1931-39 arası İspanya büyük tarihsel öneme sahipti. Hepsini yenilgiyle biten bu örneklerin birinde bile işçi sınıfının ve komünistlerin zafer kazanması en azından bölgesel, belki de dünya çapında bir dinamiği tetikleyebilirdi. Ama yaşadıkları anda, bu örneklerden Almanya neredeyse yalıtılmış durumdadır,³² İspanya ise en azından bir noktada Fransa'daki devrimci yükselişi yanında bulsa da bölge ya da dünya çapında büyük bir dalgayla birlikte ilerlememiştir. Çin bizim görüşümüze göre on yıllık büyük bir dalganın parçası olmakla birlikte o devrim dalgasının artık son büyük örneğidir, bu dalganın bitiş döneminde yaşanmıştır. İtalya'nın parçası olduğu dalga ise, tam anlamıyla bir Dünya Devrim Dalgasıdır. Kızıl Ordu'nun zaferiyle Doğu Avrupa'nın tamamında ve Orta Avrupa'nın önemli bir bölümünde özel mülkiyet ilga edilecektir. Balkanlar'da yine Kızıl Ordu'nun gücüyle bu listeye eklenen Bulgaristan ve Romanya'dan sonra Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk'ta da komünistler elde silah dövüşmektedir ve zafer adeta ellerin ucundadır. Bu devrimler de zafere ulaşırsa Balkanlar'dan da kapitalizm silinip gidecektir. Kısa sürede Çin, Vietnam ve Kore ile Asya da devrimler yoluna girmiştir, 1945'i izleyen yıllarda bu üç ülkede de devrim (Vietnam ve Kore'de bu aşamada sadece ülkenin kuzeyinde olsa da) muzaffer olmuştur. Bu şartlarda İkinci Dünya Savaşı sonlanırken İtalya'da ve Fransa'da komünist partileri ciddi bir askerî güce, faşizme karşı silahlı direniş yürütmenin itibarına ve büyük bir kitle desteğine kavuşmuştur. Avrupa'nın bu iki devinde de devrimin zafer kazanması demek, kıta Avrupası'nın bütünüyle sosyalizmin kontrolüne girmesi anlamını taşıyacaktır. Kıta Avrupası'nın bütün büyük devletleri işçi sınıfının elindeyken muhtemelen diğer küçük devletlerdeki işçi sınıfının da bu yola girmesi an meselesi olacaktır. Batı Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar kızıl bayrak salınırken devrim nerede dururdu bunu kestirmek dahi zor! Ama

32 Zaten bu örnekte yaşanan devrimin atılımı değil, yükselen faşizme karşı bir savunma halidir. Ama yine de doğru bir stratejiyle faşizmin yenilmesinin devrimi tetiklemesi hiç şaşırtıcı olmazdı.

devrim tam bu sınırlarda dursa ve Soğuk Savaş denilen döneme bu şartlarda girilse bile dengeler bambaşka olacaktır. İşçi devletlerinin savunmada olması bir yana, ke-sintisiz devasa bir toprak parçasını kontrol eden sosyalizm herhalde dünyanın temel siyasî, askerî ve iktisadî gücü haline gelip, Afrika'dan Latin Amerika'ya sömürge ve yarı-sömürge halkları etrafında toplarken, ABD, Britanya ve Japonya'dan oluşan emperyalist blok stratejik savunma konumunda olacaktı.

Ama olmadı. Neden olmadığını biraz sonra tartışacağız. Bu aşamada sadece, burada ele alacağımız İtalyan Devrimi ve etrafındaki devrim dalgasının önemini, neyin kazanılıp neyin kaybedileceğini hatırlatmış olmakla yetinelim. Neden başka bir örneği değil, İtalyan Devrimi'ni seçtiğimizi kısaca açıklayalım. İtalya'nın, bu eşikte söz gelimi Fransa'dan daha önemli olduğu gibi bir iddiamız kesinlikle yok. Tercihimizin sebebi çok basit. Savaşın sonu yaklaşırken, İtalya'da ülke içindeki güç dengeleri çok büyük ölçüde komünist partisinin lehindedir. Fransa'da da komünist parti faşizme karşı direniş içerisinde en önemli güçtür. Ama arada yine de önemli bir fark var. General Charles de Gaulle'ün yönettiği kuvvetler de ülke içinde ciddi bir partizan gücünü kontrol etmektedir. Dahası sömürgelerde konuşlu olan ve "Hür Fransızlar" olarak anılan düzenli ordu güçleri de de Gaulle'ün sürgündeki hükümetine bağlıdır. Bu iki faktör, de Gaulle'ün elini ciddi şekilde güçlendirmektedir. Yani Fransa savaştan çıkarken, Yugoslavya'dakine benzer biçimde iki ciddi iktidar adayı güce sahiptir. İtalya'da ise, özellikle 1943-1945 arasında komünist parti ile rekabet edebilecek hiçbir İtalyan kuvveti yoktur! Devrimin kaderi, neredeyse tek başına komünist partisi önderliğinin ve Moskova'nın kararlarına bağlıdır. Kısacası, İtalya örneği (bazı durumlarda isabetsiz kullanıldığını düşündüğümüz) 1938 *Geçiş Programı*'nın "insanlığın tarihsel krizi devrimci önderliğin krizinden ibaret hale gelmiştir" önermesinin mutlak doğrulanmasıdır!

En kritik dönemdeçte tabloyu kabaca verelim. 1943 Mart'ında, Torino'daki Fiat fabrikası (yani İtalya'nın Putilov'u) başta olmak üzere İtalya'nın kuzeyinde ve Toskana bölgesinde 150 bin işçi komünist partisinin yasadışı örgütlemesiyle gre-ve gider, faşist partinin ve polisin bastırma girişimini sokak mücadeleleriyle boşa düşürür. Mussolini faşist partinin yerel örgütünün sorumlusunu değiştirmek ve işçilerin ekonomik taleplerini kabul etmek zorunda kalır.³³ İtalyan devletinin içindeki çelişkiler de savaştaki kötü gidişatın da etkisiyle doruk noktasına ulaşır. 8 Eylül'de, ordunun başında bulunan Mareşal Badoglio, İtalya'nın Müttefik Kuvvetlerle³⁴ ateşkes imzaladığı açıklamasını radyodan okur, Badoglio ve kral dahil devletin ve ordunun üst kademesinin önemli bir kısmı, Amerikan ve Britanya güçlerinin kontrol ettiği güneye kaçar. Müthiş bir iktidar boşluğu doğmuştur. Devlet yöneticilerinin bir kısmı güneye giderken, Mussolini'nin altı neredeyse tamamen boşalmıştır. "Duce", Alman ordusunun desteğiyle İtalya'nın en kuzeyinde "Repubblica Sociale Italiana" yani İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'ni kurmaya çalışır ama bunun ömrü de pek az olacaktır. Kuzeyin işçi sınıfı gücünü ve mücadeleye hazır olduğunu daha birkaç ay önce göstermiştir. Dahası, kırsal güneyde pıtrak gibi toprak işgalleri patlamakta,

33 Giulio Romano, "L'Italie en 1943: Entre Guerre et Révolution", *Cahiers Léon Trotsky*, no: 77, Nisan 2002, s. 77.

34 Sovyetler Birliği, ABD ve Britanya'nın başını çektiği askerî blok.

bu iktidar boşluğunda birçok köyde toprak işgallerini müteakip “kıızıl” ya da “Sovyet” cumhuriyetleri ilan edilmektedir.³⁵ Yani Antonio Gramsci’nin yıllar öncesinde İtalya’da devrimin anahtarı olarak teorize ettiği, işçi kuzey ile köylü güneyin ittifakı devrimin içinde ete kemiğe bürünmektedir. Dahası, gerilla mücadelesinde çelikleşmiş partizan güçleri sayesinde, bu işçi-köylü ittifakını iktidara taşıyacak silahlı güç, bir İtalyan Kıızıl Ordusu rüşeym halini de geçmiş, elle tutulur bir gerçeklik halini almaya başlamıştır. Yani İtalyan devrimi sadece “gün bugündür” diyecek partisini beklemektedir.

Şimdi gözümüzü İtalya’daki sınıf mücadelelerinden çevirip Stalinizme dönelim, bir anlamda o andaki dünya siyasetini “bürokrasi gibi görmeye” çalışalım. Ekim Devrimi’nin ürünü olan işçi devleti ve Kıızıl Ordu, Nazi barbarlığını tepelemiş, Berlin’e kadar ulaşmıştır. Bu askerî başarı, barış antlaşmaları imzalanırken Sovyetler Birliği’nin masada önemli bir yeri olacağına garantisidir. Bu durumda bürokrasinin önünde iki seçenek olabilirdi. Ya askerî gücünü ve uluslararası itibarını, Fransa’da, İtalya’da, Yugoslavya’da ve Yunanistan’da ilerleyen devrimlerin önünü açmak, hiç değilse bu devrimlere karşı bir emperyalist müdahaleyi caydırmak, gerekirse de devrimleri savunmak için kullanacaktır. Ama bu, dünya çapında dengelerin sarsılmasına, belki de Avrupa çapında bir sosyalist iktidar kurulmasına yol açabilirdi. Bu durum bir yandan, Sovyet bürokrasisinin dünya komünist hareketi üzerindeki hegemonyasına alternatif yeni bir önderliğin Avrupa işçi devletinin ya da devletlerinin başında sahneye çıkması riskini doğuracaktır. Biraz yukarıda, “devrim nerede dururdu kestirmek dahi zor” demiştik. Bunun bir anlamı da, Avrupa ve Asya devrimlerinin örneklerinden güç alacak Sovyet işçi sınıfının, Stalinist bürokrasiyle hesaplaşmasının en azından bir ihtimal haline gelmesi olacaktır. Yani bu ilk olasılık, Sovyetlerin ve Kıızıl Ordu’nun gücünün Avrupa devrimini destekleyecek bir unsur olarak kullanılması, Stalinizm bunu akıl edemediği için değil, dünya devriminin ilerlemesi çıkarlarına uymadığı için masadan kalkmıştır.

Bu da bizi ikinci seçeneğe getiriyor. Çıkarları gereği dünya devrimine yaslanma imkânından yoksun olan bürokrasinin elinde kalan ihtimal pazarlık masasında emperyalistlerden koparabildikleri ile yetinmek, masada elini güçlendirmek için de güvenilir, saygıdeğer bir partner olduğunu emperyalistlere kanıtlamaktır. Stalinizm de emperyalistlere zeytin dalı uzatmakta hiç tereddüt etmeyecek, ilk iş Lenin’in dünya devriminin öncü partisi olarak kurduğu Komünist Enternasyonal’i 1943 yılında tasfiye edecektir. Bunun sonucunda 1943 Tahran ve 1945 Yalta Konferansları başta olmak üzere çeşitli pazarlıklar sonrası Stalin kendi nüfuz bölgelerini belirleyecek, kalanlarını emperyalizmin kontrolüne bırakacaktır. Bunun en çarpıcı örneği, 1944’teki “Yüzdeler Antlaşması”dır. Buna göre Sovyetler Macaristan, Bulgaristan ve Romanya’nın kontrolünü alırken, Yunanistan “Batılı güçlere” bırakılacak, Yugoslavya’da ise güç yarı yarıya paylaşılacaktır.

Devrimlerin kötü bir huyu vardır, sadece Stalin’in değil, on yıllar sonra “tarihin sonu” diyenlerin de, daha yakın zamanda “Araplar, Müslüman halklar devrim yapa-

35 Rosario Forlenza, “Europe’s Forgotten Unfinished Revolution: Peasant Power, Social Mobilization, and Communism in the Southern Italian Countryside, 1943–45”, *American Historical Review*, no: 126:2, Haziran 2021, s. 504.

maz” diyenlerin de bařını ađrıtmiřtır. Birileri masa bařında, kâđıt ūstünde vazgeçti diye yok olup gitmez, tūm gūcūyle sahneye çıkıp dūnyayı řařkına çevirir. İtalya, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan’da da tam olarak bu gerçekteřmiřtir. Stalin onları Churchill’e satmıř olsa da, bu ūlkelerin iřçileri ve kūylūleri, komūnistlerin ūnderliđinde ūnce fařistlere, sonra kendi burjuvalarına karřı savařmakta ısrar etmektedir. Būrokrasi için can sıkıcı olan bu durumu çūzme de bizzat Stalinist komūnist partilere dūřecektir. Bu da bizi tekrar İtalya’ya getiriyor.

Kendisi de eski bir “partigliano” olan, daha sonra İtalyan direniřinin tarihine dair en temel kitaplardan birini yazacak olan Claudio Pavone, İtalyan partizanlarının yūrūttūđū savařı çok gūzel ūzetler. Pavone’ye gūre partizanların mūcadelesinde ū savař i içe geçmiřtir. Partizanlar, İtalyan topraklarında bulunan Nazi birliklerine karřı bir yurtseverlik savařı, Mussolini’nin fařistlerine karřı bir iç savař ve sermayeye karřı bir sınıf savařı yūrūtmektedir.³⁶ Komūnist parti ūnderliđi tam bu ařamada devreye girecek, mūcadeleyi Nazilere karřı yūrūtūlen yurtsever savařa sıkıřtırmak için uđrařacaktır. Orak çekili rozetleriyle, kızıl bayraklarla savařan partizanları, bunları kenara koyup İtalyan bayrađını kullanmaya ve en sonunda silahlarını bırakmaya ikna etmek, būyūk direniřlere rađmen ancak bu talep komūnist partiden geldiđi için, yani komūnizmin itibarı sayesinde mūmkūn olacaktır.

Altını çizelim, İtalyan Komūnist Partisi (PCI) devrimin sūnūmlenmesine sadece razı olmamıřtır, bilakis devrimi engellemek için aktif çabalaması gerekmiřtir. Bunun en iyi bilinen boyutu, biraz ūnce de andıđımız ūzere partizanların silahtsızlandırılmasıdır. Partinin lideri Palmiro Togliatti’nin ūlkeye dūnūřū sonrası, PCI’nin dūzene adaptasyon rotasını benimsediđi iyice netleřmiř, bu da tarihe “Salerno dūnūřū” (Svolta di Salerno) olarak geçmiřtir. Salerno’da ilan edilen bu kararlara gūre, diđer birçok ūeyin yanı sıra, PCI monarři karřıtlıđından dahi vazgeçtiđini duyurmuřtur. Yukarıda, İtalya’nın gūneyindeki kūylū cumhuriyetleri konusunda andıđımız makalenin yazarı, Togliatti’nin dūnūřū sonrasında PCI’nin, Stalin ile Togliatti arasındaki anlařmaya uygun olarak, kūylū eylemlerinin radikal taleplerini reformist bir program içerisinde erittiđi saptamasını yapıyor.³⁷

Komūnist partisi, zorlanarak da olsa devrimin ūnūne geçmekte bařarılı olacak, bunun karřılıđında da yeni İtalyan hūkūmetinde ūnemli bakanlıklar elde edecektir. Komūnist partilerin, Stalinist būrokrasinin dayattıđı çizgiyi kabul ettiđi ve kitlesine kabul ettirmekte bařarılı olduđu Fransa, İtalya ve Yunanistan’da devrim yenilecek, būrokrasinin talimatlarının dıřına çıkan Yugoslav ve Çin komūnistleri ise, ūnce bađımsızlık savařını sonra ise sınıf savařını bařarıya tařıyarak ūlkelerinde iktidara gelecektir. İtalya’da komūnist parti ūnderliđinin mūkafat olarak aldıđı bakanlıklar da kısa ūmūrlū olacaktır. Stalinistlerin aksine, dūnya burjuvazisi, komūnizm ile kapitalizm arasında sandalye paylařıp, barıř içinde yařamanın uzun sūreli olmayacađının farkındadır. Devrimin tozu dumanı dađıldıktan sonra, İtalyan burjuvazisi komūnist partiyi bir saray darbesiyle kabine dıřına atacak, devrimi satmasının karřılıđını būyle verecektir.

36 Claudio Pavone, *Una Guerra Civile: Saggio Storico sulla Moralitū nella Resistenza*, Torino: Bollati Boringhieri, 1991.

37 Rosario Forlenza, “Europe’s Forgotten Unfinished Revolution”, s. 524.

Kızıl Ordu'nun görkemli zaferinin gölgesinde, iki faşist orduyla aynı anda dövüşen partizanlara, grevleriyle Mussolini'yi titreten işçilere, köylerine kızıl bayrak çeken marabalara, Stalinizmin verebildiği budur: masada satılmış devrimler ve burjuvazinin bakanlar kurulunda birkaç kirli sandalye! Bugün bile, gerçekçilik kılıfında savunulan tek ülkede sosyalizm, bu yenilgi ve ihanet stratejisinin programatikleştirilmiş halinden başka bir şey değildir.

Sonuç

Stalinizmi ve komünistlere bıraktığı zehirli mirası, dört tarihi vaka ve dört başlık üzerinden görmüş bulunuyoruz. Yazının başında da dile getirdiğimiz üzere, yenilgiye götüren çizgi Stalinizmin anlık hatalarından ya da yanlış analizlerinden kaynaklanmıyordu. Aksine, bu çizgi Sovyetler Birliği'ni 1920'lerin ikinci yarısından itibaren gitgide kontrolü altına alan bürokrasinin çıkarlarının dolaysız bir sonucuydu. O bürokrasi, yerle yeksan oldu ama yıkılırken, Ekim Devrimiyle göndere çekilen ve bir noktadan dünyanın üçte birinin üstünde salınan kızıl bayrağı da indirdi. Bürokrasi tarih sahnesinden, en azından şimdilik silinmiş olsa da, o müteveffa bürokrasinin programını mezardan çıkartıp işçi sınıfının önüne koymak, bugün gücü azalmış olan Stalinizmin alametifarikası.

Dün yüksünmeden bürokrasinin sözcülüğünü yapan koca koca komünist partiler tövbe etmiş, bayraklarını indirmiş, hatta düşmanın safına geçmiş olabilir. Biz, onların indirdiği kızıl bayrağı tekrar dalgalandırma ve işçi sınıfının iktidarını Türkiye'den başlayarak tüm dünyada kurma kararlılığımızı sürdürüyoruz. Bu zorlu işin üstesinden layıkıyla gelebilmek için de doğru silahlara ihtiyaç duyduğumuzun farkındayız. Aynı kaygıyı güden her devrimciyi de Stalinizmin kesmeyen bıçağıyla hesaplaşmaya davet ediyoruz.

Marx'ın komünizm tasarımında eşitlik ve adalete yer var mı?

Özdeniz Pektaş

Muhafazakâr Düşünce dergisi epey bir süre önce yayınlanan on birinci¹ ve on ikinci² sayılarını devrim konusuna ayırmıştı. İlk sayının kapağında giyotin, ikincisinininde ise sihirbaz şapkası ve değneği yani devrim karşıtlığının, tabiri caizse, en klişe görsel temsilleri bulunuyordu. Giyotinle temsil edilen devrim, sözüm ona çelişkisiz, sınıf mücadelelerinden arı, tedricen tekâmül eden ve organik yekpare bir bütün olan cemaatin güya doğal ve herkesin rıza gösterdiği hiyerarşisini kesip atar. Bunun yerine aklın soyut ve tecrübenin sınamasından geçmemiş ilkelerini koyar. Bu anlamda tarihin olağan akışından bir sapmadır. Giyotin her ne kadar Fransız Devrimi ile özdeşleşse de muhafazakârların, işçi devrimlerini de birer sapma olarak gördüğünden kuşku duyulmaz. Sihirbaz şapkası ve değneği ise bu sapmayı karikatürize etmek için kullanılır. Devrim, bir dokunuş veya hokus pokusla yeryüzünü cennete dönüştürmeyi vaat eden ancak olağan düzeni rayından çıkardığı için felakete sonuçlanan bir ana indirgenir.

Burada şüphesiz ki bilinçli bir çarpıtma söz konusu. Ancak devrimin bir an (ve de bir sapma) değil, hem öncesi hem de sonrasıyla devingen bir süreç olduğunun genel algıda da göz ardı edildiğini ya da bilinmediğini söylemek mümkün. Bu durum bir sürü yanlış anlamayı da doğal olarak beraberinde getiriyor. Devrimci teoriye ve Marksizme uzak insanların bir kısmı bireysel ya da insanlığın bugüne kadarki tecrübelerine bakıp devrimin başlatacağı toplumu ütöpik veya mevcut

1 *Muhafazakâr Düşünce*: Devrim I, Sayı: 11, Ankara: Kadim Yayınları, 2007.

2 *Muhafazakâr Düşünce*: Devrim II, Sayı: 12, Ankara: Kadim Yayınları, 2007.

düzenin kriterleri üzerinden adaletsiz ve/ya da eşitsiz bulabiliyor. Çok ünlü bir karikatür bu durumu güzel bir şekilde özetliyor. Marx bir lise öğrencisiyle aynı masada oturmaktadır. Liseli “Komünizmin neresi iyi abi? O zaman birisi hiç çalışmasın, ötekisi çok çalışsın, sonra ikisi de aynı parayı kazansınlar. Bu iyi bir şey mi?” diye sorar. Marx da karşılık olarak “Haklısın, liseli dostum. Bütün teorilerimi çürüttün bu cümlele. Yarından tezi yok, bırakıyorum komünizmi. Belki ben de ülkücü olurum” der.

Sosyalistlerin hepsi hayatlarında en az bir kere muhatap oldukları bu tür soru ve yorumlara karikatürdeki Marx gibi ironiye başvurarak mı cevap veriyor, elbette bilemiyoruz. Ancak bu yazının amaçlarından biri bu meseleyi olabildiğince yalın bir biçimde ele almak. Şu meseleleri Marx’a dayanarak kısaca anlatabilmeyi umuyoruz: “kapitalist toplumdan çıkmış bir komünist toplum” ya da kapitalizmin izlerini bünyesinde taşıyan, komünizmin bir alt aşaması olarak sosyalizmde, nihai amaç her ne kadar süreç içerisinde ücret sisteminin ortadan kaldırılması olsa da, ücret eşitsizliği son safhaya kadar devam edecektir. Hatta daha ileriye gidelim ve biraz provokatif bir ifadeyle sosyalizmin aynı zamanda adaletsiz bir toplum olacağını da söyleyelim. “Kendi temelleri üzerinde gelişmiş” yani sosyalizm aşamasını tamamlamış bir düzen olan komünizmde ise toplumsal–tarihsel maddi gelişimin sonucu³ olarak ücret sistemi tümüyle ortadan kaldırılacaktır. Fakat sosyalist eşitsizlik ve adaletsizlik yerini komünist eşitlik ve/ya da adalete bırakmayacaktır.

Yazının diğer bir amacı da proletarya diktatörlüğünden komünizme uzanan bir süreç olarak devrimin, hiç de mürekkep yalamış “liseliler”in, yani muhafazakâr düşünürlerin öne sürdüğü gibi, topluma birtakım idealleri dayatmayı değil, bunları olumlu ve olumsuz tüm halleriyle gereksiz kılmayı hedeflediğini gösterebilmektir. Muhafazakârlığın, sınıf mücadeleleri ve çelişkilerle ilerleyen tarihin üzerine zorla giydirildiği evrimci toplum modelinin esasında kapitalizm sonrası tarihe daha fazla uyduğunu da ekleyelim. *Sınıfsız* ve bu nedenle *organik yekpare bir bütün* olan sosyalist ve komünist⁴ düzenler, havada uçuşan soyut düşüncelerden değil, doğrudan maddi tecrübenin kendisinden doğan (her şeyden önce kapitalizmin tam da kendisinin mümkün kıldığı), planlanmış ama *icat edilmiş* toplumlardır.

Ele alacağımız son mesele kapitalizmi eleştirmek ya da sosyalizmi ve komünizmi meşrulaştırmak için Marx’tan eşitlikçi, adaletçi ya da iktisadi ilişkilere

3 Bu, Marx’ı ütopyik sosyalistlerden ayıran en önemli unsurlardan biridir: “Marx’ın kendi sosyalizm kavrayışını bilimsel olarak, ütopyik kavrayışa karşı olarak belirlediği iyi bilinir. Eğer bu ayrımı Marx’ın ontolojisinin duruş noktasından incelersek, dikkatimizi çeken ilk belirleyici yön, Marx’ın, sosyalizmi, sınıf mücadelesinin yani sıra toplumsal varlığın iç diyalektiğinin, tüm önvarsayımlarıyla ve sonuçlarıyla birlikte ekonominin öz–gelişiminin olağan ve zorunlu ürünü olarak görmesidir; oysa ütopyikler için, pek çok açıdan özsel olarak kusurlu olan bir gelişmenin kararlarla, deneylerle, model tedarikleriyle, vb. düzeltilmesi gerekiyordu” (Georg Lukacs, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi: Hegel, Marx, Emek*, çev. Doğan Barış Kılınç, Ekrem Ekici, Umut Yener Kaya, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018, s. 280).

4 Bu yazıda sosyalizm ve komünizm dediğimiz zaman, tıpkı bugün kapitalizmin olduğu gibi, dünya çapında hâkimiyet kurmuş toplumsal düzenleri kastediyoruz. Belli bir coğrafya ya da ülkeye sıkışması durumunda devrimin karşılaştığı/karşılaşacağı iç ve dış çelişkiler, Devrimci Marksistlerce açık sözlü bir biçimde ifade edilmiş ve bunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Bkz. Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, çev. kolektif, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006; Sol Muhalefet, “Devrimin Krizi ve Proletaryanın Görevleri”, çev. Özdeniz Pektaş, *Devrimci Marksizm*, sayı: 47–48, 2021, s. 163–173.

dair ahlaki argümanlar çıkarılıp çıkarılmayacağıdır. Aşağıda da görüleceği gibi, bizim bu soruya yanıtımız olumsuz. Bu soruya olumlu yanıt veren Marksist bireyler, aydınlar ve örgütler/partiler de var elbette. Marx'ın, ölüm ve doğum yıl dönümlerinde “işçi sınıfının eşitlik ve adalet mücadelesinin önderi” vb. sıfatlarla anıldığını görüyoruz. Bu kavramların politik çekiciliğinden kurtulmak şüphesiz ki zor. Ayrıca derdimizi kısa yoldan anlatmak açısından işlevsel oldukları da aşikâr. Bu kavramları kullandığımız zaman seslendiğiniz kişilerin ya da grubun zihninde –söylediklerinize ister katılsınlar ister katılmasınlar– belli belirsiz de olsa bir şeyleri hemen canlandırabilirsiniz. Mesele bu retorik boyutla sınırlı kaldığı müddetçe ortaya büyük sorunlar çıkmayabilir. Ancak sosyalizmin ve komünizmin, **programatik düzeyde**, bu kavramların üstüne oturtulması mümkün değildir. Bizim olumsuz yanıtımız da bu düzeyle ilişkilidir.⁵

Bu hususları ayrı başlıklar halinde değil, iç içe geçirerek ve Marx'ın adalet ve eşitlik⁶ hakkındaki görüşlerini en net biçimde ifade ettiği, Alman İşçi Partisi'nin hazırladığı söz konusu programa yönelik tenkitlerini içeren *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları*'ni⁷ merkeze alarak inceleyeceğiz.

Sosyalizm ve komünizm: adaletsiz, eşitsiz ve sınıfsız toplumlar

Marx, Gotha Programı'nın ilk maddesindeki “emeğin tümü, emek üretilerinin⁸ bir kısmı genel gereksinmelere ayrıldıktan sonra geri kalanının adil bölüşümü ile birlikte kooperatif temelde düzenlenmelidir” ifadesine karşılık “adil bölüşüm nedir?” diye sorar: “Burjuvazi bugünkü bölüşüm sisteminin ‘adil’ olduğunu iddia etmiyor mu? Ve gerçekte, bugünkü üretim tarzı temeli üzerinde, bu, biricik ‘adil’ bölüşüm değil midir? Ekonomik ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenir, yoksa tersine, hukuksal ilişkiler ekonomik ilişkilerden mi doğar?”¹⁰

Marx'ın son sorusu retoriiktir, yani iktisadi bir ilke olarak “adil bölüşüm”ün doğrudan kapitalist sosyal ve iktisadi ilişkilerin kendisinden çıktığına işaret etmek için sorulmuş bir sorudur. Sosyalizmin “adil bölüşüm” üzerine kurulacağını söylemek, kapitalizmde eksik olan ahlaki bir değer ya da kapitalizmin söz

5 “Almanya’da, partimizde, yığınlar arasında olmaktan çok liderler (üst katmanlar ve ‘işçiler’) arasında, ‘çürümüş’ bir anlayış kendini hissettirmektedir. Lasalcılarla uzlaşma, öteki orta yolcularla da uzlaşmaya yol açtı: Berlin’de (*Most*’un aracılığıyla) Dühring’le, ‘onun hayranlarıyla’ ve üstelik sosyalizme ‘daha yüksel ideal’ bir biçim vermek isteyen yani materyalist temelini yerine (ki bunu kullanmak ciddi nesnel bir çalışmayı gerektirir) tanrıçaları adalet, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olan modern mitolojiyi koymak isteyen olgunlaşmamış bir öğrenci çetesi ve pek bilgiç felsefe doktorlarıyla” (Karl Marx, “Marx’tan Friedrich Albert Sorge’ye”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005, s. 60–61).

6 Bu yazıda sıkça kullandığımız adalet ve eşitlik kavramları tümüyle *iktisadi* bir içeriğe sahiptir.

7 Karl Marx, “Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005.

8 “Emek üretileri”, emeğin ürünleri, çıktıkları anlamında kullanılıyor.

9 “Gotha Programı”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005, s. 114.

10 K. Marx, a.g.e, s. 26.

verip de yerine getiremediği bir vadin hayata geçirilmesi değil, sınıflı topluma ait bir üstyapı unsurunun sosyalizmin düzenleyici normu haline getirilmesidir ki, eğer “adil bölüşüm” kapitalist sınıf ilişkilerine tekabül eden bir üstyapı unsuru ve yine eğer “bugünkü üretim tarzı temelinde, bu, biricik ‘adil’ bölüşüm” ise, bunun sebebi, işçi sınıfı ve kapitalistler arasındaki üretim ilişkisinin bizatihi kendisinin adil olmasıdır: “[emek gücü] kuşkusuz satın alan için iyi bir şansır, ama satıcı için hiç de haksızlık değildir”.¹¹ Marx’ın burada kapitalist ve işçi arasındaki *sömürü* ilişkisinin –yine bu ilişkinin temsili olan– herhangi bir ücret düzeyinde daha az/çok adil olamayacağına işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ücret mücadelesi elbette anlamsız değildir. Ancak “adil bölüşüm”ün aşılmasını ve ücret sisteminin topyekûn ortadan kaldırılmasını mümkün kılan maddi koşullar da mevcuttur:

Demek ki, işçiler, sermayenin ara vermeden sürüp giden gasplarına ya da piyasa değişikliklerinin doğurduğu bu kaçınılmaz gerilla savaşlarına kendilerini tamamıyla kaptırmamalıdır. Anlamaları gerekir ki, bellerini büken, bütün yoksulluğu ile birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda, toplumun iktisadi dönüşümü için gerekli *maddi koşulları ve toplumsal biçimleri* de yaratır. “*Adil bir iş günü karşılığında adil bir ücret!*” biçimindeki *tutucu* slogan yerine, bayrakları üzerine şu devrimci slogan yazmalıydılar: “Ücret sisteminin kaldırılması!”¹²

En azından şu kadarı açık görünüyor: Marx kapitalizmi ne kendi adalet ilkesini (“adil bölüşüm”) ihlal eden bir üretim tarzı olarak ne de aşkın bir adalet kavramına¹³ ya da işçi sınıfına atfedilen bir takım ahlaki değerlere –örneğin, “adaletin proleter standartları”na¹⁴– başvurarak eleştirilmesini doğru bulmuyor. Aksine, kapitalizmi *kendi içinde* hakkaniyetli¹⁵ bir üretim tarzı olarak görüyor çünkü tüketim araçlarının

11 Karl Marx, *Kapital: Cilt I*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 195.

12 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 126–127 (vurgular aslında).

13 Marx üretim biçimlerinin hepsini aşan bir adalet kavramının mevcut olmayacağını söyler: “Gilbart’ın yaptığı gibi, doğal adaletten söz etmek saçmadır” (Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2006, s. 289). Anarşizm de tarihten ve üretim ilişkilerinden bağımsız, doğal bir adalet anlayışına sahiptir (Bkz. Pierre–Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 38–39). *Anarşist Banker* adlı uzun öykünün baş karakterinin şu sözlerinde bu kavrayış şöyle özetleniyor: “Bizim ilerici olarak yola çıktığımız ilke sadece güncel sistemin adaletsiz olduğunu değil, adaletsizliğin yerine daha adaletli bir sistemi koymanın fayda sağlayacağını savunur. Böyle düşünmediğimiz takdirde ilerici değil, burjuva oluruz. Peki, bu adaletin ölçütü nereden geliyor? Doğal ve sahici olandan geliyor... Doğal olanın toplumsal seviyede gerçekleştirilmesi ya mümkündür ya da değildir; başka bir deyişle, toplum ya doğaldır ya da özünde kurgudur ve hiçbir şekilde doğal olamaz” (Fernando Pessoa, *Anarşist Banker*, çev. Emrah İnce, İstanbul: Can Yayınları, 2020, s. 16). “Doğal olan”ı yeniden diriltmeyi hedefleyen Anarşizm, “daha adaletli” bir sistemin kurulmasının, maddi koşullara denk düşen “kurgusal” aşamalar içereceğini de reddeder ve toplumsal dönüşümü idealist bir çerçevede ele alır: “Öyleyse sonuca nasıl ulaştığımızı anlamışsınızdır. Amaç: Anarşist toplum, özgür toplum; araç: Burjuva toplumundan arada hiçbir safha olmadan, dosdoğru özgür topluma geçiş. Bu geçiş hazırlayacak ve mümkün kılacak olansa yoğun, kapsamlı ve zihinleri meşgul edecek bir propagandadır” (F. Pessoa, a.g.e, s. 20).

14 Ziyad Husami, “Marx on Distributive Justice”, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt: 8, Sayı:1, 1978, s. 34.

15 Marx’ın, kapitalizmi kendisinden önceki toplumlara *göre* adaletsiz bir üretim tarzı olarak görmediğini de söyleyebiliriz.

bölüşümünü belirleyen öncelikle üretim araçlarının sahipliğidir. Üretim araçlarının sermayenin mülkiyetinde bulunduğu, geniş kesimlerin ise yalnızca emek-gücünü satarak yaşamını sürdürdüğü bir toplumsal düzende tüketim araçlarının **siniflar arasında** bölüşümü de buna uygun olarak biçimlenir.¹⁶ Yine de şu soruları sormak meşru görünür: “kapitalist toplumdan çıkmış bir komünist toplum” olan ve “ekonomik, ahlaki, entelektüel olarak, her bakımdan, hâlâ bağrından çıktığı eski toplumun damgasını”¹⁷ taşıyan sosyalizm neden o eski toplumun yani kapitalizmin “adil bölüşüm” ilkesini de devralmasın? **Sınıfsız** bir toplumda, yani çalışabilir durumda olan herkesin üretime emekçi olarak katıldığı sosyalizmde **bireyler arasında** “adil bölüşüm” söz konusu olamaz mı? Marx bu soruya aşağıdaki uzun alıntıda şöyle cevap veriyor:

Eğer “emek üretisi”ni “emeğin ürünü” anlamında alarak başlarsak, o zaman kooperatif emek üretisi, *toplumal üründür*. Bundan şimdi şu aşağıdakiler çıkarılmalıdır: *Birincisi*: kullanılan üretim araçlarının yenilenmesine ayrılan fon; *ikincisi*: üretimin genişletilmesi için ek bir pay; *üçüncüsü*: kazalara karşı, doğal olayların neden olduğu aksamalara karşı vb. yedek fon ya da sigorta fonu. “Tüm emek üretisi”nden bunların çıkarılması bir zorunluluktur ve büyüklüğü eldeki araçların ve güçlerin durumuna göre belirlenmek durumundadır. Kısmen olasılık hesabının yardımıyla belirlenebilir, ama hiçbir durumda adil olma temeli üzerinde hesaplanamaz.

Geriye toplam ürünün tüketime ayrılacak olan öteki kısmı kalır. Ama bu, bireyler arasında bölüşülmeden önce, şu çıkarmalar da yapılmalıdır: *Birincisi*: *doğrudan üretime ilişkin olmayan genel yönetim giderleri*... *İkincisi*: okul, sağlık kurumları vb. gibi *topluluğun gereksinimlerini karşılamak için ayrılan miktar*... *Üçüncüsü*: çalışmayanların vb. geçimi için gerekli fonlar, yani bugün resmi yoksul yardımı olarak adlandırılanların kapsamına girenler (vurgular aslında).¹⁸

Üretim araçlarının mülkiyeti topluma ait olsa da o toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı toplam toplumsal ürünün yaratılmasına katılmayacaktır. Hem bunların hem de toplumun daha genel ihtiyaçları yalnızca çalışabilecek durumdaki insanlarca giderilecektir. Diğer yandan komünizme doğru ilerlemek için yapılacak yatırımların iktisadi yükünü de yine –kesintiler nedeniyle– aynı kesim çekecektir. Kısacası, çalışan bireyler emeklerinin **tam karşılığını** alamayacaktır. Engels, “evrensel adalet ilkesi”ni yani “eşit emeğe karşı eşit emek” verilmesini (mesela, sekiz saatlik emek için sekiz saate tam karşılık gelen bir ücret ödenmesini) savunan Dühring’e karşı yürüttüğü polemikte, toplumsal fon için söz konusu kesintiler yapılmazsa şu durumun ortaya çıkacağını söylüyor:

Çalışan yüz üyesi bulunan bir iktisadi komün... her gün 1.200 mark, 300 işgünlük bir yıl içinde de 360.000 mark değerinde meta üretir, ve bu tutarı, her biri 12 marklık günlük, ya da 3.600 marklık yıllık payı ile istediğini yapan üyelerine öder. Yıl sonunda, ya da yüz yıl sonra, komün başlangıçta olduğundan daha zengin değildir. Bu zaman içinde, komün, kendi üretim araçları stokuna zarar vermedikçe, Bay Dühring’in tüketimi için ölçülü ek geliri sağlamaya bile yetenekli olmayacaktır.

16 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30–31.

17 K. Marx, *a.g.e.*, s. 28.

18 K. Marx, *a.g.e.*, s. 26–27.

Birikim büsbütün unutulmuştur. Daha da kötüsü: birikim toplumsal bir zorunluluk olduğu ve para saklama olgusunda da elverişli birikim biçimi bulunduğu için, iktisadi komün örgütü kendi üyelerini doğrudan doğruya özel birikime ve sonuç olarak, kendi öz yıkımına çağırır.¹⁹

Özel birikimin önüne geçmenin tek yolu, emekçi bireylere emeklerinin karşılığının altında bir ücret ödenmesi, artı-ürünün ise toplumsal fona aktarılmasıdır.²⁰ Emekçinin yarattığı değer bir kısmına kapitalizmde de el konulur ve bu, kapitalist sınıf ilişkilerinin meta üretimine dayanan mantığına göre, ona özgü bir adalet damgası taşır. Sosyalizmde ise kapitalizmin kalıntılarından hızla kurtulmak, komünizme geçişin zeminini hazırlamak için zorunlu bir adaletsizliktir.

Peki, Marx'a göre, sosyalizm eşitlikçi bir toplum mudur? Max Horkheimer'in bu soruya yanıtı olumlu: "Marx'ta ise sosyalizm insanların hepsinin eşit olmasını amaçlar".²¹ Gerçekten böyle mi? Bir bakalım. Gotha Programı'nın yine birinci maddesinde yani "adil bölüşüm"den söz edilen yerde aynı zamanda "toplumun bütün üyeleri, emeğin tüm üretisi üzerinde eşit hakka sahiptir"²² denilmektedir. Marx buna itiraz eder çünkü "kapitalist toplumdan çıkmış bir komünist toplum" olan ve "ekonomik, ahlaki, entelektüel olarak, her bakımdan, hâlâ bağrından çıktığı eski toplumun damgasını" taşıyan sosyalizmde, tıpkı kapitalizmde olduğu gibi, emek, tüketim maddelerinin bölüşümünde bir ölçüt olmayı sürdürecektir:

Toplum ona [emekçiye] şu kadar emek verdiğini saptayan bir sertifika verir (bunda ortak fon için harcanmış olan emek düşülür) ve bu sertifika ile, toplumun tüketim maddeleri stokundan kendi emek miktarına eşit maliyette bir miktar alır. Topluma bir biçimde sunmuş olduğu emek miktarını, başka bir biçimde ondan geri alır. Açıktır ki, burada da, meta değişimini... düzenleyen ilke işlemektedir. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü yeni koşullarda, kimse emeğinden başka bir şey sunmadığı gibi, bireylerin mülkiyetine bireysel tüketim maddelerinden başka bir şey geçemez. Ama bu maddelerin bireysel üreticiler arasında bölüşümünü yöneten ilke, eşdeğer metaların değişimini yöneten ilkeyle aynıdır: Bir biçimdeki belirli bir miktar emek, başka bir biçimdeki aynı miktar emekle değişilir.²³

19 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 473.

20 Engels bu durumu şöyle örneklendiriyor: "Komün, bu sorunu [özel birikim sorununu], her üye-ye, altı saatlik emek için, altı saatlikten az bir emeğin, diyelim dört saatlik emeğin ürününü ödeyerek... ama meta fiyatlarını eski düzeyde bırakarak, bir anda çözer. Bu durumda, daha önce üstü kapalı bir biçimde ve dolambaçlı bir yoldan yapmaya giriştiği şeyi, açıkça ve doğrudan doğruya yapar: üyelerine, tamamen kapitalist bir biçimde, üretimleri değerinin altında ödeyerek ve üstelik onların ancak kendinden satın alabilecekleri metaları tam değerleri üzerinden hesaplayarak... marksist artı-değeri oluşturur" (F. Engels, a.g.e, s. 473).

21 Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Teori ve Pratik Üzerine Bir Tartışma*, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, s. 63.

22 "Gotha Programı", s. 113.

23 K. Marx, *Alman İşçi...*, s. 28-29. Mübadele için sertifika gibi para-dışı bir aracın kullanılması fikrini ütöpic sosyalistler ve anarşistler de paylaşır. Robert Owen'ın, ahlakın hâkim olduğu yeni toplumunda, "tüm kötülüklerin değilse bile, insan ırkının muhatap olduğu büyük adaletsizlik, baskı ve sefaletin" baş sorumlusu, servetin eşitsiz ve/ya da adaletsiz bölüşümünün aracı paranın yerini, eşit emeğin eşit değerdeki emek ile mübadele edilmesinin vasıtası olarak "emek banknotu" (*labour note*) alacaktır (Robert Owen, *Selected Works of Robert Owen: The Book of the New Moral World*, derleyen: Gregory Claeys, Londra ve New York: Routledge, 2016, s. 15). Anarşist Pierre Joseph Proudhon da "toplumsal olarak tayin edilmemiş ya da resmi olarak belirlenmemiş, şüpheli ve sürekli değişen değerlerin sembolü" paranın mübadele aracı olmaktan çıkarıldığı bir düzen

O halde eğer “eşit hak”tan söz edilecekse, bu, herkesin toplam toplumsal üründen eşit pay alması değil, *yalnızca soyut ve biçimsel, yani tüm emekçi bireylerin tek bir ölçüte (emek zamanı) tabi olmaları anlamında bir eşitliktir*.²⁴ Ölçüt temelli bu eşitlik tüketim maddelerinin dağılımında bir eşitsizlik doğuracaktır çünkü “bir insan fiziksel ya da zihinsel bakımdan bir başkasından üstün olabilir ve aynı süre içinde daha fazla emek harcayabilir ya da daha uzun süre çalışabilir”.²⁵ Üretimle doğrudan ilgisi olmayan niteliklerinin de hesaba katılması durumunda, bireyler arasındaki eşitsizlik daha da genişleyecektir: “Bir işçi evlidir, öteki değildir; birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb., vb. Bu durumda eşit emek sarf ettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlanma olanağına sahip buldukları halde, biri gerçekte ötekenden çok alacaktır, biri ötekenden daha zengin olacaktır”.²⁶

Marx bu “sosyalist eşitsizliği” bir kusur olarak tanımlar ve bu kusur, insan doğasının, bir toplumsal sözleşmenin, ilahi düzenin ya da insan aklının değil, hâlâ

tasavvur eder. Paranın yerini, kâr amacı gütmeyen ve faiz uygulamayan, her bireyin doğal üyesi olduğu “Mübedale Bankası”nın tedavüle çıkardığı, “gerçek değerler”i temsil ettiği için, eşit miktarda emeğin eşit miktarda başka bir emekle, diğer bir deyişle, malların mallarla takas edilmesini sağlayan “mübedale senedi” (bill of exchange) alır (Pierre Joseph Proudhon, *The Solution of the Social Problem: Excerpts*, <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/1927/the-solution-of-the-social-problem-excerpts.html>). Ancak eşit emeğin eşit emek ile mübedalesi için para biçiminin ilgasının yeterli olacağını ve bunun sınıflı toplumda yani kapitalizmde mümkün olduğunu düşünceleri ile Marx’tan ayrışır. Burada belirleyici olan, sınıflar arasındaki ilişkilere bakıştır. Proudhon, sınıf mücadelesinden iki tarafa da zarar veren nahoş bir durum ve bir talihsizlik olarak söz eder: “Kapitalist ve emekçi arasında oluşmuş ilişkilerdeki bu keyfiyet ne için? Niçin bu çıkar düşmanlığı? Bu karşılıklı gözü dönmüştük neden?... İşin özüne inerseniz... sürekli olarak gelecekte yiyerek emeği, sermayeyi, yaşamı ve herkesin güvenliğini kendi canavarca kaprislerine feda eden bencilliği her yerde görürsünüz... Emekçiler ve kapitalistler sert bir mücadelede boş yere birbirlerini tüketiyorlar” (P. J. Proudhon, *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2012, s. 223, 259). Owen da “gerçek çıkarının ne olduğundan bahar” bazı kapitalistlerin işçilere kötü muamele ettiğini, böyle davranmayanların ise işçilerin, kendilerinin “en iyi arkadaşları” olduğunu bildiğini söyler. İkincisinin ortaya çıkardığı karşılıklı faydanın devamının sağlanması, sağlam bir zemine oturtulması ve genişletilmesi için, kapitalistlerin ve işçilerin üyesi olacağı tek bir kuruluşun yaratılması da dâhil, birtakım önerilerde de bulunur. Robert Owen, *Selected Works of Robert Owen: The Development of Socialism*, derleyen: Gregory Claeys, Londra ve New York: Routledge, 2016, s. 232–233). Benzer bir öneriyi Proudhon da yapar (P. J. Proudhon, *The Solution...*).

24 Cem Somel “eşitlik davası”nı tartıştığı yazısında şöyle diyor: “Rusya’da eşitlikçi bir düzen inşa idealiyle 1917’de yeni bir devlet kurulduktan sonra hangi politikalarla bu hedeften uzaklaşıldığını, sosyal tabakalaşmaya nasıl Marx’ın fikirlerinde gerekçeler bulunduğunu inceledim. Kanımca SSCB’de sınıf oluşumu tecrübesine bakıp biraz tefekkür edince şu sonuçlar çıkıyor. Çalışan bir insanın harcadığı emeğin değerini ölçmek için, topluma katkısına maddi bir değer biçmek için hiçbir nesnel dayanak yoktur” (Cem Somel, “Eşitlik Davası Üzerine”, <https://www.emekveadalet.org/notlar/esitlik-davasi-uzerine/>, 02.07.2020). “Marx’ın fikirlerinde gerekçeler bulmak”tan kasıt Marksizmin Sovyet bürokrasisince çarpıtılması ise, Somel’e tümüyle katılıyoruz. Ancak, burada göstermeye çalıştığımız gibi, “çalışan bir insanın harcadığı emeğin değerini ölçmek için... hiçbir nesnel dayanak yoktur” demek de Marx’ın konuyla ilgili görüşlerini reddetmek anlamına gelir. Birazdan değineceğiz; Marx’a göre, emeğin nesnel bir ölçüt olmaktan çıkması, bunu mümkün kılan maddi koşulların oluşmasına bağlıdır. Yeri gelmişken, okumak isteyenler için, Cem Somel’in bu yazısının *Emek ve Adalet* internet sitesinde bir tartışma başlattığını ve dergimizin yayın kurulu üyesi Burak Gürel’in bu tartışmaya katkı verdiğini de hatırlatalım. İlgili tüm yazılar için bkz. <https://www.emekveadalet.org/tag/esitlik-davasi-uzerine/>.

25 K. Marx, *a.g.e.*, s. 29.

26 K. Marx, *a.g.e.*, s. 29.

bir zorunluluklar alanı olan sosyalizmin maddi koşullarının doğal bir sonucudur. Marx'ın ifadesiyle, “kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun birinci aşamasında kaçınılmazdır”.²⁷

Sosyalizmden yani zorunluluklar alanından çıkılıp komünizm kurulduğunda ne olacaktır? Sosyalist adaletsizliğin ve eşitsizliğin yerini “komünist adalet”²⁸ ve/ya da “komünist eşitlik”²⁹ mi alacaktır? Yoksa bu iki kavram hem olumlu hem olumsuz karşılıklarıyla birlikte, maddi koşullarla tümüyle gereksiz kılındıkları için silinip gidecek midir? Bu soruları, Marx'ın komünizmin nasıl bir düzen olduğunu özetlemek için kullandığı slogan üzerinden cevaplamak mümkün: “Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!”³⁰ Bu sloganın ifade ettiği en önemli husus, sosyalizmin en temel ilkesinin (“herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre”) yani emekçilerin harcadığı emek miktarı ile tüketim maddelerinden alacağı pay arasındaki bağı koparılması yani *emek zamanının* bölüşümün ölçütü olmaktan çıkarılmasıdır. Eğer üretime verilen katkı ile tüketim arasında bir ilişki kurabileceğimiz nesnel bir ölçüt yoksa biçimsel bir eşitlikten dahi söz etmek zaten mümkün değildir. Bu durumda, bireyler arasında hangi farklılıkların göz önünde tutularak adil bir bölüşüm yapılacağı da belirsizleşir. Elimizde ölçüt olarak, slogandaki gibi, bir tek bireysel ihtiyaç kalıyor. Ancak ihtiyaç her bir insanın varlığına için ve bu anlamda nesnel olsa da tezahürleri zamana, mekâna ve kişiye göre değişir ve farklılaşır. Tüketim ürünlerinin dağıtımını da ancak bu unsurlar yani ihtiyacın zamana, mekâna ve kişiye göre değişen ve farklılaşan somut tezahürleri göz önünde bulundurularak yapılabilir.³¹ O halde içeriği itibarıyla öznel bir kategori olan bireysel ihtiyaç, ücret ve fiyat gibi dolayimler olmadan, nasıl toplam toplumsal ürünün bölüşümünün *nesnel* kıstası haline gelebilir? Bu soruyu cevaplamaya başlamadan önce, bir parantez açıp şunu vurgulayalım: Bölüşümün emek–zamanı kriterine yaslanmadığı ve dolayısıyla ücret sisteminin ilga edildiği komünizm –bu yazıda birçok kere söylediğimiz gibi– tarihsel ve maddi koşulların³² sonucu olarak

27 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30. Sınıflar ve dolayısıyla sömürü kaldırılmış olsa da emek–zaman ölçütü üzerine kurulu bu “eşit hak, hâlâ –ilke olarak– *burjuva* bir *haktır*” ve “özünde, her hak gibi eşitsizliğe dayanan bir *haktır*” (K. Marx, *Alman İşçi...*, s. 29, vurgular aslında).

28 Arthur DiQuattro, “Liberal Theory and the Idea of Communist Justice”, *The American Political Science Review*, Cilt: 92, Sayı: 1, 1998, s. 91.

29 G. A. Cohen, “Equality as Fact and as Norm: Reflections on the (partial) Demise of Marxism”, *Theoria*, Sayı: 83/84, 1994, s. 2.

30 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30.

31 Marx bir yerde şöyle diyor: “Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki üretim tüketiciyi yaratır... Demek ki, üretim yalnızca özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır” (Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 29–30). Komünizm, bireylerin harcadığı emek ile toplam toplumsal üründen alabilecekleri miktar arasındaki bağı koparır. Ancak bu, üretimin, tüketimin *nasılını* belirlediği –Marx'ın ifadesiyle– *tüketim tarzı* açısından geçerli değildir. Bunun insan–doğa ilişkisi açısından da açıklımları var. Ancak yazının sınırlarını aştığı için bu konuya burada girmiyoruz.

32 Marx'ın “vülger sosyalistler” olarak adlandırdığı aydınların üretim ile bölüşümü birbirinden ayırarak sosyalizmi sadece ürünlerin eşit ve/ya da adil dağıtımına özleştirmesi, üretim araçlarının bölüşümü tüketim araçlarınınkini de belirlediği için, bütünüyle düşünceler dünyasına ait bir kurgudur. Kapitalizmde herkese “evrensel temel gelir” yani ihtiyaçların giderilmesini çalışmaktan bağımsızlaştıracak bir mali kaynak sağlanmasının, işçi sınıfının siyasi müdahalesine ve sosyalizm aşamasının tecrübe edilmesine gerek kalmaksızın komünizme geçişin önünü açacağını ileri süren

vücuda gelecektir. Bunların oluşmaması durumunda böyle bir toplumdan söz edilemez:

Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne köleleştirici bağımlılıkları ve bu arada zihinsel emek ile bedensel emek arasındaki karşıtlık sona erdiği zaman; emek artık yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi yaşamsal gereksinim olduğu zaman; bireylerin çok yönlü gelişmeleri, üretken güçlerini de arttırdığı ve kooperatif zenginliğin bütün kaynakları gürül gürül fişkırdığı zaman – ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılabılır.³³

Yukarıda sorduğumuz soruya dönelim. Bu soru planlama meselesine kısmi de olsa değinmemizi gerektiriyor. Friedrich von Hayek³⁴ ve Ludwig von Mises³⁵ gibi liberaller, planlamanın verimsizliğini birbirleriyle bağlantılı iki mesele, “iktisadi bilginin parçalılığı” ve “merkezi hesaplamanın olanaksızlığı” üzerinden kanıtlamaya çalışırlar. Bu yazarlara göre, tek bir bireyin, grubun ya da kurumun,

yazarlar da vülger sosyalistlere dâhil edilebilir. Bkz. Robert van der Veen ve Philippe Van Parijs, “A Capitalist Road to Communism”, *Theory and Society*, Cilt: 15, Sayı: 5, 1986, s. 635–655. Bu yazarların ekonomik ve siyasi perspektiflerinin bir eleştirisi için bkz. Erik Olin Wright, “Why Something Like Socialism Is Necessary for the Transition to Something Like Communism”, *Theory and Society*, Cilt: 15, Sayı: 5, 1986, 657–672. Burada sunulduğu haliyle, bölümünün üretimden bağımsızlaşması ise tam da üretim sürecinin kendisinin yeniden düzenlenmesinden ve üretim araçlarının kamusal niteliğinden doğmaktadır.

33 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30. Marx’ın burada komünizmi temellendirirken ahlaki ilkelere değil, tarihsel maddi koşullara başvurduğu açık. Bu durumun göz ardı edilmesi, Marx’ın Aristotelesçi geleneğe yerleştirilmesi gibi –bizce hayli absürt– sonuçların ortaya çıkmasına neden oluyor. McCarthy, dostlar ve yurttaşlar arasındaki karşılıklı ve orantılı Aristotelesçi adaletin temelinde sevgi, nezaket, iyilik ve cömertlik gibi erdemlerin yattığını ve bu adalet anlayışının, yetenek, beceri ve toplumsal katkının miktarı gibi maddi olguları değil, bireysel, ailevi ve toplumsal ihtiyaçları baz aldığını söylüyor. Bu çerçevede, Marx’ın ihtiyaç temelli dağıtımcı adaletinin de bu erdemlere yaslandığını iddia ediyor (George E. McCarthy, *Marx and Social Justice*, Leiden ve Boston: Brill, 2018, s. 249). Aristoteles’in aşağıdaki sözlerini kısaca yorumlayarak McCarthy’nin haklı olup olmadığını görelim: “adalet eşitlik olarak görülüyor ve öyledir de, ama herkes için değil, yalnızca eşit olanlar arasında. Eşitsizlik de adalet diye görülüyor ve o da öyledir, ama yine herkes için değil, yalnızca eşit olmayanlar arasında... İnsanlar en başında bir araya gelir de, mülkiyet sahipliğine dayanan bir birlik kurarlarsa, o zaman o birlikte, devletten mülkiyet sahiplikleriyle orantılı pay alırlar... Köleler ve hayvanlar özgür varlıklar değildirler ve mutluluktan pay alamazlar” (Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 83). Aristoteles’e göre, toplumsal katkının miktarı alınacak payı da belirler. Ancak burada orantıyı belirleyen ölçüt emek zamanı değil, özgür dostların ve yurttaşların özel mülkiyetidir. Yalnızca emek güçleri değil, bizatihi kendileri de özel mülk olan köleler bu bölüşümde hak sahibi değildirler. Öyle ki, iradeleri hayvanlarınkine denk görülen köleler eşitsizlik denkleminde dâhil bile edilmezler. İlk cümledeki “yalnızca eşit olanlar arasında” ifadesi mülk sahiplerini, ikinci cümledeki “yalnızca eşit olmayanlar arasında” ifadesi ise büyük ve küçük mülkiyet sahipleri arasındaki eşitsizliği kastetmektedir. O zaman Aristoteles’in adalet anlayışının daha en başından özel mülkiyete dayalı ve en azından iki sınıflı bir toplumu varsaydığını söyleyebiliriz. Bize kalırsa, hakkını teslim edelim, ama Aristoteles’i Marksizme hiç buluşturmayalım ve onu sevgi dolu, nazik, iyi ve cömert arkadaşlarına bağışlayalım. Mesela on yedinci yüzyılda köle ticaretine hayli yatırım yapan, ama hoşgörü üzerine bir risale kaleme almaktan da geri durmayan, liberalizmin kurucu babalarından John Locke’ye: “köleler temel amacı mülkiyetin korunması olan sivil toplumun bir parçası olarak düşünülemezler”. (Aktaran: Domenico Losurdo, *Liberalizmin Karşı Tarihi*, çev. Uğur Gezen, Açılım Kitap, 2017, s. 121).

34 Friedrich von Hayek, “Bilginin Toplumda Kullanımı”, çev. Turan Yay, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 46, 2007, s. 153–164.

35 Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Social Analysis*, New Haven: Yale University Press, 1951.

toplumdaki tüm ekonomik faaliyetlerin bilgisine sahip olması mümkün değildir. Bu bilgi asla “toplu ve bileşik” olarak mevcut bulunmaz, “tek tek bireyler arasında dağılmış, eksik ve çoğunlukla çelişkili”dir.³⁶ Bu parçalı bilgilerin kullanılması ve mübadele edilmesi için en uygun ortam, fiyatların bir “bilgi iletişim mekanizması” işlevi gördüğü piyasadır.³⁷ Fiyat mekanizması, hesaplamanın rasyonel tek olası biçimini, yani bireysel hesaplamayı mümkün kılar. İstatistikî soyut bilgidен beslenen merkezi planlama ise somut bilginin dağılık, eksik ve çelişkili karakterinden doğan karmaşıklığa, zaman ve mekâna bağlı somut ve ani değişimlere fiyat mekanizması gibi eş anlı olarak uyum sağlayamaz. Bu nedenle, merkezi planlamacılar ekonominin tam bilgisine sahip olamayacağı için, kaynakları rasyonel ve verimli bir şekilde dağıtamaz.

Şimdi daha önce sorduğumuz soruyu yineleyelim ve yanına bu kısa özetten çıkan iki soru daha ekleyelim: İçeriği itibariyle öznel bir kategori olan bireysel ihtiyaç, ücret ve fiyat gibi dolayimler olmadan, nasıl toplam toplumsal ürünün bölüşümünün *nesnel* kıstası haline gelebilir? Bu bölüşümü *kim* ve *hangi* bilgiye göre planlayacak?

Bu soruların yanıtını ne –merkezi planlama bakımından önemli başarılar elde etmiş olsalar da– tarihsel ve mevcut işçi devletlerinin deneyimlerinde ne de henüz dünya çapında hâkimiyet kurmuş bir düzen olarak ortaya çıkmamış komünizme attığımız birtakım soyut ideallerde arıyoruz. Aksine, kapitalizmin bizatihi kendisinin, bireysel ihtiyaçların, piyasaya ve dolayısıyla fiyat ve ücret mekanizmalarına gerek kalmaksızın bölüşümün ölçütü olduğu bir toplumun imkânlarını bugün her zamankinden daha fazla içinde taşıdığını düşünüyoruz.

Diğer her şeyi bir kenara bırakıp, Hayek ve Mises’in de üzerinde durduğu bilgi ve iletişim meselesine odaklanalım. Günümüzde en önemsiz ve mahrem kişisel bilgilerimiz dahi, özellikle de sosyal medya ve internet üzerinden alışverişin yaygınlaşması nedeniyle, Walmart, Amazon gibi iç işleyişlerinde pek çok sektörü bir araya getiren (üretim, perakende, tedarik, depolama, taşıma vb.) ve sıkı bir planlamayla hareket eden uluslararası şirketlerin, mal ve hizmet üretimini, lojistik ve pazarlama stratejilerini dayandırdığı daha büyük bir veri havuzunun bir parçası haline gelmiş durumda. Veri havuzu dediğimiz zaman durağan –malların yan yana dizildiği bir depoyu düşünün– değil, karmaşık algoritmalar yoluyla her bir bilginin diğeriyle ilişkilendirilerek yeni verilerin yaratıldığı, dinamik bir yapıyı kastediyoruz. Diğer yandan, gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar, bu bilgilerin yalnızca iletim ve işlenme süreçleri arasındaki süreleri neredeyse sıfıra indirmenin ve o anki ihtiyacı en kısa zamanda karşılamanın ötesinde, şirketlerin ileriye yönelik geniş çaplı ve uzun vadeli planlamalar yapmalarını da olanaklı hale getiriyor. Bilebildiğimiz en uç örneği verelim. Amazon 2014 yılında “tahmine dayalı sevkiyat” (*anticipatory shipping*) teslimat sistemi için patent başvurusu yaptı. Tasarrufundaki devasa veriyi kullanarak isabetli talep tahmini yapma konusunda zaten hayli ileri bir seviyede bulunan Amazon, “tahmine dayalı sevkiyat” sayesinde,

³⁶ Hayek, a.g.e, s. 153.

³⁷ a.g.e, s. 159–160. “Piyasa yoksa fiyat sistemi yoktur. Fiyat sistemi yoksa iktisadi hesaplama yoktur” (L. Mises, a.g.e, s. 131).

Phillips ve Rozworski'nin deyişiyile, “yakında ne istediğinizi sizden önce bilecek”.³⁸ Belli bir bölgeye mal sevkiyatı, diğer faktörlerin yanı sıra oradan daha önce alınmış siparişler göz önünde bulundurulacak ve yeni talepler gelmeden evvel yapılacak. Mallar yeni siparişler gelene kadar depolarda ve kamyonlarda tutulacak.³⁹

Bilgi, planlama ve hesaplama arasındaki ilişkiye dair somut örnekler çoğaltılabilir, ama biz bununla yetinelim. Eğer bilgi ve iletişim teknolojileri, “tahmine dayalı sevkiyat” ya da biraz daha açık yazarsak “sipariş verilmesini beklemeden/sipariştan önce sevkiyat” gibi, ilk defa duyan birinin kulağına hayli ütöpik gelecek bir olanağı ortaya çıkaran bir gelişim gösteriyorsa, o zaman iktisadi bilgi hiç de Hayek'in öne sürdüğü gibi “dağınık ve eksik” değil, **merkezi** bir karaktere sahiptir ya da en azından **giderek daha da merkezileşmektedir**. Kendi deyişiyile söylersek, “toplular ve bileşik” bir hale gelmektedir. Bu teknolojiler diğer yandan iktisadi bilginin **hiçbir dolayım olmadan** bireylerden toplanmasını sağlamaktadır. O halde, dünya çapında üretim ve dağıtım organizasyonlarına sahip büyük şirketlerin, planlama ve hesaplama yaparken “bilgi iletişim mekanizması” olarak **yalnızca** fiyatları göz önünde bulundurduğu da söylenemez.

Hayek ve Mises, bilginin doğası itibarıyla parçalı, dağınık, çelişkili olduğunu, bileşik ve toplu biçimde bulunamayacağını yani bütünü bilginin mümkün olmadığını söyleyerek bizi bir “bilinemezlik”⁴⁰ cenderesinin içine sıkıştırmak istese de tapındıkları kapitalist şirketler ya da bu düşünürlerin daha çok tercih edeceği bir ifadeyle müteşebbisler, en ufak bireysel detaylar da dâhil olmak üzere bütünü tam bilgisini elde edebilmek, belirsizlikleri olabildiğince azaltmak için ellerinden geleni yapıyorlar ve hayli mesafe kat etmiş durumdadılar. O zaman yukarıda sorduğumuz sorulara cevap verirken bizim bakacağımız yer, liberallerin sözüm ona felsefi laf kalabalığı değil, tam da burasıdır: “Sipariş verilmesini beklemeden/sipariştan önce sevkiyat”ı bile gündeme getiren, piyasanın “bilgi iletişim mekanizmaları”nı tümüyle gereksiz kılma potansiyelini taşıyan bu teknolojiler, üretim araçları (ve

38 Leigh Phillips ve Michal Rozworski, *People's Republic of Walmart: How the World's Biggest Corporations Laying the Foundation of Socialism*, Londra ve New York: Verso, 2019, s. 75, 84.

39 Praveen Koppale, “Why Amazon's Anticipatory Shipping is Pure Genius”, *Forbes*, <https://124.im/smeBk>, 28 Ocak 2014.

40 Hayek'in “bilinemezlik” bağnazlığı o derecededir ki, “fiyat mekanizmasının insan tasarımı olma[diğini]” ve fiyat sisteminin “insanoğlunun, anlamaksızın, deneme-yanılma ile kullanmayı öğrendiği” bir yapı olduğunu söyler (Hayek, a.g.e, 160–161). Fiyat mekanizması bir **tasarım** değildir; doğrudur. İnsanlar arasındaki bir **ilişkidir**: İnsan yoksa fiyat yoktur! Fiyat sisteminin, insanlar **arası** bir ilişki değil de öznelerinden bağımsız bir doğa yasası gibi görünmesi, başka bir ifadeyle, insanlar üstü bir hale gelmesi ancak yabancılaşma olarak anlaşılabilir. Bu yabancılaşmanın yani öz ve biçim arasındaki çelişkinin nedenlerini bilebiliriz. Aksini iddia etmek, insan aklına ve bilime hakarettir. Ama liberalizm dininin son peygamberlerinden Hayek “piyasa tanrısı böyle istiyor! İtaat edin!” diyor. Kendisi gibi, birincil nedenlerin ya da özlerin asla bilinmeyeceğini düşünen Voltaire'in şu sözlerini okusa ne düşünürdü acaba? Kuyruğu dik tutmak için “evet, Voltaire haklı” mı derdi yoksa bilim o dönemde söz konusu durumun nedenlerini henüz keşfedemediği için, bunların gülünüp geçilecek olduğunu mu söylerdi: “Kolum niçin irademle itaat eder? Bu anlaşılabilir fenomene o kadar alışmışız ki, çok az insan buna dikkat eder. Bu kadar harcılaem bir sonucun nedenini araştırmaya kalktığımızda, kendi irademiz ile uzvumuzun itaati arasında gerçek anlamda bir sonsuzluk olduğunu, yani aralarında hiçbir orantı, hiçbir mantık, hiçbir gözle görülür sebep olmadığını fark ederiz ve bu konuda sonsuza kadar düşünüp dursak da akla yatan en ufak bir sebep olasılığı bile tahayyül edemeyeceğimizi hissederiz” (Voltaire, *Cahil Filozof*, çev. Berna Günen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 9).

elbette bilgi) üzerindeki özel mülkiyet prangası kırıldıktan sonra, aynı zamanda hem üretici hem de tüketici olan bireylerin *doğrudan katılımcısı olduğu*, ihtiyaç temelli merkezi bir planlama ve hesaplamayı mümkün kılmaktadır. O zaman Hayek ve Mises'in işaret ettiği meseleler, planlama ve hesaplamamanın özsel değil, yalnızca tarihsel sorunları olarak değerlendirilebilir. Şüphe yok ki sözünü ettiğimiz teknolojilerin kapitalizm altında dahi olsa gelişimi aynı zamanda emek ölçütüne dayalı sosyalizmden bireysel ihtiyacın temel olduğu komünizme geçişin süresini de kısaltacaktır.

O halde, Marx'ın, yukarıda da atıf yaptığımız, işçilerin “bellerini büken, bütün yoksulluğu ile birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda, toplumun iktisadi dönüşümü için gerekli *maddi koşulları ve toplumsal biçimleri* de yaratır” sözü tarihte daha önce hiç olmadığı kadar geçerlidir; adalet ve eşitliğin ötesine geçecek bir toplumun imkânları şimdide mevcuttur.

Ali Şeriatî'nin görüşleri ve 1979 Devrimi'ne etkisi

Töre Sivrioğlu

Said Sultanpur'un anısına

Giriş: “Gagalı-Memeli”

2003 yılında yayınlanan bir yazısında Francisco de Oliveira (1933-2019), Brezilya'daki çarpık kapitalizmi “gagalı memeliye” (*Ornithorhynchus anatinus*) benzetmişti.¹ Yazı, ünlü biyolog S.J. Gould'dan yapılan bir alıntıyla şu şekilde başlamaktaydı: “Gagalı-memeli, üstesinden gelinemez bir gariplik bileşimi sergiler. Açıkça memeli özellikleri sergileyen sürüngenimsi (ya da kuşa benzer) ilginç bir yapıya sahip olan gagalı-memelinin zooloji tarihinde bu özgün yeri edinmesinin asıl nedeni, onun eşsiz bir doğal çevreye garip biçimde uyum sağlamasıdır”.²

Taksonomide bir memeliyi, kuşu veya sürüngen tanımlamak oldukça kolaydır. Ancak türler arası geçişe işaret eden veya ilk bakışta öyleymiş gibi görünen özellikler zoologları hayli zorlayabilmektedir. Oliveira'nın izinden giderek İran adlı ilginç ülkeyi ve bu ülkede ortaya çıkan sosyal İslami hareketleri³ gagalı-memelilere benzetebiliriz. Bu tanıma en uygun örneklerden birini de Ali Şeriatî'nin mirası oluşturmaktadır. Gagalı-memelide, onu sürüngen atalarına bağlayan arkaik nitelikler (örneğin yumurtlaması) ile memelilere özgü “yeniliklerin” (süt vermesi) bir arada bulunması gibi Şeriatî'nin düşünsel mirasında da en arkaik ve en modern fikirler tuhaf biçimde bir arada bulunur. Daha da ötesi tıpkı gagalı-memeliye bakınca kuş,

¹ Francisco de Oliveira, “Gagalı Memeli” *New Left Review* 2003-Türkiye Seçkisi, 2004, s. 146-169. 2 A.g.y., s. 148.

³ “Sosyal-İslamcı” terimiyle, Pakistan Cemaat-i İslamisi ya da İhvan-ı Müslimin gibi, solcu olmayan, fakat sosyal dayanışma ağlarıyla, yiyecek yardımı yapan, aşevleri, ücretsiz anaokulu, sağlık ocağı teşkilatı vb. kuran yapılar kastedilmektedir.

sürüngeyi veya memeli her ne görmek istersek onu gördüğümüz gibi Şeriatî'nin düşünsel mirası da bu düşünceyi derinlemesine incelemeyen bakışlar ne görmek isterse o şekilde görünebilir.

Ali Şeriatî kimdir?

Ali Şeriatî 1933'te İran'ın doğusunda, İranlılar için bile "otantik" bir bölge olan Horasan Eyaletinin Sebzar kentinde dünyaya geldi.⁴ Horasan, Şiiliğin en önemli ziyaret mekânlarından biri olan İmam Rıza Türbesi'nin bulunduğu Meşhed'in yanı sıra aynı zamanda Fars dili ve kültürünün inşacıları olan Dakiki (ö. 981), Firdevsi (ö. 1020) gibi şairlerin doğduğu toprakları içermektedir. Şeriatî'nin çocukluğu, İran'ın batısındaki petrole dayalı kalkınma hamlelerinden daha az etkilenmiş ve dışarıya görece kapalı kalmış bu "pastoral" bölgesinde geçti. Liseyi ve üniversiteyi Meşhed'de okudu. Öte yandan İran'ın bu ücre yöresinde dahi 1940'lar ve 1950'ler boyunca "yabancı etkiler" artmakta ve Marksizm'i savunan Tudehli⁵ aydınlar Meşhed gibi kutsal bir şehirde dahi ilgi odağı olabilmekteydiler. Şeriatî, Tudehli Marksist aydınların gençler üzerindeki muazzam etkisine o yaşlarda şahit olmuştu ve bu etkinin sebebinin klasik İslam ulemasının düşünsel tembelliği ile içi boş gelenekleri korumadaki ısrarlarına bağlıyordu. *İran ve İslam* (1977) kitabının İslam Rönesansı adlı bölümünde bu dönemi kendi üslubuyla şöyle anlatmaktadır:

Marksizm şimdi eşek yüküyle kitap ve yazıyla Tudeh Partisi adında oldukça gelişmiş bir parti örgütlenmesi ve kuzeyi işgal etmiş Kızıl Ordunun himayesiyle⁶ genç ve eğitilmiş neslin bilinçli bireylerini fethetmiş durumdaydı. Toplum tamamen ikiye bölünmüştü. Avam ve dindar kitle ve *halkın* (Tudeh sözcüğüne gönderme) genç ve eğitilmiş nesli... Çarşı: dinin merkezi; üniversite komünizmin beşiği(ydi)... (Bir yanda) sine dövme merasimi⁷, ağıt kitapları, dualar, ziyaret adabı, taharet ve hela adabı tartışmaları; bir yanda, tiyatro, felsefe kitapları, edebiyat eserleri, yeni nesir, yeni şiir, yeni düşünceler... En iyi kalemler en iyi toplumsal fikirler, en iyi fikri dehaler, en devrimci ruhlar, en ileri bilinçler yeni, uyanık, sorumluluk sahibi ve öncü neslin tamamı Tudeh'in kontrolündeydi ve ona bağımlıydı. Hums,⁸ zekât,

4 Şeriatî'nin yaşam öyküsü hakkında en iyi kaynak kanımca Ali Rahnama'nın (d.1952) Türkçeye *Müslüman Ütopya* adıyla tercüme edilen biyografisidir. Bkz. Ali Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati*, Londra-New York: I.B. Tauris, 2000 (ilk baskı 1998); Ali Rahnama, *Müslüman Ütopya* çev. İhsan Tokar, Ankara: Hece Yayınları, 2005 (alıntılar Türkçe tercümeden yapılmıştır). Rahnama burada bize kendi döneminin insanı olarak Şeriatî'nin çocukluğunu, doğduğu dönemde İran'ın kültürel dünyasını sakin ve objektif bir dille anlatır. Şeriatî hakkında sloganız ve soğukkanlı bir metin okumanın zorluğu düşünüldüğünde bu yapıt ayrı bir önem kazanmaktadır.

5 Tudeh (kitle/halk) 1942 yılında demokratik sosyalistlerle Marksistleri bir araya getiren Sovyet yanlısı siyasal partiydi. Tudeh, tarafsız kaynaklara göre 1950'lerin başında İran'da en güçlü siyasal organizasyondur. Bu konu hakkında bkz. E. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s. 281-415.

6 1942'de İngiltere ve Sovyetler, Nasyonal Sosyalistlere yakınlık duyan Şah Rıza Pehlevî'yi tahttan indirmek için İran'ı işgal etmişlerdi.

7 Şiilerin İmam Hüseyin için yaptıkları anmalar kastediliyor.

8 Şii şeriatına göre mollalara halkın ödemesi gereken ücret/pay. Genellikle her alım satımdan ve gelirden beşte birlik pay o bölgedeki mollaların geçinebilmesi için ayrılıp mollalara verilir. Sünni dünyada sadece savaş ganimetinden ayrılan beşte birlik pay olarak kabul edilen *hums*, Şii fikhına göre her ailenin yıllık ihtiyacının üzerindeki kazancından, madenlerden, denizden çıkarılan inciler-

kurban niyaz dinin kontrolündeydi. Buna karşılık modern bilimler, sanat edebiyat devrimci ilerici hareket ve çabalar ise komünistlerin etki alanındaydı.⁹

Şeriatî'nin bu gözlemi yerindeydi. Gerçekten de onun gençliğinde Tudeh üyesi veya sempaticisi olan yazarlar İran edebiyatını ve kültürünü adeta yeni baştan yaratmışlardı. Bu alanda ilk akla gelen isimler modern İran şiirinin kurucusu kabul edilen Nima Yuşic (1897-1960), modern öykücülüğün öncüleri Sadık Hidayet (1903-1951), Bozorg Alavi (1904-1997) ve Sadık Çubek (1916-1998) gibi yazarlardır. Öte yandan Şeriatî'nin şikâyetçi olduğu üzere ulema gençler için artık bir anlam ifade etmeyen klasik konuları tartışmaya devam etmekteydi. Örneğin o dönemlerde ulema içinde dikkat çeken Ruhullah Humeyni'nin 1957'de yayımlanan *Tavzihu'l-mesâil-merâci* adlı ilmihali sadece hums, oruç, temizlik vb. konuların üzerine bina edilmişti.¹⁰

Ali Şeriatî'nin babası Muhammed Taki (1907-1987) Meşhed'te Marksistlerin giderek güçlenmesinden ve ulemanın bu gelişimi durduracak bir kapasite içinde olmamasından hayıflanıp ve bu gidişatın nasıl durdurulabileceğini düşünen öncülerden biriydi. Taki, Meşhed'te bir yandan alkol, kumar ve fuhşu engellemek için klasik yollarla tebliğ faaliyetleri yürütürken öte yandan öğrencilerinden bir kısmını Marksizmin ne olduğunu öğrenmeleri için görevlendirmişti. Bundan sonra Taki'nin öğrencileri geleneksel fıkıh dersleri dışında mantık, felsefe, komünizm hakkında da kitaplar okumaya başladılar.¹¹ Marksizmle ilgilendikçe de bu ideolojiyi toptan reddetmek yerine farklı bir mücadele yöntemi olarak Marksizmde olumlu görünen niteliklerin zaten İslam'da bulunduğunu savunan bir argüman geliştirmeye yöneldiler. Taki ve çevresine göre Marksistlerce savunulan sosyal adalet, eşitlik, özgürlük, devrim gibi fikirler ve kavramlar zaten İslam'da vardı, mesela İmam Hüseyin'in Kerbela'daki direnişi mazlumların hak arama eyleminin bir yansımasından başka bir şey değildi. Gençler kendi kültürlerindeki bu değerleri bilmediklerinden boş yere Batılıların düşüncelerinin etkisi altına girmekteydiler. Ulema, Hüseyin'in arkasından gözyaşı döküp yas törenleri düzenleyeceğine halka bu eylemin devrimci

den, toprak satışlarından vb. elde edilenlerden alınan bir kazanç vergisine dönüştürülmüştü. Ayrıca *helal* olduğundan şüphe duyulan her türlü kazancın beşte biri hums olarak ayrıldığında, bu kazancın "temizlendiğine" inanılmaktaydı. Şii fıkıhına göre toplanan humsların yarısı fakirlere, düşkünlere verilmesi için sayılara bağışlanırken, diğer yarısının ise zamanın müçtehitlerine, yani Şii alimlere verilmesi gerekmekteydi. Bu gelirler yüzyıllar içinde İran'da Şii ulemanın elinde büyük bir servet birikmesini sağlamıştır.

9 Ali Şeriatî, *İran ve İslam*, çev. Kenan Çamurcu, Ankara: Fecr Yayınları, 2012, s. 236.

10 Ulemanın gündemine Humeyni'nin temizlik yasaları üzerine yazdıklarını örnek verebiliriz. Humeyni, Müslümanların mutlaka uzak durması gereken necis (pis) unsurları şöyle sıralanmaktaydı: idrar, dışkı, köpek, domuz, kendi dışkısını içen devenin teri, Müslüman olmayan kişiler (Hristiyanlar, Yahudiler vb) ve namaz kılmayan, oruç tutmayan Müslümanlar. Namaz kılmayan insanın bütün bedeni hatta tırnağı, kılı ve bütün rutubeti (teri) dahi necisti. Humeyni'ye göre babası, anası ve dedesi kâfir olan, bulûğ çağına ermemiş çocuk da necisti. Bu tür insanlarla kurulacak temas, bunlara dokunulması dışkı ile temas gibiydi ve temizlenmeyi gerektirmekteydi. İmam Humeyni, *Tam İlmihal, Risale-i Tevzihu'l-mesâil-merâci*, İstanbul: Kevser Yayınları, 2008, s. 24, 83. *Ekberî Hatırlamak* adlı derlemede 1980'lerin başında tutuklanıp yanlışlıkla solcu mahkûmların arasına atılan dindar birinin, abdestinin kaçmaması için "imansız" solcu mahkûmlara temas etmeden yaşamaya çalışmasının öyküsü anlatılır (Behrooz Ghamari, *Ekber'i Hatırlamak*, çev. Kıvanç Dündar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020, s. 17-28).

11 Rahneva, a.g.y., s. 36-39.

özünü anlatmalıydı.¹²

İlerlemeden önce bir parantez açalım. Taki ve onun etkisi altındaki genç Şeriatî'nin faaliyetleri şaşırtıcı biçimde aynı coğrafyada (Horasan'da) yaşamış olan İmam Gazzalî'nin (öl. 1111) uyguladığı metodu andırmaktaydı. Bundan 1000 yıl önce *Tehâfüt ül Felasife* (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eseriyle Gazzalî, Müslüman doğuda en parlak dönemlerini yaşayan felsefi düşünceye savaş açmıştı. Gazzalî filozofları, “Sokrates, Eflatun, Aristoteles, Hippokrates gibi şöhretli birtakım kişileri okuyarak dini ve ibadeti küçümseyen, inanç ve ibadetleri terk eden ahmaklara dönüştürmekle” suçlamaktaydı.¹³ Öte yandan, Gazzalî felsefenin önemini tümünden reddetmiyor, felsefenin faydalı yanları olabileceğini de kabul ediyordu. Felsefecileri eleştirmek için Yunan felsefesi üzerine ciddi okumalar yapmıştı ve filozoflara onların diliyle karşı çıkıyor, iddialarını kendi örnekleriyle çürütmeye çalışıyordu. Hatta Yunan felsefesinin orijinal bir yanı olmadığını, İslami bir ilim dalı olan Kelâm'ın felsefenin temel tartışma konularını zaten karşıladığını savunmaktaydı. Gazzalî'ye göre mantık biliminin ilm-i kelâm'da mündemiç olduğundan habersiz olan Yunan hayranı bazı züppeler, akıl yürütmenin sadece filozoflara has bir marifet olduğunu sanmakta, İslam geleneğindeki akıl yürütme pratiğinin zenginliğinin farkına varmamaktaydılar.¹⁴ Gazzalî'nin meydan okuması o güne kadar felsefeye dönük en büyük saldırıydı; zira öncekiler gibi onu toptan mahkûm etmiyor, felsefeyi iğdiş ediyor, kelâm ile arasındaki sınırı bulanıklaştırıyor ve onu gereksizleştiriyordu. Felsefenin gücünü kırmak adına filozofların kitaplarını yakan, onları kırbaçlatan ama sorularını cevaplandıramayan selefleri asla böylesi bir başarı kazanamamışlardı. Bu nedenle de Gazzalî, aslında Müslüman doğuda felsefi akla en büyük darbeyi indirmiş isimdi. Şimdi Gazzalî'den 1000 yıl sonra yine Horasan'da, Marksist felsefeye karşı Marksizmin kendi argümanları ve jargonuyla mücadeleye yönelmekte olan yeni ve farklı bir akım doğmaktaydı. Taki'nin bu hamleyi Gazzalî'yi örnek alarak başlattığını iddia edemeyiz. Ancak, yaşanan pratik, benzer sorunlar karşısında aynı coğrafyada, benzer yöntemler üretilmesine ilginç bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Ali Şeriatî böylesi bir ortamda büyüdü. İlk öğretmeni de babası Muhammed Taki oldu. Taki, 1940'lerde Tudeh Partisi gücünün doruğundayken Meşhed'te kendilerini “Hodaperest Sosyalist” (Tanrısever Sosyalist) olarak adlandıran bir grup aydınla ortak faaliyet halindeydi. Ancak grubun faaliyetleri sömürücü sınıflarla çatışmaktan ziyade Tudeh'in çalışmalarını engellemek, Tudeh'e katılan aydın ve işçileri kendi saflarına çekmek üzerine yoğunlaşmaktaydı. Zaten gerek Taki gerekse Şeriatî ve taraftarları “İslam'ın aslında sosyal adaletçi, eşitlikçi, özgürlükçü, devrimci vb. bir din olduğunun” hatırlanması için neden 1400 sene beklendiğini ve bu hatırlamanın nasıl olup da tam da Marksizmin İran'da yayılmaya başlamasının hemen sonrasına denk geldiği üzerine düşünmeye gerek görmemişlerdir. Kendi tarihsel rollerinin İslamî düşünsel evrimin doğal sonucu olarak değil; Marksist hareketin gelişimine

12 Rahnama, a.g.y., s. 39-41, 55.

13 İmam Gazzalî, *Filozofların Tutarsızlığı/ Tehâfüt el-Felasife*, çev. Bekir Sadak, İstanbul: Ahsen Yayınları, 2002, s. 8-9.

14 a.g.y., s. 16.

bir reaksiyon olarak doğması üzerine kapsamlı bir açıklama yapma gereğini hiçbir zaman duymamışlardır.

Genç Şeriatî'nin temas halinde olduğu Hodaperestlere göre sosyalizm batıdan gelmiş bir düşünce sistemi değildi. Hareketin lideri Ebulkasım Şekibniya “bilimsel sosyalizmin Marx'tan 1200 sene önce Arabistan'da kurulduğunu” iddia etmekteydi¹⁵. Sonraki yıllarda *Mardom-u İrân* (İrân Halkı) adıyla partileşen Hodaperestler bir tür “ahlaki sosyalizm” hedeflemekteydiler. Madenlerin millileştirilmesiyle alkol, afyon ve sigaranın yasaklanması gibi “ahlaki” ilkelerin bir arada yer aldığı senkretik bir program geliştirmişlerdi. Harekete katılmanın ilk şartı kişinin öncelikle Tanrıya inanıyor olmasıydı. Üyelerden alkol ve sigara kullanmamaları da talep edilmekteydi.

Şeriatî bu iklim içinde Mısırlı yazar es-Sehhâr'ın, İslam tarihinde ganimet ve servet biriktirmeye dönük eleştirileriyle hatırlanan Ebu Zerr (öl. 653) hakkındaki biyografik çalışmasını Farsçaya çevirmiş ve kendi bazı eklemeleriyle *Ebû Zerr-i Gıfari: Hudaperest-i Sosyolist* adıyla yayınlamıştı.¹⁶ Kitap için seçtiği isim Şeriatî'nin bu dönemde babasının çevresindeki Hodaperestlerle ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu erken dönem çalışmasında Ali Şeriatî Ebu Zerr adlı sahabe nezdinde kendi “devrimci İslam” imajını yaratma yolunda önemli bir adım atmaktaydı. 1958'de Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olan Şeriatî, lisansüstü eğitim için burslu olarak Fransa'ya gönderildi. 1959-1964 yılları arasında Fransa'da kaldı ve burada Frantz Fanon (1925-1961), Jean Paul Sartre (1905-1980) gibi aktivist düşünürler ile Louis Massignon (1883-1962) ve Jacques Berque (1910-1995) gibi ünlü şarkiyatçıların görüşlerinin etkisi altına kaldı. Fanon'un anti sömürgeci görüşlerini ve Cezayir Kurtuluş Savaşı hakkındaki yazılarını, Sartre'ın varoluşçuluğunu ve Massignon'un İslam tarihi üzerine çalışmalarını inceledi; bunlardan bazılarını Farsçaya çevirdi. Böylece Şeriatî, Cezayirli devrimcilerin romantik “İslami-sosyalist” düşünceleri ile varoluşçuluğu, sosyalizm ile idealist/oryantalist İslam yorumlarını bir araya getiren mistik bir senteze yöneldi. Düşünsel gelişiminde Marksizmin de etkisi büyüktür. Şeriatî, Fransa'dayken Devrim sonrası bu ülkeye kaçmış Rus göçmeni sosyolog Georges Gurvitch'in (1894-1965) öğrencisi oldu. Şeriatî Marksizmi esas olarak Gurvitch'in vasıtasıyla öğrendi ve Marksizmi daha ziyade öğretmenin bakış açısıyla tanıdı.

Şeriatî 1964'te İrân'a döndüğünde İslami (Şii) geleneğin yenilenmesi gerektiğine dair fikirleri savunduğu ve Şahlık rejimine karşı bazı eleştiriler yönelttiği için bir buçuk ay kadar tutuklu kaldı; ancak 1966'da Meşhed Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak kadro almasına göz yumuldu. Hayatı hakkında romantik anlatılara rağmen Şeriatî 1971'de İrân'da silahlı muhalefetin doğuşuna kadar ciddi bir baskı görmedi. Bu tarihten sonra üniversitedeki kadrosunu kaybetmesine rağmen 1973'e kadar *Hüseyniyye-i İrşâd* adlı merkezde konferans ve dersler vermesine müsaade edildi. Bu yıllarda kasetlere alınan konuşmaları ile gençler arasında giderek ilgi odağı oldu. 1973'te yeniden tutuklandıysa da 1975'te serbest bırakıldı. Serbest kal-

¹⁵ Rahnema, a.g.y., s.64.

¹⁶ İrân'da yakın zamanlara kadar kitapların basım yılları yazılmadığından bu kitabın ne zaman basıldığı tam olarak bilinmiyor; ancak 1958'den önce basıldığı sanılmaktadır.

dıktan sonra rejimin resmî gazetesi olan *Keyhan*'da yazdığı yazılarda Şahlığa karşı silahlı mücadeleyi eleştirmesi ve o güne kadar en azından doğrudan hedef almadığı Marksizme karşı açık bir saldırı kampanyası başlatmasıyla çevresindekileri şaşırttı; ki Marksizm'e dönük en kapsamlı eleştirel eserlerini de bu dönemde kaleme almıştır. Şahlıkla uzlaşma yolunda attığı adımlara rağmen Şeriatî kendisini güvende hissetmediğinden Mayıs 1977'de İran'dan ayrılmış ve Haziran 1977'de Londra'daki evinde ölü bulunmuştur. Şeriatî'nin yakın çevresi, düşünürün İran gizli servisi SAVAK tarafından öldürüldüğüne inanmaktadır; ancak bugüne kadar bu iddia sağlam delillerle kanıtlanabilmiş değildir.

Ali Şeriatî'nin gözüyle Marksizm

Ali Şeriatî'nin yazılarını ve kayda alınmış konuşmalarını incelemek ve sınıflandırmak oldukça meşakkatli bir iştir. Bu meşakkatin sebebi düşünürün üretkenliğinden ziyade, çalışmalarında hiçbir zaman belirli bir metot izlememesinden ve incelediği konulardaki doğaçlamalarından kaynaklanır. Bu sebeple bir Şeriatî okuru, İslam medeniyetinin doğuşu ile ilgili bir metin okurken kendini bir anda Fransız Komünist Partisi'nin (PCF) Cezayir halkına ihanetine, Konfüçyüs'ün sözlerinden, İran'da fuhuş ve alkolün yol açtığı zararlara, Einstein fiziğinin çözümlenmesinden İmam Ali'nin özlü sözlerine geçiş yaparken bulabilir. Bu metotsuz tutum, sık tekrarlar, konunun daldan dala genişlemesi ve aslında neyin tartışıldığının da bir süre sonra önemini yitirmesi gerçek bir Şeriatî okuması yapma arzusunda olan kişiler için büyük engeller teşkil eder. Şeriatî'nin kayda alınmış konuşmaları ve yazılarında öğrendiği her bilgiyi çevresine süzmeden ve sistemleştirmeden aktarmaya eğilimli olduğu görülmektedir. Bir düşünürün erken çalışmaları için hoş görülebilecek bu eğilim ne yazık ki düşünürün olgunluk çağında da asla kendisini terk etmemiştir. Birbirleriyle bağlantısız düşünce, olay, isim ve olguların ardı ardına dizildiği bu metinlerde çok sayıda bilgi hatası ve neden-sonuç eksikliği oluşması normaldir. Buna bir de düşünürün iddialarını kanıtlamak için kaynak sunmamasını, sunduğu durumda da kaynakları genellikle tahrif etmesini ve zaman içerisinde değişen yargılarının yol açtığı çelişkileri de eklediğimizde karşımıza oldukça dağınık bir bilgi yığılmasını çıktığını söyleyebiliriz.

Şeriatî'nin tarihte oynadığı iki önemli rol vardır. Bunlardan ilki İran gençliğinin Marksizme yönelişinin önünü kesmek, ikincisi ise onları yeniden Şii/İslam geleceğine döndürmektir. Bu açıdan önce Şeriatî'nin Marksizm hakkındaki görüşlerini sonra da ona karşı geliştirdiği "alternatifi" inceleyeceğiz. Şeriatî'nin Marksizm hakkındaki yorumlarını tasnif edip değerlendirmenin zorluklarına da baştan değinelim; zira Şeriatî'nin bütün yazı ve söylevlerinde, konu her ne olursa olsun – ister orucun faydaları; isterse Firdevsî'nin mısraları– söz dönüp dolaşıp mutlaka Marksizme gelmektedir. Romalı Cato'nun her konuşmasına "Kartaca yıkılmalıdır" cümlesiyle başlaması gibi Şeriatî de hemen her eserinde mutlaka Marx'a dönük eleştirel kısımlar ayırmıştır. Bu bakımdan düşünürün Marx ve Marksizm hakkındaki görüşlerinin gerçek bir derlemesini yapmak oldukça külfetli bir girişim olacaktır.¹⁷

¹⁷ Bu türden bir derleme yapmış olan Kadir Canatan, Şeriatî'nin Marksizm hakkındaki bazı metin-

Şeriatî üç Marx'tan söz etmiştir: filozof, sosyolog ve siyasetçi Marx. Erken dönem yazılarında Şeriatî “filozof Marx’a” sempati duyar ve onun “ahlaki söylemlerinden” etkilendir. “Sosyolog Marx’a” uzaktır. “Sosyolog Marx’ı” yücelttiği insanlığı yeryüzüne fırlatmakla, tanrılaştırdığı insanı eşyalaştırmakla suçlar.¹⁸ “Siyasetçi Marx’ı” ise bilgin filozoftan propaganda yapan nutukçuya dönüşmüş biri olarak tasvir eder.¹⁹ Şeriatî’ye göre, Marksizm giderek “avamileşmiş”, bilimsel özelliklerini yitirmiş ve akademide kaybettiği itibarını tarlalarda ve fabrikalarda yeniden kazanmıştır.²⁰ Marksizm bilimden (sosyolojiden) uzaklaşıp siyasete yaklaştıkça “doğru çıkan öngörülleri” de giderek azalmıştır. Mesela faşizmin gelişini öngörememiştir. Avrupa’da devrim olacağı yanlıgısına rağmen devrim Rusya ve geri Asya/Afrika ülkelerinde olmuştur vb. Bu durum Marksizmin bilimselliğinin geçersizliğine bir kanıttır; zira Marksizm bilimsel olsaydı “hava tahminleri” gibi öngörülleri de gerçekleştirdi.²¹

Şeriatî’nin Marx’ı dönemlere ayırması gibi biz de düşünürün Marksizm hakkındaki yorumlarını iki temel döneme ayırabiliriz. İlk dönemde (kabaca 1960-1974) Şeriatî Marksizme düşman değildir ve bu dönemin ürünü olan *İslam Bilim*’deki (1969) eleştirileri kısmen ılımlıdır. Bu erken döneminde Şeriatî, dünya üzerinde olumsuzladığı Marksist pratikten Marx’ı değil Stalin ve Thorez gibi komünist parti liderlerini sorumlu tutar. Marksizm ile İslam’ın uzlaşabileceğine inanır. Hatta gerçek bir toplumsal kurtuluşun ancak sosyalist ekonomik modelle Tanrı aşkı ve İslam ahlakının sentezi ile gerçekleşebileceğini savunur.²² İkinci döneminde (kabaca 1974-1977) ise Şeriatî Marksizmin ateşli bir düşmanına dönüşmüştür. Bu dönemin eseri *İnsan*’da (1974) Marksizmi insanı maddiyata köle haline getiren din düşmanı bir ideoloji olarak niteler ve Marksizmin asla İran’a uygun bir düşünce olmadığını ve İslam’la Marksizmin asla uzlaştırılmayacağını savunur. Şeriatî’nin Şahlık rejiminin resmi gazetesi *Keyhan*’da da tefrika olarak yayınlanan *İnsan*’ı, düşünüre sempati duyan gençler arasında şaşkınlık yaratırken; İslami hareketin en önemli beyni olan Mutahharri (1920-1979) tarafından bu metin göklere çıkarılmış²³ ve o döneme kadar Şeriatî’ye güven duymayan İslamcılar bu aşamadan sonra Şeriatî’yi sahiplenmeye başlamışlardır.²⁴

lerini toplayıp yayınlamıştır. Bkz. Ali Şeriatî, *Marksizm*, der. Kadir Canatan, Ankara: Fecr Yayınları, 2015. Ancak bu derleme Şeriatî’nin Marx hakkındaki görüşlerinin bir kısmını ihtiva etmektedir. 18 Ali Şeriatî, *İnsan*, çev. Kenan Çamurcu, Ankara: Fecr yayınları, 2013, s. 106.

19 a.g.y., s.88.

20 Şeriatî, *İslam Bilim*, çev. Faruk Alptekin, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, s. 481.

21 a.g.y., s. 481-478.

22 Şeriatî, *Marksizm*, s. 20-28.

23 Mutahharri, İslam ile Marksizm arasındaki flörtten rahatsız olmaktadır. Marksistlerin “Sırtlarını Kuran’a yaslamalarını” eleştirmekte, Marksistlere “Kuran’dan örnekler arayıp durmamalarını tavsiye etmekteydi. Mutahharri’ye göre bu tavır komplolara ve kandırmacaya yol açıyordu. Marksistler kendi düşüncelerini kendi öz kaynaklarına dayanarak savunmalıydılar (Murtaza Mutahhari, *İslam Devrimi*, çev. Kenan Çamurcu, İstanbul, 1989, s. 21).

24 Rahnama, a.g.y., s. 590-600.

İslam Bilim’de (1969) Marksizm tahlili

Şeriatî *İslam Bilim*’deki Marksizm eleştirisine Marx’ın beş aşamalı²⁵ toplumsal evrim şemasına itiraz ederek başlar. Bu kitabında Şeriatî, oldukça ilginç bir alt-yapı tanımı yapmaktadır. Buna göre insanlık tarihinde sadece iki aşama vardır. Bunlardan biri mülkiyetin ortak olduğu; diğeri de mülkiyetin özel ellerde toplandığı aşamadır. Şeriatî birinci aşamayı “Hâbil düzeni” ikincisini ise “Kâbil düzeni” olarak isimlendirmeyi tercih eder. Tek Tanrılı dinlerin anlatılarından derlenen hikâyelere göre Kâbil tarımla Hâbil ise hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Tanrı’ya sundukları hediyelerde Tanrı Hâbil’in sunduğu deveyi beğenince Kâbil kardeşini kıskanarak öldürmüştü (hikâyenin Kâbil’in kardeşinin karısının güzelliğini kıskandığı versiyonları da bulunmaktadır). Hayvancılık yapan göçebelerle tarımcılar arasında pastoral bir çatışmayı yansıttığını düşünülen bu mit, Şeriatî tarafından ortak mülkiyet döneminden özel mülkiyet dönemine geçişin simgesi olarak yorumlanmıştır. Bu tahrifatı Şeriatî, Hâbil’in hayvancılık yapan bir karakterden avcılık yapan bir karaktere dönüştürerek yapar. Böylece Hâbil bir üreticiden, komünal avcıya dönüşür.²⁶

Bu keyfi çarpıtmadan sonra Şeriatî tarih boyunca insanlığın yalnızca iki aşamadan geçtiğini tekrar ederek özel mülkiyetin varlığından dolayı köleci, feodal veya kapitalist bir toplumun alt yapıları arasında hiçbir fark olmadığını savunur. Buna göre “Tarih boyunca iki alt yapıdan fazla alt yapı olamaz. Örneğin feodalite ve endüstriyel sermayedarlık aşamalarındaki alt yapı, aynı alt yapıdır. Her ikisinin de de üretim kaynak ve araçları üzerindeki mülkiyet özeldir. Her ikisinde de alt yapı sınıfsaldır.”²⁷ Bunların her biri sonuçta “Kâbilci alt yapının” tezahürlerinden ibarettir. Marx’ın dediğinin tersine, kölelerin serflere ve kentli proleterlere dönüşmesi arasında hiçbir fark yoktur. Şeriatî bu statüğü şu şekilde örnekler:

Önceleri kabilemden biriyle kardeş kardeş avlanmaya gidiyorduk. Toplumumuzda (eşitlikçi) bir alt yapı vardı. Sonraları o mal sahibi oldu; bense bundan yoksun kaldım. Sonunda (O) şekil değiştirip çalışma araçlarını ve çalışma biçimini değiştirdi. O yine mâlikti ve çalışmıyordu. Bense yoksundum ve çalışıyordum. Bir zamanlar ben köleydim o efendi. Sonra serf oldum o da bey oldu. Sonra köylü oldum o da ağa. Sonra her ikimiz de kentte geldik. O mülkünün parasıyla birkaç taksit aldı; ben de onun sürücüsü oldum. Şimdi onun fabrikası var; bense onun proleteriyim. Kimin alt yapısı bir değişim göstermiştir. Tüm bu değişenler adlar, şekiller, işler ve araçlardı; bunlar üst yapıdır. Bu dönemlerin tümünde ilkel eşitlik ve kardeşlik dönemi dışında o kendi egemenliğinde kalmış ben de kendi mahkûmluğumda kal-

25 Burada kastedilen ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist aşamalardan oluşan toplumsal evrim şemasıdır. Marx hiçbir zaman beş aşamalı bir toplumsal evrim şeması savunmuş değildir. Çeşitli yazılarında kapitalizm öncesindeki toplum biçimleri arasında ilkel komünal, Asyatik, Germenik, Slavik, antik köleci, feodal vb. çeşitli formlardan söz eder (Bkz. K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. M. Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2009). Beş aşamalı evrim şemasını şekillendiren Stalin’in 1938’de yayınladığı *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* adlı kitabıdır. Stalin bu kitapta şöyle demektedir: “Tarihte beş temel üretim ilişkisi tipi bilinmektedir: ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist” (J. Stalin, *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Zeynep Seyhan, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2009, s. 42). Beş aşamalı evrim şeması bu kitaptan sonra yaygınlaşmıştır.

26 Şeriatî, *İslam Bilim*, s. 69-84.

27 a.g.y., s. 88.

mışım.²⁸

Binbir Gece Masalları'nı andıran bu çözümlemeden artı ürünün ve servetin nasıl elde edildiğini ve hangi koşullarda sermayeye dönüştüğünü, sömürünün nasıl geliştiğini anlamamız mümkün değildir; sanki lambadan bir cin çıkıp kardeşlerden birine “dile benden ne dilersem” demiş, o da mülk, otomobil ve fabrika dilemiş gibidir. Şeriatî'nin köleci, feodal ve kapitalist toplumun alt yapılarının aynı olduğuna dair hatalı çıkarımı üzerine uzun uzadıya durmak okuyucu için vakit kaybı olabilir. Taksonomide –ister doğa bilimlerinde isterse sosyal bilimlerde– belirleyici olanlar benzerlikler değil farklılıklardır. Örneğin şempanzelerle insanlar %98,7 oranında ortak genlere sahiptir. Aradaki önemsiz gibi görünen fark ise iki türün evrimsel gelişimini bambaşka kulvarlara yöneltmiştir. Sınıflı toplumları salt sınıflı toplumlar olmaları açısından ortaklaştırmak belki edebi alanda etkileyici sonuçlar doğurabilir ama toplum bilimleri açısından bu anlamsız bir girişimdir. Bu benzeştirme, insanlığın toplumsal evrimini bulanıklaştırmaktan başka bir şeye hizmet etmez. Bu metot, köleciliğin neden ve nasıl feodalizme, feodalizmin de nasıl olup kapitalizme dönüştüğü hakkında bir çözümleme üretmediği gibi, köleciliğin neden doğrudan kapitalizme dönüşmediği veya köleciliğin ve ardından gelen formasyonların statik kalmak yerine neden sürekli dönüşüm içinde olduğuna dair sorulara da cevap veremez. Bu teorinin içinde tarihin en önemli değişim aracı olan sınıflar mücadelesi yoktur. Zira Şeriatî'nin dünyasında sınıfların kendisi yoktur. Hâkimler ve mahkûmlar, varlıklılar ve yoksunlar, malikler ve mülksüzler, zalimler ve mazlumlar, kibirliler ve mustazaflar vardır ama sınıflar yoktur. Sınıflar olmadığı gibi bu teoride sömürü çözümlemesi de eksik olduğundan Şeriatî neden bazı insanların varlıklı diğerlerinin yoksun olduğunu açıklayamaz. Bir sonuç olarak toplumsal eşitsizliğin farkındadır ama bunun gerçek nedenleri üzerine kafa yormamış sadece sonuçlarını eleştirmekle yetinmiştir. Sömürü ve artı değere yer vermeyen bir teoride de doğal olarak eşitsizliklerin nasıl doğduğu ve nasıl giderileceği cevapsız kalmaktadır.

Toplumsal ekonomik formasyonları Şeriatî gibi üretim biçimlerinden koparıp boşluğa attığımızda artık bir çocuğun hamur oyuncaklarla oynadığı gibi onları yeni baştan şekillendirebiliriz. Feodalizmi ve kapitalizmi mülkiyetin eşit olarak dağılmadığı sistemler olarak aynılaştırabildiğimize göre tersinden de mülkiyetin komünal olduğu sistemleri üretim biçimleri her ne olursa olsun benzeştirebiliriz. Şeriatî'nin sözleriyle “Tarımsal üretimi bulunan araçları da değişmemiş olan ve henüz endüstri ve sermayedarlığı koklamamış; hatta burjuva sınıfı gelişmemiş bir toplum bir devrimle ya da dış savaşla veya iç darbeye sosyalist yani toplu (ortak) mülkiyet alt yapısına kavuşabilir”.²⁹ Yani sosyalizm pekâlâ sanayi öncesi bir tarım toplumunda da kurulabilir. Tarihte Şeriatî'nin kastettiği tarzda toprak üzerinde kamusal mülkiyeti ihya eden antik topluluklar olduğunu biliyoruz. Sparta'da Lykurgos tam da Şeriatî'nin düşündüğü sistemi eyleme geçirmişti. Ancak Sparta'da bilindiği üzere sadece toprak üzerinde değil köleler üzerinde de ortak mülkiyet anlayışı yerleşmiş durumdaydı. Babil'de de benzer bir “tapınak sosyalizmi” uygulaması yaşanmıştı.

²⁸ a.g.y., s. 88-89.

²⁹ a.g.y., s. 88.

Aslında uzağa gitmeye gerek yok. Tarihçilerce dünyanın ilk “komünist ayaklanması” olarak görülen Mazdek isyanı sırasında (6. yüzyıl) İran’da kadınlar, köleler ve toprak kolektif mülkiyete geçirilmişti.³⁰ Hatta Hindistanlı araştırmacı I. Taraporewala (1884-1956), Mazdekilerin kadınları da komünal mülkiyet içine aldıkları için “Mazdek’in antik komünizminin Bolşeviklerden bile radikal çizgide olduğunu” yazmıştı.³¹ Antik çağlarda kadın “yarı-insan, yarı eşya hukuku içinde kaldığından komünal her hareketin benzer bir tutum takınması doğaldı. Özetle üretim güçlerinin gelişmediği çağlarda komünal mülkiyet sadece toprak ya da hayvanları (geçim araçlarını) değil üretim aleti olarak görülen köleleri, yarı köleleri (helot) ve çoğu zaman topluluğun yeniden üretilmesinin bir aracı olarak görülen kadınları da kapsamaktaydı. Komşu kabilelerden kadın kaçırmak yaygındı ve esirlerin/kölelerin ekseriyeti de zaten bu sebeple ‘üretim aracı’ olarak görülen kadınlardan oluşmaktaydı. Bu bakımdan Şeriatı gibi sosyalizmi zamanlar ötesi alanlara taşıyıp, tarihsel toplumsal deneyimlerden kopuk hareket edildiğinde insanların bir bölümünün de “üretim aracı olarak görüldüğü” antik çağlar ile çağımızın sosyalizmi arasındaki farkların bulanıklaşması sonucuna ulaşmamız mümkündür. Bu durum hayvanlar, su kaynakları ve toprağın yanı sıra kadınlar, savaş esirleri ve köleler üzerinde de ortak mülkiyetin kurulabileceği çağların “sosyalizmini” gözü kapalı sahiplenmemize yol açar ki Şeriatı’nın üzerinde çokça durduğu “Ebu Zerr sosyalizmi” de aşağı yukarı böyle bir anlayışa tekabül etmektedir.³²

Şeriatı *İslam Bilim*’de oldukça çelişkili bir Marx portresi çizmiştir. Burada Marx bir yerde “kaba materyalist”, “ekonomist determinist”, İnsanı “iktisadi bir hayvan” olarak niteleyen bir düşünür olarak resmedilirken,³³ başka bir yerde Marx’ın toplumsal gelişmeyi salt iktisada bağlayan bir düşünür olmadığı, iktisadi değil tarihi ön plana çıkardığı, deterministlikle suçlanamayacağı, insanın özgür iradesi ve tarihe müdahalesine önem attığı ileri sürülebilmektedir. Hatta Henri Lefebvre’ye (1901-1991) gönderme yaparak Marx’ın felsefesinin temelinde *praksisin* yer aldığı da belirtilmektedir.³⁴ Muhtemelen bu karmaşanın sebebi Şeriatı’nın Marx’ın düşünsel gelişimini üç aşamaya ayırmasında olduğu gibi Marksizmi de ikiye ayırmasıdır. Bu ayrıma göre Marksizm “sivil” (toplumsal) bir akım olarak doğmuş ama zamanla

30 1879 yılında Mazdek ayaklanması hakkında ilk bilimsel yayını yapan T. Nöldeke (1836-1930), makalesinin başlığında *Orientalischer Sozialismus* (Doğulu Sosyalizm) terimini kullanmıştı. Arthur Christensen’in (1875-1945) 1925’te yayınlanan yazısının başlığı ise *Le regne du roi Kawadh et le communisme mazdakite* (Şah Kavad’ın Saltanatı ve Mazdek’in Komünizmi) idi (Ehsan Yarshater, “Mazdakism”, *Cambridge History of Iran Volume 3: The Seleucid, Parthian and Sasanid Periods, Part 2*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 992). R. Ghirshman, ilk baskısı 1954’te yapılan *Iran* başlıklı kitabında Mazdek’ten İran tipi komünizmin (*Iranian communism*) öncüsü olarak söz etmekteydi (Roman Ghirshman, *Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1961, s. 302). Örnekler çoğaltılabilir.

31 Irach Taraporewala, *Zerdüşt Dini/Zerdüşt’ün Gathaları, Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010, s.210.

32 Ebu Zerr’in temel şikâyeti Arap/İslam toplumunun elitleri arasındaki eşitliğin bozulmakta oluşunaydı. Yoksa kadınlar ile erkekler, köleler ile hürler ya da Müslümanlar ile gayri Müslimler arasındaki eşitsizlikler tartışma konusu değildi. Eşitliğin tüm insanlığın ortak hakkı olduğuna dair fikrin oluşabilmesi için Fransız Devrimi’yle “her insanın özgür doğduğuna dair” ilkenin yerleşmesi gerekmektedir.

33 Şeriatı, *İslam Bilim*, s. 49.

34 Şeriatı, *Marksizm*, s. 80-110.

“devletçi” bir kimlik kazanmıştır. Şeriatî’ye göre, Marksizmi canlı özünden uzaklaştıran “devlet Marksizmi” adını verdiği Stalin/Thorez merkezli siyaset geleneği olmuştur. “Devlet Marksizmi”, Marksizmi donuklaştırarak İnsan ruhuna, özgür iradesine ve seçimlerine önem vermeyen kaba materyalist, ekonomist-determinist bir kalıba dökmüştür.³⁵ Ancak Şeriatî’nin hangi metinde “Devlet Marksizmi”nden hangisinde ise “sivil Marksizm”den söz ettiği her durumda netlikle anlaşılacaktır.

Nitekim Şeriatî, bir yerde “iktisadın tüm yaşamın temeli olduğunu savunan Marx”³⁶ karşısına Max Weber’i koyarak, Weber’in Marx’ı çürüttüğünü ve iktisadın düşünceye değil düşüncenin iktisada yön verdiğini kanıtladığını savunmuştur.³⁷ Şeriatî “mekanik materyalist Marx” ile “idealist Weber” arasında kendi tahayyülünde kurduğu bu kavgada “aşk ve açlığı hareketin kaynağı” olarak niteleyen Schiller’i (1759-1805) hakem olarak belirlemekte ve Schiller’in Weber ve Marx’ın çelişkisini gidermek istediğini belirtmekteydi. Bu elbette zamanların birbirine karıştığı alegorik bir anlatımdır. Schiller’in kendinden sonraki çağın karakterleri ile hayali karşılaşmasını bir yana bırakalım, hakikatte ne Marx açlığın tarihe yön verdiğini savunmuş ne de Weber aşkı tarihin ilerletici gücü olarak görmüştü. Ancak bu “ayrıntılar” Şeriatî’nin polemiklerinin ilerleyişi için önemsiz unsurlar olarak kalmaktadır.³⁸

35 a.g.y., s. 96-97.

36 Şeriatî, *İslam Bilim*, s. 290-291, 450.

37 a.g.y., s. 148-151, 450. Şeriatî Weber’in Protestan yaşam biçiminin (düşüncenin) kapitalizmi doğuran ana etken olduğunu iddia ettiğini yazmaktaydı. Hâlbuki Weber tam olarak böyle bir iddia da bulunmamıştı. Weber’e göre Protestanlar zengin olmamış, tam aksine zenginler Protestanlığa geçmişlerdi. “Almanya’nın doğal kaynakları, ayrıca ulaşım durumunun uygunluğu ve dolayısıyla en zengin ve en gelişmiş bölgelerin büyük bir kısmı, özellikle zengin şehirlerin çoğu 16. yüzyılda Protestanlığa dönmüştü” (Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2011, s. 8). Bu açıdan Şeriatî’nin Weber okumalarının da gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

38 Bu örneklerle bakarken Şeriatî’nin İran tarihi konusundaki bilgisinin de şaşırtıcı ölçüde eksik olduğunu görebiliriz. Örneğin Şeriatî, Marx’ın düşündüğünün aksine savaflara iktisadi girişimlerin yön vermediğini kanıtlamak adına Nadir Şah’ın (1736-1747) Hindistan seferini misal göstermektedir. Şeriatî’ye göre Nadir Şah maddi zenginlik için değil; tam aksine sadece politik gücünü göstermek için Hindistan’a girmiş, yağmadan kaçınmış, ele geçirdiği toprakları eski sahiplerine iade etmişti. Şeriatî şöyle der: “Böyle bir aşk vurmuştu başına; öyleyse iktisat hani? (Gazneli) Mahmud gibi yağmalayıp alması bunun adını da din koyması gerekirdi. Ama bunu yapmadı. Çünkü karşı taraf da Müslümandı” (*İslam Bilim*, s. 451). Bu satırlar bir tarihçi gözüyle okuduğunda Şeriatî’nin tarihsel gerçeklikle kurduğu tuhaf ilişki karşısında şaşırılmak elde değildir. Zira Nadir Şah’ın Hindistan yağması kendi zamanının tüm dünyadaki en büyük servet el değiştirme örneklerinden birini teşkil etmekteydi. Dönemin tarihçileri Nadir Şah’ın tek önem verdiği konunun mağluplardan ganimet toplamak olduğunu yazmaktadır ki Hindistan’dan topladığı ganimetin miktarının 60 milyon rupi nakit ile 5 milyon mücevherden oluştuğu yazılmaktadır. Bu servet öylesine büyüktü ki orduya dağıtılan paradan sonra tüm İran üç yıl boyunca vergiden muaf tutulmuştu (V. Minorsky, *Tārīkhchah-i Nadir Shāh*, çeviren: Raşid Yasemi, Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1984, s. 20, 39). Nadir Şah’ın mahiyetindeyken Hindistan seferine bizzat şahit olmuş Osmanlı Ermenisi Arutin de Nadir Şah’ın Hindistan’ı yağmalaması sırasında 70.000 büyük baş hayvanın İran’a götürüldüğünü yazar. Bkz. Tanburi Arutin, *Tahmas Kulu Han’ın Tevrihi*, çev. Esat Uras, Ankara: TTK Yayınları, 1942, s. 35. İran tarihinde bu kadar sarıh bir olay karşısında Şeriatî’nin romantik söylemlerini İran ve İslam tarihi hakkındaki bilgisizliğiyle mi yoksa İran tarihine toz kondurmama çabasıyla mı açıklayabiliriz bilemiyorum.

Marksizm tartışmasında yeni dönem (1974-1977)

1971'e kadar yani İran'da silahlı Marksist muhalefetin doğuşundan önce Şeriatî'nin Marksizme dönük eleştirileri ılımlıydı ve daha ziyade bu düşüncenin mekanik yönlerine dönüktü. Rahnema'nın deyimıyla bu dönemde Şeriatî Marx'tan ziyade Marksistleri suçlamakta, eleştirilerini Stalin'e yöneltmekte, Marksizm ile İslam'ın bir şekilde uzlaşabileceğini savunmaktaydı.³⁹ Ancak İran'da silahlı devrimci faaliyetler başladığında SAVAK Şeriatî'den Marksizmi daha sert eleştirmesi "ricasında" bulundu. 1972'den sonra Şeriatî bu minvalde bazı yazılar kaleme aldı. Burada Marksizme halen saldırmamakla birlikte bu düşüncenin sonuçta Batı kaynaklı bir ideoloji olarak İran'a uygun olmadığından söz ediyordu. Ancak 1973'te tutuklandıktan sonra hapiste kaleme aldığı *İnsanlık İslam ve Batılı Öğretiler* (ki rejimin gazetesi sonradan bu metni İslam'a *Kaşı Marksizm* adıyla yayınlıyacaktı) neredeyse bütünüyle 'Marksizmin din karşıtlığına' dönük bir eleştiri metniydi. Metnin aceleci bir şekilde yazıldığı, tekrarlardan, yazınsal duygusallıktan ve dönüp dolaşıp aynı konulara yoğunlaşmasından da anlaşılmaktadır. Rahnema 2000 adet çoğaltılan bu "sipariş kitabın" Şeriatî'nin 1975'te hapisten salınma bileti olduğundan söz etmektedir.⁴⁰ *İnsanlık*'taki sert anti-Marksist dil dikkat çekiciydi. Burada Marksizm'in tek amacının dini yok etmek olduğu ve Marksizm'le İslam'ın asla bütünleşmeyeceği açık biçimde iddia edilmektedir.

Şeriatî, *İnsan*'da Marx'ın doktora tezine⁴¹ odaklanmakta, eski Yunan yazarlarından yaptığı alıntıları Marx'ın kendi görüşleriymiş gibi göstermekteydi. Marx doktora tezinde Aiskhylos'un ölümsüz eseri *Zincire Vurulmuş Prometheus*'undan bir alıntı olan "Sözün açığı ben o tanrılar sürüsünden nefret ediyorum" cümlesini alıp incelemekteydi. Marx'a göre bu cümle eski Yunan dünyasında felsefenin özgür düşünceye çağrısının bir özeti idi.⁴² Şeriatî bu cümleyi bağlamından koparıp şu şekilde yorumlamıştı:

Marx'ın bizzat seçerek söylediği 'Ben tanrılardan nefret ediyorum' ifadesi üzerine düşünülmesi gerekir. Felsefi bir eserin girişinde, üstelik tanrılardan söz edildiği bir sırada 'nefret' kelimesinin seçilmesi doğal olamaz. 'Nefret' gerçekte felsefi ya da bilimsel değil duygusal bir terimdir. Bu ruhsal nefretin köklerini, onun özel yaşamında ve Hıristiyan rahiplerin neden olduğu mutsuz aşta aramak gerekir.⁴³

Aslında burada "tanrılardan nefret eden" Marx değil, Prometheus'tu, zaten bu cümle Marx'ın değildi; Aiskhylos'tan yapılan bir alıntıydı. Bu nedenle Şeriatî'nin "Marx'ın seçerek alıntılıdığı" demesi gerekirdi. Şeriatî böyle yapmadığı için okurunun gözünde "tanrılardan nefret eden" Marx olmuştu. Nitekim daha ilerde Şeriatî bu konuya yine dönerek metni bir kez daha tahrif ederek: "Marx'a 'Tanrıdan nefret

39 Rahnema, a.g.y., s. 596-600.

40 a.g.y., s. 590-593.

41 Karl Marx, *Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, çev. Hüseyin Demirhan, Ankara: Sol Yayınları, 2016.

42 a.g.y., s. 13.

43 Şeriatî, *İnsan*, s. 83.

ediyorum' dedirten temel etken Tanrı ve *İnsan* ilişkisinde bulunan ibadet ve itaat ilkesidir" demektedir.⁴⁴ Böylece alıntı değişe değişe en sonunda Marx'ın "Tanrıdan nefret ediyorum" diye yazdığını iddia etme noktasına kadar tahrif edilmiş oluyordu. Bu oldukça kötü bir metin tahrifatı örneğidir ve kuşkusuz İran gibi ülkede bu tahrifatın kalıcı politik etkileri olmuştur. Marx'ı dinlerden ve Tanrı'dan "nefret eden" bir düşünür olarak lanse etmek uğruna Şeriati tartışmayı magazinsel bir çizgiye çekmiş, Marx'ın sevdiği bir kadınla evlenmesine izin verilmemesi yüzünden Hristiyanlıktan, dinden ve tanrıdan nefret eden birine dönüştüğü gibi absürt iddialara sürüklenmişti.⁴⁵ Aslında Şeriati bunu *İslam Bilim*'de de iddia etmişti⁴⁶ ama orada bu örneği Marx'ın "mekanik" bir insan olmadığını kanıtlamak için kullanmıştı.

Marx'ın "tanrıdan nefret eden" militan bir ateist olmadığı, dini, tarihsel/toplumsal koşulların bilinçteki hatalı yansıma türlerinden biri olarak ele aldığı konusuna burada girmeye gerek görmüyoruz. Zaten *İslam Bilim*'deki "eski" Şeriati'nin kendisi de Marx'ın felsefesinin temelini "militan ateizmi" yerleştirmedeğini biliyordu. Ama "yeni" Şeriati'nin tahayyülündeki Marx, "yaşamını din karşıtı mücadeleye adanmış" bir düşünürdü. "Yeni" Şeriati kendi Marx hayaletini yaratmış ve ona savaş açmış durumdaydı. Örneğin Marx doktora tezinde sadece Aiskhylos'tan değil diğer birçok Yunan yazarından da alıntı yapmıştı; hatta Epikuros'tan alıntılacağı cümle⁴⁷ aslında Şeriati'nin yaşamı boyunca din meselesinde sahiplendiği bakış açısını da özetlemekteydi. "Yeni" Şeriati ise Marx'ı Epikuros'un ağzından değil de Prometheus'un (Aiskhylos) ağzından konuşurtmayı tercih etmekteydi. Marx'ın özel bir önem vermediği bir cümleye Şeriati'nin bu denli önem atfetmesinin sebebi muhtemelen SAVAK'ın üzerinde kurduğu baskıydı. Nitekim önceki yazılarında Marx ile "devlet Marksizmi"ni birbirinden ayıran Şeriati artık her ikisini bir bütün olarak görmekteydi ve Marx'ın dinlerden ve tanrıdan "nefret ettiğinin" kanıtını tarihsel sosyalist deneyimlerden elde etmekteydi. Şeriati şöyle demektedir:

Marksizm dine karşı diğer bütün materyalist ekollerden daha çok savaşır... Marksizm dine karşı sürekli kızgın, kavgacı ve kindar bir tavır takınmıştır. Hatta Marx'ın çalışmasından yüzyıl sonra 1961 yılında dahi Rus halkı arasında komünizmin istikrarı için dini inanca karşı yürütülecek sürekli ve amansız savaşın gerekliliği resmi devlet programında ve Komünist Partisi bildirgesinde tekrar tekrar ilan edilmiştir.⁴⁸

Sovyet deneyiminin Marksist teorinin sağlaması olduğu iddiasına burada uzun uzadıya cevap verecek değiliz. Bu alandaki tartışmalar geniş bir külliyat oluşturmaktadır. Ancak Şeriati gibi yaşamı boyunca teorinin pratikte sınanmasında ortaya çıkan başkalaşımına odaklanan bir düşünürün Marx'ın dine karşı olan "nefretini" Sovyetler Birliği'nin din karşıtı propagandasıyla kanıtlaya gayreti içine girmesinin

44 a.g.y., s. 99.

45 Şeriati, *Marksizm*, s. 40.

46 Şeriati, *İslam Bilim*, s. 470-472.

47 "Dine karşı asıl saygısız kişi, kalabalığın taptığı tanrıları tanımayan değil, tanrılar hakkında kalabalığın inandığını onaylayan kişidir" (Marx, a.g.y. s. 13).

48 Şeriati, *İnsan*, s. 91-92.

gerçekten ilginç (ve de çelişkili) bir tutum olduğunu belirtmeliyiz. Bir yandan İslami pratiğin sefaletinin İslam idealine zarar veremeyeceğini savunurken öte yandan Marksist pratiği –daha doğrusu bunun Sovyet yorumunu– teorinin başlangıçtaki yanlına kanıt olarak sunması Şeriatî'nin bütün geçmiş çalışmalarını inkârı anlamına gelmekteydi.

Burada asıl ilginç olan konu Şeriatî'nin Sovyetler'deki din karşıtı siyaseti çözümlene konusundaki aceleciliği ve konuyu dine savaş açıldığı iddiasıyla basitleştirmesi⁴⁹ değildi. Aslında ilginç biçimde Şeriatî'nin 'Marksistlerin din karşıtlığına' dönük satırları yazdığı yıllarda tam aksine Komünist Partiler ile Katolik Kilisesi arasında yoğun bir diyalog yaşanmaktaydı ve bunu da en iyi bilenlerden biri de Şeriatî'nin kendisiydi. Şeriatî Fransa'dayken PCF'nin ve İtalyan Komünist Partisi'nin (PCI) en önemli gündem maddelerinden biri "tarihsel uzlaşma" adı altında Katolik Kilisesi ve onun politik temsilcileri olan Hristiyan Demokrat partilerle diyalogdu. PCF Genel Sekreteri M. Thorez ve PCI Genel Sekreteri P. Togliatti, İşçi sınıfı içinde dinsiz-dindar ayrımı yapılamayacağını, Marksizm'in din düşmanı olmadığını, Hristiyanlığın ve komünizmin aslında aynı hedeflere (eşitlik, adalet vb.) odaklandığını savunmaktaydılar.⁵⁰ Onlara göre "burjuva sosyalistlerin" din karşıtı söylemleri sadece halkın gerçek gündemini karartıyor ve inançlı işçilerle inançsız işçiler arasındaki birliği darbeliyordu. PCF ve PCI gibi kitlesel komünist partiler Hristiyan Demokratlarla öylesine yakınlaşmışlardı ki Kilisenin katı ahlaki söylemlerine ses çıkarmadıkları, kürtaj veya boşanma yasağına karşı mücadeleye destek olmadıkları için "burjuva sosyalistleri" ve dönemin feministlerince ağır dille eleştirilmekteydiler.⁵¹ Bu dönemin komünistleri (dindar-dinsiz) işçilerin birliği adında demokratik kazanımları, kadın ve çocuk haklarını, düşünce ve bilim hürriyetinin, laikliğin önemini küçümsemekle suçlanmaktaydılar. Kısacası Şeriatî'nin çağındaki Avrupalı komünistler hiç de militan bir din karşıtı savaş içinde değildiler ve Katolik güçlerle kurulacak geniş bir halk cephesiyle iktidara gelme hesabı içindeydiler. Bu bakımdan Şeriatî'nin gözünün önünde cereyan eden bu pratiği bir yana bırakıp dö-

49 Sovyetler'in din karşısındaki tutumu hiçbir dönemde Şeriatî'nin iddia ettiği gibi dine toptan açılmış bir savaş şekline bürünmüş değildi. Bu aslında bir Soğuk Savaş kuruntusudur. Gerçekte Sovyetler'deki din siyaseti zamana, mekâna, dönemin şartlarına, partinin güç dengelerine ve dış ilişkilerin seyrine göre değişen pragmatik özellikler göstermekteydi ve aslında hiç de kendi içinde tutarlı sayılmazdı. Devrimin ilk yıllarında bir yandan Ortodoks Kilisesi ve dini kurumlar baskı altına alınırken; öte yandan Müslüman Doğu halklarını Britanya'ya karşı ayaklandırmak amacıyla İslam ve komünizmin hedeflerinin aynı olduğu savunulmakta, Bakü Kurultayı'nda emperyalizme karşı kutsal cihat çağrıları yapılmaktaydı. Sonra bu siyaset terk edilip Müslüman Doğuda da ateizm propagandasının önü açıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Stalin Ortodoks Kilisesi ile "barıştı", hatta patriklik makamının yeniden tahsisini sağladı. Ortodoks Kilisesi böylece Sovyetler'in kronik sorun yaşadığı Katolik Kilisesi'ne karşı Doğu Avrupa'da Moskova'nın müttefiki haline geldi. Bu konu için bkz: Daniela Kalkandjieva, *The Russian Orthodox Church: From Decline to Resurrection, 1917–1948*, Londra ve New York: Routledge, 2015, –özellikle- s. 179-207. Benzer esnemeler Müslüman Sovyet cumhuriyetlerinde de yaşandı. Müftülükler ihya edildi, yeni camiler açılmasına izin verildi. 1960'larda ve 1970'lerde dindar insanların hoşuna gidecek şekilde alkolizme karşı kampanyalar açıldı, aile kurumunu korumaya dönük kanunlar çıkarıldı, çocuk doğumları teşvik edildi vb. 50 Bu konu için bkz. Roger Garaudy, *Aforozdan Diyaloga*, çev. Sadık Kılıç, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1996.

51 Gianluca Fantoni, *Italy through the Red Lens: Italian Politics and Society in Communist Propaganda Films (1946–79)*, İsviçre: Palgrave-Macmillan, 2021, s. 230-232.

nemin uzlaşmacı komünistlerinden din karşıtı militan ateistler çıkarması gerçekten açıklanması zor bir durumdur.

Şeriatî'nin bu tavrıyla kendi tahayyülünde yarattığı yeni Marksizm tasviri, bu düşüncüyü kendi kaynaklarından tanıyanlar için oldukça farklı bir boyuta taşınmaktaydı. Bu eğilim bir diğer "SAVAK sipariş kitabı" olan *Öze Dönüş*'te de görülebilir. *İnsan* gibi *Öze Dönüş*'ün Marx'ı da hemen hemen 1848 öncesi Marx'tı. Marx'ın sömürgecilik, ekonomi-politik, Asya tipi toplumlar, kapitalizm öncesi ekonomi biçimleri hakkında yazdıklarına dair hiçbir alıntı bu çalışmada da yer almamakta, Şeriatî, Marx'ın sömürgecilik meselesini bir dipnotla geçiştirdiğini iddia edebilmekteydi.⁵² Daha da ileri giderek Marksizm'in sömürgecilığe karşı olmadığını savunan Şeriatî, Lenin'e ve Lenin'in doğu halklarının kurtuluşu ve emperyalizm tanımlarına hiç değinmemekteydi. Şeriatî kanımca en tuhaf metinlerinden birinde aynen şunları yazmaktaydı: "Üçüncü dünyanın sömürge ülkelerinin hiçbirinde, Asya Afrika ve Latin Amerika'da Marksistler bir iş başaramamıştır"⁵³ Şeriatî'nin bunları yazdığı yıllarda Latin Amerika'dan, Angola, Kongo, Mozambik gibi Afrika ülkelerine, Vietnam'a kadar yeryüzündeki ulusal kurtuluş mücadelelerinde ve anti-sömürgeci hareketlerde Marksist geleneğe bağlı kişi ve yapıların etkisi akla getirildiğinde bu çıkarım insanda ancak bir tebessüm yaratabilir. Kendi ilginç iddiasını kanıtlamak için Şeriatî bilindik metodunu uygulayarak sömürgecilığe ve emperyalizme karşı savaş veren Castro, Che, Ho-Chi Minh, Lumumba vb. "Marksist görünümlü liderlerin aslında Marksist olmadıklarını; onların aslında milliyetçi" liderler olduklarını kanıtlamaya çalışıyordu.⁵⁴ Peki, Şeriatî'ye göre kim "gerçek Marksistti": Sömürgecilik konusunda genellikle kötü bir örnek vermiş olan Fransız Komünist Partisi (PCF) önderi Thorez... Şeriatî, Thorez'den bolca alıntı yaparak "Marksistlerin sömürgecilik yanlısı siyasetlerini" önceden belirlenmiş örnekleriyle aracılığıyla kanıtlamaya çalışmaktaydı. Che, Castro, Ho Chi Minh gibi dünya gençliğinin hayranlık duyduğu isimler Marksizm kümesinden çıkarılıp yerine Thorez alınınca da okuyucu bu çocuksu yöntem sayesinde Marksizmin sömürge yanlısı siyaset izlediğine ikna olacaktı.

İnsan adlı kitabında Şeriatî, Marx'ı doğu dinlerini tanınamamakla eleştirmektedir. Marx'ın din konusundaki bilgisi Yahudi babasından öğrendikleriyle sınırlıydı (Şeriatî ilk kez Marx'ın babasının kökeninin altını çizmekteydi) ve Marx eğer Hint, Çin ve İslam inançlarını bilseydi bu dinlerin insanı nasıl yücelttiğine şahit olabilecekti. Geçmişte Marx'ın kaba materyalist olmadığını savunan Şeriatî, şimdi Marksist materyalizmin *İnsanı* iktisadi yasaların kulu yaptığını ve onun elinden tüm özgürlüğünü aldığını iddia etmekteydi.⁵⁵ Materyalist yanı nedeniyle Marksizm ahlak, erdem ve diğer manevi değerleri de reddetmekte; insanı kör bir çukura yuvarlamakta, onu özüne yabancılaştırmaktaydı. Marksist evren "ruhsuz ve kalpsizdi".⁵⁶ Buna karşın İslam seçme özgürlüğü (tevfiz) vererek insanı özgürleşmekte; hatta onu Tanrı katına çıkararak yabancılaşmayı sona erdirmektedir. İslam yeryüzünde değişime açık

52 Şeriatî, *Öze Dönüş*, çev. Cahit Ezerbolatoğlu vd., Ankara: Fecr Yayınları, 2000, s. 149.

53 a.g.y., s. 153.

54 a.g.y., s. 161.

55 Şeriatî, *İnsan*, s. 87-88.

56 a.g.y., s. 95.

diyalektik bir düşünce olmasına rağmen yine de Marksizmin tersine ahlaki gelip geçici yalanlar dizisi” olarak görmemekte, ebedi ahlak değerleri ile ona yön verebilmekteydi.⁵⁷

Şeriatî böylece Marksizm yoluyla öğrendiği yabancılaşma teorisini onun aleyhine kullanmaktaydı. İnsanın tanrısal bir varlık olduğu ön kabulüyle, tanrıya yakınlaşma onun gözünde yabancılaşmanın sonu anlamına geliyordu. Tanrıya kulluk insanın kendisine kulluk olduğundan bu bir özgürleşme yaratmaktaydı. İslam aynı anda hem diyalektik (zaman ve şartlara ayak uydurabilen) hem de evrensel ahlaki vaaz edebilen bir din oluyordu. Kadercilik Marksizm’e devredilirken İslam insanın seçim özgürlüğünü kutsayan bir inanç biçimine dönüşüyordu vb.⁵⁸ Metin öylesine aceleci biçimde kaleme alınmıştı ki bir yandan İslam’ın insanın kaderini seçme özgürlüğü tanıdığını iddia edilirken öte yandan evrendeki her şeyin Sünnetullah’a (Allah’ın değişmez kanunlarına) dayalı olduğundan söz edilmekteydi.⁵⁹ Üstelik bu tuhaf bileşim yabancılaşma meselesi gibi İslam ulemasının o güne kadar hiç bilmediği bir tartışma başlığı eklenerek yapılmaktaydı.

Ali Şeriatî’nin alternatifi

Şeriatî’nin bazı konulardaki düşünceleri geleneksel otantik İslam düşüncesine hiçbir katkı yapmamıştır. Özellikle bireysel ve toplumsal ahlakla ilgili görüşleri bu konuda ulema bin sene önce ne söylemişse yaklaşık aynıdır. Örneğin *İnsan* adlı derlemesinde toplumsal yozlaşmadan sorumlu tuttuğu meslekleri ve sosyal grupları şu şekilde sıralar: “Esrar eroin tüccarları, şehvet ve eğlence patronları, vahşiler, vampirler, büyücüler, maskaralar, eşcinseller, fahişeler, falcılar, meyhaneciler, çalgıcılar, şarkıcılar, dansözler, pez...ler⁶⁰, kumarbazlar...⁶¹ Şeriatî yaşamı boyunca toplumsal cinsiyet meselesi ve İran’da kadınların eşitlik talepleriyle hiç ilgilenmemiş; hayal ettiği toplumda kadınların konumu üzerinde ayrıntılı olarak durmamıştı. Dönemindeki İranlı aydınlarının çoğu gibi o da aslında etnosantrik bir düşündürdü. Çağdaşı olan İranlı aydınlar, kendi toplumlarının dünyanın en eski, en mükemmel ve en rafine kültürüne sahip olduğuna inanmaktaydılar. İranlılar “yeryüzüne medeniyeti yayan ırk olan asil Aryanların⁶² ve Perslerin soyundan geliyorlardı. Dünyanın

57 a.g.y., s. 91-127.

58 Şeriatî Müslüman ulemanın 1400 yıldır tartıştığı ama içinden çıkamadığı konuları bir çırpıda çözmekteydi. Bilindiği üzere kader konusu İslam düşünce tarihinde derin bir çatlaktı ve geçmişte kaderi kabul etmeyen Mutezile Okulu ile her fiili kadere bağlayan Cebriyye büyük bir kavga vermişlerdi. Bu kavga Mutezile’nin savaşı kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Şimdi Şeriatî Marksist meydan okuma karşısında 9.yüzyıldan beri unutulmuş bir tavrı hatırlamak zorunda kalmaktaydı.

59 Şeriatî, *İnsan*, s. 84.

60 Şeriatî’nin söylem ve yazınında bu türden pejoratif ifadelere ve hakaretlere sıklıkla rastlanabilir. Bunlardan bazıları herhangi bir yerde yayınlanamayacak ifadelerdir (bkz. *İslam ve Sınıfsal Yapı*, s. 47). Bu ifadeleri düşünür muhtemelen bu söylemleri geniş kesimlerin dikkatini çekmek için kullanmaktaydı.

61 Şeriatî, *İnsan*, s. 35.

62 Aryan ve Âri eski Hindistan ve İran’da asiller için kullanılan bir terimdi. İslam öncesi dönemde Sāsāniler çağında (MS 224-651) İran “Aryanların ülkesi” anlamında *Eranşahr* olarak anılırdı. Aryan kanı taşımak İran edebiyatı ve kültüründe daima yüceltilmiştir. 1935’te Şah Rıza Pehlevi ülkenin resmi adını Aryan soyuna atfen *İran* olarak değiştirmiştir.

en güzel dilini, şairlerin dili olan Farsçayı konuşmaktaydılar. En doğru inanç olan İslam'la şereflemişlerdi. İslam içinde de en doğru yorum olan Şiiliği benimsemişlerdi. Özetle İran kültürü maddi, irki, linguistik ve metafizik olarak tekamülünü tamamlamış, mükemmeliyete kavuşmuş bir kültürdü. Dolayısıyla dışarıdan bir unsur almaya ihtiyacı yoktu ve gerekli olan her türlü düşünce biçimi onda zaten mündemiçti. Burada tek sorun yaratanlar İran'ın ihtiyaç duyduğu her düşünce ve pratiğin zaten öz kültüründe mevcut olduğunu fark edemeyecek kadar körleşmiş olan, Batı hayranı (*garbzede*) aydınların hatalı tutumlarıydı. Onlar liberalizm, sosyalizm, eşitlik, demokrasi, parlamentarizm gibi kavramları sağdan soldan ithal etmek yerine eğer kendi öz kültürlerine baksalardı batıda öykündükleri tüm bu unsurların İran medeniyetinin derinliklerinde zaten var olduğunu göreceklerdi.

Şeriatî de bu aydın kümesinin bir parçasıydı. İran/Fars-merkezcilik Şeriatî'nin düşüncesinde oldukça güçlü bir damarı temsil eder. Onun mükemmel insanı potansiyel olarak İranlı (Fars) ve Şii bireydi. Şeriatî İran'da Fars ve Şii olmayan halkların durumuyla hemen hiç ilgilenmemiş bu ulusal meseleler hakkında hemen hiçbir satır kaleme almamıştır.⁶³ Şeriatî'ye göre İslam'ın bir medeniyet dini haline gelmesi "Aryan zekâsının" bir başarısıydı. İslam medeniyetinin tekâmülü ancak İranlılar Müslüman olduktan sonra gerçekleşebilmişti.⁶⁴ Bu süreç, Müslümanlığa geçen ilk İranlı olan Selman'ın Peygambere ve ashabına camilerin kandille aydınlatmayı öğretmesi (alegorik bir anlatım olarak Peygamberin Selman'a 'Sen bizim mescidimizi aydınlattın' dediği rivayet edilir) veya onları savaşların kazanılması için modern taktiklerden haberdar etmesiyle başlamış, ardından İbn Sina, Biruni, Harezmi gibi her biri "İranlı olan" düşünürlerin felsefi aklıyla daha da olgunlaşmıştı. Böylece bir tür bedevi inancı olan Arap İslam'ı İranlılar elinde medeni bir din haline gelmiş ve bu medeniyet bedevi ve "az kültürlü" Türk/Moğol kavimlerinin İran'ı ele geçirmesiyle de sönmüştü.⁶⁵

Şeriatî'ye göre yeryüzünde bilimsel-politik alanda kayda değer düşünce ve kavramların hepsi bir şekilde İran ve İslam kökenliydi. Örneğin Amerika'yı Müslümanlar keşfetmişti. Amerikan Yerlilerinin dillerindeki Arapça kelimeler (?) bunun ispatıydı.⁶⁶ Determinizmin de diyalektiğin de kökenleri Kuran'dı. Egzistansiyalizm de Einstein'in izafiyet teorisini de karşılayacak kavramlar yüzyıllar önce Fars felsefesinde icat edilmişti.⁶⁷ Sürekli Devrim teorisi Troçki'den çok önce Kuran'da yazıl-

63 Pehleviler döneminde İran'da Tebriz başta olmak üzere Türkçe konuşan Azeri halk üzerinde bariz bir Farslaştırma baskısı yaşanmaktaydı. İran Azerbaycan'ında halk 1921'de ve 1946'da bağımsızlık için mücadele vermişti. Aynı şekilde İran Kürtleri de 1946'da bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Azerialer ve Kürtler haricinde Araplar, Beluciler ve Türkmenler gibi Sünni topluluklar da hem mezhebî hem de kültürel açıdan baskı altında bir yaşam sürmekteydiler. Bu azınlıkların hiçbiri anadillerinde eğitim yapamıyorlardı. Sağlık rejimi bazıları binlerce yıllık olan yer isimlerini değiştirerek kültürlerini Farslaştırmakta ve bu halkların hafızasını silmekteydi. PCF'nin Cezayir konusundaki tutukluğunu ve sessizliğini eleştiren Şeriatî'nin, geniş yazınsal/sözlü külliyatında İran Azerileri, Kürtleri veya Türkmenlerinin sorunları kendilerine bir yer bulamamışlardır.

64 Ali Şeriatî, *İran ve İslam*, çev. Kenan Çamurcu, Ankara, 2012, s. 273.

65 Ali Şeriatî, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, çev. Doğan Özlük, Ankara: Fecr Yayınları, 2019, s. 57; *İran ve İslam*, s. 214.

66 Şeriatî, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, s. 59-60.

67 *İslam ve Sınıfsal Yapı*, s.18-21. Bu konuda Şeriatî'nin beslendiği damara da dikkat çekmeliyiz. İran kültürünün mükemmelliği, yeryüzündeki tüm düşünsel akımların İran'da ortaya çıktığı ve bu-

mıştı vb.⁶⁸ Dünya üzerinde her kayda değer düşünce akımı İran/İslam kökenli olduğuna göre –doğal olarak– sosyalizm düşüncesi de İran-İslam kökenliydi. Şeriati'nin sosyalizmin kaynağı olarak kabul ettiği Ebu Zerr hakkındaki çalışmaları düşünürün yaşamı boyunca sürdüreceği İran ve İslam tarihinin anakronik yorumlarının ilk örneği olarak görülebilir. Şeriati bu çalışmasında Ebu Zerr olayının kendi tarihsel koşulları içerisinde ne anlama geldiğini veya gerçekte neyi ifade ettiğini kavramak ve kavratmak niyetinde değildi. Onun çalışmasındaki temel amaç kendi çağının tartışmalarına dönük cevaplar bulmaktı. Şeriati İran'da geleneksel akımların Marksist düşüncenin meydan okumasına cevap verememekte olduğunun farkındaydı. İran'da geleneksel düşüncede bir yenilenme şarttı ve bu yenilenmede Marksist formülasyonların kullanılması da kaçınılmaz gibi görünüyordu. Ancak bunun bilimsel dürüstlük yöntemiyle alınması yabancı düşmanı ve etnosantrik aydın eğilimlerinin baskın olduğu bir ülke ve aydınlar topluluğu nazarında mümkün görünmüyordu. Zira İran halkı yabancı ülkelerden gelen fikirler ve etkiler nedeniyle zarar görmüştü. Marksizm de yabancı bir düşünceydi. O halde Marksizm de İran'a zarar verecekti.

O halde bu durumda yapılacak iş bir tür “milli sosyalizm” inşa etmektir. Bu konuda aslında Şeriati öncü rol oynamış değildi. 1950'ler boyunca o dönemde solu temsil eden Tudeh içindeki tartışmalar “milli” bir sol inşa edilmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmaya başlamıştı. “Milli sol” talebi, genellikle bu tür olaylarda mutad olduğu üzere politik yenilgiler ve toplumsal bağlar kurma konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle yılmınlığa düşmüş ve mevcut durum nedeniyle düş kırıklığı yaşamış aydınlarca dile getirilmekteydi. Zaten Batının ve “Batılı bir düşünce akımı olarak Marksizm'in” güçlü inkârı ancak Batıyı ve Batılı ideolojileri yakından tanımış eski Marksistlerce az-çok tutarlı bir ideoloji haline sokulabilirdi. Nitekim eski ve önemli bir Tudehli olan Celal Ali Ahmed (1923-1969) *Garbzede* adlı kitabıyla soldan sağa veya evrensel soldan “Milli sola” savrulmalar için gerekli gıdayı sağlamaktaydı. Celal Ali Ahmed'e göre İran aydını, Batı zehirlenmesi (Westoxication) içinde olan, kendi özüne yabancılaşmış, kurtuluşu Batılı ideolojilerde gören bir tür garbzede idi. Hâlbuki İranlıların kurtuluş için Batılı ideolojilere ihtiyaçları yoktu. Batı uygarlığının pozitif olarak algılanabilecek nitelikleri zaten İran kültüründe içkin olarak vardı. İran'daki yoksulluğun ve dışa bağımlılığın sona erdirilmesi için İranlılar kendi öz kültürlerine dönmeli, bir “Öze Dönüş” yaşamalıydılar.⁶⁹

Celal Ali Ahmed'in *Öze Dönüş* çağrısı 1953'te yenilgiye uğramış, arayış içinde olan İran solunu etkisi altına aldı. Sol içinde de aydınlar sanki İran'ın dünyaya kapalı bir “milli” bir kültürü varmış gibi, *Öze Dönüş*, garbzedelik gibi terimlerin çekiciliğine kapıldılar ve “dönülecek öz” veya “garbzedelik” ile ne kastedildiğini sorgulama gereği duymadılar. Marksist solun ekseriyeti, emperyalizmi ve Batılılaşmayı

radan yeryüzüne yayıldığı iddiası aslında binlerce yıl geriye uzanan bir düşüncel geleneği yansıtır. İranlılar İslam'dan önce de yeryüzündeki tüm bilgilerin Zerdüştilerin kutsal kitabı olan *Avesta*'da zaten yazılı olduğuna inanmaktaydılar. *Denkard* adlı Zerdüşti derlemeye göre Yunanlılar, İskender zamanında İran'ı fethettiklerinde *Avesta*'dan çaldıkları bilgilerle felsefe ve bilimde ilerlemişlerdi (*Denkard*, III, 420, derleyen: D. P. B. Sanjana, Bombay: D. Ardeshir & Company, 1876).

68 Şeriati, *İslam Bilim*, s. 447.

69 Homa Katouzian, “The Iranian Revolution at 30, The Dialectic of State and Society”, *Middle East Critique* Cilt. 19, No. 1, Bahar 2010, s. 35–53.

kınamak ve kültürel özgünlüğü ve yerliliği (nativism) teşvik etmek için ülkenin dini kültür ve geleneğinin faziletlerini yeniden “keşfetmeye” başlamışlardı. Garbzedelik terimi ülkede yanlış giden her şeyi, eşitsizliği, adaletsizliği tanımlar hale gelmişti. Garbzedede de (*westoxicated*) İran’ın sömürge olmasından çıkarılabildiği, işbirlikçi, sömürücü tipoloji için kullanılan terim olarak kabul görmüştü.⁷⁰ Hatta Batı hayranlığı tanımı (buna suçlama diyelim) tarihsel bir olgu olmaktan çıkarak bir tür sağlıksız psikolojik tutum (hastalık) olarak yorumlamaktaydı.⁷¹ Celal Ali Ahmed’e göre İranlı aydın Batının etkisiyle “aslan derisi giyen eşeğe dönüşmüştü”.⁷²

Celal Ali Ahmed kitleleri Batılı “yabancı” ideolojilerden soğutmuş ve onları özyeterimci olmaya çağırılmıştı. Ancak bu özün ne olduğu konusunu muallâkta bırakmıştı. Böyle bir “özün” var olup olmadığının hiç tartışılmadığı bir ortamda aranan “öz” Ali Şeriatî tarafından yeni baştan icat edilmiştir. Bu “öz” Şeriatî’nin yaratımı olan ve kendisinin “devrimci İslam” olarak isimlendirmeyi tercih ettiği romantik bir teoriye dayanmaktaydı. Şeriatî gençliğinde sosyalizmden etkilenen bir aydın olarak şimdi İranlı gençlere yepyeni bir İslam ve Şiilik imajı sunuyordu. Ona göre İslam, ama özellikle de onun “devrimci” boyutunu temsil eden Şiilik devrimci, eşitlikçi, özgürlükçü bir “ideolojiydi”. “Eşitlik, adalet, kardeşlik, Allah’ın hakimiyeti, Tanrı’nın ve toplumun sosyal özdeşliği, ırka dayalı üstünlüğün şeytaniliğini (reddetmek), beşeriyetin ırkî birliği, tevhid, bireyin özgürlüğü, insani üstünlük ve misyon bunların hepsi sürekli tarihin devrimci bayraktarlığını yapan mazlum halklara öncülük eden İslam’ın sembolleriydi”.⁷³

Şeriatî “eğer İslam iddia edildiği gibi eşitlikçi bir temele dayanıyorsa neden 1400 senedir eşitlikçi bir sistem kurulamadığı” sorusuna muhatap olacağını farkındaydı. Şeriatî bu sorunu, başlangıçta devrimci, eşitlikçi, özgürlükçü bir din olan İslam’ın sonradan Halife Osman ve Muaviye gibi şahsiyetlerin etkisiyle sömürücü sınıfları kutsayan bir hüviyete büründürüldüğünü iddia ederek “çözdü”. Gerçek İslam Halife Osman ve Muaviye’nin (Sünni) İslam’ı değildi. “Gerçek İslam” Ebu Zerr, İmam Ali ve İmam Hüseyin gibi muhaliflerce temsil edilmekteydi. Onların mücadelesinden de İslam’ın gerçek devrimci ruhunu koruyan Şiilik doğmuştu. O halde iki İslam vardı: birincisi egemenlerin – Emevilerin, Abbasilerin, Selçukluların vb. – devlet ideolojisi haline gelmiş Sünni İslam; öbürü mazlumların, yoksulların, halkın eşitlikçi özlemlerini dile getiren Şii İslam.

Geriye başka bir sorun daha kalıyordu. Eğer Şiilik devrimci İslam’ı o halde 1501 yılından beri Şia mezhebine göre idare edilen İran’da neden beş asırdır eşitlikçi bir sistem inşa edilememişti? Şeriatî bu ikilemden sıyrılmak adına devrimci İslam olarak gördüğü Şiiliği de ikiye ayırarak “Safevi Şiası” ile “Ali Şiası” ayrımını icat etmişti. Bu teze göre, geleneksel Şiilik Safevilerin iktidara gelişiyle (1501) yozlaşarak eşitlikçi-devrimci niteliklerini kaybetmiş ve tıpkı Sünni dünyada olduğu

70 Katouzian, a.g.y., s. 37.

71 Muhsin Haşimi, “İranlıların Modern Batıyla Yüzleşmeleri Ve Yenilik Girişimleri”, *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce Cilt 3: İran Düşüncesi*, ed. Lütfi Sunar, Yurt Dışı Türkler Yayınları, 2020., Basım yeri yok, s. 57.

72 Yedullah Şahibzadeh, “İran’da İslamcılık ve post-İslamcılık”, *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce Cilt 3: İran Düşüncesi*, s. 85.

73 Şeriatî, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, s. 73.

gibi İran’da da din, şahların, mollaların, toprak ağalarının ittifakını kutsayan “gerici bir ideolojiye” dönüştürülmüştü.⁷⁴ 1501’den sonra Şii’lik, zalimleri temsil eden “Safevi Şiası” ile mazlumları temsil eden “Ali Şiası” arasında bölünmüş oluyordu. Devrimcilere düşen görev ritüeller yığına dönüşmüş Safevi Şiasını terk ederek “gerçek” devrimci, Ali Şiasını sahiplenmek,⁷⁵ devrimci gerçek İslam ve gerçek Şii’liği yeniden topluma anlatmaktı. İran’ın gençleri bu mirası küçümsemek ve İslam’ı köy mollaları ile köhne medrese hocalarının sonu gelmez fıkıh tartışmalarına bakarak değerlendirmek yerine onun içindeki devrimci cevheri doğru kavramalıydılar.

Böylece Şeriatî’ye göre artık Şii olmak da tek başına yeterli değildi. “Gerçek Şii’ler/Müslümanlar” ve “sahte Şii’ler/Müslümanlar” vardı. Şeriatî Kuran’dan aldığı tanımlarla birincileri müstekbirler (رَبِّكَتَسْمُ) yani kibirliler, diğerlerini ise mustazaflar (نِيفِعَضْتَسْم) yani zayıflar/mazlumlar olarak isimlendirmekteydi. Bu teoriye göre İran’da bir yanda Batılı yaşam biçimini benimsemiş, “emperyalizme bağlı”, halka karşı kibirli, özüne yabancılaşmış müstekbirler, öte yanda ise öz kültürüne sahip çıkmaya çalışan mustazaflar vardı. Çok kaba bir genelleme ile müstekbirlerin zengin, mustazafların ise yoksul insanlar olduğunu düşünülebilirdi. Ancak sosyal yaşamdaki pratikte durumun böyle olmadığı açık biçimde görülmekteydi. Nitekim soyut ve içeriği keyfe keder biçimde doldurulan bu **müstekbir-mustazaf** çatışması teorisi sadece İran’da değil zamanla tüm Müslüman dünyada benzer demagojilerin de esin kaynağı oldu. Bu mantığın pratikteki yansımasında, öğretmen maaşıyla geçinen ve kirada oturan, ancak Batılı kıyafetler giyen, tiyatro veya sinemaya giden, dans partilerine katılmaktan hoşlanan bir kadın “Batı özentisi bir garbzede” ve **müstekbirliğin** simgeleşmiş haline dönüşürken; dönümlerce arazisi, yüzlerce marabası ve çok sayıda karısı olan bir aşiret reisi veya molla ise geleneklerin koruyucusu, “Batı zehrini” içmemiş bir **mustazaf** olarak görülebilmekteydi.

Buradaki temel sorun Şeriatî ve onun gibi düşünenlerin “gerçek İslam-sahte İslam”, “gerçek Şii’lik-sahte Şii’lik” gibi ayrımlar yaparken herhangi bir bilimsel kıstasa sahip olmamaları, tarihsel gerçeklerin aslında neyi ifade ettikleriyle ilgilenelememeleriydi. Bu yorumlama biçimiyle Emevilere muhalefetlerinin ardında herhangi bir “eşitlikçi” talep yer almayan Şii hareketi yeni bir bakış açısıyla alt sınıfların çıkarlarını temsil eden bir hareketmiş gibi gösterilmekteydi. Gerçekte ise Şii muhalefet halifeliliğin Peygamber soyuna (Haşimilere) ait olduğunu ileri sürerek aslında tıpkı Emeviler (Ebu Süfyanoğulları) gibi kana dayalı bir aristokrasi kurma amacındaydı. Aslında iki aile (Emeviler ile Haşimiler) arasındaki rekabet kökenleri İslam’dan daha önceye dayanan⁷⁶ eski bir iktidar savaşıydı ve bu çatışma aslında sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki bir çatışma değildi. Her iki aile de Mekke’nin en seçkin soyundan geliyorlardı ve daha İslam’dan önce de iki aile Kâbe ziyaretlerinden ve panayırlarından elde edilen gelir hakları konusunda çatışmaktaydılar. Doğal olarak Şii doktrininin ticaret, zenginlik, servet biriktirme gibi konularda Sünni “müstekbir” ideolojisiyle uzlaşamadığı bir yan olmadığı gibi tartışmanın asıl

74 Şeriatî, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, s. 93.

75 a.g.y., 108-131

76 İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

kaynağı aslında bu servet dağılımında kimin daha fazla hak talep edebileceği üzerinedir. Ne İmam Ali ne de İmam Hüseyin Şeriatı'nın kurguladığı türde bir “devrimci” veya “eşitlikçi” bir sistem hayal etmiş ve bunun için mücadele etmişlerdir.⁷⁷ Şii-Sünni savaşımından bir tür ezenler-ezilenler çatışması icat etmek açık biçimde –Ali Ahmed'in örnekleriyle verirse– sınıf savaşımı ve burjuvazi-proletarya çatışması bedenine giydirilen “yerli” postlardı ve bu yerli post öylesine acele dikilip giydirilmişti ki artık bu bedenin hangi varlığa ait olduğunu saptamak da hayli zordu.

Bu teorinin bir diğer açmazı Şiiliğin ancak kaybeden taraf oldukça ve iktidardan uzak kaldıkça “eşitlikçi” ve muhalif olacağı ve ancak bu şartlarda “mazlumları” temsil edebileceğinin tarihsel olarak kabulüydü. Şiiliğin eşitlikçi bir hedef gütmeyeceği zaten 1501 deneyimiyle ortaya çıkmıştı. Ancak Şeriatı şimdi kitlelere 1501 sonrasında yaşananın da “gerçek Şiilik” olmadığını söylemekteydi. O halde “gerçek Şiilik” İsa peygamberin gökyüzündeki krallığı gibi asla yeryüzüne inmemiş/inemeyecek bir teoriden mi ibaret kalacaktı? Şiilik her iktidara geldiğinde paradoksal olarak yine ikiye bölünecek ve iktidardakiler “sahte İslam'ın/Şiiliğin” iktidardan uzak olanlar ise “gerçek İslam'ın /Şiiliğin” temsilcisi olacaklar bu antagonizma sonsuza kadar kendini tekrarlayacak mıydı? Şeriatı bu sorulara cevap vermemiştir.

“Kuvveden file”: Teorinin sınanması

Eğer 1979 İran Devrimi yaşanmasaydı Şeriatı'nın düşünceleri tarihte ilginç sentezler dolabının bir çekmecesinde unutulup kalabilirdi. Ancak 1979 devrimi bu sentez düşüncenin kitleleri nasıl etkilediğini ve nasıl karmaşık sonuçlara yol açtığını göstermiştir. Gerçi İran'da kitlelerin böylesi hibrit bir akımdan etkilenme nedenleri yeterince tahlil edilmemiş sayılmaz; ancak temelde bunun temelleri İran'da 1953'ten sonra solun yenilgisinde ve Şah'ın başlattığı toprak reformunun ardından köylerinden koparak şehirlerin varoşlarına yerleşen yığınların yarattığı yeni yaşam biçiminde aranabilir. Geçmişte Şahlık yanlısı olan İran köylüsü ile Marksizme eğilimli olan işçi sınıfı arasında ara bir yerde duran bu “sınıf dışı” gecekondü kitleleri “eşitlikçi, devrimci” yeni bir İslam çağrısına kulak verecek altyapıyı oluşturmaktaydı. Daryuş Şayegan, İslamcı kitlelerin ve onlara önderlik eden mollaların Marksizmi kopyalamasından doğan tuhaf durumu Tahranlı taksi şoförlerinin, parlak ampuller, Arapça dualar, İmamların resimleri ve cırlak renklerle süsleyerek tanınmaz hale getirdikleri Alman otomobillerine benzetmekteydi. Şayegan'a göre, “İran'ın bu yeni İslami atmosferinde gizli bir Marksizm havada uçmakta, dini söylemin çatlaklarına nüfuz etmekte, ona nefes ve oksijen vermekte, onu modernleştirmekte ve eninde sonunda siyasal olarak satılabilir kılmaktaydı. İran'ın İslamcılarının bütün söylemleri gerçekte Marksizm'in en kaba yorumlarına teolojik kılıflar geçirilmesinden ibaretti. Akla hayale gelmeyecek bütün çarpıklıkların aç tüketicilerine dönüşmüş olan mollalar”, Marksizm başta olmak üzere Batılı ideoloji ve değer yar-

⁷⁷ İmam Ali'nin sözlerinden derlenen Şii klasiği *Nehcü'l Belâga*'da şöyle denilmekteydi: “Allah'ın buyruğuyla rızık her nefis için kendisine ayrılan kadarıyla eksik ya da fazla olarak gökyüzünden yeryüzüne yağmur damlaları gibi iner. Sizlerden biri ailede malda ya da nefiste kardeşinin bir fazlalığını görürse bu kendisi için fitne olmasın” (*Nehc'ül Belâga*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Derin Yayınları, tarihsiz, s. 91).

gılarını yağmalamakta ve kendi çıkarlarına göre yeniden yorumlamakta ve sınırsız fanteziler elde etmekteydiler. Şayegan'a göre, bu fantazyalarda Marksizmden alınma kavramlar soyutlaştırılıp maddi dayanaklarından yoksun hale getiriliyor ve İran halkının duyu dünyasına başkalaşım geçirmiş bir halde yeniden sunuluyordu. Örneğin, burjuvazinin yerini "müstekbirler" in alması ya da emperyalizm teorisinin yerini kibirli yabancıların İran'a karşı takındıkları "küstahlık" (رورغم) biçimine bürünmesinde olduğu gibi. Burjuvazi ve proletarya gibi maddi sınıflar metafizik âleme transfer edilerek yerlerini, kimleri kastettiği belli olmayan –ve de tam da bu nedenle geniş kitlelerce kolayca benimsenebilen– "zalimler-mazlumlar" bırakmışlar, proletarya artık "mahrum hırpaniye dönüşmüştü".⁷⁸

İslami gelenek tam bir başkalaşım geçirmektedir. E. Abrahamian'ın vurguladığı üzere, geçmişte başarılı bir tüccar olarak görülen İslam peygamberi artık mütevazı bir çobana, zenginliğiyle övülen İmam Ali ise yoksul bir su taşıyıcısına dönüşmüştü.⁷⁹ Yüzyıllar boyunca İslam, İran'da –diğer yerlerde olduğu gibi– tüccarları koruyan, ticareti ve zenginliği yücelten bir din olarak kabul görmüştü. Peygamber soyunun diğer insanlardan, erkeklerin kadınlardan açık biçimde üstün olduğu savunulmuş ve sınıf ayrımları Tanrı'nın takdiri olarak kabul edilmişti. Şimdi ise "gerçek İslam'ın eşitlikçi bir temele sahip olduğu" keşfedilmektedir. Bu keşfin "tesadüf" olarak Marksist düşüncenin İran'da gençleri kendine çekmeye başladığı bir döneme denk geldiğine değinmiştik.

İranlı aydınlar Marksistlerin İran'ın dini geleneği ile bütünleşmedikleri sürece halkı ve kitleleri yanlarına çekemeyeceklerini iddia ediyorlardı. Oysa Şayegan'ın altını çizdiği üzere, durum tam tersineydi. Ulema ve İslami aydınlar Marksist sloganları ve terimleri adapte etmedikleri sürece asla kitlesel bir hareketin lideri olmayacaklardı. 1979 Devrimi sonrası İslami hareketin bastığı bildiri ve duvarlara astığı yumruklarını sıkın işçileri veya arka planda dönen çarkları betimleyen 1 Mayıs afişlerini bu konunun uzmanı olanlar dahi Marksist propaganda afişlerinden zorlukla ayırabilir. Kopyalama olarak nitelenebilecek olan bu propaganda resimlerinin bazıları Sovyet afişlerinin alelacele hazırlanmış kötü taklitleridir. Örneğin işçilerce sarılmış ve bir umut simgesi olarak merkeze alınmış Lenin figürünün yerini aynı el hareketleri ve duruş pozisyonunda bulunan Humeyni alır. Lenin'in etrafındaki işçiler yeşil askeri kıyafetli, bol pantolonlu sakallı, erkeklere dönüşürler. Genel plan ise aynıdır. Bu öykünme bize sadece İran devriminde İslamcıların şartlara hızlı biçimde ayak uydurma konusundaki yeteneklerini göstermez; aynı zamanda "Marksizm'in İran'a yabancı bir ideoloji olduğu"; İran halkının asla bu yabancı ideolojinin peşinden gitmeyeceğine dayalı klişelerin de aslında bir tür içerden inkârıdır. Humeyni ve taraftarları kitleleri heyecanlandırıp kendi saflarına çekebilmek amacıyla bin yıllık İran/İslam minyatürü ve lale, gül çizimleri geleneğini ya da Kerbala anmalarını yansıtan boynu bükük ağlamaklı figürleri terk etmişler, üzerinde sıkılı yumruklarını havaya kaldırmış işçilerin yer aldığı bilindik "solcu" afişlerin kötü taklitlerinin bile ne kadar ilgi çekici olduğunu keşfetmişlerdir. Aynı çözümlenmeyi devrimin du-

78 Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, çeviren: Haydun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 2018, s. 107-126-127, 134-135, 202-203.

79 Ervand Abrahamian, *Humeynizm: İslam Devrimi Üzerine Denemeler*, Çeviren: Mehmet Toprak, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s. 37.

varlara yazılan sloganları için de yapabiliriz. 1978’de İran’da ilk kitle hareketleri başladığında duvarlara yazılan ve mitinglerde haykırılan sloganlar aynı zamanda Şeriatî’nin düşüncelerinin gençler arasında nasıl bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır: “İslam mazlumlara aittir, zalimlere değil”, “Eşitlik ve sosyal adalet için İslam”, “İslam sınıf farklarını ortadan kaldıracaktır!”, “İslam halktan doğmuştur zenginlerden değil!”, “Gerçek bir İslam toplumunda gecekondular olmayacaktır!”, “Ulemanın görevi açları zenginlerin boyunduruğundan kurtarmaktır!”, “Fakirler Peygamberin yanındaydı zenginlerse ona karşıydı!” vb.⁸⁰

Devrimin hemen öncesinde bu arabesk rüzgâra kapılan İran solu da giderek daha fazla “millî” bir dil kullanma gereksinimi duymaktaydı. Bu döneme kadar İran solunun ana akımını temsil eden Tudeh, dinsel ve feodal gelenekleri tasfiye edilmesi gereken feodal unsurlar olarak görmekte, Şiiliğe ya da İslam’a öze bir vurgu yapmamaktaydı. Ancak “öze dönüşçülüğün” etkisinin çığ gibi yükseldiği bir dönemde Tudeh ve genel olarak sol aydınlar da bu girdaba kapılmaktan kurtulamadılar. Böylece savunma pozisyonunda olan sol, Marksizm’in “İran’a uyarlanmış”, “millî” bir biçiminin arayışı içine girmiş oldu. 1974’te idam edilen Marksist şair Hüsrev Golsorkhi meşhur savunmasında “Şahlık rejiminin Yezid düzeninin, kendilerinin ise Hüseyin’in mirasçısı olduklarını” söylemekteydi.⁸¹ Tudeh partisinin önde gelen ideologlarından olan Ehsan Tabari (1917-1989) oldukça ünlü bir yazısında İslami mirası ikiye ayırıyor ve yoksulluğu kader olarak gören “gericilerin İslam’ı ile yoksulların “ilerici İslam’ı” arasında net bir ayrım yapıyordu. Tabari, Engels’in, *Köylü Savaşları* adlı yapıtında dinsel söylemlerine rağmen köylülerin ayaklanmasını ilerici bir eylem olarak kabul ettiğini anımsatıyor ve Engels’in 500 sene öncesi için yaptığı bu tahlilleri “İran’ın yaklaşık Avrupa’nın bu yüzyıllarını yaşadığını” iddia ederek kendi çağına uyarlıyor ve dinin İran’da halen ilerici/devrimci bir rol oynayabileceğini savunuyordu.⁸²

Burada İranlı aydınların İslami gelenekten güç almak adına İslam fikhında eşitlik/özgürlük olduğuna dair söylemleri sahiplenmelerinin yarattığı sonuçlarla karşı karşıya olduğumuz ortadadır. Solun en ileri kesimleri de dâhil olmak üzere devrim yılları öncesi ve sonrasında İslam fikhının toplumsal eşitlik ve sınıf ayrımlarının kaldırılması, toplumsal özgürlük gibi bir iddiası, amacı ve tarihsel çabası olmadığı gerçeği hiçbir platformda dile getirilmemiş; tam aksine sol her fırsatta İslam’la sosyalizmin hedeflerinin aynılığından söz ederek kendine bir alan açmaya çalışmıştı. Bu stratejinin sonucunda da geniş kitleler “mademki sosyalizmin eşitlikçi/özgürlükçü vaatleri zaten İslam’da var, o halde sosyalizme ne gerek var” basit çıkarsamasına ulaşmış oldular.

80 Abrahamian, a.g.y., s.37.

81 Golsorkhi’nin savunmasının görüntüleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=rLS-fFE2q5k>

82 Ehsan Tabari, “Dini Devrimimizdeki Rolü”, *Yeniçağ*, no: 222, Aralık 1982, s. 12313-1213. Tabari’nin teorik hatası beş asır önce bambaşka koşullarda oluşmuş, devrimci olarak görülebilecek bir hareket ve düşüncenin beş asır sonra da peşinen ‘devrimci’ olarak görmesindedir. Örneğin Engels’in sözünü ettiği köylü isyanları zamanında yaşamış olan Pir Sultan Abdal’ın Osmanlı Padişahına isyanı ve bir kurtarıcı figür olarak İran şahına övgüsü kendi zamanında ‘devrimci’ bir eylem olarak görülebilir. Ancak Pir Sultan’ın ‘adaletli şah’ övgüsü herhalde çağımızda ‘devrimci’ bir söylem olarak addedilemez. İran solunun kanımca kaçırıldığı nokta buydu.

1979 devrimi sonucunda “eşitlikçi/özgürlükçü-devrimci İslam” hareketinin ilk kurbanı tahmin edileceği üzere Şeriatı ve çevresinin kötülük kaynakları olarak gördüğü eğlence merkezleri, alkollü mekânlar, kulüpler oldu. Müzikholler, kafeler ve sinemalar açık hedef haline geldiler. Bazı sinema ve müzikholler içlerinde insanlar varken yakıldı. İran, tanınmış sanatçıların ülkeyi terk etmeye başladığı bir sürece girdi. Eşcinselliğin cezası idam olarak belirlendi.⁸³Bu insanların hedef alınmasının sebebi “garbzedeliğin” kaynakları olarak görülmeleriydi. Ardından İran nüfusunun %10-15’ini oluşturan Sünni Kürtler, Türkmenler ve Beluciler hedef oldu. Tıpkı Ortaçağ Avrupa’sında tüm Yahudilere “İsa’nın katilleri” denilmesinde olduğu gibi, İran’da da Sünni olmak Emevîlikle ilişkilendirilmenin, İmam Hüseyin’in kanını dökmekle suçlanmanın gerekçesi haline geldi. 1979 devriminin ardından İslam Cumhuriyeti’nin ilk darbeyi Türkmen ve Kürt bölgelerine vurması tesadüf değildi; zira devrimin militanlarının zihinleri yıllardır “Şiiliğin devrimci mustazaf-ların; Sünniliğin ise müstekbirlerin ideolojisi” olduğu propagandasıyla doldurulmuş durumdaydı. Gerçekte ise Kürtler, Türkmenler ve Beluciler İran’ın en yoksul bölgelerinde yaşayan halklardı, ancak sübjektif mustazaf-müstekbir ayrımlarında kendilerine mustazafların yanında yer ayrılması teorik olarak çok zordu.⁸⁴ Zira Sünni halklara dönük ayrımcılık ulemanın önceki hukuk derlemelerinde açık biçimde ilan edilmekteydi. Örneğin Humeyni, İlmihali’nde yoksullar arasında net bir ayırım yapmakta, Sünni inanca sahip yoksullara humus verilmeyeceğini özellikle belirtmekteydi.⁸⁵ Zekât verileceklerin de Müslüman ve Şii olması gerektiği vurgulanmaktaydı.⁸⁶ Buna karşın yeni rejimin ayrımcı uygulamalarına karşı başlatılan Kürt ayaklanması zorlukla bastırılırken solun büyük bölümü sessiz kaldı. Horasan Türkmenlerinin ayaklanması bastırıldığı esnada solun ancak küçük bir bölümü (Halkın Fedailerinin bir kanadı) şikâyetlerini yükseltmeye başlamıştı. Devrimin başından itibaren kendini dayatan “mustazaf” Fars/Şii kimliği, kitlelerin peşinden sürüklenmekte olan solun eleştiri gücünü felç etmiş durumdaydı.

Üçüncü darbeyi yine mustazaflar sınıfına girmeyi başaramayan gayr-i Müslim azınlıklar (Ermeniler, Yahudiler, Asuriler, Zerdüştiler) yediler. Ulemanın “deve terinden daha necis (pis)” insanlar olarak nitelediği azınlık grupları fiziki saldırılara uğradılar, anayasal hakları budandı ve birçoğu ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. 1979 sonrası otantik zımmi hukuku devreye girdi ve yeni kiliselerin veya havraların inşa edilmesi yasaklandı. Anglikan Kilisesi doğrudan “emperyalistlerin ajanı ve misyoner faaliyetlerinin odağı” olarak yaftalanırken, İslam’ı terk ederek başka bir dine geçmek de klasik hukukta olduğu gibi yeniden idamlık bir suç haline ge-

83 1980-81’de 200 kadar insanın eşcinsellik “suçlamasıyla” idam edildiği bilinmektedir (Helene Kafi, “İslam”, in *Sexuality and Eroticism among Males in Moslem Societies*, derleyenler: A. Shmitt-J. Sofer, New York: Haworth Press, 1992, s. 67).

84 Günümüzde de “İslam Cumhuriyeti” adını kullanan İran’da Sünni kökenli çok az sayıda idareci bulunmaktadır. Yaşalar Sünnilerin milletvekili olmasını açıkça yasaklamasa da seçim kanunlarında adayların On İki İmam Şiiliği hakkında bilgili olması gerekir türünden şartlar bunu ima eder. Yasaları denetleyen 99 müctehitten oluşan din adamları kurulunda sadece iki Sünni üye kontejanı ayrılmıştır.

85 İmam Humeyni, *Tam İlmihal, Risale-i Tevzihu’l-mesâil-merâci*, İstanbul: Kevser Yayınları, 2008.

86 a.g.y., madde 1942.

liyordu. Şah'ın İran'ı terk etmesinden bir ay sonra ve henüz Humeyni'nin İran'a dönüşünden bir hafta geçmişken Şiraz Anglikan Kilisesi Başrahibi Revd Arastoo Sayyah'in cesedi boğazı kesilmiş olarak bulunmuş, bu olaya ilgili hiçbir soruşturma yapılmamış, kimse tutuklanmamıştı.⁸⁷ Hristiyanlara ve Yahudilere söylemsel olarak güvence verilmekle birlikte tehdit ve yıldırımlar, kamuda iş vermeme, hukuksal eşitsizliklerin giderek belirgin hale gelmesi, gayr-i Müslim öldürmenin cezasının düşük olması,⁸⁸ İslami giyim kuşamın onlara da dayatılması gibi nedenler sonucu İran büyük bir Hristiyan ve Yahudi göçüne sahne oldu. 1979-1990 yılları arasında 100.000 Ermeni ülkeyi terk etti, Asuri nüfusu da göçlerle %80 azalarak 100 binden 20.000'e düştü⁸⁹. 1978'de İran'da 80.000 Yahudi yaşamaktaydı. Devrimin daha ilk yılında bu nüfusun dörtte biri ülkeyi terk etmişti. 40.000 Yahudi de sonraki yıllarda göç etti.⁹⁰ Bu insanlara dönük saldırılar esnasında İran solunun ciddi bir tepki vermediğini söyleyebiliriz. Zira solun önemli bir bölümü gayr-i Müslim azınlıkları "müstekbir" zengin ve Batı işbirlikçisi sınıfın bir parçası olarak görmekteydi.⁹¹

Müstekbirlere karşı açılan savaşın dördüncü aşamasının hedefinde kadınlar vardı. Ulemanın kadınlara bakış açısı da son derece ayrımcıydı. Örneğin İran'ın en saygın din adamlarından biri olan Allame Hüseyin Tabatabaî (1902-1981) *İslam'da Kadın* isimli risalesinde kadınları yarım akıllı veya çocuk akıllı insanlar olarak nitелеmekte ve bu nedenle kadından imam olamayacağını; zira "iyiyi kötünden ayırt edebilen çocuğun kendisi gibi bir çocuğa uymasının caiz olmadığını" yazmaktaydı. Farz ihtiyat gereği kadının da uyacağı imam erkek olmalıydı.⁹² Kadından beklenen kocasına, ailesine bağlılık ve ev işleriyle ilgili görevleri layıkıyla yerine getirmesiydi.⁹³ Erkek ve kadın yaratılış gereği faklıydılar ve erkek doğası gereği düşünce ve akılla, kadın ise heyecan ve ince duygularla donatılmıştı.⁹⁴ Bu nedenle, "İslam

87 Sayyah sonradan Hristiyan olmuş biriydi ve kamuoyu bunu İslam'dan dönönlere yönelik bir mesaj olarak algılamıştı. Sonraki aylarda din değıştirdikleri gerekçesiyle başka İranlılar da fail-i meçhul cinayetlerle öldürölmeye devam edildiler. Mark Bradley: *Iran and Christianity: Historical Identity and Present Relevance*, New York: Continuum International Publishing Group, 2008, s. 164-165.

88 1979 sonrası İran yasaları gayr-i Müslimlerin "ikinci sınıf vatandaş" konumuna indirgeyen ayrıntılarla doludur. Örneğin Medeni Kanun'un 881. maddesi bir gayr-i Müslimin Müslüman akrabasından miras almasını engeller, bir gayr-i Müslimin akrabaları arasında tek bir Müslüman varsa bütün mirası sadece bu Müslüman varise kalır. Ceza hukuku da bir Müslümanın gayr-i Müslimi öldürmesi durumunda maktulün yakınlarına kısas hakkı vermez. 1991 yılına kadar gayrimüslimler, ölüm veya yaralanma davalarında daha az tazminat (kan parası) verildiğinden daha savunmasız durumdaydılar. Bir Hristiyanın can bedeli (kan parası) bir Müslüman'ın yarısına eşit hale getirilmişti. Suç karşılığı ödenecek diyetler İran'da ancak 2003 yılında eşit hale getirilmiştir (Sertaç Sarıççek, *İran Ermenileri: Toplumsal Örgütlenme, Hukuki Konum ve Siyasi Faaliyetler*, İram Yayınları, 2020, s. 12).

89 Bradley, a.g.y., s. 168.

90 Yeni rejim Yahudilerin kendilerine ait okulları kapatıp Yahudi çocuklara İslami müfredata göre yetiştirmeye başlamıştı. Yahudi bir ailenin kızı olan Şirin kendisiyle yapılan mülakatta her sabah okul sırasında "Kahrolsun Amerika ve kahrolsun İsrail, Allahu Ekber" diye bağırarak zorunda olduklarını söylemekteydi. Claudia Dietrich, "Memories by Jewish Emigrants from Post-1979 Iran", *Israelis*, cilt: 9, 2019, s. 210-225.

91 Halbuki Şah'a karşı gösterilere gayr-i Müslimler de destek vermişler ve Şah'ın devrilmesiyle daha demokratik bir İran'ın doğacağını ummuşlardı (Bradley, a.g.y., s.164; Dietrich, a.g.y., s. 221).

92 Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012, s. 245.

93 Tabatabaî, a.g.e., s.211.

94 a.g.y., s. 95.

toplumunda kadın yönetim ve yargı işlerini üstelenemez ve direkt bir şekilde cihada katılamaz, savaşılamazı”.⁹⁵ Tabatabaî’ye göre, kadınlar ancak tıbbın bazı alanlarında, açıcılık, çocuk bakımı, hasta bakıcılığı ve süslemecilik gibi alanlarda başarılı olabiliyorlardı.⁹⁶ Tabatabaî kadınlara boşanma hakkı veren Batı’da aile kurumunun yıkıldığını, 9 yaşındaki bir kız çocuğunun evliliğinin kocanın saygınlık durumuna göre kabul edilebileceğini,⁹⁷ kadının erkeğin cinsel isteklerini geri çevirmesinin kesinlikle yasak olduğunu savunuyordu. Tabatabaî’ye göre kadın ancak adet günlerindeyse, vajinasında bir hastalık varsa veya kocası dini bir vazifeyi engelleyecek bir zamanda onunla birleşmek istiyorsa kocasını reddetme hakkına sahipti; aksi bütün durumlarda ona emredilen kocasının isteklerini karşılamasıydı.⁹⁸

1979 devriminden sonra İran’da kadınların konumu büyük bir tartışma konusu oldu ve o ana dek Humeyni’yi blok halinde destekleyen sol hareket ilk kez kendi arasında bölünerek tartışmaya başladı. Solun bir bölümü “anti emperyalist bir devrim”in kadın sorunu gibi “ikincil” bir mesele yüzünden akamete uğratılmaması çağrısında bulundu. Demokratik duyarlılıkları daha ileride olanlar ise kadınlara dönük baskı karşısında muhalefete sürüklenmeye başladıklarını hissettiler. Ancak solun büyük bölümü yine de kadın sorununu tali bir mesele olarak görmekteydi. Örtünme kanunları çıkıp, makyaj, kısa etek, mayo vb. giymek yasaklandığında solun ezici kısmı ses çıkarmadı. Zira bütün bunlar “Batı zehrinin”, “burjuva kültürünün” ve diğer emperyalist şeytanlıkların yansımalarıydı. Yıllarca yabancı düşmanlığını anti-emperyalizm, insan doğasının çeşitliliğinin yansımalarını da “burjuva/yoç kültür” olarak gören İran solunun genelinde gündelik hayatın göstergelerini yorumlamada İslamcılardan daha farklı bir tutum oluşmamıştı. Böylece önce kadınların dış görünüşünü dizayn etmekle başlayıp sonunda onları ikinci sınıf yurttaşlar haline getiren adımlar atılırken sol ya sessiz kaldı ya da daha önemli gördüğü anti-emperyalist (daha doğrusu zenofobik) gündemine daldı. Böylece yeni rejimin 12 yaşındaki kız çocukların evlenebileceğine dair yasa çıkarması dahi bu türden “tali meseleleri” gündemine taşımayan solun geniş kesimlerinin tepkisine neden olmadı.

Son darbe işçi sınıfına vuruldu. Devrimin ilk günlerinde fabrikaların ve petrol kuyularının büyük bölümü işçi komitelerince yönetilmekteydi ve işçiler genel grevlerle Şahlığın yıkılmasında kilit rol oynamışlardı. İslam Cumhuriyeti işçileri hemen karşısına almadı; ancak yeni rejimin gücü pekiştikçe işçilerden komiteleri dağıtmaları ve grevlere son vermeleri istendi. “Anti-emperyalist devrimci rejime karşı grev yapmanın Amerikalıların yararına olacağını” savunan sol gruplar işçileri grevleri bırakmaya ikna ettiler.⁹⁹ İşçi komiteleri dağıtıldıktan sonra İslam Cumhuriyeti sola karşı saldırıya geçti ve tüm sol gruplara karşı ağır darbeler indirdi. 1983’te, faaliyetlerine o güne kadar izin verilen son solcu parti olan Tudeh de rejim tarafından kapatıldıktan sonra işçilerin grev ve sendika hakları budandı. Geçmişte (1980-82) 1

95 a.g.y., s. 129. Nitekim günümüzde de “99 müçtehit” de dahil İran’da karar alma merkezlerinde hiçbir kadın bulunmamaktadır.

96 a.g.y., s. 100.

97 a.g.y., s. 173-174.

98 a.g.y., s.212.

99 Bu konu için bkz. Phil Marshall, *İran’da Devrim ve Karşı Devrim*, çev. Bernar Kutluğ, İstanbul: Z yayınları, 1994.

Mayıs konuşmaları bizzat Humeyni tarafından yapılıyor ve Humeyni bu konuşmalarını “işçinin teri şehidin kanı kadar değerlidir” gibi hadislerle süslüyordu. 1983’ten sonra ise 1 Mayıs konuşmaları önce cumhurbaşkanına sonra da çalışma bakanına devredildi. Sonraki yıllarda 1 Mayıs kutlamaları ve grevler tamamen yasaklandı. Ardından İslam Cumhuriyeti’nin “sol kanadını” temsil eden Beni Sadr ve belli başlı İslami-sosyalistler Humeyni kanadınca tasfiye edildiler. Eşitlikçi “İslam’da gecekondu olmayacaktır!” sloganının yerini “İslam gecekondu dinidir” aldı. Bu önerme bir yandan gerçek müminlerin yoksulların arasından çıktığını vurgularken; “gerçek İslam’ın” ancak yoksullukla birlikte var olabileceğinin tuhaf bir itirafıydı. Başka bir deyişle, İslam’ın ve Şiiliğin yaşaması için madunluğun da kaçınılmaz olarak sonsuza dek var olması gerekmektedir. Enteresan olan nokta ulemanın hiçbir zaman yoksulluğu kaldıracaklarına dair bir vaat içinde olmamasıydı. Humeyni’nin devrimden önce kaleme aldığı eserlerine bakıldığında özel mülkiyeti kutsadığını görebiliriz.¹⁰⁰ Humeyni yüzyıllardır olduğu gibi ulemanın humus gelirleri yoluyla zenginleşmesine karşı çıkmıyordu.¹⁰¹ İslam Cumhuriyeti’nin ülkede yoksulluğu, sefaleti ortadan kaldırıp orta sınıfları güçlendirmesi durumunda –ki rejimin bunu yapabilecek doğal kaynakları vardı– paradoksal olarak Şeriatî’nin düşlediği gerçek mümin tabaka da ortadan kalkacaktı. Aslında tek başına yoksulluğun yüceltilmesi sosyalizm ile Şiiliğin nasıl farklı kulvarlarda hareket ettiğini göstermekteydi. Sosyalizm açısından yoksulluk yüceltilen bir imge değil sona erdirilmesi gereken temel bir problemdi. İslamcılar için ise yoksulluk gerçek dindarlığın sonsuz kaynağı ve bu dünyadaki en önemli imtihan olarak algılanmaktaydı. Sosyalist propaganda yoksulları yoksulluklarından kurtulmaya davet ediyordu. İslami propaganda ise yoksullara, yoksulluklarıyla “gurur duymayı” öğretmekteydi. Devrimin toz dumanı içinde önemsiz gibi görünen bu nüanslar ortalık duruldukça iki düşünce arasındaki temel ayrımların nasıl farklı sonuçlar vereceğinin görülmesini de sağladı. Tıpkı bir Arap atasözünde denildiği gibi, “Hele bir toz duman dağılsın ata mı eşeğe mi bindiğini anlarsın”.

Şeriatî İran’da devrim adına yaşananları destekler miydi? Bunu bilemiyoruz. Bu konuda Şeriatî’ye haksızlık etmemek adına düşünürün yaşamı boyunca İran ulemasına asla güvenmediğini ve ulema merkezli bir devrime karşı daima şüphe içinde olduğunu belirtmeliyiz. Hatta onun ulemayı tümünden gerici bir sınıf olarak nitelenmesine karşın “Marksistler” bu fikre itiraz etmişler ve yoksul mollaların ilerici ve devrimci olabileceklerini savunmuşlardı.¹⁰² Bu açıdan Şeriatî mollalara karşı sol hareketten daha güvensiz olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Şeriatî sonuçta teorisinde mollaların da rahatlıkla girebileceği çok sayıda açık kapı bırakmıştı.

Sonuç

Bu çalışmanın başlarında Gazzali’nin Müslüman dünyada felsefenin kökünü felsefeyi taklit ve içdiş ederek kazıma başarısından söz etmiştik. Gazzali’nin oyunu

100 İmam Humeyni, *Tam İlmihal*, 1804-1805, s. 263-264.

101 a.g.y., madde 1813-1818.

102 Rahneha, a.g.e., s. 359.

İbn Rüşd (öl. 1198) tarafından hemen fark edilmişti. *Tehafüt'ül Tehafüt* (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) başlıklı yapıtında Gazzali'nin kitabının özensiz tasniflerle dolu olduğunu savunan İbn Rüşd, muhatabının tüm felsefe tarihini hatalı bir biçimde İbn Sina'nın görüşlerine indirgediğini, ancak İbn Sina'yı dahi kavramadığını, antik filozofları, *dehriyyunu*¹⁰³ ve Müslüman düşünürlerin fikirlerini özensiz ve keyfince birbirine karıştırdığını savunmaktaydı.¹⁰⁴ İbn Rüşd'e göre, filozofların görüşlerini çarpıtan Gazzali gerçek felsefe ile değil, kendi tahayyülünde kurduğu deforme olmuş bir hayaletle savaşıyordu ve zaferi de ancak savaştığı hayaletin kendisi kadar gerçek olabilirdi. Ancak o yüzyıllarda geniş kitleler İbn Rüşd'ün realist ve "huzursuz edici" sesine değil, Gazzali'nin teskin edici sesine kulak vermeyi tercih etmişlerdi. Böylece Müslüman Doğu'da felsefe, şüphe, sorgulama bin yıllık uykusuna dalmış oluyordu. Öte yandan en azından Müslüman Doğu'da bir zamanlar Gazzali'ye karşı felsefenin savunucusu olan bir İbn Rüşd vardı; oysa İran'da Marksistlerin kendi söylemlerini ellerinden çalarak kendilerine karşı kullananlara karşı bir İbn Rüşd çıkaramadıklarını, tam aksine peşinen modern Gazzalilere teslim olduklarını görmekteyiz.

Bu teslimiyet Şahlığın daima solu bastırırken İslami muhalefete hoşgörülü yaklaşması kadar,¹⁰⁵ İran Marksizminin "gagalı-memeli"nin orijinal koşullara uyum başarısını çözümlenmekteki hazırlıksızlığından kaynaklanmaktaydı. Bu hazırlıksızlık sonucu İran solunun büyük bölümü bilindiği üzere mollaların "eşitlik, özgürlük, adalet, demokrasi" vb. vaatlerinin samimiliğine inandı. Bu inanış, solun ve tüm toplumsal kesimlerin ağır bir bedel ödemesine neden oldu. Ancak bu illüzyonun oluşumunda solun kifayetsizliği kadar illüzyonistin başarısını da takdir etmeliyiz. İran İslami hareketi gerçek bir eşitlikçi/özgürlükçü devrimin Baudrillard'ın simülasyon kuramlarını çağrıştıracak derecede başarılı bir taklitçisiydi.¹⁰⁶ İran sosyal-İslamcılarını kendi nasyonal-teokratik hedeflerini eşitlikçi ve özgürlükçü bir program gibi göstermeyi başarmışlardı. Bu açıdan 1979 muhtemelen "simülasyon bir devrimin" nasıl başarıya ulaşabileceğinin ilk örneklerinden birini temsil etmektedir. Topluma daha az özgürlük ve daha fazla eşitsizlik getiren bu hareketin başarıya ulaşmasında C. Ali Ahmed, Beni Sadr gibi Ali Şeriatî'nin düşünsel mirası ve sayıları yüz binleri bulan takipçileri de önemli bir rol oynamıştır. İran'da emekçi sınıfları gerçek bir toplumsal kurtuluşa erişmek üzereyken kazanımlarını sınıfsal düşmanlarına teslim etmelerinde Şeriatî düşüncesinin payının altı çizilmek zorundadır.

103 Dünyanın ve evrenin hep var olduğunu, yaratılmadığını savunan bir tür maddeci akım/ekol.

104 İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı I-II*, çev. Muharrem Hilmi Özev, İstanbul: Bordo Siyah yayınları, 2005, Dördüncü ve On altıncı Tartışmalar.

105 Mutahhari İran devriminin orijinallliğini vurgularken şuna dikkat çekmekteydi: Bugüne kadar kimse dini merkezlerin bir devrimin ana üssü olacağına inanmamaktaydı. Oysa İran'da mescitler kalabalıkların toplantı merkezi olarak tarihte ilk olarak devrimin ibadethanelerden başlayabileceğini göstermiş ve bu örnek suya yazılan teorileri alt üst etmişti. Mutahhari'ye itiraz eden A. Sürüş ise çok basit bir soru yöneltmekteydi: "Eski rejimin bütün kapıları halkın yüzüne kapaması nedeniyle halkın mecburen yalnızca mescitler aracılığıyla konuştuğu ve harekete geçtiği düşünülemez miydi? (Mutahhari, a.g.y., s. 143).

106 Baudrillard'ın deyimiyle, "Simüle etmek –miş gibi yapmak değildir. Hastaymış gibi yapan kişi yatağa uzanıp bizi hasta olduğuna inandırmaya çalışır. Bir hastalığı simüle eden kişi ise kendinde bu hastalığın semptomları görülen kişidir" (Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı, 2018, s. 15-16).

Yazıya gagalı-memelilerle ilgili bir girişle başlamıştık. Aslında “gagalı-memeli”nin durumun ciddiyetini yansıtmı bakımından fazla masum bir benzetme olduğunu söylemeliyiz. Yazıyı vaziyeti daha iyi yansıtan bir örnekle **Taklitçi Ahtapotla** (*Thaumoctopus mimicus*) bitirelim. Taklitçi Ahtapot öylesine yetenekli bir hayvandır ki avını yakalamak için şeklini almayacağı deniz hayvanı yoktur. Rengini ve biçimini değiştirerek aslan balığının, deniz yılanının, vatozların, deniz şakayıklarının, denizanalarının, peygamber devesi karidesinin şekline girebilen gerçek bir kamuflej üstadıdır. Şekline girdiği yaratığı, benzerlikten doğan güvenle kendine çeker. Taklitçi Ahtapotlar öylesine başarılı taklitçilerdir ki yutmak üzere oldukları avları son ana kadar onları kendi türlerinin bir üyesi sanırlar.

Devrimci Marksizm dergisinin yıllık İngilizce baskısı Revolutionary Marxism 2022 yayınlandı

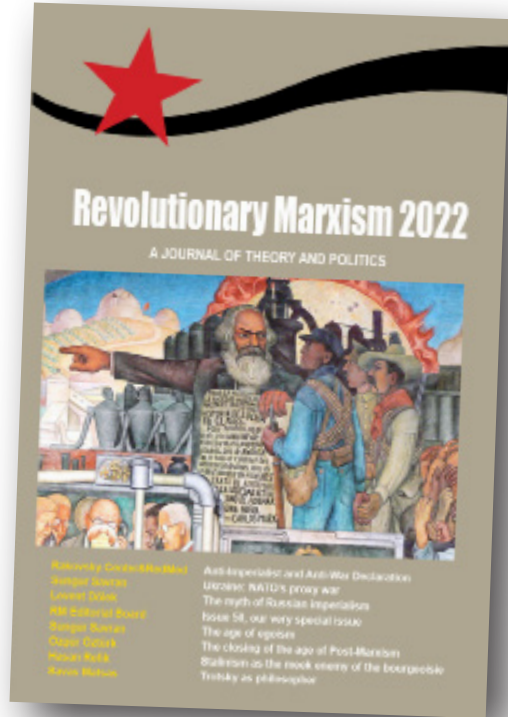
Lenin'in "Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz" sözünü düstur edinerek, Türkiye ve dünya işçi sınıfı mücadelelerine 2006 yılından beri teorik katkılar yapan Devrimci Marksizm dergisinin 2017 yılından bu yana Revolutionary Marxism adıyla yayınladığı İngilizce baskılarının sonuncusu yayınlandı.

Revolutionary Marxism 2022'nin ana dosyası,

bir yılı aşkın bir süredir devam eden Rusya-

Ukrayna savaşı üzerine makalelerden oluşuyor. Sayıda yer alan diğer yazılar, postmodernizmden post-Marksizme, Stalinizmden Trotskiy'in devrimci felsefesine uzanan bir dizi konuyu ele alıyor.

Okurlarımız Revolutionary Marxism 2022'nin tamamını ya da tekil makaleleri devrimcimarksizm.net adresimizdeki Revolutionary Marxism sekmesinden indirebilirler.

Engels'in devrimci Marksizmini savunmak için: Bir karşı-eleştiri

Volkan Sakarya

Eğer bu nedenle Barth ekonomik devrimin kendisi üzerindeki politik, vb. yansımalarının her tepkisini yadsıdığımızı varsayıyorsa o sadece yel değirmenlerine saldırıyor demektir. Elbette, sadece ekonomik koşullara genel bağımlılıkları temelinde; politik mücadele ve olayların oynadıkları özel rolle ilgilenen Marx'ın *On Sekizinci Brumaire*'ine bakması yeterli. Ya da *Kapital*'de örneğin kesinlikle politik bir eylem olan yasamanın çok keskin bir etkiye sahip olduğu iş günü bölümüne. Veya burjuvazinin tarihi üzerine olan bölümüne. (Bölüm XXIV) Ve yahut siyasi iktidar ekonomik olarak güçsüzse neden proletaryanın siyasi diktatörlüğü için savaşıyoruz? Zor (yani devlet gücü) aynı zamanda ekonomik bir güçtür.¹

İkinci Enternasyonal reformizminin Birinci Dünya Savaşı sırasında iflas etmesinin Marksizm için neden olduğu hayal kırıklığı, Ekim Devrimi ile yeni bir umuda dönüştü. Marksizm, Lenin'in önderliğindeki Üçüncü Enternasyonal ile küllerinden yeniden doğdu. Bu gelişmeler felsefe alanında Batı'nın genç aydınlarını, Lenin'in bu canlanmayı mümkün kılan Marksist yaklaşımının felsefi temelleri sorusuna yanıt aramaya yöneltti. Bu entelektüel militanlar arasında en

¹ Friedrich Engels, "Engels to Conrad Schmidt, October 27, 1890", *Marx and Engels Correspondence* içinde, çev: Donna Torr, International Publishers, 1968, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_10_27.htm.

önde giden isimler Georg Lukács, Karl Korsch ve Antonio Gramsci'ydi.² Erken dönemlerinde Lukács, İkinci Enternasyonal'de doruğa ulaşan Marksizmdeki yozlaşmanın köklerini Engels'in düşüncesinde buldu. Genç Lukács'a göre Engels, Marx'ın tarihsel ve eleştirel olarak diyalektik olan praksis felsefesini onu dogmatik bir şekilde maddenin hareket yasalarının evrensel bilimi olarak yorumlayarak ve praksisin özgün karakterini göz önüne almadan, hem maddeyi hem de toplumu aynı nedensellik biçimi altında alarak çarpıttı. Lukács, Marx'ın Marksizmini, Engels'in (Lukács'ın özne ve nesne diyalektiğinin mevcut olmadığını iddia ettiği) sözde vulgarizasyonundan Hegelci bir okuma yoluyla kurtarmaya çalıştı.³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Engels, bu kez Stalinist yozlaşmanın kaynağı olarak bir günah keçisi haline getirilecekti. Hruşçov'un gizli konuşması (25 Şubat 1956), İngiliz-Fransız-İsraililer'in Mısır'ı işgali (Ekim 1956) ve Rusya'nın Macaristan'ı işgalinden (10 Kasım 1956) sonra "yeni sol" olarak tanımlanan yeni bir akım ortaya çıktı.⁴ Bu akım Stalin'in terörünün felsefi kaynağını Engels'te buldu. Bu dönem boyunca Norman Levine, Frederic Bender, Terrell Carver, Gregory Claeys, Zbigniew A. Jordan, Sven-Eric Liedman, Tom Rockmore, Jonathan Sperber, Gareth Stedman Jones, Paul Thomas, Robert Tucker, Andrzej Walicki Engels'in Marx'ın düşüncesini çarpıttığı iddiasını yeniledi.⁵ SSCB'deki Stalinist yozlaşmanın kökleri, Soğuk Savaş döneminde Rus Marksistlerinin Engelsçi Marksizm yorumuyla bağlantılandırıldı.⁶

Politik ekonomi alanında, Soğuk Savaş'tan sonra, Michael Heinrich kendi deyimiyle Engels'in "dünya görüşü Marksizmi"ne karşı "Yeni Marx Okuması"nı öne sürdü.⁷ Heinrich, *Kapital*'in üçüncü cildinin baskısında Engels'in, Marx'ın kâr oranlarının düşme eğilimi yasası hakkındaki sunumunun vurgusunu değiştirerek, Marx'ın özellikle kriz konusundaki çok daha sofistike olan yaklaşımını kabalaştırdığını ve onu kapitalizmin ani bir çöküş teorisine dönüştürdüğünü savundu.⁸ Heinrich'e göre, herhangi bir çöküş teorisi, mazeret işlevi nedeniyle nihayetinde politik kaderciliğe yol açmaktaydı.⁹

Siyaset alanında, kapitalizmin (kendiliğinden) çöküşünü sosyalizmin zaferiyle özdeşleştiren ve kapitalizmin çöküş eğilimini reddeden Eduard Bernstein,

2 Kevin Anderson, *Lenin, Hegel, and Western Marxism: A Critical Study*, University of Illinois Press: Urbana-Chicago, 1995, s. xiii.

3 Chad Kautzer, "Marx's Influence on The Early Frankfurt School", Michael J. Thompson, *The Palgrave Handbook of Critical Theory* içinde, Palgrave Macmillan: New York, 2017, s. 50.

4 Paul Blackledge, *Friedrich Engels and Modern Social and Political Theory*, State University of New York Press: Albany, 2019, s. 1.

5 Blackledge, a.g.y., s. 1. J. D. Hunley, David Hillel Ruben, Sebastiano Timpanaro, Steve Rigby, Perry Anderson, Alvin Gouldner gibi isimler de dahil olmak üzere bu akıma karşı çıkanların da olduğunu belirtmek gerekir.

6 Blackledge, a.g.y., s. 1-2.

7 Sam Williams, "Michael Heinrich's 'New Reading' of Marx-A Critique, Pt 1", <https://critiqueofcapitalisttheory.wordpress.com/michael-heinrichs-new-reading-of-marx-a-critique-pt-1/>.

8 Regina Roth, "Karl Marx's Original Manuscripts in the Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA): Another View on Capital", Riccardo Bellofiore ve Roberto Fineschi, *Re-reading Marx: New Perspectives After the Critical Edition* içinde, Palgrave Macmillan: New York, 2009, s. 43-44.

9 Michael Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*, çev: Alexander Locascio, Monthly Review Press: New York, 2012, s. 178.

sosyalistlerin kapitalizmi devirmek hedefinden seçimlere dayanan reformist bir strateji için vazgeçmesi gerektiğini iddia etmişti. Görüşünü meşrulaştırmak için Engels'in "Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*"ne "Giriş"inden alıntı yaptı ve daha sonra Karl Kautsky, Ralph Milliband, Santiago Carrillo ve Michael Harrington gibi Marksistler onun izinden gitti.¹⁰ SSCB'deki Stalinist yozlaşmanın ardından Stalinistler, dünyanın dört bir yanındaki komünist partileri, kapitalizmin çöküş sürecini, sosyalist inşanın otomatik yürüyüşü ile kademeli bir evrim süreci içinde özdeşleştiren bir bakış açısıyla reformist politikalara yönlendirmeye başladılar. Bu bakış açısının, devrimci bir praksis anlayışının olmadığı katı ve mekanik Marksizm yorumuyla tarihi çizgisel bir ilerleme anlayışı üzerinden şemalaştırarak Marksizmi çarpıtan Engels'ten esinlendiği iddia edildi.

Sonuç olarak, Engels karşıtı düşünürlere göre, Engels, Marx'ın benzersiz devrimci praksis vizyonunu, mekanik materyalist felsefe teorisi, ekonomik çöküş teorisi ve reformist politik stratejisiyle ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle, Marx'tan farklı olarak, Engels'in Marksizm anlayışında devrimci pratiğin içerilmediği iddiası, Engels'in felsefi, ekonomik ve politik düzeylerdeki eleştirilenleri tarafından öne sürülen merkezi tez olarak karşımıza çıkıyor. Bu makalede Engels'in teorisinde devrimci özneliği reddettiğini iddia eden eleştirilere cevap vereceğiz. Bu bağlamda Engels'in, devrimci özneliği reddetmek yerine, onu neden daha sağlam bir şekilde, birbirini tamamladığına inandığımız felsefe, ekonomi politik ve politika düzlemlerinde temellendirdiğini inceleyeceğiz.

1. Engels, felsefe ve devrimci öznelilik

Bu bölümde Engels'in devrimci özneliği reddettiği iddiasıyla ilgili felsefi eleştirilere cevap vereceğiz. Bu çerçevede Engels'in düşüncesinde örtük olanı açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Engels'in diyalektik dönüşüm materyalist anlayışına göre madde ile bilinç farklılık içinde bir birlik oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Engels'in formüle ettiği materyalist diyalektik yasalarının, her katmanda özel yasalarla kendini dışa vurduğunu göstereceğiz. Dünya ontolojik olarak katmanlı bir yapıya sahiptir ve farklı katmanlar arasındaki ilişkinin biçimi asimetric içsel ilişkilerdir. Bu çerçevede, alt dereceden katmanlar üst dereceden katmanların zorunlu içsel bileşenleriyken, üst dereceden katmanların alt dereceden katmanlarla olumsal-dışsal olarak ilişkili olduğunu kanıtlamaya çalışacağız. Toplumsal yaşamın kendisi niteliksel olarak doğadan farklı bir şekilde kurulur ve üst dereceden katmanlar farklı katmanlar arasında karşılıklı bir etkileşim yaratacak biçimde diyalektik bir tersinme ile alt dereceden katmanları biçimsel anlamda dönüştürebilir. Son olarak, bu bölümde özneliğe ilişkin olarak, Engels'in etik anlamda özgürlük anlayışının, yasaların diyalektik bir tersinme ile biçimsel dönüşümü yoluyla bir özerklik kazanmayı amaçladığını savunacağız.

¹⁰ Doug Enaa Greene, "Engels Against Reformism in Germany and France", MR Online, 28.11.2020, <https://mronline.org/2020/12/04/119739/>.

a) Engels ve Marx'ın materyalist diyalektiği

Engels'e göre felsefe, insanlığın tarihsel gelişiminin en genel sonuçlarını özetlemek için bilimler için bir "yardımcı" rolü oynar. Özel bilimler, evreni farklı bakış açılarından açıklarken, felsefenin geriye kalan görevi, düşünmenin yasalarını biçimsel mantık ve diyalektik olarak ortaya koymaktır.¹¹ Hem Marx hem de Engels için felsefe, dünyayı pratik olarak dönüştürmek için tarihsel-ampirik verileri rasyonel olarak düzenlememize yardımcı olan varlığın ve düşüncenin evriminin en genel yasalarının teorik bilgisidir. Engels, Marx'ın ontolojik konumunu materyalist diyalektik olarak nitelerken, Tom Rockmore gibi yorumcular bu görüşe, Marx'ın bir idealist olduğu iddiasıyla "öznenin bir anlamda kendi dünyasını ve kendisini ürettiği fikrine atıfta bulunarak";¹² Shlomo Avineri¹³ ve Kevin Anderson¹⁴ ise, Marx'ın materyalizm ve idealizmin bir sentezi yoluyla ontolojik olarak konumlandığını iddia ederek karşı çıkmaktadırlar. Engels, felsefenin temel sorununu varlık ve düşünce arasındaki ilişki olarak ele alır.¹⁵ Engels'in buradaki hareket noktası, Hegel'in varlık ve düşüncenin özdeşliği teorisinin eleştirisidir.

Fakat düşünme ve varlık ilişkisi sorununun bir başka yönü daha vardır: bizi çevreleyen dünya hakkındaki düşüncelerimiz bu dünyanın kendisiyle nasıl bir ilişki içindedir? Düşünmemiz gerçek dünyanın bilgisine sahip midir? Gerçek dünyaya ilişkin fikir ve kavramlarımızda gerçekliğin doğru bir yansımaları üretebiliyor muyuz? Felsefe dilinde bu soruya, düşünmenin ve varlığın özdeşliği sorunu denir ve filozofların ezici çoğunluğu buna olumlu yanıt verir. Örneğin, Hegel'in olumlu yanıtı apaçıktır: çünkü gerçek dünyada bildiğimiz şey, tam da onun düşünce içeriğidir - dünyayı mutlak fikrin tedrici bir gerçekleşmesi yapan şeydir, bu mutlak fikir ezelden beri dünyadan bağımsız ve dünyadan önce bir yerde var olmuştur. Ancak, düşünmenin, başlangıçtan beri bir düşünce içeriği olan bir içeriği bilebileceği başka bir kanıt olmaksızın kendini gösterir. Burada kanıtlanacak olanın zaten zımnen öncülde yer aldığı da aynı derecede açıktır. Ama bu, düşünmenin ve varlığın özdeşliğine ilişkin kanıtlardan, felsefesinin, düşüncesi açısından doğru olduğu için, bu nedenle tek doğru olduğu ve düşünme ile varlığın özdeşliğinin felsefesini teoriden pratiğe hemen çevirmesi ve tüm dünyanın Hegelci ilkelere göre dönüştürülmesinin insanlık tarafından geçerliliği kanıtlanması gerektiği konusunda daha ileri bir sonuç çıkarmayı hiçbir şekilde engellemez. (...) Ona göre doğa, fikrin salt bir "yabancılaşması" olarak, zaman içinde evrime muktedir değildir - yalnızca çokluğunu uzaya yaymaya muktedirdir, öyle ki, evrimin bütün aşamalarını aynı anda ve yan yana içinde sergilemektedir ve aynı süreçlerin sonsuz bir tekrarına mahkûmdur. Hegel uzayda, ama -tüm evrimin temel koşulu- zamanın dışında evrimin absürtlüğünü, tam da jeolojinin, embriolojinin, bitki ve hayvanların fizyolojisinin ve organik kimyanın şekillenmeye başladığı bir zamanda ve yeni bilimlerin temelinde, sonraki evrim teorisinin parlak önsözleri

11 Friedrich Engels, *Anti-Dühring, Marx & Engels Collected Works*, Volume 25 içinde, Lawrence & Wishart, 2010, s. 26.

12 Tom Rockmore, *Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx*, Blackwell Publishers Ltd., 2002, s. 70.

13 Shlomo Avineri, *The Social & Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, 1968, s. 69.

14 Anderson, a.g.y., s. 9.

15 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy, Marx & Engels Collected Works Volume 26* içinde, s. 365.

ortaya çıkarken (örneğin, Goethe ve Lamarck) her yerde doğaya empoze eder. Ama sistem bunu gerektiriyordu; bu nedenle yöntem, sistemin iyiliği için kendi kendine gerçek dışı olmak zorundaydı.¹⁶

Engels, varlığın bilincimizden bağımsız olarak var olduğu gerçekçi bir ontoloji önerir. Hegel, felsefesinde materyalizmi ve idealizmi kapsayarak aştığını, ancak bu kapsayıp aşma işleminin idealizm düzleminde gerçekleştiğini savunurken; Engels'in vurguladığı gibi, diyalektik materyalist ontoloji anlayışına göre, düşünce, maddenin evrimi sürecinde meydana gelen bir olgu olmasına rağmen, ondan farklıdır, ikisi arasındaki ilişki farklılık içinde birliktir.¹⁷ Hegel'in sistemi (özürücü bir tefekkür felsefesi olarak), düşünceden başlayıp, doğa ve tin uğrakları yoluyla düşünceye geri dönen, kendisini ebediyen tekrarlayan döngüsel ve kapalı bir karaktere sahiptir. Öte yandan, Marx ve Engels'in Hegel'in diyalektik yöntemini (pratik dönüşümün bir aracı olarak) materyalist olarak benimsemesi, doğadaki evrim sürecinden başlayarak toplum ve düşünce uğrakları yoluyla pratik etkinliğin (spiral bir dönüşüm çerçevesinde) gelişen ve açık bir karakterde olan kavramsallaştırmasına dayanır. İnsanlığın bilgisi maddi gerçeklikle ne kadar örtüşürse, onu o kadar çok kendi irademize uygun hale getirebiliriz. İnsanlık maddi gerçekliği ne kadar dönüştürebilirse, bilgimiz de gerçeklikle o kadar örtüşür. Bu nedenle, kendinde olduğu gibi dünya ve tasavvur ettiğimiz dünya tarihsel olarak görelî anlamda giderek daha fazla yakınsama eğilimindedirler.¹⁸ Engels'in belirttiği üzere:

Hegelyan bir tarzda ifade etmek gerekirse, düşünce ile varlığın özdeşliği sizin daire ve çokgen özdeşliği örneğiniz ile örtüşmektedir. Ya da ikisi, bir şeyin kavramı ve gerçekliği, iki asimptot gibi yan yana koşar, her zaman birbirine yaklaşır ama asla karşılaşmaz. İkisi arasındaki bu fark, kavramın doğrudan ve dolaysız gerçeklik olmasını ve gerçekliğin de dolaysız olarak kendi kavramı olmasını engelleyen farkın ta kendisidir. Bu nedenle bir kavram, bir kavramın özsel özelliğine sahip olduğu için önce ondan soyutlanması gerektiği gerçeklikle doğrudan çakışmadığı halde, kurgudan fazla bir şeydir, yeter ki gerçeklik onlara uygun düşünceye kadar uzun bir yolu geçmek zorunda kalıp ve o zaman bile onlara asimptotik yaklaşıklık olarak uygun düşer diye düşüncenin bütün sonuçlarının kurgu olduğunu ilan

16 A.g.y., s. 367, 370, 371.

17 Sean Craven, *Emergentist Marxism: Dialectical Philosophy and Social Theory*, Routledge: London- New York, 2007, s. 48.

18 Engels'e en sık yöneltilen eleştirilerden biri, onun savunduğu yansıma teorisinin Marx'ın yaklaşımıyla bağdaşmadığıdır. Bunu öne sürenler, Engels'in yansıma kuramının, öznenin, Marx'ın kendi epistemolojisine yabancı biçimde inşacı etkinliğini atlayarak, gerçeği edilgen bir şekilde yansıttığı iddiasına dayandığına işaret ederler. Bununla birlikte, Engels'in savunduğu yansıma teorisi, iddia edildiği gibi Lockeçu ampirizme bir dönüş değildir.

Engels, bilginin edinilmesinde duyuşsal ve rasyonel anların birliği çerçevesinde öznenin nesnel dünya hakkında karmaşık ampirik verileri nasıl düzenleyebileceğini gösterdi. Engels'in işaret ettiği gibi: "Marx, şeylerin ve ilişkilerin ortak gerçek içeriğini özetler ve onu genel mantıksal ifadesine indirir. Dolayısıyla onun soyutlaması, şeylerde zaten var olan içeriği rasyonel biçimde yalnızca yansıtır." Bkz: Karl Marx and Frederick Engels, "Engels to Karl Kautsky, September 20, 1884", *Selected Correspondence* içinde, Progress Publishers: Moscow, 1975,

https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/letters/84_09_20.htm.

etmeyin.¹⁹

İlerleyen bölümlerde gösterileceği üzere Engels, varlık ile düşünce arasındaki diyalektik etkileşimi materyalist düzeyde ele almış ve materyalizmi idealist-konstrüktivist bir ontolojik anlayışa karşı savunmuştur. Engels sayesinde ulaşılan “Feuerbach Üzerine Tezler”²⁰ ve Marx’ın Engels ile birlikte kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*’nde Marx, varlık ile düşünce arasındaki diyalektik etkileşimi realist ve materyalist bir düzlemde ele aldığını açıkça göstermektedir. Marx’ın bakış açısına göre, maddenin evriminin nedensel bir sonucu olarak ortaya çıkan insanlık, bilinçli ve amaçlı bir faaliyetle bu nedenselliği dönüştürerek dünyayı insanileştirebilir. Burada Marx, insanlığın aktif olarak dünyayı dönüştürdüğünü ve inşa ettiğini vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda insanlığın bu dünya tarafından koşullandırıldığını da iddia eder.

İnsanlık yaşamın inorganik ve organik koşullarına bağımlı bir şekilde biyolojik evrimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar doğayı emek dolayımıyla belirli bir dönemin teknik olanakları çerçevesinde dönüştürürken, birbirleriyle maddi ilişkilere girmek zorundadırlar. Bu maddi ilişkiler yeni tarihsel ihtiyaçlar çerçevesinde sosyal işbölümünü geliştirir. Tarihsel süreç içinde toplumsal işbölümü geliştikçe ve toplumsal yapı daha karmaşık hale geldikçe, insanlar yarattıkları nesnel-nedensel dünya tarafından daha fazla koşullanma eğilimindedir. Bu nedenle, Marx ve Engels, iradeci bir tarzda yalnızca öznenin öznel diyalektiğini değil, öznenin etkinliğini koşullandıran ve sınırlayan doğal ve toplumsal nesnel etkenleri ve bu etkenler ile öznenin etkinliği arasındaki etkileşimi de bilimsel olarak incelemişlerdir.

Felsefenin temel sorunu olarak madde ve düşünce arasındaki ilişki için geçerli olan farklılık içinde birlik tezi,²¹ aynı zamanda, farklı varlık katmanlarının birbirleriyle bir bütünlük oluşturduklarını, ancak birbirlerinden görece özerk olduklarını ima eder. Bu katmanlar, tarihsel sürecin ardışık aşamalarında maddenin ve toplumun evriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve mevcut dünyanın katmanlı, farklılaşmış ve indirgemeci olmayan ontolojisini oluşturmaktadır. Yani Engels, eleştirel gerçekçi yaklaşımın düz ontoloji olarak tanımladığı şekilde, olayları (birbirlerine göre belirleyicilik yönünde ontolojik önceliği olmayan) sonsuz bir mekanik nedenler dizisi olarak ele almaz.

Madde ve düşünce, insan etkinliğine dayalı bir dizi dolayım yoluyla etkileşir ve bu çerçevede görece özerk ve hiyerarşik olarak ilişkili bütünlükler oluştururlar. Engels’in ontolojisi, eleştirel gerçekçi teoriyle uyumlu olarak dünyayı üç yapı

19 F. Engels, “Engels to Conrad Schmidt, March 12, 1895”, *Marx and Engels Correspondence* içinde, çev: Donna Torr; International Publishers, 1968, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1895/letters/95_03_12.htm.

20 Karl Marx, “Theses On Feuerbach”, *Marx & Engels Collected Works Volume 5* içinde, s. 3-5.

21 Engels, bu farklılık içindeki birliği yöneten genel yasaları, niceliğin niteliğe dönüşümü yasası ve tersi, karşıtların iç içe geçmesi yasası ve olumsuzlamanın olumsuzlanması yasaları olarak formüle etti. Maddenin evrimi ilerledikçe, söz konusu genel yasalar, yeni oluşan katmanlara özgü yasalar şeklinde kendini gösterir. Yani Engels hiçbir zaman diyalektiğin genel yasalarının evrendeki her şeyi açıkladığını iddia etmemiştir. Bu yasalar, yalnızca somut araştırma nesnemizi bilimin gelişiminin izin verdiği ampirik genellemeler yoluyla incelerken bize rehberlik eden soyutlamalardır. Önemli olan, bu genel yasaların araştırma nesnesinde hangi özel yasalarla işlediğini teorik olarak açıklayabilmektir.

üzerinden ele alır: doğal altyapı, temel (ekonomik yapı) ve üst yapı.²² Doğal altyapı fiziksel, kimyasal ve biyolojik katmanlardan oluşur. Temel, üretici güçler ve üretim ilişkileri, üst yapı ise hukuki, siyasi ve ideolojik katmanlardan oluşur.²³ Her katman, alttaki katmandan doğar ve üstündeki katmanın köküdür. Bu derinlikli realizm modelinde, her katmanın kendine özgü üretici mekanizmalarının işleyişinin yanı sıra açık bir sistemde üst ve alt dereceden katmanların etkileşimi söz konusudur. Creaven'ın belirttiği gibi:

Engels'in diyalektik kavramları katmanlaşmayı ve belirimi tarihselleştirmede başarılıdır. Başka bir deyişle, bu kavramlar daha yüksek dereceden katmanların alt dereceden katmanlardan geliştiği dinamik veya süreçleri radikal olumsuzluklar olarak değil, fakat sürekli evrilen birbirleriyle ilişkili sistemler bütünlüğünün içsel yönleri olarak kavramamıza izin vermektedir.²⁴

Engels'e göre dünya, üst dereceden katmanların tarihsel olarak alt dereceden katmanlardan ortaya çıktığı ve alt dereceden katmanların yapısal olarak üst dereceden katmanlar tarafından kapsandığı bir hareket biçimleri hiyerarşisidir. Engels'in temel ve üst yapı ilişkisine ilişkin olarak açıkladığı gibi, farklı katmanlar arasında karşılıklı bir belirlenim olmasına rağmen, kökteki katmanların onlardan beliren katmanlar üzerinde eşit olmayan bir şekilde daha büyük etkisi vardır. Engels'in verdiği örnekte görüldüğü üzere:

Bu, iki eşit olmayan gücün etkileşimidir: bir yanda ekonomik hareket, diğer yanda mümkün olduğu kadar fazla bağımsızlık için çabalayan ve bir kez kurulduktan sonra da kendi başına bir harekete sahip olan yeni siyasi iktidar. Genel olarak, ekonomik hareket kendi yolunu bulur, ama aynı zamanda kurduğu ve kendisine görece bağımsızlık bahsettiği siyasi hareketten, bir yandan devlet iktidarının ve aynı anda ortaya çıkan muhalefetin hareketinden tepkiler almak zorundadır... Bu beylerin hepsinde eksik olan şey diyalektiktir. Burada sebep ve sonuç dışında hiçbir şey görmezler. Bunun içi boş bir soyutlama olduğu, bu tür metafizik kutupsal karşıtların gerçek dünyada yalnızca krizler sırasında var olduğu, öte yandan tüm geniş sürecin etkileşim biçiminde ilerlediği (her ne kadar çok eşit olmayan güçler olsa da, ekonomik hareket açık ara en güçlü, en temel ve en belirleyici olandır.) ve burada her şeyin göreliliği olduğu ve hiçbir şeyin mutlak olmadığını - bunu asla görmeye başlamazlar.²⁵

Bu makalede, Engels'in düşüncesinde, örtük bir biçimde de olsa, söz konusu katmanlaşmanın alt derecesinden bir katmanın, onun üzerindeki (ve ondan türeyen) katmanla asimetrik içsel ilişkilerle bağlantılı olduğunu savunacağız. Asimetrik içsel ilişkiler veya başka bir deyişle, dışsallık içinde içsel ilişkiler, ilişkinin bir bileşeninin

²² Creaven, a.g.y., s. 161-162.

²³ Bakınız: Andrew Collier, "Stratified Explanation and Marx's Conception of History", Margaret Archer ve ark., *Critical Realism: Essential Readings içinde*, Routledge: London and New York, 1998, s. 262-270.

²⁴ Creaven, a.g.y., s. 111.

²⁵ F. Engels, a.g.y., "Engels to Conrad Schmidt, October 27, 1890".

diğerine zorunlu olarak bağımlı olmasına rağmen, diğer bileşenin öncekinden bağımsız olarak var olduğu ve birincisi üzerindeki etkilerinin olumsal olduğu ilişkilidir.²⁶ Başka bir deyişle, eğer iki şey içsel olarak ilişkiliyse, bu, birbirlerinin kavramsal tanımlarına içkin oldukları anlamına gelir. Eğer iki şey dışsal olarak ilişkiliyse, bu, birbirlerinin kavramsal tanımlarında içkin olmadıkları anlamına gelir. Katmanlar arasında tamamen içsel ilişkiler olsaydı, farklı katmanların aldığı ve onları birbirinden ayıran ayırt edici formları tespit etmek ve aynı zamanda (gelecek bugünün zorunlu içsel bir bileşeni olduğu için) tarihi teleolojik olmayan bir şekilde yorumlamak da imkânsız olurdu. Katmanlar arasında salt dışsal ilişkiler olsaydı, aralarındaki organik etkileşimi kavramak ve tarihi mekanik olmayan bir şekilde yorumlamak da imkânsız olurdu. Creaven'ın belirttiği gibi, Marx'ın ve Engels'in ontolojisinde farklı türde ilişkiler vardır:

İçsel yapısal çelişkilerin gerçekliği tüketmediği ve süregiden değişimin tek mekanizmaları olmadığı fikri, yalnızca Marx'ta değil, Engels'te de zımnen vardır, ancak bunlar sistemlerin organik olarak oluşmuş kendi gelişimleri ve dönüşümleri için, Marksist diyalektiğin temel kavrayışı bağlamında gerekli olarak tanımlanırlar. Örneğin Engels'in Marksizmi her birinin açıklayıcı önemi olan mantıksal çelişkiler (rakiplerinin felsefe ve siyasetlerinde), gerçeklik yapılarındaki içsel ve dışsal çelişkiler- yani hayat ve bilinç (dışsal ilişkiler), yapı ve üstyapı ve üstyapının değişik öğeleri (olumsal veya dışsal içinde içsel ilişkiler ve üretici güçler ile üretim ilişkileri ve sosyal sınıflar arasında olan içsel ve dönüştürücü ilişkilerden oluşmaktadır. Bunların açık değil örtülü olması var olmadıkları anlamına gelmemektedir. Diyalektiğin materyalist dağılımının klasik Marksizmin bütün önemli düşünürlerinin çalışmalarında bulunduğunu söyleyebilirim.²⁷

Örneğin, doğa toplumun zorunlu bir koşulu olmasına rağmen, toplum doğanın zorunlu bir koşulu değildir, yani bu toplumun doğa üzerindeki etkisinin olumsal olduğu anlamına gelir. Yani, doğal katmanlar sosyal katmanların içsel parçalarıyken, sosyal katmanlar ise doğal katmanlarla dışsal olarak ilişkilidir. Ruben'in iddia ettiği gibi:

O halde bu bize 'eşitsizler' diyalektiğimizi sağlar, çünkü artık önemli asimetrik ilişkimizi bulduk. Doğanın ve doğal olarak meydana gelen şeylerin varlığı ve özel yapısal özellikleri, verilebilecek diğer biçimler o kadar bağımsız olmasa bile, praksisten bağımsızdır ve bu praksis-bağımsızlığı asimetriktir, çünkü ne praksisin varlığı ne de herhangi bir özelliği doğadan bağımsızdır. İçinde var olduğu maddi bir dünya olmadan hiçbir praksis var olamazdı. Praksis doğayı, doğa da praksisi etkiler ve bu nedenle görüşümüz diyalektiktir. Ama praksis, doğayı tam olarak simetrik olarak aynı şekilde, doğanın onu etkilediği aynı bağlantı içinde etkilemez. Diyalektiğimiz asimetrilere izin verir ve özel bağımsızlık yalnızca bir tarafta olduğu için, bir şekilde birincil ya da temel olanın doğa olduğunu söylemenin anlamı görülebilir. Bir asimetri vardır. İnsanın doğa üzerindeki gücünün sonuna kadar ulaştığı tam komünizmde bile, bir zorunluluk alanı kalır. Doğa, insan

²⁶ Andrew Sayer, "Abstraction: A Realist Interpretation", *Critical Realism: Essential Readings* içinde,

s. 127.

²⁷ Creaven, a.g.y., s. 56.

praksisini sınırlamak ve koşullandırmak için kalır. Praksis ve doğa bir “eşitsizler” diyalektiği oluşturur. İnsan, varoluşu için doğaya bağlıdır, ancak bu iyiliğe karşılık verilemez.²⁸

Lucien Sève'in iddia ettiği gibi, alt dereceden katmanların yasaları, üst dereceden katmanlar tarafından biçimsel olarak değiştirilebilir; bu, üst dereceden katmanların yasalarının alt dereceden katmandakilere bağlı olmasına rağmen, onların alt dereceden katmanlardaki yasaları bir olanak olarak biçimsel anlamda değiştirebileceği anlamına gelir. Bu, dikey olarak konumlanmış katmanlar arasında, diyalektik bir tersinmenin meydana gelebileceğini, yani “üst dereceden katmanların alt dereceden katmanlar tarafından genel belirlenmesinin, alt dereceden katmanların üst dereceden katmanlar tarafından özel belirlenime kendisini uydurmak zorunda olduğunu göstermektedir.”²⁹

Sonuç olarak Engels hiçbir şekilde toplumun öznelliğe dayalı diyalektiğiyle doğanın nesnel diyalektiğini özdeşleştirmemiştir.³⁰ Aynı şekilde toplum da doğa ile farklılık içinde bir birlik oluşturur. Toplumun temelini doğa olarak alt yapıya etkisi, doğanın tabii olduğu yasaların biçimsel anlamda dönüştürülmesiyle mümkün olabilir. Ancak, doğa yasalarının biçimsel işleyişini değiştirebilen özel toplumsal yasalar, kör bir zorunlulukla değil, bilinçli seçimlerle işler. Toplumsal yaşamı belirleyen zorunluluk, bireylerin arzulanan amaçları ile bunun toplum tarihindeki bilinçdışı sonuçları arasındaki çelişkidir kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, bir noktada, toplumun gelişim tarihinin, doğanınkinden esasen farklı olduğu ortaya çıkıyor. Doğada -insanın doğa üzerindeki ters etkisini göz ardı ettiğimiz kadarıyla- yalnızca birbirleri üzerinde hareket eden kör, bilinçsiz etkenler vardır ve bunların karşılıklı etkileşimi sonucunda genel yasa devreye girer... Öte yandan toplumun tarihinde... bilinçli olarak arzu edilmiş bir amaç olmaksızın hiçbir şey olmaz... Ama tarihsel araştırma için özellikle tekil dönemlerin ve olayların araştırılması bağlamında önemli olan bu ayırım, tarihin akışının içkin genel yasalar tarafından yönetildiği gerçeğini değiştiremez. Çünkü burada da, genel olarak, tüm bireylerin bilinçli olarak arzulanan amaçlarına rağmen, görünüşe

28 David Hillel Ruben, *Marxism and Materialism: A Study in the Marxist Theory of Knowledge*, The Harvester Press Limited: Sussex, 1977, s. 126-127.

29 Lucien Sève, “Dialectics of Emergence”, Bertell Ollman ve Tony Smith, *Dialectics for the New Century içinde*, Palgrave Macmillan, 2008, s. 89. Sève'in belirttiği üzere: “Çünkü, Marx'ın işaret ettiği gibi, doğa yasaları ortadan kaldırılamıyorsa, kendilerini gösterdikleri biçim değiştirilebilir. Her yasa belirli bir zorunluluğu ifade eder, ancak bu hangi tekil süreçlerle ve hangi benzersiz koşullar altında gerçekleştirileceğini öngörmeyen evrensel bir zorunluluktur. Başka bir deyişle, yasa yalnızca hem biçimsel olasılıkların hem de gerçek olanaksızlıkların sınırlarını çizer. Bu nedenle, maddenin örgütlenmesinin belirli bir düzeyi, dayandığı alt düzey(ler)in yasalarına boyun eğecekken, yine de alt düzey(ler)in üzerine kendi mantığını empoze edecek ve fiili olarak mevcut biçimsel olasılıklardan hangisinin gerçekleşeceğini belirleyecektir.”

30 Engels'in *Doğanın Diyalektiği* adlı eseri, toplumsal katmanların üzerinde yükseldiği doğa olarak altyapı ile etkileşimi pratik etkinlik perspektifinden kavrama fırsatı sunar. Bu anlamda yaşadığımız ekolojik kriz, böyle bir anlayışın gerekliliğini teyit etmektedir. *Doğanın Diyalektiği* üzerine yaptığı çalışmayla Engels, toplumsal olanı doğal olanla özdeş olarak kabul ettiği tefekküre dayalı bir felsefe kurmadı. Aksine, öznelliği yönlendirmek için doğal olanı sosyal aktivitenin gerekli bir unsuru olarak ele alan pratik bir felsefe inşa etti. Ayrıca bakınız: John Bellamy Foster, “Engels's *Dialectics of Nature* in the Anthropocene”, *Monthly Review*, 01.11.2020, <https://monthlyreview.org/2020/11/01/engels-dialectics-of-nature-in-the-anthropocene/>.

göre yüzeyde rastlantı hüküm sürmektedir. İstenen şey nadiren olur; çoğu durumda arzu edilen sayısız amaç birbiriyle keşişir ve çatışır ya da bu amaçların kendileri başlangıçtan itibaren uygulanamazdır veya bunlara ulaşmanın araçları yetersizdir. Böylece, tarih alanındaki sayısız bireysel irade ve bireysel eylemlerin çatışmaları, bilinçdışı doğa alanında hüküm süren duruma oldukça benzer bir duruma yol açar. Eylemlerin amaçları arzu edilir, ancak bu eylemlerden fiilen çıkan sonuçlar arzu edilmez; ya da arzu edilen amaca tekabül ediyor gibi görüldüklerinde, nihayetinde arzu edilenlerden oldukça farklı sonuçlara sahiptirler... İnsanlar, sonucu ne olursa olsun, her insan bilinçli olarak arzulan kendi amacını takip ettiği için tam da farklı yönlerde işleyen bu çok sayıdaki iradenin ve bunların dışarıdaki dünya üzerindeki çeşitli etkilerinin sonucu... kendi tarihlerini yaparlar ve bu kendi tarihlerini yaratır. Dolayısıyla bu aynı zamanda birçok bireyin ne arzu ettiği sorusudur... Tarihte etkin olan birçok bireysel iradenin çoğunlukla arzu edilenden oldukça farklı sonuçlar ürettiğini gördük... bu nedenle, toplam sonuçla ilgili olarak güdülerinin de aynı şekilde yalnızca ikincil öneme sahip olduğunu.³¹

Kapitalizm, bireylerin birbirleri için sebep olduğu yan ürünler olarak dışsallıklar üzerinden devinir. Teknolojinin gelişmesi ve üretimin toplumsallaşması, pozitif dışsallığa, krizler ise negatif dışsallığa örnek teşkil etmektedir. Ancak bu sonuçlar bilinçli faaliyetlerle sağlandığı sürece, doğa yasalarından farklı olarak uygun koşullar altında devrimci praksis ile dönüştürülebilir.

b) Engels'in özgürlük etiği

Engels'e yöneltilen bir diğer eleştiri de onun felsefesinde etik açıdan özgürlüğe yer bırakmadığı yönündedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Engels öznelliği dışlamaz, yalnızca öznenin kendini üzerinden ifade ettiği nesnel zeminle birliğini vurgular. Engels'in aşağıdaki ifadelerinde özgürlüğü tanımladığı gibi:

Dolayısıyla irade özgürlüğü, konunun bilgisi ile karar verme kapasitesinden başka bir şey ifade etmez. Bu nedenle, bir insanın belirli bir soruyla ilgili yargısı ne kadar özgürse, bu yargının içeriğinin belirleneceği zorunluluk da o kadar büyük olur; oysa cehalete dayanan, birçok farklı ve birbiriyle çelişen olası karar arasında keyfi bir seçim yapıyor gibi görünen belirsizlik, tam da bununla özgür olmadığını, bizzat kontrol etmesi gereken nesne tarafından kontrol edildiğini gösterir. Bu nedenle özgürlük, kendim ve dış doğa üzerindeki denetimden, doğal zorunluluk bilgisine dayanan bir denetimden oluşur; bu nedenle, zorunlu olarak tarihsel gelişimin bir ürünüdür.³²

... Şimdiye kadar insanla karşı karşıya gelen, ona doğal gözükene, ona yabancı ve egemen olan kendi toplumsal eyleminin yasaları, o zaman tam bir anlayışla kullanılacak ve bunlara böylece insan tarafından hâkim olunacaktır.

İnsanın şimdiye kadar doğa ve tarihin dayattığı bir zorunluluk olarak karşısına çıkan kendi toplumsal örgütlenmesi, şimdi onun kendi özgür eyleminin sonucu haline gelir. Şimdiye kadar tarihi yöneten yabancı nesnel güçler, insanın kendisinin denetimi altına girer. Ancak o zamandan itibaren, tam bilinçle insanın kendisi kendi tarihini yapacaktır - ancak o zamandan itibaren onun harekete geçirdiği

31 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy, Marx & Engels Collected Works Volume 26* içinde, s. 387.

32 Friedrich Engels, *Anti-Dühring, Marx & Engels Collected Works Volume 25* içinde, s. 105-106.

toplumsal nedenler, esas olarak ve sürekli büyüyen bir ölçüde, onun amaçladığı sonuçlara sahip olacaktır. İnsanlığın zorunluluk krallığından özgürlük krallığına sıçramasıdır.³³

Bu çerçevede Engels'e göre öznel etkinliğin etik amacı, öznel etkinliğin kendisini sınırlayan doğal ve toplumsal yasaları kontrol etmektir. Engels, özgürlüğün, insanların iç ve dış doğamız üzerindeki hâkimiyet düzeyini gösteren, tarihsel bir başarısı olduğunu iddia eder.³⁴ Engels'in bu argümanı bu kadar basit bir şekilde formüle etme yeteneğinin arkasında, Marx'ın, kişilerin potansiyellerinin farkına varmasına bağlı olarak antropolojik bir özgürlük nosyonu önerdiği ilk eserlerinde ortaya koyduğu tarihsel hümanizmin orijinal anlayışı yatar.³⁵ Bu anlayış, insanlığın kendini gerçekleştirmesinin ancak özerklik kazanmasıyla mümkün olabileceğini ve özerklik kazanmanın tek yolunun insanın doğayla ve kendisiyle tarihsel ilişkilerinde sıkışıp kaldığı yabancılaşmış ilişkileri aşmaktan geçtiğini ifade eder. O'Rourke'un özetlediği gibi, belirlenimle bir dikotomi içinde olmanın aksine, Engels'in özgürlük anlayışı onunla yakından bağlantılıydı:

Özet olarak Engels'in tutumunu şu şekilde özetleyebiliriz: (1) Tarihsel bir kategori olarak özgürlük, insanın doğa üzerinde kazandığı fiili kontrol anlamına gelir; bu, makineler, üretim yöntemleri, teknolojik gelişmeler vb. şeklinde birikir; (2) bireysel insan faaliyetinin bir özelliği olarak özgürlük, (a) doğa yasalarının kavranması ile başlayan, (b) bu bilgi temelinde bazı pratik yargıların oluşumuna geçen (c) bu yargının pratik düzende gerçekleştiği bir eylemle devam eden bir eylem zincirini tanımlar. Bu eylemin sonuçları böylece ilk anlamda özgürlüğe bir ek olur.³⁶

Engels'in düşüncesinin etik içerimlerini görmezden gelenler, onu katı bir ekonomik determinizmin savunucusu olarak ilan etmişlerdir. Ancak Engels bunun tam tersine işaret etmektedir:

Materyalist tarih anlayışına göre, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimi, son kertede tarihin belirleyici faktörünü oluşturur. Ne Marx ne de ben daha fazlasını savunduk. Şimdi biri gelip bunu tek belirleyici faktörün ekonomik faktör olduğu şeklinde çarpıtığında, önceki önermeyi anlamsız, soyut ve saçma bir ifadeye dönüştürüyor. Ekonomik durum, üst yapının temelidir, ancak çeşitli faktörleri – sınıf mücadelelerinin siyasi biçimleri ve sonuçları – galip sınıflar tarafından zor kazanılan savaşlardan sonra kurulan anayasalar vb. – yasal biçimler ve hatta katılımcıların beynindeki tüm bu gerçek mücadeleler, siyasi, hukuki, felsefi teoriler, dini kavrayışlar ve bunların sistematik dogmalara dönüşmesi – tüm bunlar tarihsel mücadelelerin gidişatı üzerinde bir etki yaratır ve çoğu durumda onların biçimini belirler. Bütün bu etkenler arasında, sonunda, sonsuz sayıda olumsuzluklar (yani, birbirleriyle iç bağlantıları o kadar uzak ya da kanıtlanamayacak ve göz ardı

33 A. g. y., s. 270.

34 James J. O'Rourke, *The Problem of Freedom in Marxist Thought: An Analysis of the Treatment of Human Freedom by Marx, Engels, Lenin and Contemporary Soviet Philosophy*, D. Reidel Publishing

Company: Dordrecht and Boston, 1974, s. 51.

35 O'Rourke, a. g. y., s. 53-54.

36 O'Rourke, a. g. y., s. 58.

edebileceğimiz şeyler ve olaylar) yoluyla, ekonomik hareketin kendini zorunlu olarak ileri sürdüğü bir karşılıklılık vardır.³⁷

Dolayısıyla Engels'in eleştirilenlerinin iddia ettiği gibi ekonomik olarak determinist bir yaklaşıma sahip olmadığını görüyoruz. Engels'e göre tarihsel hareketin içeriği ekonomik temeli verirken, bu içeriğin biçimsel olarak nasıl şekilleneceğini belirleyen üstyapıdır. Temel, nesnelliğin kendini gösterdiği alan olduğu gibi, üstyapı da özneliğin kendini gösterdiği alan olarak karşımıza çıkar. Engels'in yazdığı gibi:

Siyasi, hukuki, felsefi, dini, edebi, sanatsal vb. gelişmeler ekonomik gelişmeye dayanır. Ama bütün bunlar birbirileri ve aynı zamanda ekonomik temel üzerinde etki gösterirler. Ekonomik konumun sebep ve tek başına aktif olması, diğer her şeyin sadece pasif bir etkisi olması söz konusu değildir. Daha ziyade eninde sonunda her zaman kendini ortaya koyan ekonomik zorunluluk temelinde bir etkileşim vardır.³⁸

Başka bir deyişle, tarihin nesnel dinamikleri otomatik olarak değil, praksis yoluyla gerçekleşir. İnsanlar, praksislerinin içeriğini veren koşulları diyalektik bir tersinme yoluyla biçimsel olarak dönüştürebilirler. Dolayısıyla özgürlük, insanlığın kendisini koşullandıran nesnel dinamiklere tabi olan yasaları biçimsel olarak dönüştürme yeteneğidir.

Sean Creaven'in açıkladığı gibi, Engels'e yönelik eleştirinin iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, temel ile üst yapı arasında (ikisi iç içe geçmiş olmasına ve birbirini varsaymasına rağmen) dışsal bir nedensellik olduğu iddiası, ikincisi ise ekonominin tek taraflı olarak sosyo-tarihsel sonuçları belirlediği iddiasıdır. Creaven, her iki eleştirinin de geçersiz olduğuna dikkat çekmektedir. İlk olarak Engels varlık ile düşünce ve altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkileri ayırmaktadır. Engels, varlık ve düşüncenin birbirleriyle toplumsal olarak ortaya çıkan yapıların hiyerarşik bir düzeni aracılığıyla temasa geçtiğini belirtir. Bu çerçevede Engels'in ontolojisinde madde ve düşünce toplumsal katmanlarda farklı derecelerde iç içedir. Ayrıca hem yapılar hem de farklı katmanlar birbirleriyle ilişki içindedir. Ancak bu ilişki, Creaven'ın "karşılıklı ama eşitsiz bir ilişki" dediği şeyden oluşur. Başka bir deyişle, sosyo-tarihsel sonuçlar, pratiğe bağlı yatay olarak yapılandırılmış bir diyalektik üzerinden çok sayıda sosyo-kültürel mekanizma bağlamında oluşur. Böylece Engels ekonomik determinizmden kaçınmış ve çoğulcu bir nedenselliğe kapılma tuzağına düşmemiştir.³⁹ Sonuç olarak Engels'e göre altyapı ve üstyapı birbirine bağlıdır. Alt yapı üstyapıyı nasıl koşullandırıyor ve sınırlandırıyor, üstyapı da alt yapıyı ya kendi imkânları dâhilinde yeniden üretir ya da dönüştürür. Doğal gerçekliğin

37 Friedrich Engels, "Engels to J. Bloch, In Berlin, September 21, 1890", çev: Sidney Hook, *New International*, Cilt:1, Sayı:3, Eylül-Ekim 1934, s. 81-85, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21a.htm.

38 Friedrich Engels, "Engels to Borgius, January 25, 1894", çev: Donna Torr, *Marx and Engels Correspondence*, International Publishers, 1968, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894/letters/94_01_25.htm.

39 Sean Creaven, *Marxism and Realism: A Materialistic Application of Realism in the Social Sciences*, Routledge: London and New York, 2000, s. 65-66.

aksine, toplumsal gerçeklik kişiye bağımlıdır ve bilinçli dönüştürücü etkinliğe tabidir. Dönüştürücü pratiğin içinde, kapitalist ekonominin hareket yasaları, bir üst yapısal faktör olarak politik etkinlik içindeki diyalektik bir tersinme yoluyla biçimsel olarak değiştirilebilir.

2. Engels, Marx'ın ekonomi politik eleştirisi ve siyaset

Bu bölümde, eleştirmenlerin ekonomi politik ve siyaset alanlarında Engels'in devrimci özneliği sözde yadsınmasıyla bağlantılı bakış açıları üzerinde duracağız. İlk olarak, odağımız kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının teknolojiyi geliştirerek ve üretimi toplumsallaştırarak sosyalizme, öte yandan ekonomik krizlerde üretici güçlerde neden olduğu yıkım ve sınıfların karşılıklı mahvı nedeniyle barbarlığa zemin hazırladığı üzerinde olacak. Ayrıca kâr oranlarının düşme eğiliminin karşı eğilimlerle etkileşimi içerisinde kapitalist çevrimlerin arkasında yatan neden olduğunu ve çevrimin aşağı yönlü salınımları değer yasasında içsel-endojen bir nedenselliğe tabiyken, yukarı yönlü salınımlarının değer yasasına dışsal-eksojen bir nedenselliğe tabi olduğunu öne süreceğiz. Kâr oranlarının düşme eğilimi endojen bir nedenselliğe tabiyken, telafi edici eğilimler eksojen bir nedenselliğe tabidir ve genellikle toplumun üst yapısı aracılığıyla işleyen bir nedenselliğe bağlıdır. Bu bağlamda tartışacağımız bir sonraki nokta, proletaryanın devrimci özneliğinin, diyalektik bir tersinme yoluyla ekonominin yasalarını biçimsel olarak politik anlamda dönüştürebilmesine dayanmasıdır. Son olarak Engels'in Marksizmin öznelilik ile nesnellik diyalektik olarak ilişkilendiren yaklaşımının, reformizm ve Stalinizmin mekanik materyalist yaklaşımlarından farklarını ortaya koyacağız.

a) Engels ve Marx'ın *Kapital*'inde nesnellik ve özneliğin diyalektiği

Christian Fuchs'un işaret ettiği gibi, "Yeni Marx Okuması" ekolünün çeşitli temsilcileri, haksız bir tavırla, Engels'in Marx'ın ekonomi politik eleştirisini mekanik bir biçimde yorumladığını iddia etmektedir

Backhaus (1997) gibi yazarlar, Engels'in *Kapital*'in üçüncü cildine önsözünde ve ona eşlik eden materyallerde Marx'ın değer biçimi analizinde basit meta üretiminden kapitalizme tarihsel bir gelişmeyi tanımladığını yanlış bir şekilde tartıştığını iddia eder. (bu tartışma için ayrıca bkz. Hecker 2018, 189-206) [Oysa Backhaus gibi yazarlara göre] Gerçekte, Marx sermaye mantığının bir analizini sağlamıştır. Buna göre Engels'in yanlış anlaması, Marx'ın Sovyet Marksizmi için tipik olan evrimsel ve mekanik bir yorumunu temellendirebilirdi; burada bu perspektiften kapitalizmin tarihsel ve mantıksal momentinin özdeşliği, kapitalizmin kriz içindeki doğasının, onun antagonistik mantığının bir parçası olduğu doğal yasa benzeri tarihsel çöküşü ve komünizmin yükselişiyle sonuçlanacağını ima eder. Oysa Marx kesinlikle kapital(izm)'in diyalektik mantığının bir analizini sunar, ancak o sermayeyi, gelişimi praksis tarafından şekillendirilen tarihsel bir sistem olarak görür, birçok tarihsel örnek analizin bir parçasını oluşturur (ayrıca bkz. Haug 2003). Engels'in önsözlerdeki ve beraberindeki materyallerdeki yorumu,

onun Stalinist ve revizyonist evrimciliğin mucidi olduğu anlamına gelmez.⁴⁰

Marx ve Engels *Kapital*'de, toplumsal biçimler olarak meta, para ve sermayenin tarihsel gelişimi ile bunların kapitalizmdeki mantıksal düzeni arasındaki örtüşmeyi tarihsel-mantıksal yöntem çerçevesinde gösterdiler. Engels'in açıkladığı gibi:

Yöntemin belirlenmesinden sonra bile, iktisadın eleştirisi tarihsel veya mantıksal olarak iki şekilde düzenlenebilir. Tarihin akışı içinde, yazımsal yansımada olduğu gibi, evrim genel olarak en basitten daha karmaşık ilişkilere doğru ilerlediğinden, ekonomi politığın tarihsel gelişimi, eleştirinin bir hareket noktası olarak alabileceği ve o zaman ekonomik kategorilerin bir bütün olarak mantıksal açıklamadakiyle aynı sırada ortaya çıkacağı yönünde doğal bir ipucu oluşturdu. Bu biçim, gerçek gelişmenin izini sürdüğü için daha büyük bir açıklık avantajına sahip gibi görünüyordu, ama aslında bu yüzden olsa olsa daha popüler hale gelecekti. Tarih sık sık sıçramalar ve kopuşlar içinde ve zikzak çizerek ilerler ve bunun baştan sona izlenmesi gerekeceğinden, bu yalnızca önemli miktarda hafif öneme sahip malzemenin dâhil edilmesi gerektiği anlamına değil, aynı zamanda düşünce zincirinin de sık sık kesilmesi gerektiği anlamına gelir; ayrıca, burjuva toplumunun tarihi olmadan ekonomi tarihini yazmak imkânsız olurdu ve böylece, tüm ön incelemelerin yokluğu nedeniyle, görev muazzam hale gelirdi. Mantıksal yaklaşım yöntemi bu nedenle tek uygun yöntemdi. Ancak bu, gerçekten de tarihsel yöntemden başka bir şey değildir, yalnızca tarihsel biçimden ve saptırıcı tesadüfî olaylarından sıyrılmış olarak. Bu tarihin başladığı nokta, aynı zamanda düşünce zincirinin de başlangıç noktası olmalıdır ve daha sonraki ilerlemesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik olarak tutarlı bir biçimde basitçe yansımaları olacaktır. Yansıma düzeltilse de, her etken tam olgunluğuna, klasik biçimine ulaştığı gelişim aşamasında incelenebileceğinden, gerçek tarihsel seyrin sağladığı yasalara göre düzeltilir.⁴¹

Zelený'nin ileri sürdüğü gibi:

Teorik çalışmanın sürekli olarak tarihsel gerçekliğin olgularına değinmesi Marksist analizin özelliklerinden biridir. Bu önemli bir nokta. Soyut diyalektik gelişme ile somut tarihsel gerçeklik arasındaki sürekli salınım, Marx'ın *Kapital*'inin tamamını kaplar. Aynı zamanda, Marksçı analizin kendisini sürekli olarak tarihsel gerçekliğin sırası ve yüzeyselliklerinden ayırdığı ve bu gerçekliğin zorunlu ilişkilerini fikirlerde ifade ettiği vurgulanmalıdır. Marx, tarihsel gerçekliği ancak bu şekilde, ancak kendi bilimsel açıklamasını kapitalist ilişkilerin tarihsel gerçekliğinin bir şekilde idealize edilmiş ve tipikleştirilmiş iç düzenlemesi olarak oluşturarak kavrayabilirdi. Bu "ayrılma", tarihsel gerçeklikten uzaklaşma adına gerçekleştirilmez ve gerçeklikten idealist bir kaçış da değildir. Daha çok gerçeğe yaklaşmanın çıkarları doğrultusunda ortaya çıkar... Bu "ideal" prosedür olmadan, yalnızca gerçek tarihe bağlı kalarak, kapitalizmin karakterini ve özünü açıklamak

40 Christian Fuchs, "Engels@200: Friedrich Engels in The Age of Digital Capitalism. Introduction", s. 8, *TripleC: Communication, Capitalism & Critique*, Cilt: 19, Sayı: 1 içinde, 27.11.2020, s. 8, <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/1233>.

41 Frederick Engels, "Karl Marx: Critique of Political Economy", *Das Volk*, Sayı: 14 & 16, Ağustos 6 & 20, 1859, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/appx2.htm>.

imkânsız olurdu.⁴²

Meta, para ve sermaye biçimleri, üretim ilişkilerinin kendilerini gösterdiği ve gelişmelerinin mekanik bir yol izlemediği, asimetrik içsel ilişkili biçimlerdir. Bu biçimler endojen ve eksojen faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucu oluşmuşlardır. Örneğin, sermaye, üstyapının aracılık ettiği ilk birikim sürecinin sonunda, kapitalizmde mantıksal olarak nihai biçimine ulaşmıştır. Yani, kapitalist üretim tarzının mantıksal hiyerarşisi veya katmanlaşması, tarihsel olarak, zorunlulukların yanı sıra olumsuzlukların da rol oynadığı ve ekonomik temel kadar üst yapının da rol oynadığı bir sürecin sonucu olarak oluşmuştur. Üstelik metadan sermayeye doğru gerçekleşen evrim, önceki biçimlerin ortadan kaldırıldığı bir süreç iken, komünizm bu ilerlemenin ötesine, bu biçimlerin dönüştürüldüğü ve ortadan kaldırıldığı bir sürece işaret eder. Daha sonra, tıpkı komünist üretim tarzının sermaye biçiminden teleolojik bir biçimde ortaya çıkamayacağı gibi, sermaye biçimi ise hem parayı hem de meta biçimlerini, para biçimi ise meta biçimini ön gerektirmesine rağmen, sermaye biçimi de teleolojik bir biçimde ve içsel olarak para biçiminden ya da para biçimi meta biçiminden ortaya çıkmamıştır.

Alman “Yeni Marx Okuması”nın bir temsilcisi olarak Michael Heinrich *Kapital*’in 3. Cildi’nde Engels’in editörlük sürecine yönelik bir eleştiri geliştirdi. Heinrich’e göre, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası belirsizdi, daha geliştirilebilirdi ve Engels, Marx’ın yasa hakkındaki görüşlerini ciddi şekilde çarpıtmıştı. Ayrıca, Marx, yasanın krizlerin nedeni olduğu konusunda şüpheli hale gelmiş ve kredi, faiz oranı ve gerçekleşme sorunlarını ele alacak yeni bir teori için yasayı terk etmişti.⁴³ Ancak bu eleştirinin son noktası, Engels’in kriz teorisinin,

42 Jindřich Zelený, *The Logic of Marx*, çev: Terrell Carver, Basil Blackwell: Oxford, 1980, s. 36.
43 Michael Roberts, “Michael Heinrich, Marx’s Law and Crisis Theory”, <https://thenextrecession.wordpress.com/2013/05/19/michael-heinrich-marxs-law-and-crisis-theory/>.

Roberts’a göre Heinrich, faiz getiren sermaye, kredi ve gerçekleştirme sorunu kategorileri geliştirilmeden önce, kriz teorisinin sistematik bir şekilde ele alınmasının “kâr oranlarının düşme eğilimi yasası”ndan hemen çıkamayacağını iddia eder. Heinrich’e göre, Engels’in editörlüğü tarafından önerilen kriz teorisi için teorik pozisyon, son derece etkili olmasına rağmen kesinlikle yanlıştır. (Michael Heinrich, “Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx’s Studies in the 1870s”, *Monthly Review* içinde, 01.04.2013, <https://monthlyreview.org/2013/04/01/crisis-theory-the-law-of-the-tendency-of-the-profit-rate-to-fall-and-marxs-studies-in-the-1870s/>) Kliman ve arkadaşlarının vurguladığı gibi, eğer Marx hâlâ Heinrich’in iddia ettiği gibi, sunumdan önce yapılması gereken araştırma ve teori kurma sürecinin ortasında olsaydı, Marx mektubunda eserle ilgili kullandığı “bütünlüğü içinde” ifadesini kullanmazdı, çünkü Marx ilk cildi yayınlamazdı. Kliman ve ortak yazarlarının belirttiği gibi, Engels, Marx’ın notlarını kriz teorisini ortaya çıkarmak için mümkün olan en etkili sunum stratejisiyle birleştirmekle ilgilenirken, Heinrich, bu notları yok sayarak onu bozmakla ilgilenmektedir. (Bakınız Andrew Kliman ve diğerleri, “The Unmaking of Marx’s Capital: Heinrich’s Attempt to Eliminate Marx’s Crisis Theory”, 22.07.2013, s. 14, <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/48535/>) Ayrıca, Roberts’ın işaret ettiği gibi, Jerrold Seigel, Heinrich’in aksine, Engels’in kâr oranlarındaki düşüş eğilimine Marx’ın bu eğilime ilişkin notlarında vurguladığından daha zayıf bir eğilim olarak işaret ettiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla bir çarpıtma olsaydı bile, Heinrich’in iddiasının tam tersi olurdu. Roberts’ın iddia ettiği üzere: “Yani, Seigel’in belirttiği gibi: ‘Engels, Marx’ın kâr yasasının fiilî işleyişine olan güvenini, Marx’ın elyazmasının gösterdiğinden daha zayıf gösterdi.’ Bu, Engels’in Marx’ın vazgeçtiği bir yasayı savunmaya kararlı olduğunu gösteren bir düzenleme değildir.” (Bkz. Michael Roberts, “Engels Distorted Marx’s Law?”, *Engels 200: His Contribution to Political Economy*, Lulu.com: London, 2020, s. 106-111.)

kâr oranlarının düşme eğilimi yasası hakkında gayri meşru bir çıkarıma dayanan, kapitalizmin çöküşünün mekanik bir teorisi olduğudur. Fuchs'un ek olarak ifade ettiği üzere:

Heinrich, Engels'in "Klappen" (katlanma) terimini "Zusammenbruch" (yıkılma, çöküş) ile değiştirmesinin, Henryk Grossman ve diğerlerinin, Marx'ın kapitalizmin "içkin çöküş eğilimlerini" (Almanca'dan tercüme) gördüğünü iddia etmelerini sağladığını savunmaktadır. Heinrich (2006, 359 [Almancadan çeviri]), Engels'in Marx'ın formülasyonlarını "kötüleştirdiğini" ("verschärfte") yazmıştır... Oxford Sözlüğüne göre İngilizce dilinde "katlamak" fiilinin anlamlarından biri, ekonomik bir şeyin "finansal sorunlar nedeniyle ticareti veya faaliyeti" durduruyor olmasıdır. Engels'in editoryal değişikliği yerindedir ve cümlelerin anlamını değiştirmez. Ne Engels'in pasajın baskısını ne de Marx'ın orijinal ifadesi, kapitalizmin otomatik olarak çökeceğini ima etmez, çünkü kilit nokta, Marx'ın, kapitalist ekonomide çöküş eğilimi ve istikrar eğilimi arasında bir diyalektik olması bağlamında karşıt eğilimler olduğunu söylemesidir. Bu diyalektik, kapitalist sınıf, ücretlerin düşürülmesi, işçi sayısının artırılması, sömürü oranının artırılması, değişmeyen sermayeyi ucuzlatma vb. çeşitli önlemlerle (Marx'ın "telafi edici eğilimler", "entgegenwirkende Ursachen" dediği) proletaryaya karşı sınıf mücadelelerinde başarılı olursa, kapitalizmin sonunda toparlanabileceği krizlere yol açar.⁴⁴

Bu eğilimin ayrıntılı bir açıklamasını yapmak için, kâr oranlarının düşme eğiliminin, kullanım değeri ile değer arasındaki çelişkinin en somut biçimi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Meta biçimindeki kullanım değeri ve değer arasındaki çelişki, para biçiminin değer ölçüsü olarak oynadığı rol ile dolaşım aracı olarak oynadığı rol arasındaki çelişki olarak ve sermaye biçiminde, kâr oranlarının düşme eğilimi ve karşı eğilimler arasındaki çelişki olarak kendini gösterir. Üretim ilişkilerinin biçimlerinden para biçimi, meta biçiminin iç çelişkilerini büyütme pahasına yeniden üretimini sağlar, tıpkı sermaye biçiminin, para biçiminin içsel çelişkilerini büyütme pahasına yeniden üretimini mümkün kılması gibi.

Tüm insanlık tarihi boyunca, toplumsal hayatı oluşturan genel yasalara dayalı üretici mekanizma, üretici güçlerin üretim ilişkileriyle ve temel in üstyapı ile uyum yasasıdır. Kapitalizmde üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiye vücut veren üretici mekanizma, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası olarak kendisini gösterir. Bir üretim tarzı olarak komünizm, kapitalist üretim ilişkilerinin üretici güçlerle çelişkisini, sermayenin çelişkilerini korumadan ortadan kaldırarak sona erdirir. Bu anlamda, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası ile yasaya karşı dengeleyici eğilimler arasındaki diyalektik etkileşim, üretici güçler üzerindeki etkisi açısından sosyalizmin zemininin kurulması açısından kilit öneme sahiptir.

Kâr oranlarının düşme eğilimi yasasına göre, ortalama kâr oranı düşer, çünkü sermayenin organik bileşimi, yani değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı, artı-değer oranından daha yoğun bir şekilde yükselme eğilimindedir. Ancak bu eğilime karşı, sömürü oranındaki artış, değişmeyen sermayenin ucuzlaması, ücretlerin değerinin altına düşmesi, görece aşırı nüfus, dış ticaret ve hisse senedi sermayesinin büyümesi gibi karşı eğilimler de vardır.

⁴⁴ Fuchs, a.g.y., s. 8-9.

Marx, emek gücünün arz ve talebi arasındaki negatif korelasyon nedeniyle işsizlik düzeyi azaldıkça ücretlerin arttığını belirtir. Buna karşı kapitalistler emekten tasarruf sağlayan teknolojilere yatırım yaparlar. Ama bu sefer de sermayenin organik bileşimi yükselir.⁴⁵ Bu eğilim, Marx'ın *Kapital*'in üçüncü cildinde formüle ettiği gibi, kâr oranını düşürür. Bu engeli aşmak için kapitalistler, sömürü oranını artırmak veya değişmeyen sermayeyi ucuzlatacak sermaye tasarrufu sağlayan teknolojilere yatırım yapmak gibi yöntemlere başvururlar. Birden çok sermayeye dayalı soyutlama düzeyinde, sermayenin hareket yasaları, rekabet yoluyla bireysel kapitalistlere kendilerini dayatır. Kapitalistler, diğer kapitalistlere göre avantaj sağlamak için üretim maliyetlerini düşürme eğiliminde olduklarından, emeğin verimliliğini artıran yeni teknolojileri kullanma eğilimindedirler. Ancak bu kapitalistler kısa bir süre için bu avantajdan yararlanabilirler çünkü diğer kapitalistler her bir metanın değerini düşüren aynı teknolojileri kullanmaya başlarlar. Her kapitalist, komuta ettiği toplam artı değere el koymak için değişmeyen sermayenin daha fazla bileşenini satın alma eğilimindedir, bu da daha sonra sermayenin teknik bileşimini ve sonunda sermayenin değer bileşimini yükseltir. Bununla birlikte, sermayenin organik bileşimi, her bir bireysel metada değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranını yükselttiğinden, kâr oranı düşer.⁴⁶ Dolayısıyla, kâr oranlarının düşme eğilimi yoluyla kapitalizmde toplumsal yaşamın üretimi ile yeniden üretimi arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır.

Kâr oranlarının düşme eğilimi ekonomi üzerindeki etkilerini çevrimsel olarak göstermektedir. Yeni teknolojileri satın almaya gücü yetmeyen kapitalistler iflâs eder ve rekabet karşısında ayakta kalan kapitalistler iflâs eden kapitalistlerin sermayelerini değerinden daha ucuza elde edebilirler. Daha sonra, hayatta kalabilen kapitalistler, yüksek kâr oranlarıyla sermaye biriktirmeye devam edebilirler. Bu açıdan bakıldığında, çevrimde potansiyel olarak yukarıya doğru salınım koşullarını yaratan krizler, birikim sürecinin içsel mekanizmaları olarak kendilerini gösterirler. Bu demektir ki, kâr oranlarının düşme eğilimi krizlere neden olurken, krizler, dengeleyici eğilimler yoluyla ekonominin yeniden canlanmasına zemin yaratarak, kâr oranlarının düşme eğiliminin tamamen kapitalizmin çöküşüne yol açmasına engel olur. Yani, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası, ne mekanik bir çöküşe ne de kapitalist birikimin otomatik restorasyonuna atıfta bulunur:

Kapitalizmde zorunlu olarak kâr oranlarının düşme eğilimini üreten bir mekanizma olduğunu söylemek bir hastanın güvende olmasının ilerleyen bir otobüsün önüne güvenli bir şekilde adım atabilmesi anlamına geldiğini söyleyen bir doktor gibi başka ne olursa olsun kâr oranının düşeceğini söylemek değildir. Elbette, kâr oranının neden burada düştüğünü ve orada yükseldiğini açıklamak istersek, olayları birlikte belirleyen diğer mekanizmaların neler olduğunu söylemek gerekir; ancak tüm ekonomik yasaları tek bir yasaya indirgemedikçe ve ekonomiyi ekonomik olmayan süreçlerden izole etmedikçe, ilki henüz yapılmadığından ve ikincisi açıkça imkânsız olduğundan ihtiyacımız olan ve umabileceğimiz tek şey

45 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Capital, Volume:1, Marx & Engels Collected Works, Volume 35* içinde, s. 607-703.

46 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Capital, Volume:3, Marx & Engels Collected Works, Volume 37* içinde, s. 209-266.

bu tür birleşik açıklamalardır.⁴⁷

Kliman'ın Heinrich'i eleştirirken de vurguladığı gibi:

Heinrich'e göre, "Marx, bir yasa olarak türetilen kâr oranındaki düşüşün, uzun vadede, ona tüm karşı koyan faktörlerden daha ağır bastığını varsayar. Yine de Marx bunun için bir neden sunmuyor." Bununla birlikte, neden basit ve açıktır: kâr oranındaki düşüş "ampirik olarak doğrulanmış bir olgu olarak kabul edildi". Eğer bu gerçekten bir olguysa ve Marx'ın yasası bunu doğru bir şekilde açıklıyorsa, o zaman bu, kâr oranının düşme eğiliminin uzun vadede, karşı koyan faktörlerden daha ağır basmış olması gerekir. Aynı şekilde, mevcut (kuantum-mekanik) fizik yasaları olasılıklardır ve bu nedenle havaya atılan bir madeni paranın yere düşmek yerine havada uçması olasılığını dışlamaz. Ancak yere düşerse ve fizik yasaları doğruysa, çekim kuvvetinin tüm karşı koyan faktörlerden daha ağır basmış olması gerekir.⁴⁸

Kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının işleyişine içsel olan endojen süreçler ile aynı yasanın işleyişine dışsal olan eksojen süreçler arasında asimetrik içsel bir ilişki vardır. Trotskiy'in sunduğu çok-nedenli açıklamadan esinlenen Ernest Mandel'in belirttiği gibi, kapitalist birikim endojen anlamda krizler yaratma eğilimindedir; ancak krizlerin aşılıp aşılmayacağı ve aşılsa hangi biçimde aşılabacağı (sosyalist devrim veya yeni bir kapitalist çevrim biçiminde) siyaset, savaşlar, yenilikler vb. gibi eksojen faktörlere bağlıdır.⁴⁹ Yani kâr oranlarının düşme eğilimi politik anlamda kaderci yaklaşımları temellendiren sosyal bir otomatizmi zorunlu olarak varsaymaz. Kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının tetiklediği kapitalist çevrimlerin mantığı, sınıf mücadelesinin çevrimleri olarak da değerlendirilebilir.⁵⁰ Burada önemli olan Trotskiy'in Engels'in kapitalist çevrimler ve bunların politik mücadelelerle ilişkisi üzerine ifadelerinden etkilenmiş olmasıdır. Trotskiy, "*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*"ne "Giriş"ten şu pasajı aktarır:

Olaylar ve olaylar dizisi güncel tarih tarafından değerlendirilirse, nihai ekonomik nedenlere geri dönmek asla mümkün olmayacaktır. Uzmanlaşmış basının bu kadar zengin malzeme sağladığı bugün bile, sanayi ve ticaretin dünya pazarındaki hareketini ve üretim yöntemlerinde meydana gelen değişiklikleri gün geçtikçe takip etmek, ... kendilerini yüzeyin üzerinde aniden zorla hissettirmeden önce genellikle bilinmeyen âlemlerde uzun bir süre çalışan bu çok çeşitli, karmaşık ve sürekli değişen faktörlerden zamanın herhangi bir noktası için genel bir sonuç çıkarabilmek, İngiltere'de bile imkânsız hale gelmektedir. Belirli bir dönem ekonomik tarihine ilişkin net bir genel görüş, hiçbir zaman eşzamanlı olarak elde edilemez, ancak materyal toplanıp elendikten sonra elde edilebilir. İstatistikler burada gerekli bir ek yardımcıdır ve her zaman geride kalırlar. Bundan dolayı, günümüzün çağdaş tarihi içinde en keskin faktörü sabitmiş gibi ele almak, belirli bir dönemin başlangıcındaki mevcut ekonomik durumu, bütün zaman dönemi için hiç değişmemiş gibi kabul etmek zarureti vardır ya da yalnızca gözlerimizin

47 Collier, a.g.y., s. 277-278.

48 Kliman ve ark., a.g.y., s. 6.

49 Ernest Mandel, "Long Waves, Technological Revolutions, and Class Struggle Cycles", *Long Waves of Capitalist Development: A Marxist Interpretation* içinde, Verso, 1995, s. 28-48.

50 A.g.y., s. 28-48.

önünde cereyan eden olaylardan çıkan ve bu nedenle apaçık olan bu durumdaki değişimleri ele almak gerekir. Dolayısıyla burada materyalist yöntem, sıklıkla, siyasi çatışmaların izini, mevcut sosyal sınıfların çıkarları ile ekonomik gelişmenin neden olduğu sınıf fraksiyonları arasındaki mücadelelere kadar geri götürmekle ve belirli siyasi partilerin daha çok veya daha fazla bu aynı sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının daha az yeterli politik ifadesi olduğunu göstermekle sınırlamak zorundadır.

İncelenecek tüm süreçlerin temeli olan ekonomik durumdaki eşzamanlı değişikliklerin bu kaçınılmaz ihmalinin bir hata kaynağı olması gerektiği açıktır.⁵¹

Engels ayrıca, ekonomik çevrimler sırasında üretimle eksojen olarak ilişkili politik üst yapı gibi faktörlerin oynadığı hayati rolü vurguladığı Conrad Schmidt'e yazdığı mektubunda Trotskiy'in tezinin erken bir biçimini verir:

Devlet gücünün ekonomik gelişme üzerindeki tepkisi üç türden biri olabilir: aynı yönde ilerleyebilir ve o zaman gelişme daha hızlı olur; gelişme çizgisine karşı çıkabilir, bu durumda günümüzde her büyük ulustaki devlet gücü uzun vadede parçalara ayrılacaktır; ya da ekonomik gelişmeyi belirli yollardan kesebilir ve belli yollardan ona başkalarını dayatabilir. Bu durum nihayetinde kendisini önceki iki durumdan birine indirger. Ancak iki ve üçüncü durumlarda siyasi iktidarın ekonomik kalkınmaya büyük zarar verebileceği ve büyük enerji ve malzeme yığınlarının israfına yol açabileceği açıktır.⁵²

Kapitalist çevrimlerin yukarı ve aşağı dalgalanmaları, sınıf mücadelesinin siyasi gidişatını hiçbir şekilde otomatik olarak belirlemez, sadece onu içeriği olarak yönlendirir. Siyasi mücadele ise üst yapısal bir unsur olarak diyalektik bir tersinmeyle iş çevrimlerinin kaderini belirler. Trotskiy'in dediği gibi:

Ekonomide canlanma ve kriz ile devrimin gelişmesi arasındaki karşılıklı ilişki, bizi yalnızca teori açısından değil, her şeyden önce pratik olarak çok ilgilendirir. Birçoğunuz Marx ve Engels'in 1851'de -canlanma zirvedeyken, 1848 Devrimi'nin sona erdiğini ya da en azından bir sonraki krize kadar kesintiye uğradığını kabul etmenin gerekli olduğunu yazdıklarını hatırlayacaktır. Engels, 1847 krizi devrimin anasıyken, 1849-51 patlamasının muzaffer karşı-devrimin anası olduğunu yazdı. Bununla birlikte, bu yargıları, bir krizin her zaman devrimci eylemi doğururken, bir patlamanın işçi sınıfını pasifize ettiği anlamında yorumlamak çok tek yanlı ve tamamen yanlış olacaktır. 1848 Devrimi krizden doğmadı. İkincisi sadece son ivmeyi sağladı. Esasen devrim, kapitalist gelişmenin ihtiyaçları ile yarı-feodal sosyal ve devlet sisteminin prangaları arasındaki çelişkilere doğdu. Ancak 1848'in kararsız ve yarım kalmış Devrimi, lonca ve serflik rejiminin kalıntılarını süpürdü ve böylece kapitalist gelişmenin çerçevesini genişletti. Yalnızca ve yalnızca bu koşullar altında, 1851 patlaması, 1873'e kadar süren bütün bir kapitalist refah çağının başlangıcı oldu.

Engels'i alıntılarken bu temel gerçekleri gözden kaçırmak çok tehlikelidir. Çünkü, tam olarak 1850'den sonra, Marx ve Engels gözlemlerini yaptıklarında, normal

51 Aktaran: Leon Trotsky, "The Curve of Capitalist Development", *Fourth International*, Cilt:2 Sayı:4, New York, Mayıs 1941, s. 111-114, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/04/capdevel.htm>.

52 F. Engels, a.g.y., "Engels to Conrad Schmidt, October 27, 1890".

veya düzenli bir durum değil, ama 1848 Devrimi'nin zeminini temizlediği bir kapitalist Sturm und Drang (fırtına ve coşku) çağı başladı. Bu, burada belirleyici bir öneme sahiptir. Refahın ve elverişli konjonktürün çok güçlü olduğu, krizin yalnızca yüzeysel ve kısa ömürlü olduğu bu fırtına ve coşku dönemi, tam da devrimle sona eren bu dönemdi. Burada mesele konjonktürde bir iyileşmenin mümkün olup olmadığı değil, konjonktürdeki dalgalanmaların yükselen mi yoksa alçalan bir eğride mi ilerlediğidir. Bu, tüm sorunun en önemli yönüdür.⁵³

Trotsky'ın ayrıca belirttiği üzere:

Ekonomik konjonktürün salınımları (patlama-depresyon-kriz) zaten kendi içlerinde, kimi zaman niceliksel, kimi zaman niteliksel değişimlere ve siyaset alanında yeni oluşumlara yol açan dönemsal dürtüleri ifade eder. Mülk sahibi sınıfların gelirleri, devlet bütçesi, ücretler, işsizlik, dış ticaret oranları vb., ekonomik konjonktürle yakından bağlantılıdır ve sırayla siyaset üzerinde en doğrudan etkiyi gösterir. Tek başına bu bile, kapitalist gelişme çevrimleriyle ilgili olarak siyasi partilerin, devlet kurumlarının vb. tarihini adım adım izlemenin ne kadar önemli ve verimli olduğunu anlamamız için yeterlidir.

Bununla, kesinlikle bu çevrimlerin her şeyi açıkladığını söylemek istemiyoruz: Bu, yalnızca çevrimlerin kendilerinin temel değil, türev ekonomik fenomenler olmaları nedeniyle hariç tutulmuştur. Çevrimler pazar ilişkileri aracılığıyla üretici güçlerin gelişmesi temelinde serimlenirler. Ancak çevrimler, kapitalist toplum mekanizmasında otomatik nabız aracılığıyla vazgeçilmez bir diyalektik kaynak oluşturarak pek çok şeyi açıklarlar. Ticari-endüstriyel konjonktürün kırılma noktası, siyasi eğilimlerin, yasaların ve her türlü ideolojinin gelişiminin ağındaki kritik düğümlerle bizi daha da yakınlaştırıyor.

Ancak kapitalizm, yalnızca çevrimlerin periyodik olarak yinelenmesiyle karakterize edilmez, aksi takdirde dinamik bir gelişme değil, karmaşık bir tekrar olacaktır. Ticari-endüstriyel çevrimler farklı dönemlerde farklı karakterdedir. Aralarındaki temel fark, verilen her çevrim içinde kriz ve canlanma dönemi arasındaki nicel ilişkiler tarafından belirlenir. Patlama (boom), önceki kriz sırasındaki yıkımı ya da daralmayı bir artıkle restore ederse, kapitalist gelişme yukarı doğru hareket eder. Yıkımı veya her halükarda üretici güçlerin daralmasını işaret eden kriz, yoğunluğu bakımından buna karşılık gelen patlamayı aşarsa, sonuç olarak ekonomide bir düşüş yaşarız. Son olarak, eğer kriz ve canlanma birbirini dengeliyorsa, o zaman ekonomide geçici ve durağan bir denge elde ederiz. Şema kabaca budur.⁵⁴

Woods'un iddia ettiği gibi, Trotsky, *Kapitalist Gelişme Eğrisi*'nde, ekonominin nihai olarak belirleyici olmasına ve diğer faktörlerden etkilenmesine rağmen, kapitalizmin gelişiminin yalnızca ekonomik çevrim sorunlarına indirgenemeyeceğini vurgulamıştır. Örneğin, bu faktörlerin en önemlilerinden biri olan üst yapı, ekonomik tabanı çok farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Burada önemli olan, Trotsky'ın analizinin çıkış noktasını oluşturan Engels'in "*Fransa'da Sınıf Mücadelelerine Giriş*"idir. Trotsky'ın tarihin, üst yapı gibi faktörlerden de etkilenen, yani "yalnızca üretici sistemin iç güçlerinden değil, dış etkenlerden de etkilenen" karmaşık bir olaylar dizisi olduğu ve insanların ekonomik güçlerin

⁵³ Leon Trotsky, *The First Five Years of the Communist International: Volume 1*, Pathfinder Press, 1972, s. 269-270.

⁵⁴ Trotsky, "The Curve of Capitalist Development", s. 111-114.

oyuncakları olmadığı yönündeki kararlılığı, kaynağını Engels'te bulmaktadır.⁵⁵

Kapitalizm otomatik olarak aşağı bir salınımdan yukarı bir salınıma geçemez ve kapitalist birikimin devam edip etmeyeceği veya sosyalist bir devrimin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği eksojen faktörler tarafından belirlenir. Dolayısıyla Marx ve Engels, tarihi temaşa etmek için kapitalist üretimin hareket yasalarını açıklamazlar, tarihi söz konusu yasaların doğurduğu nesnel eğilimlere göre dönüştürmek için analiz ederler. Kapitalizm, bir yandan sermayeyi merkezileştirme ve yoğunlaştırma eğilimi ile üretimi yüksek teknoloji ile toplumsallaştırırken, diğer yandan üretim anarşisi, üretici güçlerin paha biçilmez bir bölümünün yok edildiği krizlere neden olur. Dolayısıyla bu çelişki hem sosyalist bir toplumun tohumlarını inşa etmekte, hem de kapitalizmin ölümünün sinyallerini vermektedir. Kapitalizm, üretici güçleri geliştirip üretimi toplumsallaştırırken bir yandan da giderek kötüleşen krizlerle insanlığı barbarlığa sürüklemektedir. Bu koşullar, proletaryayı, kapitalizmin yasalarını biçimsel anlamda diyalektik bir tersinme yoluyla dönüştürerek sosyalist bir devrim yapmaya zorlar.

Ne yazık ki, eksik tüketim teorisinin farklı versiyonlarını Marksizmin kriz teorisi olarak destekleyenler, farkında olmadan ücretlerin artırılmasına dayalı reformist bir politikanın temelini oluşturan yorumları teşvik etmektedirler. Bu kriz teorisi, sosyalist bir devrimin nesnel ve öznel koşullarını yaratırken kapitalizmde krizlerin neden zorunlu olarak periyodik olarak artan şiddette ve mevcut burjuva toplumu tehdit edecek bir biçimde üretici güçleri yok ederek ortaya çıktığını açıklayamaz. Engels'in yorumladığı gibi:

Ama ne yazık ki, kitlelerin eksik tüketimi, kitlelerin tüketiminin onların devamı ve yeniden üretimi için gerekli olanla sınırlandırılması yeni bir olgu değildir. Bu sömüren ve sömürülen sınıflar olduğu sürece var olmuştur. Kitlelerin durumunun özellikle elverişli olduğu tarihin o dönemlerinde bile, örneğin 15. yüzyılda İngiltere'de olduğu gibi, kitleler yetersiz tüketmekteydi. Kendileri tarafından tüketilecek yıllık toplam ürüne sahip olmaktan çok uzaktardı. Dolayısıyla eksik tüketim binlerce yıldır tarihte değişmez bir özellik iken, üretim fazlası sonucu krizlerde patlak veren pazarın genel daralması sadece son 50 yılın olgusudur; ve böylece Bay Dühring'in tüm yüzeysel kaba ekonomisi, yeni çarpışmayı yeni aşırı üretim olgusuyla değil, bin yıllık eksik tüketim olgusuyla açıklamak için gereklidir.⁵⁶

Ancak, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası, krizlerin neden zorunlu olarak yoğunlaştığını ve üretici güçleri yok ederek burjuva toplumunun varlığını tehdit ettiğini başarıyla açıklar. Kliman ve ortak yazarlarının mevcut krizin nedenine ilişkin iddia ettikleri gibi:

Bize göre (söz konusu) teori, mevcut krizi hem bilimsel olarak meşru hem de Marksist solun şu anda sunduğu alternatiflerden önemli ölçüde daha iyi bir yol içinde açıklıyor. Bugünün ekonomik krizinin merkezi bir mekanizması, ABD, Birleşik Krallık ve diğer bazı gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kâr oranının şimdi ve

55 Alan Woods, "Marxism and The Theory of Long Waves", 21.02.2020, <https://www.marxist.com/marxism-theory-long-waves-kondratiev141100.htm>.

56 Marx ve Engels, *Anti-Dühring*, a.g.y., s. 272.

savaş sonrası patlamanın ilk yıllarından beri düşüyor olmasıdır. Teori, bu gerçeğin nedenini açıklar: yatırılan sermaye birikimi, kâr oranını düşürme eğiliminde olacak biçimde istihdam büyümesini geride bırakmıştır; ve çeşitli “karşı koyan faktörler” bu eğilimi kısa dönemler dışında herhangi bir zamanda dengelemede başarısız oldu.⁵⁷

Ayrıca, daha önce de belirttiğimiz gibi, kapitalist üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişki, düşen kâr oranlarının tetiklediği krizlerden kaynaklanmaktadır. Yani, kâr oranlarının düşme eğilimi yasaından kaynaklanan krizler aracılığıyla, üretimin toplumsallaşmış niteliği ile kapitalist temellük biçimi arasındaki çelişki en somut ifadesini bulur. Kâr oranlarının düşme eğilimi yasaı, kapitalizmin tarihsel olarak geçici bir üretim tarzı olduğunu ve üretici güçlerin gelişmesinin önünde bir engel haline geldiğini göstermektedir. Bu noktanın konumuzla ilgisi şudur: Kapitalizm, üretici güçlerin artan bir şiddetle gelişmesinin önünde bir engel olarak hareket etmezse, devrimci mücadele ahlaki ve ütöpik bir çizginin ötesine geçemez. Yani, kâr oranlarının düşme eğilimi yasaı, Engels tarafından icat edilen mekanik bir çöküş teorisi değildir ve sosyalizmin barbarlığa karşı tarihsel meşruiyetini sağlar.

Özetle Engels, Marx’ın kriz teorisini, felsefi anlamda ne mekanik materyalizme ne de idealizme saplanmadan ve politik anlamda ne kaderciliğe ne de iradeciliğe zemin hazırlamadan başarılı bir şekilde yorumlamış ve sunmuştur. Tarihsel materyalizmin ilkeleri doğrultusunda, kapitalizmin nesnel dinamikleri onu tarihsel sonuna doğru götürür. Ama bu sonun barbarlığa mı yoksa sosyalizme mi yol açacağını belirleyecek olan, devrimci iradedir. Kapitalizm, barbarlık pahasına, eksojen faktörler yoluyla endojen çöküş eğilimlerinin üstesinden gelerek hayatta kalabilir. Dolayısıyla geleceği barbarlığın mı yoksa sosyalizmin mi şekillendireceği, diyalektik bir tersinme yoluyla kapitalist ekonominin yasalarını politik anlamda nasıl biçimsel olarak dönüştürdüğümüze bağlı olarak belirlenecektir.

b) Engels, reformizm ve Stalinizm

Engels’in mirasıyla ilgili bir başka tartışmalı konu da siyasette reformizme karşı tutumudur. Bernstein, kapitalizmin gittikçe yoğunlaşan krizlerde sınıfları kutuplaştırma eğiliminin sona erdiğini ve sistemin demokratik süreçler içinde reforme edilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Bernstein’ın revizyonist tezi, Marx’ın devrim hakkındaki tezinin, kapitalizmi zorunlu olarak çöküşe sürükleyen bir eğilime dayandığını varsayar. Bernstein, kapitalizmin sözde çöküş teorisini çürütmeye yönelik teorik çabasıyla, Marksizmin revizyonist yeniden yorumunu bu şekilde meşrulaştırmıştır. Reformist politikalarını kapitalizmin çöküşünün sözde kaçınılmazlığına ve sosyalist zafere dayandıran Stalinist reformizmin aksine, Bernstein reformist politikasını kapitalizmin tarihsel sınırlarının reddine dayandırdı. Ancak her iki yaklaşım da, kapitalizmin ya otomatik olarak sosyalist üretim tarzına dönüşeceği ya da sosyalist devrimin gerçekleştirilemeyeceği konusunda aynı öncülü paylaşmaktadırlar. Veya başka bir deyişle, barbarlığı tarihsel

⁵⁷ Kliman ve ark., a.g.y., s. 2-3.

bir olasılık olarak görmeden kapitalizmin çöküşünü ve sosyalizme otomatik geçişi özdeşleştirmektedirler.

Manfred Steger gibi bazı düşünürler, Bernstein'in revizyonizminin kökenini Engels'te bulurlar. Steger'in argümanına göre, olgun Engels, siyasi tedriciliğe yönelerek evrim ve devrim arasındaki diyalektik ilişkiyi evrim lehine bozmuştur.⁵⁸ Steger'le aynı çizgide olanlar için bunun kanıtı, Engels'in Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne yazdığı Giriş'tir.⁵⁹ Engels orada şunları söylemektedir:

Tarih bizi ve benzer düşününleri yanılttı. Kıtadaki ekonomik gelişmenin durumunun o zamanlar kapitalist üretimin ortadan kaldırılması için hiçbir şekilde olgun olmadığını açıkça ortaya koydu; 1848'den beri tüm Kıtayı etkileyen ve Fransa, Avusturya ve Macaristan'da büyük endüstriyi getiren ekonomik devrimle kanıtladı. Bu, Polonya ve daha yakın zamanda Rusya'da da büyük endüstri gelişirken, Almanya'yı birinci sınıf bir sanayi ülkesi haline getirdi - tüm bunlar, 1848'den itibaren büyük bir genişleme kapasitesi anlamına gelen kapitalist bir temelde büyük sanayiye ortaya çıkararak ekonomik devrimle kanıtlamıştır. Ama sınıf ilişkilerine her yerde açıklık getiren, manüfaktür döneminden ve hatta Doğu Avrupa'da hatta lonca zanaatından devralınan bir yığın melez biçimi ortadan kaldıran ve gerçek bir sanayi proletaryası ve gerçek bir burjuvaziyi yaratan her ikisini de toplumsal evrimin ön planına zorlayan... işte bu sanayi devrimiydi. Ve eğer proletaryanın bu güçlü ordusu henüz amacına ulaşmadıysa, zaferi tek bir darbeyle kazanmaktan çok uzaksa, yavaş yavaş sert, inatçı adımlarla ilerlemelidir. 1848'de salt bir darbeyle toplumsal dönüşümü gerçekleştirmenin ne kadar imkânsız olduğunu bir kez daha kanıtladı.⁶⁰

Bununla birlikte, Engels'in ifadesi, son derece baskıcı koşullarda gerçekleşen bir oto-sansürü içeriyordu ve ayrıca anti-sosyalist yasaların korkusu ve Wilhelm Liebknecht'in editörlüğü altında devrimi ima eden ifadelerin düzeltilmesiyle çarpıtıldı, Engels buna şöyle tepki verdi:

Bugün *Vorwärts*'ta, önceden bilgim olmadan basılmış ve beni [ne olursa olsun] barışsever bir yasallık savunucusu olarak sunacak şekilde çarpıtılmış olan "Giriş" imden bir alıntı görmek beni şaşırttı. Bu utanç verici izlenimin silinmesi için yazının *Neue Zeit*'te bütünüyle görünmesini istememin nedeni de bu. Bu konuda ne düşündüğüm konusunda Liebknecht'i hiçbir şüphede bırakmayacağım

58 Blackledge, a.g.y., s. 229. Blackledge'in daha da açıkladığı gibi: "Manfred Steger, Engels'in, bir yandan *Komünist Manifesto*'nun siyasetine olan bağlılığımı, diğer yanda bunu siyasi 'tedricicilik' kucaklamasıyla bağdaştırmaya çalışması nedeniyle, Bernstein'in yorumuna kapıyı açtığımı ileri sürmüştür. Steger, Engels'in olgun siyasetine ilişkin yorumunun, bu konudaki önceki girişimlere göre daha iyi olduğunu iddia eder, çünkü bu girişim, basit bir fikir tarihi olarak işlemekten ziyade siyasi bağlam içinde yer alır (Steger 1999, 182). Ancak bu argüman temelde sorunludur. Bernstein'in Engels yorumunun (en azından kısmi) geçerliliğini haklı çıkarmak için Steger, Engels'in yazdığı 'dramatik biçimde değişen siyasi durum'un revizyonist yorumunu zımnen kabul eder. Gerçekten de, Engels'in evrim ve devrim arasındaki ayrımı karıştırırken aynı zamanda Marksizmin teori ve pratik birliğinden ödün verdiği iddiası, Marx ve Engels'in siyasetini Engels ve Marx'ın hayatlarını eleştirmekle geçirdikleri tek boyutlu devrimci siyaset anlayışıyla karıştırmaya bağlıdır."

59 A.g.y., s. 223.

60 Friedrich Engels, "Introduction to Marx's Class Struggles in France", *The Revolutionary Act. Military Insurrection or Political and Economic Action?* içinde, çev: Henry Kuhn, The New York News Company (Socialist Labour Party), 1922, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/class-struggles-france/intro.htm>.

ve aynısı, kim olursa olsun, ona görüşlerimi saptırmak için ve dahası, bana bu konuda tek bir kelime bile etmeden bu fırsatı verenler için de geçerlidir.⁶¹

Engels'in bu metni yazarken içinde yaşadığı siyasi iklimi de gözden kaçırmamak gerekir. Engels metni siyasi bir yenilgiden sonra devrimci olmayan bir dönemde yazmıştır. Askeri bilimde oldukça yetenekli olan Engels, bu metinde, "gelecekteki devrimi devrimci olmayan bir bağlamda yönlendirmek" açısından (nihai hedefi unutmadan) bir taktik geri çekilme olarak yasal kanalın nasıl kullanılacağını ele almıştır.⁶² Engels'in devrimci olmayan bir durum koşullarında taktiksel olarak geri çekilme girişiminde sınıf mücadelesi çevrimleri teorisinin başlangıcını görebiliriz. Engels, sınıf mücadelesi çevrimlerinde bir taktik düşünce örneği göstermiştir. Ancak bu, Engels'in, hareketin uzun vadeli hedeflerinin kısa vadeli hedeflerin gölgesinde kaldığı oportünizm tehlikesinin farkında olmadığı anlamına gelmez:

... Sosyal-Demokrat basının geniş bir kesiminde zemin kazanan oportünizm. Anti-Sosyalist Yasa'nın yenilenmesinden korktukları veya bu yasanın hüküm sürdüğü dönemde yapılan her türlü aşırı aceleci açıklamaları hatırlatarak, şimdi partinin Almanya'daki mevcut yasal düzeni, tüm parti taleplerini barışçıl yollarla yerine getirmeye yeterli bulmasını istiyorlar. Bunlar, eski toplumsal düzeni zorunlu olarak aşmak zorunda olup olmadığını ve bu eski kabuğu bir yengeç kabuğunu kırarkenki gibi zorla patlatmak zorunda olup olmayacağını kendine sormadan, kendini ve partiyi "günümüz toplumunun sosyalizme doğru geliştiğine" ikna etme girişimleridir. Günün anlık çıkarları için büyük, temel düşüncelerin bu unutulması, sonraki sonuçlara bakılmaksızın anın başarısı için bu mücadele ve çaba, hareketin geleceğinin bugünü için bu fedakârlığı "dürüstçe" olabilir, ama bu yine de oportünizmdir ve öyle kalır ve "dürüst" oportünizm belki de hepsinden daha tehlikelidir!⁶³

Engels'e yöneltilen bir diğer politik eleştiri de Engels'in Stalinizmin entelektüel temellerini atmış olduğu yönündedir. Burada bizi özellikle ilgilendiren şey, tarihi kabaca şematize ederek devrimci özelliği yadsıyan Stalinizmin ekonomik indirgemeci ve teleolojik yaklaşımı ile Engels'in Marksizmi arasındaki sözde bağlantıyı sorgulamaktır. Blackledge'in işaret ettiği gibi, Stalin, Engels'in tek ülkede sosyalizm eleştirisi, devletin sönmülmesine ilişkin sosyalist vizyonu veya sosyalizmde değer yasasının kaldırılmasına ilişkin iddiası gibi düşüncesinin birçok önemli yönünü bayağılaştırdı.⁶⁴ Konumuzla bağlantılı olarak Stalin Engels'in

61 Alıntılayan Doug Enaa Greene, a.g.y.

62 Blackledge, a.g.y., s. 229-232.

63 Paul D'Amato, "Marxists and Elections", *International Socialist Review* içinde, <https://isreview.org/issue/13/marxists-and-elections>; Friedrich Engels, "A Critique of the Draft Social-Democratic Program of 1891", *Marx & Engels Collected Works Vol. 27* içinde, s. 226-227.

64 Stalinist kömünizm anlayışının aksine, Engels, geçiş toplumunda ilk başta bir işçi devleti aracılığıyla ortaya çıkacak olan demokrasinin bir adım ötesinde olan kömünizmde devletin kendisinin sönmüneceğini açıkça belirtti. Stalin'in sözde tek ülkede sosyalizm teorisi, sosyalist devrimin hem nesnel hem de öznel koşulları açısından Marx'ın ve Engels'in, ve Lenin'in enternasyonalizminden bir kopuşu temsil eder. Nesnel koşullar açısından değerlendirdiğimizde, kapitalizmin yarattığı dünya pazarı aracılığıyla tüm ulusal ekonomileri birbirine bağladığını, dünya genelinde üretimi toplumsallaştırdığını ve dünyadaki uluslararası işbölümü içinde üretici güçleri geliştirdiğini görüyoruz. Bu nedenle, kapitalizmin yarattığı üretici güçlere ancak dünya düzeyinde el konulabilir.

düşüncesinin tüm devrimci içerimlerini de çarpıtmış ve ekonomik determinist bir yorumla katı bir tarihsel şema sunmuştur.⁶⁵

Stalinizm, basit bir şemaya indirgelediği tarihin öznesini üretici güçler olarak tasvir ederken, insanın en önemli üretici güç olduğunu gizler. Engels, Stalin'den farklı olarak tarihi bir özneye dönüştürmez:

Tarih hiçbir şey yapmaz, “büyük bir servete sahip değildir”, “hiçbir savaş vermez”. Bütün bunları yapan, sahip olan ve savaşan insan, gerçek, yaşayan insandır; “tarih”, deyim yerindeyse, insanı kendi amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanan ayrı bir kişi değildir; tarih, amaçlarını takip eden insanın faaliyetinden başka bir şey değildir.⁶⁶

Doğa ile toplum arasındaki niteliksel farklılıkları görmezden gelen Stalin, sosyalizmi doğadaki nedensellikte bilimsel olarak özdeş olan bir nedensellik modeli üzerinden değerlendirir. Bu modelde tarih doğrusal bir şekilde sosyalizme doğru ilerler. Stalin, Engels'in diyalektiğin yasalarına verdiği öneme rağmen, diyalektik yasalarından yadsımanın yadsınmasını ortadan kaldırdı. Bu çerçevede Stalin, doğa tarihinde toplumsal yaşamın yarattığı sıçramayı ve bilinçli ve toplumsal etkinliğin Marksist teori için oynadığı hayati rolü görmezden geldi. Engels'in diyalektiği doğayı ve toplumu farklılıkları içinde praksis perspektifinden incelerken, Stalin'in sözde diyalektiği toplumu doğa ile özdeşleştirerek pratiği dışlar. Fuchs'un dediği gibi:

Stalin için, bilim olarak sosyalizm, doğa bilimlerinden farklı bir toplum bilimi değil, toplumda işleyen determinist ve mekanik sosyal doğa yasaları anlamına

Devrimin öznel koşulları açısından, sosyalist devrim, ancak işçi sınıfının dünya ölçeğinde giderek ilerleyen bir şekilde iktidarı ele geçirmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu nedenle işçi sınıfı, birbirinden kopuk devletler halinde değil, aynı bütünlük çıkarılara sahip tek bir devletin bileşenleri olarak örgütlenmelidir. Engels'in belirttiği gibi:

“Soru 19: Bu devrimin tek bir ülkede gerçekleşmesi mümkün olacak mı?”

Cevap: Hayır. Büyük ölçekli sanayi, zaten dünya pazarını yaratarak, dünyanın tüm halklarını ve özellikle medeni halkları o kadar birbirine bağlamıştır ki, her halk bir başkasının başına gelenlere bağımlıdır. Ayrıca, tüm uygar ülkelerde büyük ölçekli sanayi, toplumsal gelişmeyi o kadar düzleştirdi ki, tüm bu ülkelerde burjuvazi ve proletarya toplumun iki belirleyici sınıfı ve aralarındaki mücadeleye günün ana mücadelesi haline geldi. Dolayısıyla komünist devrim yalnızca ulusal bir devrim olmayacaktır; tüm uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da aynı anda gerçekleşen bir devrim olacaktır. Bu ülkelerin her birinde, ülkenin daha gelişmiş bir sanayiye, daha fazla servete ve daha önemli bir üretici güç kitlesine sahip olup olmamasına göre daha hızlı veya daha yavaş gelişecektir. Bu nedenle, Almanya'da gerçekleştirilmesi en yavaş ve en zor, İngiltere'de ise en hızlı ve en kolay olacaktır. Aynı zamanda dünyanın diğer ülkeleri üzerinde de önemli bir etkiye sahip olacak ve önceki gelişme biçimlerini tamamen değiştirecek ve büyük ölçüde hızlandıracaktır. Bu dünya çapında bir devrimdir ve bu nedenle kapsamı dünya çapında olacaktır.” (Bkz. Friedrich Engels, *The Holy Family, Marx & Engels, Collected Works Volume 4* içinde, s. 351-352.) Engels'in sosyalist pratiğin ancak dünya ölçeğinde gerçekleşebileceğini vurgulaması, onun devrimci faaliyeti kapitalist ekonominin zorunluluklarını göze alarak inşa etme hedefiyle uyumludur. Engels, devrimci pratiğin ütopyacıktan ancak gerekli nesnel koşullar çerçevesinde gerçekleşmesi halinde ayırt edilebileceğini ve dünya ölçeğinde işleyen kapitalizmin hareket yasalarının ancak dünya çapında bir özne tarafından dünya ölçeğinde kontrol edilebileceğini savunmaktadır.

65 Blackledge, a.g.y., s. 12-14.

66 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Holy Family, Marx & Engels, Collected Works, Volume 4* içinde, s. 93.

gelir. Bunun anlamı, Stalin için tarihin doğrusal bir şekilde geliştiği, onun için “aşağıdan yukarıya bir gelişme süreci” olduğudur... Stalin, Sovyetler Birliği’nin kapitalizmi izlediğini ve bu nedenle sosyalist bir sistem olduğunu savunmaktadır: “SSCB zaten kapitalizmi ortadan kaldırdı ve bir Sosyalist sistem kurdu” (Stalin 1945, 119). Onun iması, onu eleştiren herkesin burjuva ve anti-sosyalist olduğuydu. Diyalektiğin mekanik yorumu, Stalin’in rakiplerine karşı duyduğu terörü meşrulaştırdı. Aufhebung (sublasyon) ve yadsımanın yadsınması kavramları Stalinist diyalektikte yoktur. Ancak bunlar Engels’in diyalektiğinin kilit özellikleridir. Stalin, Engels’e atıfta bulunmuştur, ancak Engels’in diyalektik yorumu, Stalin’in mekanik ve determinist kavramlara dayanan yorumundan farklıdır. Engels, Stalinizm için suçlanamaz. (bkz. Liedman 2018, 467-525). Engels’e göre diyalektik doğada, bilinçte ve toplumda işler. Bu diyalektik süreçler birbirine bağlıdır, ancak aynı değildir. Toplumda, toplum karmaşık ve dinamik olduğu için her zaman planlandığı gibi gerçekleştirilemeyen niyet ve çıkarlara göre hareket eden ve mücadele eden bilinçli insan aktörler vardır. Tıpkı Marx için olduğu gibi Engels için de tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir. “En azından modern tarihte, tüm siyasi mücadelelerin sınıf mücadeleleri olduğu ve zorunlu olarak politik biçimlerine rağmen tüm sınıf kurtuluş mücadelelerinin nihayetinde ekonomik soruna yöneldiği kanıtlanmıştır-çünkü her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir.” (Engels 1888, s. 387-388, 391). Bilimsel sosyalizm, Engels için toplumun doğal yasalara ve mekanik determinizme dayalı olarak geliştiği anlamına gelmez. Aksine, toplumun kendi diyalektik mantığı vardır. Değişimin insan pratikleri aracılığıyla gerçekleştiği ve sınıflı toplumda sınıf mücadelesinin dönüşümün belirleyici pratiği olduğu, toplumun yasalarından biridir.⁶⁷

Bu tutumun bir başka yansıması da Stalinizmin demokrasiye yönelik olumsuz tutumudur. Aynı şekilde, tarihin mekanik olarak ekonomik hareket yasaları tarafından belirlendiği kabul edildiği ölçüde, toplumu komünizmin kaçınılmaz sonucu olacağı evrimsel bir sürece hazırlamanın ötesinde bir siyasi strateji geliştirmek mümkün değildir. Ancak Marx ve Engels için tarih bizi yöneten bir özne değildir ve komünizm de onun kaçınılmaz bir sonucu değildir. Bu bağlamda komünist mücadele, tarihte ilk kez bu insanların bu sürece aktif katılımını ve dolayısıyla insanların kendi kaderlerine bilinçli ve iradi olarak hükmetmek için harekete geçtiği bir süreç olduğu ölçüde, burjuva demokrasisi ile kıyaslanamayacak kadar genişlemiş bir demokrasiye gerektirmektedir.

Sonuç

Bu makalede Engels’in Marx’ın düşüncesini mekanik ve son derece determinist bir yorumla çarpıttığı ve Marksist teoride devrimci özneliği dışladığı eleştirisine yanıt vermeye çalıştık. Birinci bölümde Engels’e felsefi katkılarında mekanik ve aşırı determinist bir bakış açısıyla devrimci özneliği reddettiği yönünde yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi denedik. Bu bağlamda Engels’in materyalist diyalektiğinin, madde ile düşünce arasındaki ilişkiyi farklılık içinde bir birlik olarak yorumladığını ve madde ile düşüncenin etkileşime girdiği sosyal dolayımın bir katmanlaşma oluşturduğunu iddia ettik. Bu katmanlaşmada, üst dereceden katmanların alt dereceden katmanlardan ortaya çıktığını ve onları varsaydığını savunduk. Ayrıca

⁶⁷ Fuchs, a.g.y., s. 6.

Engels'in diyalektiğin genel yasalarının farklı katmanlardaki özel yasalarda farklı şekillerde tezahür ettiğini ve toplumun belirlenimlerinin doğadakilerden farklı bir şekilde, bilinçli seçimlerin yan ürünleri olarak ortaya çıktığını belirttiğini savunduk. Bu katmanlı ontolojide, alt dereceden katmanların, üst dereceden katmanların içsel bir bileşeni olarak konumlandırıldığı, üst dereceli katmanların ise alt dereceden katmanlarla dışsal olarak ilişkili olduğunu öne sürdük. Asimetrik içsel ilişkiler ekseninde diyalektik bir tersinme yoluyla, nihai olarak alt dereceden katmanların içeriği tarafından belirlenen üst dereceden katmanların, alt dereceden katmanlar üzerinde biçimsel olarak her zaman bir karşı etki yaratabileceğini vurgulamaya çalıştık. Engels'in bu ontolojik öncüller üzerinde yükselen etiğe yaklaşımının, (öznel anlamda) özerklik kazanmak için öznel etkinliği koşullandıran ve sınırlayan nesnel koşulları belirleyen eğilimleri kontrol etme perspektifi üzerine inşa edildiğini savunduk. Engels'in katı bir ekonomik determinizmi benimsemeden, üst yapılar aracılığıyla şekillenecek bir praksis formülasyonu geliştirdiği sonucuna vardık.

Makalenin ikinci bölümünde, Engels'in Marx'ın ekonomi politik eleştirisine yaptığı katkılar çerçevesinde, Engels'in Marksizmini mekanik bir çöküş teorisiyle özdeşleştiren iddialara cevap vermenin yanı sıra, onun siyasi anlamda reformizm ve Stalinizmin temellerini attığı iddialarına da cevap vermeye çalıştık. İlk olarak, Engels'in tarihsel ve mantıksal olanın ilişkisine yönelik iddialarına dair eleştirilerin yapıldığı *Kapital*'in yöntemine ilişkin yorumunu ve Engels'in Marx'ın orijinal yorumunu *Kapital*'in üçüncü cildinin editörlük sürecinde kâr oranlarının düşmesi eğilimi yasası açısından çarpıtılarak mekanik bir çöküş teorisi geliştirdiği iddiasını inceledik. Engels'in kapitalizmin tarihsel gelişim sürecini endojen ve eksojen faktörlerin diyalektik etkileşimi üzerinden analiz ettiğini ve alt yapı ile üst yapı arasında asimetrik içsel ilişkiler olduğunu savunduk. Bu anlamda, kapitalizmde barbarlık koşullarını yaratan kriz dinamiklerini belirleyen kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının, kapitalizmin doğrusal olarak geliştiği ve çökerek otomatik olarak sosyalizme dönüşeceği varsayımına dayanmadığını iddia ettik. Endojen anlamda söz konusu yasanın üstyapısal eksojen faktörlerin belirlediği dengeleyici eğilimlerle diyalektik etkileşimi bağlamında, kapitalizmin kaderinin görelî olumsal karakterini ortaya koymaya çalıştık. Kapitalizmin diyalektik bir tersinme yoluyla geliştirdiği üretici güçler ve toplumsallaştırılmış üretim sayesinde sosyalizmin tarihsel bir olasılık olarak ortaya çıktığını savunduk. Son olarak, kapitalizmin sözde çöküş sürecini otomatik olarak gerçekleşeceği varsayılan sosyalist inşa süreciyle özdeşleştiren reformist ve Stalinist akımların aksine, Engels'in sınıf mücadelesi çevrimlerini taktik düzeyde anlamaya önemli katkılarda bulunduğunu savunduk. Engels'in, tarihi hiçbir şekilde kabaca şemalaştırmadığı için, tarihte ilk kez, komünist mücadele boyunca kitlelerin, kendilerini yöneten tarihsel yasaları bilinçli bir şekilde ve demokratik bir tarzda kontrol ederek kendi kaderini tayin etme sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini vurguladığını belirttik.

Engels, içinde bulunduğu özel konjonktürde ortaya çıkan öznel indirgemeci eğilimlere karşı kuramında nesnel etkenlere odaklanmış olabilir. Ancak kuramı nesnel etkenler ekseninde biraz eğmek, onu hiçbir şekilde özneliğin önemini inkâr eden bir nesnel indirgemeci yapmaz. Engels'in ifade ettiği gibi:

Marx ve ben, gençlerin bazen ekonomik tarafa gereğinden fazla vurgu yapmalarından kısmen kendimiz sorumluyuz. Bunu reddeden düşmanlarımıza karşı ana ilkeyi vurgulamak zorundaydık ve etkileşimde yer alan diğer unsurların hakkını vermek için her zaman zamanımız, yerimiz veya fırsatımız olmadı. Ama sıra tarihin bir kesitini sunmak, yani pratik bir uygulama yapmak olunca, durum farklıydı ve hiçbir hataya izin verilemezdi. Ancak ne yazık ki, insanların yeni bir teoriyi tam olarak anladıklarını ve onun ana ilkelerini ve hatta her zaman doğru olmayan ilkeleri özümstedikleri andan itibaren daha fazla uzatmadan uygulayabileceklerini düşünmeleri çok sık olur. Ve daha yeni “Marksistlerin” birçoğunu bu sitemden muaf tutamam, çünkü en şaşırtıcı saçmalıklar da bu minvalde üretildi...⁶⁸

Sonuç olarak Engels, hem felsefi, hem ekonomik hem de politik düzeyde tutarlı bir şekilde hareket etmiş ve Marx’ın öğretilerine sadık kalmış, pratiği sınırlayan koşulların bilincinde kalarak, idealizm ya da mekanik materyalizm ya da kadercilik ya da iradecilik ile takılıp kalmadan pratiği yönetmeyi başarmış önemli bir Marksisttir.

68 Friedrich Engels, “Engels to J. Bloch, In Königsberg, September 21, 1890”, *Historical Materialism* (Marx, Engels, Lenin) içinde, Progress Publishers, 1972, s. 294 - 296, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm.

Büyük Madenci Yürüyüşü: Zonguldak'ın Büyük Grevi (1990-1991)

Akın Bakıoğlu

İstanbul: İletişim Yayınları, 2022

Zonguldak Büyük Madenci Yürüyüşü

Emre Bayır

2022 yılının başında İletişim Yayınları Akın Bakıoğlu imzalı *Büyük Madenci Yürüyüşü: Zonguldak'ın Büyük Grevi (1990-1991)* isimli kitabı okuyucularıyla buluşturdu. Ağırlıklı olarak çalışma hayatı, emek tarihi gibi konular üzerine çalışmalar yapan genç bir akademisyen olan Bakıoğlu bu kitabını 2019 yılında savunduğu doktora tezine dayandırmış.

Akademisyenlerin, araştırmacıların işçi sınıfı odaklı çalışmalarına imza atması, işçi sınıfının oluşumu, güncel durumu ve mücadele tarihinden çıkarılacak dersler ışığında, gelecek mücadelelerin şekillendirilmesi bakımından önemli. Yazar bu çalışmanın gayesini tam da pek çok teorisyenin artık işçi sınıfının sonunun geldiğini öne sürdüğü, sınıflı toplum bakış açısını tümenden reddettiği bir dönemde patlak veren 1990-1991 Büyük Madenci Grevi'nden hareketle Zonguldak'taki

işçi sınıfının deneyimini tanıklıklarla ortaya koymak olarak açıklıyor (s. 9-10). Bakioğlu, yaklaşık iki yüz yıllık işçileşme sürecinin mevcut olduğu Zonguldak havzasının pek çok direniş deneyimine sahip olduğunu, 1990-91 Grevi'nin hem bölgede daha önce gerçekleşen küçük direnişlerin birikimlerinden hem de dönemin 1989 Bahar Eylemleri gibi kitlesel sınıf hareketlerinden nasibini aldığını hatırlatıyor (s. 27). Yazar çalışmasında odaklandığı temel problemin ise Zonguldak Kömür Havzası'ndaki işçi sınıfının oluşum sürecinin tarihsel, politik ve kültürel kaynaklarının ortaya konması olduğunu söylüyor (s. 28).

Türkiye işçi sınıfının mücadele tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Zonguldak maden grevi ve yürüyüşünü konu edinen bu çalışmanın yararlı yanları olmakla birlikte eleştirilmesi gereken tarafları da var.

Zonguldak Kömür Havzası

Bakioğlu kitabına Zonguldak Kömür Havzası'nda 1843 yılında kömür işletmeciliğinin başlamasından itibaren havza tarihinin işçi sınıfı üzerinden bir sergilemesini yaptığı uzunca bir bölüm ile başlıyor. Büyük Madenci Yürüyüşü'ne kadarki tarihini beş ayrı dönem altında inceliyor: 1843-1865 havzada kömürün keşfedildiği ve üretime geçildiği dönem; 1865-1908 çalışma hayatını düzenleyen yasal zeminin oluşturulduğu ve havzanın dışarıdan göç aldığı dönem; 1908-1940 Osmanlı Devleti'ndeki 1908 işçi hareketi ile kömür işletmelerinin tamamen devlete geçmesi arasındaki dönem; 1940-1980 devletleştirme sonrası işçi sayısı ve üretimin arttığı dönem; 1980-1991 neoliberal politikaların hayata geçirilmeye başlaması ile işçi direnişlerinin yaşandığı dönem (s. 33).

1908 yılıyla birlikte havzada işçi sınıfının bir özne olarak sahneye çıktığını ileri süren yazar Osmanlı Devleti genelinde hem madencilik hem de diğer sektörlerde yükselen işçi hareketinin Zonguldak havzasında da dört büyük grevle kendini gösterdiğini belirtiyor (s. 49). Bu dönemde yaşanan dikkat çekici durumlardan biri de bölgedeki üretimin büyük kısmını yapan Fransız sermayeli Ereğli Şirketi'nin getirdiği yabancı uyruklu işçilerin, işgal, grev gibi mücadele yöntemlerini yerli işçilere öğretmesi ve bölgedeki işçi sınıfının bilincinin gelişimine katkı yapmasıdır.

1908 yılından sonra büyüklü küçüklü mücadelelere girişen havza işçilerinin 1923 yılında sekiz saatlik yasal işgününe uyulması, mesai ücretlerinin ödenmesi, haftanın bir günü tatil kullanılması gibi taleplerle ardı ardına başlattığı grevler hükümetin bölgeye özel olarak eğilmesine sebep olmuştur. Zonguldak'ta incelemeler yaptıran hükümet, doğası gereği kârdan başka bir şey düşünmeyen yabancı sermayeli Ereğli Şirketi'nin 1924'te İş Bankası sermayesi kullanılarak devralınmasına karar vermiştir (s. 54-55).

1940 yılı Zonguldak maden havzası ve işçileri için bir dönüm noktası olmuştur. 5 Haziran 1940'ta yayımlanan 3867 sayılı "Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkındaki Kanun" ile bölgedeki madenler Etibank bünyesinde devletleştirilmiştir. Bu dönemde, doğrudan devletin kendisi patron hâline gelmiştir. Aynı dönem, İkinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen devlet işçilerin haklarını askıya alan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren "Milli Koruma Kanunu" ile havzada zorla ve fazla çalıştırma uygulamalarına yönelmiştir. Devletleştirme sonrası ilk

başarılı işçi örgütlenmesi ise 1946'da sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkışıyla bugünkü Genel Maden İşçileri Sendikası'nın (GMİS) öncülü Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Sendikası adıyla 1947'de kurulmuştur. Zonguldak havzasında 1965 yılında patlak veren Kozlu direnişi de Türkiye işçi sınıfının mücadele tarihinde önemli bir yerdedir. Zonguldak'ın Gelik beldesinde kıdem haklarını ve ücret zamlarını alabilmek için ve kendilerine uygulanan dayak, küfür, baskı üzerine maden işçilerinin başlattığı direniş çevre ilçelere yayılır. İş bırakıp ocağa girmeyi reddeden işçilere jandarma saldırır ve iki işçiyi öldürür. Bölgede o dönem örgütlü olan Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın bilgi ve denetimi dışında gerçekleşen direniş bu yönüyle de havza tarihinde önemli bir yerdedir.

Bakioğlu havzadaki işçileşme tarihini ve bu tarihin asli parçası olan işçi-patron, emek-sermaye arasında cereyan eden mücadelelerin bir özetini yaptığı bölümü bir anda, mekânın şekillenışı üzerine birkaç cümleyle bitiriyor ve maden şartlarının işçileri dayanışmaya ittiğini ve bunun Büyük Grev'in arka planını oluşturduğunu öne sürüyor (s. 63). Bu son derece kestirme bir sonuç ve işin garibi koca bir bölümde Bakioğlu bunu temellendirmiyor bile. Gayet güzel resmettiği havzadaki işçileşme tarihi ve işçilerin örgütlenme, mücadele deneyimlerini en sonunda mekân ve kültür ilişkilerine bağlaması son derece yanlış. Bakioğlu'nun izlediği yol sermayenin hareket yasalarından, emek ve sermaye arasındaki evrensel çelişkilerden geçerek Türkiye kapitalizminin güncel durumuna; sermayenin o dönemki talep ve politikalarına; işçilerin güncel çalışma ve yaşam koşullarına, örgütlülük düzeyine, taleplerine varmalıydı. Bakioğlu aslında bu yasalara, çelişkilere göre şekillenen havza tarihini yakından incelemişken ve hatta kendi yazdıklarında da bunlar izlenebiliyorken gayet keyfi bir tutumla ve belki de hâkim post-modern kalıplara uyma kaygısıyla okuyucusunun karşısına yazdıklarıyla bile büyük ölçüde alakasız bir ara sonuç çıkarıyor. Tabii bu bir ara sonuçla da kalmıyor, kitabın bütününe siniyor.

Grevin arka planı

Kitabın esas konusuna gelirsek, Bakioğlu Büyük Madenci Grevi'nin arka planını incelerken bu grevin 1989 Bahar Eylemleri'nin son halkası ve en büyüğü olduğunu belirtiyor (s. 72). 24 Ocak kararlarıyla birlikte özelleştirmelerin yanında kamu dâhil tüm sektörlerde esnekleştirme, kuralsızlaştırmanın, sendikasızlaştırmanın burjuvazinin hâkim politikası olarak işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını önemli ölçüde geriye götürmesi, ülke genelinde bıçağın kemiğe dayanmasına sebep olur. 1980 Darbe rejiminin saldırılarından son derece olumsuz etkilenen Türkiye işçi sınıfı, 80'li yılların sonuna doğru kamuda çalışan işçi ve emekçilerin başlattığı fiili mücadele dalgası ile yeniden ayakları üstüne doğrulur. Kitapta mülakat yoluyla görüşlerine başvuru alan işçilerden biri Bahar Eylemleri'nden önce, 1987-88 yıllarında dekont yakma, açlık grevi gibi eylemlere başvurduklarını söylemektedir (s. 72).

Yazar kitabın önemli bir kısmında grevin arka planını izah etmek için Zonguldak'ın maddi geçim koşulları ve üretim ilişkileri altında şekillenen toplumsal yaşamı inceliyor. Kömür madenin şehirdeki işçi sınıfının maddi geçim

olanaklarını yaratmasının yanında küçük burjuvazinin, burjuvazinin, köylülerin de yaşamını büyük ölçüde şekillendirdiğini anlatıyor. Tanıklığına başvurulmuş bir işçinin, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) için “Zonguldak’ta devlet demektir” sözünden anlaşılacağı üzere o dönem TTK sadece üretimde merkezi bir role sahip değildir, günlük hayatı da organize eden bir kurum niteliğindedir (s. 89). İşçi evlerinden satış kooperatifine, fırından sinemalara kadar Zonguldak işçi sınıfının hayatındaki her alanda TTK’nın yeri vardır. Yani özelleştirme hem işçinin iş hayatındaki kazanımlarını gasp ediyor hem de bir bütün olarak yaşamını olumsuz yönde tehdit ediyordu.

Bakioğlu, maden sektöründe gerek işin organizasyonu gerekse iş güvenliği açısından işçiler arasındaki dayanışmanın diğer sektörlerde görülemeyecek kadar kuvvetli olduğunu, yer altındaki çalışma koşullarının işçileri bir anlamda zorunlu olarak dayanışmaya ittiğini ileri sürüyor. Anlık bir tehdit anında, işçinin canının bir diğerine emanet olduğu yer altı koşulları madencileri sınıf mücadelesinde de ortaklaşmaya götürüyor (s. 93). Yazar maden ocağındaki çalışma koşullarının doğurduğu dayanışma ve birlikteliğin, işçileri sınıf mücadelesinde de ortaklaşmaya götüren güçlü güdüler olduğunu kanıtlayacak yeterli veri sunmuyor. Eğer çalışma koşullarının yarattığı bu durum işçileri neredeyse zorunlu olarak bir ortaklaşmaya itiyor ve neredeyse onlarda zorunlu olarak bir “sınıf bilinci” yaratıyorsa, maden işçilerinin diğer sektörlerdeki işçilerden örgütlülük ve mücadele bakımından kat kat önde olmasını beklemek makul olur. Yazar, öne sürdüğü bu tezi Türkiye’de son yıllarda yaşanan grev ve mücadelelerin sektörel dağılımını, başarı oranlarını inceleyerek sınavabilirdi.

Bakioğlu’nun önemli bir tespiti de sınıf kültürü ve sınıf bilincinin, topluluk kültürü ve bilincinden daha kapsayıcı olduğu ve toplu iş sözleşmesi, grev gibi mücadele dönemlerinde bunun daha görünür hale geldiğidir (s. 104). Fabrika olsun, maden olsun, tersane olsun, memleket, mezhep gibi sebeplerle veya burjuva siyaseti çerçevesindeki siyasi tavırlarla veyahut da kaynakçı, kazmacı gibi ekip temelli ayrımlarla işçiler arasında gruplaşmalar, kamplaşmalar oluşuyor. Sınıf karakterine sahip olaylarda bu ayrımlar büyük ölçüde arka plana itiliyor, çalışan işçiler büyük bir grup olarak hareket ediyor. Bakioğlu, Zonguldak’ta işçilerin arasındaki yeraltı-yerüstü, Laz-kıvırcık, kazmacı-nakliyeci, köylü-şehirli gibi ayrımların 1990-1991 Grevi sırasında yerini dayanışmaya ve ortak mücadeleye bıraktığını belirtiyor (s. 104)

Grev günleri

Yazar, Grev’in yaşandığı günleri okuyucusuna 161 sayfalık kitabının ancak 109. sayfasında anlatmaya başlıyor. Büyük ölçüde tarihsel ve kültürel konulara ayrılan uzunca bir arka plandan sonra okuyucunun Grev’e ve Yürüyüş’e dair aklında yer edinecek birçok soruyu cevapsız bırakacak kadar detaya önem vermeyen, döneme dair pek az tanık ve belgeyi içeren bu bölüm tatmin edicilikten uzak. Yine de Türkiye işçi sınıfı açısından tarihsel önemdeki bu mücadeleyi yakından öğrenmek isteyen yeni bir okuyucu için bazı önemli bilgiler mevcut.

Tanıklığına başvurulmuş eski bir maden işçisi, Thatcher döneminde İngiltere'deki maden kapatmaların ve ardından başlayan mücadelelerin havza işçileri tarafından da takip edildiğini, Özal'ın özelleştirme furçasının yeni uğrağının madenler olacağını anlaşıldığını işçiler arasında hareketlenme yarattığını, tabandaki işçi basıncının sendikayı grev kararı almak zorunda bıraktığını belirtiyor (s. 110).

Özal'ın, maden işçilerini doğrudan hedef alan sözleri devletin işçinin karşısında yer aldığı görünürleşmesine ve işçilerin birbirine kenetlenmesine yol açmış, başlayan mücadele beraberinde önderlik sorununu da ortaya çıkarmıştır. 1990-91 Grevi'nde ön plana çıkan sendika lideri, GMİS Genel Başkanı Şemsi Denizer'dir. Kitapta tanıklıklarına yer verilen işçiler Denizer hakkında önemli bilgiler veriyor. Sendika yönetimine maden işçiliğinden gelen Denizer, irikıyım fiziği, karizmatik karakteri, etkileyici konuşmaları ile işçiler üzerinde etki bırakmaktaydı. Gençliğinde İGD ve TKP gençlik örgütlenmesi içinde yer alan Denizer'in işçilikten gelmiş ve geçmişte örgütlü politika içinde bulunmuş olması, işçiler arasında sözünün daha fazla dinlenmesini de sağlamıştır (s. 112-113).

Bakioğlu grev örgütlenmesinin diğer ayağını işçi komitelerinin oluşturduğunu belirtiyor (s. 114). Üç farklı işçinin tanıklıklarına yer verilerek aktarıldığı üzere; 80 darbesinden sonra, örgütlü siyasi geçmişi olan işçilerin öncülüğünde işçileri bilinçlendirme amacıyla gizlice kurulan komiteler, grev öncesinde sendikal örgütlenmeyi de kapsayan kurallı ve disiplinli örgütlere dönüşmüştür. Komiteler sendikanın bir organı olmamış, sendika ile çalışmakla birlikte sendika yönetiminin kararları üzerinde işçilerin baskı aracı olmuştur. Grev zamanı sendikanın bilgisi dahilinde grev komitelerine dönüşmüştür. Sendika yönetimi grev komitelerine dönüşen bu komitelerle birlikte karar almıştır (s. 115-118). İşçi komitelerinin Grev'deki rolüne dair biz kendi araştırmalarımızda detaylı verilere ulaşamadık. Yazarın başka kaynaklarla karşılaştırma yapıp yapmadığı konusunda bir bilginiz yok fakat Bakioğlu'nun üzerine çok konuşulmamış bu işçi komitelerinin Grev'deki rolü üzerine yazdıklarına okurların şüpheyle yaklaşması gerektiği fikrindeyiz. Bu çok önemli iddianın daha derinlemesine araştırılması gerekirdi.

Sonuç itibarıyla 30 Kasım 1990'da 35 bini TTK, 6 bini Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nde çalışan GMİS üyesi toplam 41 bin işçi grev kararı almış ve bunu başarılı şekilde uygulamıştır. 4 Ocak 1991'e kadar işyerlerinde süren grev, 4-8 Ocak'ta Ankara yürüyüşüyle devam etmiş, 27 Ocak'ta ise hükümet Körfez Savaşı'nı gerekçe göstererek ülke genelindeki bütün grevleri ertelemiş, madencilerin grevi de böylece 59 gün sonra sonlanmıştır (s. 120).

Grev sonrası Zonguldak

Grev bazı kazanımlarla sonuçlansa da ömür boyu istihdam gibi pek çok kazanım kaybedilmiştir. Bakioğlu'na göre, Türkiye işçi sınıfı sermayenin topyekûn saldırısı karşısında zayıf düşmüş, 1989 Bahar Eylemleri ile neoliberal politikalara karşı verilen mücadele o dönem için 1990-91 grevi ile son bulmuştur (s. 141). Fakat Temmuz 1991'de Paşabahçe direnişi, 1992 Erdemir grevi ve büyük bir özelleştirme saldırısı olan 5 Nisan 1994 kararlarından sonra birçok sektörde binlerce işçinin başlattığı mücadeleler hem Zonguldak'taki mücadeleden izler taşımakta hem de

defterin 1991’de kapanmadığını göstermektedir. Dönemsel mücadelenin zafer veya yenilgisinden bağımsız olarak Bakioğlu’nun şu vurgusu kayda değerdir; “işçi sınıfı bitti”, “elveda proletarya” denilen dönemde sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada işçi sınıfı neoliberal politikalara direnmiştir (s. 142).

Zonguldak grevinin kendisi açısından ise sendikal yönetimin hataları es geçilmemelidir. Bakioğlu’na göre, Büyük Yürüyüş sonrası TİS görüşmelerini Denizer ve birkaç bürokratının Türk-İş’i ve işçileri arkasına almadan tek başına yürütmesi pek çok kazanımın yitirilmesine sebep olmuştur (s. 145). Hâlbuki GMİS grev ve yürüyüş boyunca Türk-İş’ten beklediği düzeyde bir destek görememiştir. Yani Türk-İş’i arkasına almayan Denizer değil, Denizer’in arkasında durmayan Türk-İş’in çoğunluğunu oluşturan CHP’li bürokratlarıdır. Yazar eğer dönemin diğer Türk-İş sendikalarının yayınlarını incelemiş olsa, bu sendikaların Zonguldak işçilerine ne düzeyde destek sunduğunu araştırmış olsaydı daha doğru bir çıkarım elde edebilirdi. Ayrıca Türk-İş’in kendi tarihi de yazar için Türk-İş’in grevdeki tutumunu anlayabilmek açısından birçok ipucu sunabilirdi.

Görüşme sürecine dönersek, Denizer ve beraberindeki sendika yöneticileri Ankara’da muhatap bulamamış, günlerce bekletilmiş, bir ay uzayan süreç işçileri de yılgınlığa sürüklemiştir. Sendika görüşmeler süresince eylem yapılmayacağını açıklamış, işçiler yürüyüşten sonra tekrar çalışmaya başlamış ve sendika başkanlarının Ankara’dan kazanımla dönmelerini beklemiştir (s. 146).

Yeni toplu sözleşme yüksek bir ücret artışıyla sonuçlanmış (o dönemki asgari ücretin dört katına varan ücretler elde edilmiş) fakat sosyal haklar kırılarak neredeyse sıfıra indirilmiştir. Grev sonrası Denizer’in çelişkili açıklamaları ve tavırları sendika içinde rahatsızlıklara yol açmıştır (s. 147). Denizer, grevin ardından, 1991 yılında, merkezi siyaset masasında olmadıklarında, işçilerin, haklarını alamadıkları fikrinin ardına sığınarak Sosyaldemokrat Halkçı Parti’den milletvekili adayı olsa da seçilememiştir. 1993’te sendika makam aracı olarak Jaguar marka lüks bir otomobil alan Denizer’in adı hep Jaguar ile birlikte anılmıştır. 1992 yılından itibaren Türk-İş Genel Sekreterliği de yapan Denizer, Türk-İş Genel Başkanlığı’na adaylığı gündemdeyken 6 Ağustos 1999’da bazı karanlık noktaları da içeren parasal ilişkiler nedeniyle silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür.

Sonuç

Bu kitabı heyecanlı bir şekilde edindik ve elimizden geldiğince titiz bir okumasını yaptık. Kitabın bizce olumlu yönlerine yukarıda yer verdik. Buna karşın kitabın bizi en çok hayal kırıklığına uğratan yönü şu oldu: grev ve yürüyüş kitapta neredeyse önemsiz bir kesit gibi. Kitabın adının “Büyük Madenci Yürüyüşü- Zonguldak’ın Büyük Grevi (1990-1991)” olduğunu düşünürsek başarısız bir kompozisyonla karşılaşmış oluyoruz. Kitabın adı içeriğini doğru yansıtmıyor. Üstelik kitabı zenginleştirebilecek, okuyucunun merak duyabileceği bir sürü konu mevcut. Biz birkaç örnek vereceğiz sadece: sosyalist örgütlerin süreçteki rolü, sendika içindeki tartışmaların detayları, Türk-İş’in grevdeki tutumu, grev ve yürüyüşün ülkenin geri kalanı ve işçi sınıfındaki yankısı... Bu konular hakkında kitaptan bir bilgi edinmek neredeyse imkânsız. Ayrıca dönemin gazete arşivleri, Zonguldak kaynakları vb.

incelemesi temelinde Büyük Yürüyüş'ün kendisi çok daha detaylı anlatılabilir, belgelerle kitap zenginleştirilebilirdi. Üstelik tüm bunları yapmış olsaydı, yazarın birçok konuda daha farklı fikirlere sahip olacağı kanısındayız. Bakioğlu'nun kitabına temel oluşturan doktora tezini de kitabın ertesinde inceledik ve kolaycılığa kaçtığı, doktora tezinin üzerine özensiz eklemelerle bir kitap oluşturduğu kanısına vardık. İletişim Yayınları'nın Zonguldak madenlerinin ve işçilerinin tarihi ile ilgili bir kitaba Büyük Madenci Yürüyüşü başlığını vermesi de ancak ticari bir oportünizmle açıklanabilir.

Türkiye işçi sınıfının tarihinde, 15-16 Haziran'ın hemen ardında, 1 Mayıs'larla, 1989 Bahar Eylemleriyle, 17-18 Haziran 1995 KESK Ankara yürüyüşüyle, Tekel işçilerinin 2009 yılının sonunda başlattığı 72 günlük Sakarya direnişiyile, 2015 Metal Fırtınayla birlikte en önemli işçi mücadelesi örnekleri arasında yer alan Zonguldak grev ve yürüyüşü hâlâ araştırmacılarını bekliyor.

Gerçek gazetesi

Gerçek gazetesi Devrimci İşçi Partisi'nin (DİP) merkezî yayın organıdır. Partinin hem kendi üyeleri ve sempatisanlarıyla hem de toplumun sömürülen ve ezilen geniş kesimleriyle bağlarını kuran, en önemli örgütlenme aracıdır.

2009 yılında, dünya kapitalizminin Üçüncü Büyük Depresyon'a sürüklenmeye başlamasının üzerinden henüz bir yıl geçmemişken yayın hayatına başlayan *Gerçek*, yıllar içinde Üçüncü Büyük Depresyon döneminde dünya devriminin yeni dalgası sayısız ülkeyi gezerken, devrimlerin, isyanların, halk ayaklanmalarının sesini, soluğunu bu topraklara taşıdı. Ama ayağını en çok kendi topraklarına bastı. Bu topraklarda sermayenin, emperyalizmin ve onların her renkten siyasi temsilcisinin yalanlarına karşı, işçi sınıfının ve ezilenlerinin gerçeklerini yazdı. İşçi sınıfının bağımsız sınıf siyasetinin, enternasyonalizmin ve Marksizm'in sesi oldu.

Gerçek, işçi sınıfının, emekçilerin, ezilenlerinin mücadelelerinden, direnişlerden, grevlerden, işgallerden beslendi. *Gerçek*'in matbaadan sonraki durağı hep işçi servisleri, grev ve direniş çadırları ile emekçi mahalleleri oldu, olmaya devam ediyor. Ve işçi sınıfı ve emekçiler, bu gazetenin sadece okuyucusu değil, aynı zamanda yazarı. *Gerçek*'in sayfaları, metal fabrikalarından, fabrikalardan işçilerin, çeşitli sektörlerden emekçilerin yazdığı yazılarla dolu.

Gerçek gazetesini alın, okuyun, okutun!

Gerçek'i her gün internet sitesi ve sosyal medya hesaplarından takip edin, paylaşın!

 gercekgazetesi.net

 [gercekgazetesi](https://twitter.com/gercekgazetesi)

 [gercekgazetesi.net](https://facebook.com/gercekgazetesi.net)

 [gercekgazetesivideo](https://youtube.com/gercekgazetesivideo)

 [gercekgazetesi](https://instagram.com/gercekgazetesi)

 anchor.fm/gercek

 [gercekgazetesi](https://play.google.com/store/apps/details?id=com.gercekgazetesi)

Avelina Lésper, *Çağdaş Sanatın Sahtekârlığı*,
çev. Emrah İmre, İstanbul: Tellekt Yayınları, 2022, 56 sayfa.

Çöp(lük)ten sanat çıkar mı?

Özdeniz Pektaş

Gündelik ya da hazır nesnelere yoğun olarak kullanıldığı çağdaş sanatın, estetik algı bakımından, birbirini tamamlayan iki durum ortaya çıkardığını söylemek mümkün görünüyor. Bunlardan ilki, sanatçının kullandığı malzemelerin bir sanat eseri oluşturduğunun anlaşılabilmesidir. Damien Hirst'ün, Eyestorm Galerisi'nde sergilenen, yarı dolu kahve fincanları, izmaritlerle dolu kül tablası, boş bira şişeleri ve diğer bazı eşyalardan oluşan enstalasyon eseri, galerinin temizlik görevlisince toplanarak çöpe atılır. Temizlik görevlisi Emmanuel Asare bir gazeteyle yaptığı açıklamada “onu görür görmez bir ah çektim, çünkü her şey darmadağınktı. Bu bana pek sanat eseriymiş gibi gelmedi. Bu yüzden her şeyi toplayıp attım” der.¹ Joseph Beuys'un, Leverkusen'de teşhir edilen, bebek yağıyla ovulup çeşitli yerlerine yara bandı yapıştırılmış *Badewanne* (küvet) adlı çalışması ise, temizlikçilerce, tabiri caizse, sanat eseri olmaktan çıkarıldıktan sonra, aynı binada toplantı yapan SPD üyelerince binaları soğutmak için kullanılır.² Görmeye gittiğimiz çağdaş sanat sergilerinde biz de bu iki örnekteki temizlikçilerle aynı duyguyu paylaştık. Ziyaretçilerin pek çoğunun da böyle hissettiğine eminiz.

¹ Donald Kuspit, *Sanatın Sonu*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 13-14.

² Christian Saehrendt ve Steen T. Kittl, *Bunu Ben de Yaparım! : Modern Sanat Kullanma Kılavuzu*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 21.

(Joseph Beuys, *Badewanne*)

İkinci durum ise herhangi bir nesnenin sanat eseri olabilmesidir. Kevin Nguyen ve TJ Khayatan isimli, sergideki eserlerden tatmin olmayan ve muhtemelen akıllarından “bunları biz de yaparız” düşüncesi geçen iki genç, San Francisco’daki Modern Sanat Müzesi’nin zeminine bir gözlük bırakır. Bir süre sonra, ziyaretçiler gözlüğün etrafında toplanıp fotoğrafını çekmeye, “eser” hakkında fikirler üretmeye başlar. Nguyen ve Khayatan, insanların tepkilerini videoya alarak sosyal medya üzerinden yayınladı. Sanat müzesi, sergideki diğer eserlerin bu gözlükten pek de farkı olmadığına işaret eden bu eylemi, biraz da kuyruğu dik tutmak için, resmi twitter hesabından “yoksa aramızda bir Marcel Duchamp mı var?” diye sorarak karşılık verdi.³ Bu “her şey sanat olabilir” algısı *Velvet Buzzsaw* filminde de hicvedilir. Galerici John Dondon, sanatçı Piers’in stüdyosunu ziyaret eder. Birlikte stüdyonun üst katına çıkarlar. Dondon, birkaç adım attıktan sonra, gözlüğünü takar ve önündeki nesnelere daha yakından bakmak için çömelir. “Eser”den hayli etkilendiğini gösteren bir tavır ve ses tonuyla “bu... Bu fevkalade” der. Piers “o, sanat değil” diye karşılık verir. Dondon’un önünde duran şeyler, içleri dolu, büyük boy çöp poşetleridir!

Bu yazının konusu olan, hayli küçük hacimli kitabın ana fikri, filmin bu sahnesinden esinle, tek cümlede şöyle özetlenebilir: çağdaş sanat çöplüktür. Lésper’e göre, bu çöplüğün etrafı, yaydığı pis kokuların burunlara hoş gelmesi için

³ <https://www.theguardian.com/us-news/2016/may/27/pair-of-glasses-left-on-us-gallery-floor-mistaken-for-art>. Benzer bir olay İskoçya’da da yaşanır. Bir öğrenci, Robert Gordon Üniversitesi’ndeki sergiye bir ananas bırakır. Serginin küratörleri ananası eser sanarak camlı teşhir standının içine yerleştirirler: <https://time.com/4772143/pineapple-art-prank/>.

tasarlanmış bir dizi sorgulanmayan dogma ile çevrilmiştir. Bunlardan ilki, herhangi bir nesnenin sanata dönüşmesi için, o nesneye bu vasfın atfedilmesinin yeterli görülmesidir. “Eser” üzerinde hiçbir belirgin maddi değişiklik yapılmasına, belli bir yaratıcılık gösterilmesine gerek yoktur. Yani sanat eserinin üretimi öncelikle söylemsel bir eylemdir. Böylece her şey sergilenebilirlik özelliği kazanır: “dışkılar, sevgi, histeri ve nefret gösterileri, kişisel objeler, kısıtlamalar, cehalet, hastalıklar, mahrem fotoğraflar, internet mesajlaşmaları, oyuncaklar, vesaire” (s. 22). Lésper bu durumu Duchamp’ın meşhur Çeşme (*Fountain*) eseri üzerinden örneklendiriyor:

Pisuar önce çeşmeye, sonraysa sanat eserine dönüşmüştür. Pisuarın görünümü hiç değişmemiştir; olduğu gibidir, halen günlük kullanımdaki fabrikasyon nesnelere farksızdır, ancak dönüşümü, büyülü ve dini değişimi Duchamp’ın arzusuyla gerçekleştirmiştir... Değişim görünüme değil, telaffuza dayanır. Söz konusu nesne artık bir pisuar değil, sanat eseridir (s. 11).

(Marcel Duchamp, *Fountain*)

Diğer bir dogma ise şudur: her şey sanat olabiliyorsa, herkes de sanatçı olabilir. Bunun için, ilgili kişiye bu sıfatın atfedilmesi kâfi olacaktır. Her şeyin ve herkesin, özerkliğini ve kurumsallaşmış değerlerini kiskançça korumak isteyen bu alana hücum etmesi ve onu gündelik/sıradan olanın silahlarıyla fethetmesi, bir bakış açısından, sanatın demokratikleşmesi, sanatla hayatın iç içe geçmesi ya da sanatçı-izleyici ayırımının ortadan kalkması olarak görülebilir. Ancak bu durumda neyin sanat ve kimin sanatçı olup olmadığını tartışmaya elverişli maddi bir zemin ve estetik kıstaslar doğal olarak tesis edilemez. Eleştirinin söz konusu olabilmesi için gereken mesafe ortadan kalkar. Sanat eseri ve sanatçının yalnızca öyle adlandırıldıkları için öyle oldukları bu ortamda,

Sanat gerçekleri reddeden bir batıl inançtan ibarettir, dönüşüm mucizesinin var olması için ona inanmak yeterlidir. Hazır nesne [ready-made] kavramıyla insan aklının en temel ve mantıksız haline, yani büyü incancına geri dönmüş oluruz. Gerçekliği reddedince nesnelere sanata dönüşür... Sanat hayali bir inanca indirgenir, varlığıysa bir anlama (s. 11).

Yüksek sanatın gündelik olana burun kıvrıran estetik yargılarının yaslandığı hiyerarşiyi yıkma girişimi böylece, söz (“ol dedi, oldu”) üzerine kurulu, kapitalist-mistik bir hiyerarşinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Ağızlarından çıkan tek kelimeyle birini sanatçı, bir nesneyi sanat eseri kılmaya muktedir büyücüler en tepededir. Bu büyücülerin marifetleri elbette piyasanın görünmez eli vasıtasıyla zuhur eder. Ortaya peygambervari mucizeler çıkar. Mesela, hiç kimse sizin evinizdeki alelade eşyalara sanat eseri muamelesi yapmaz, ama Damien Hirst’ün sahibi olduğu restoranın tuvalet kâğıtlarına bile müzayedede on beş bin dolar değer biçilir!⁴ Çağdaş sanat finansal spekülasyonun dörtlüna at koştuğu, eserlerin birer yatırım aracına dönüştüğü bir dönemi temsil eder. Hiçbir yaratıcılık emaresi bulunmayan “eserler”, tek renk boyanmış tuvaler/zeminler, üzerinde bir iki ufak değişiklik yapılmış meşhur reklam posterleri milyonlarca dolara satılır.⁵ Eğer sanatın tümüyle piyasaya, spekülasyonlara ve şirketlere tabi hale gelmesi madalyonun bir yüzüysen, diğeri de eserlerin seri imalatıdır. Atölyelerin romantik ortamı ve sanatçının bireysel yaratıcılığı/dehası yerini fabrikaların üretim bantlarına benzer bir süreç ve işçilerin kolektif emeğine bırakmıştır:

Damien Hirst’in ‘The Complete Spot Paintings (1986-2011)’ [Bütün Benek Resimleri] adlı sergisi sistematik olarak kendi kendinin kopyalarını üretir ve sanatı sanatsal anlam taşımayan endüstriyel bir sürece indirger... Son derece sınırlı bir yaratıcılık ve kavramdan yola çıkan bu resimler birbirini tekrar eden fikirlerden

4 Julian Stallabrass, Çağdaş Sanat: Bir Tarihçe Dipnotu, çev. Esin Soğancılar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 37.

5 Bu konu hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenlere *Büyük Çağdaş Sanat Balonu* (The Great Contemporary Art Bubble) belgeselini tavsiye ederiz. Belgesel Türkçe altyazılı ve iki bölüm halinde şuralardan izlenebilir: <https://www.youtube.com/watch?v=P8dH020HJjs> ve https://www.youtube.com/watch?v=rz4w_WC9B-s. Ayrıca bkz. Julian Stallabrass, *Sanat A.Ş.: Çağdaş Sanat ve Bienaller*, çev. Esin Soğancılar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009. Yeri gelmişken Lésper ile yapılan, çağdaş sanat odaklı bir mülakatın videosunu şu adresten Türkçe altyazılı olarak izlemenin mümkün olduğunu da söyleyelim: <https://www.youtube.com/watch?v=pgF9nate2J0>.

oluşur ve genellikle asistanlar tarafından, sanatçının elinin değmesine gerek kalmadan üretilir. Endüstriyel bir obje olmanın ötesine geçerek sanatsal objeyi endüstriyel üretime dönüştürür; eserler boyut ve renk açısından cüzi farklılıklarla, seri halde üretilir” (s. 37).⁶

Tekrar söylem meselesine dönelim. Sanat eseri öncelikle dilsel olarak kurulan bir yaratıma dönüştürülse de yine de izleyicinin o nesnenin ya da nesnelerin maddi varlığına içkin bir anlam taşıdığına ikna edilmesi, daha açık bir ifadeyle, sıradanlığın üstünün yine söze ve çoğunlukla postmodernist kavramlara ve düşünürlere başvurularak küratörlerce yazılan metne başvurularak örtülmesi gerekir. Bu da çoğunlukla muhatabına –kabaca ifade dersek– “çok derin şeyler söyleniyor, ama ben anlayamıyorum” dedirtmeyi amaçlayan bir üslupla yapılır. İzleyiciye, deyim yerindeyse, Ortaçağ’ın Latince okuma yazma bilmeyen köylüsü gibi davranılır. Örneğin, “Loreto Martinez Troncoso’nun *Biblioteca* [Kütüphane] adlı eseri zemine konmuş bir kitap yığımından ibaret değildir, ‘metinlerarası kavramının bir iletişim aracına dönüştüğü bir palimpsestir’” (s. 11) ya da Santiago Sierra’nın *Los Penetrados* (Yarılmışlar) videosu sıradan bir porno değil, “bireylerin sömürülüşüne ve dışlanışına kafa yormaya davet eden ve iktidar yapıları üzerine tartışma başlatan bir eleştiridir” (s. 13) veya “Anna Joelsdottir’in üstüne boya sıçratılmış sopaları ‘resim anlatısının mantıksal temsille bağını koparmak için soyut bir diyalog kuran metaforik bir görüş’”tür⁷, “sanatçının deneyimlediği kaosu temsil”dir (s. 20). Havalı cümlelerin arkasına gizlenen yavanlığın bir örneğini *Kare* (Square) filminde de görürüz. Sanat galerisinin yöneticisi ile röportaj yapan gazeteci, kurumun internet sitesinden aldığı, Mayıs ayında düzenlenmiş bir etkinliğin metnini okur ve yöneticiden kendisine burada ne denilmek istediğini açıklamasını ister: “30, 31 Mayıs. Sergileme ve Sergilememe. Sergilenebilir olanın dinamiklerini ve kamusallığın inşasını Robert Smithson’ın görme, görmeme ruhuyla araştıran bir akşam sohbeti. Görmemekten görmeye, sergilemeden sergilememeye, büyük

6 Başka bir örnek: “Jeff Koons, sanatı için sadece en iyi sanat zanaatçıları işe almakla övünür. Nitekim Koons’un elli kişiyi istihdam ettiği atölyesinde sanattan çok, tıkr tıkr işleyen bir seri üretim yapıldığı izlenimi ağır basar. Beyaz iş tulumlu adamlar salonlar arasında sessizce mekik dokur, birtakım objelerin önünde görüş teatisinde bulunur ya da Koons’un heykellerinin iyice cilalanıp parlatıldığı tozsuz odaya çekilirler. Rahat koltuklar ya da yarı yarıya içilmiş şarap şişeleri bulamazsınız buralarda. Sanatçının resimleri üzerinde ekipler halinde çalışan bir sürü ressam [vardır]”. Bkz. C. Saehrendt ve S. T. Kittl, a.g.e., s. 123.

7 Muhatabını süslü laflarla örülmüş anlaşılmaçlık zırhının göz alıcı parlaklığıyla etkilemeye çalışan bu üslup elbette çağdaş sanatla sınırlı değildir. 50. sayımızda Martha Nussbaum’un Judith Butler’in postmodernist feminizminin eleştirisine yer vermiştik. Nussbaum önce Butler’dan şu alıntıyı yapıyor: “Toplumsal ilişkileri görece benzer şekillerde sermayenin yapılandırdığı anlaşılabilir yapısal bir izahattan, iktidar ilişkilerinin tekrara, yakınsamaya ve yeniden artıkuşlaşmaya tabi olduğu bir hegemonya görüşüne geçiş, yapı düşüncesine geçicilik sorunu getirmiş, ve yapısal totaliteleri teorik nesnelere olarak ele alan bir Althusser’ci teori biçiminden, yapının zorunsuz olasılığına dair içgörülerin, iktidarın yeniden artıkuşlaşmasının zorunsuz mahallerine ve stratejilerine bağlı yenilenmiş bir hegemonya mefhumunu başlattığı bir teori biçimine geçişi işaretlemiştir”. Ardından da bu karmakarışık ifadelerin bir nevi çevirisini yapıyor: “Butler bal gibi şöyle de ifade edebilirdi bunu: Sermayeye toplumsal ilişkileri yapılandıran temel güç olarak odaklanan Marksist izahatlar, bu gücün işleyişlerini her yerde tekdüzeymiş gibi resmetti. Bunun aksine, iktidara odaklanan Althusser’ci izahatlar ise, bu gücün işleyişlerini çeşitlendirir ve zaman içinde değişir olarak gördü”. Martha Nussbaum, “Parodi Profesörü: Judith Butler’in Havalı Bozgunculuğu”, çev. Serap Güneş, *Devrimci Marksizm*, Sayı: 50, 2022, s. 145-146.

bir serginin en kalabalık anlarında sergileme ve sergilememenin toposu nedir?”⁸ Yönetici kısa bir süre sessizce gazetecinin yüzüne baktıktan sonra, metnin yazılı olduğu kâğıdı gazeteciden rica eder, kafasından geçenleri toplarlar: “Yani bir nesneyi bir müzeye koyduğunuzda, bu, onu sanat eseri yapar mı? Örneğin, çantanızı alıp şuraya koysaydık, bu, onu sanat eseri yapar mıydı?”. Mesele bu kadar basittir.

(Loreto Martinez Troncoso, *Biblioteca*)

Galeri yöneticisinin sorduğu bu sorular bizi Lésper’in sözünü ettiği başka bir dogmaya, bağlam dogmasına götürüyor: “Bağlam, eseri çevreleyip koruyan ve ona sanat statüsü sağlayan ortam, unsur ve koşullar üzerinden belirlenir. Bağlamların âlâsı müze ve galerilerdir. Objeler müzenin kapısından girdikleri anda başka varlıklara dönüşürler” (s. 16). Eser ve mekân arasındaki ilişki tersine çevrilir. Sanat bağlamını yaratan eserlerin kendisi değil, müzenin büyüsidür. Dışarıda, insanların, günlük yaşamlarındaki işlevine uygun şekilde muamele edeceği nesnelere, sergi

⁸ Deyim yerindeyse bu “çift çarşısı üslubu”nun kofluğu bizatihi kendisine başvurularak da gösterilmiştir. Sözünü edeceğimiz olayı bir çeşit çağdaş Sokal vakası olarak adlandırabiliriz. Sokal, *Social Text* adlı dergiye bir makale yollar. Yayınlanmasının ardından, makalenin saçmalıklarla dolu olduğunu, postmodernist bakış açısını ve anlaşılmaz üslubunu alaya almak için yazıldığını açıklar. Peter Boghossian ve James Lindsay de benzer bir olaya imza atar. *Cogent* dergisine “Sosyal bir İnşa olarak Kavramsal Penis” başlıklı bir makale gönderirler. Dergide çıkmasını takiben, Sokal’ın yaptığı gibi, ne amaçla böyle bir makale yazdıklarını kamuoyuna duyururlar. Yazarların ifşası için bkz. https://www.skeptic.com/reading_room/conceptual-penis-social-construct-sokal-style-hoax-on-gender-studies/. Makalenin özet kısmı şöyledir: “Penisin anatomik bir organ olduğu kabul edilse de, henüz bıçak altına yatmamış trans kadınların da penisi vardır. Bu nedenle, penis eşittir erkeklik tutarsız bir inşadır. Biz kavramsal penisin, anatomik bir organ değil, performatif toksik erkeklik ile izomorfik bir sosyal inşa olduğunu iddia ediyoruz. Postyapısalcı söylem eleştirisine yaslanarak ve iklim değişikliği örneğinden hareketle, bu makale, penisin erkek cinsel organı olduğunu öne süren hâkim toplumsal söyleme karşı çıkıyor ve penise erkeklik performansını olarak daha uygun bir rol atıyor”. Şu özeti okuyup da makaleyi derhal reddetmeyen hakemlerin entelektüel birikimine şapka çıkarmamak elde değil(!) Makalenin tam metnine şuradan ulaşılabilir: <https://www.skeptic.com/downloads/conceptual-penis/23311886.2017.1330439.pdf>.

alanında sanat oluverirler. Burada ironik bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Hazır nesnelere kullanan çağdaş sanatçılar bir taraftan akademik ve yüksek sanata meydan okumaya meydediyorlar. Diğer taraftan, eserlerinin esas ait oldukları yerde benzerlerinden ayrılmayacağını ve sanat olarak görülmeceğini bildikleri için, yine onun mekânlarını kullanıyorlar:

Guggenheim Müzesi'nde Tino Sehgal adlı sanatçı bir performans için salonların boşaltılmasını rica etmiştir; planladığı performansı kabaca özetlemek gerekirse, salona biri girdiği sırada sözleşmeli iki aktör zeminde öpüşüyor olacaktır. Bu örnekte, asıl eser, eserin kendisi değil, bağlamdır: Mekân olarak müze, görkemli ve boş salonları, mimarisi, özetle Guggenheim Müzesi sanatçının hizmetine sunulmuş bir vitrin olacaktır. Aynı aktörler bir metro istasyonunda ya da Central Park'ta öpüşüyor olsalar, eser diye bir şeyin varlığından söz edilemeyecektir” (s. 18-20).

Buraya kadar aktardıklarımızdan, Lésper'in, meta estetiğinin işgaline karşı sanatın özerkliğini ve bağımsız sanatçı figürünü korumak istediğini görebiliyoruz. Çağdaş sanata yönelttiği eleştirilere her ne kadar katılsak da sermaye toplumun her alanına gittikçe daha fazla nüfuz ederken sanatın ve sanatçının bundan azade kalmasının herhangi bir şekilde mümkün olmadığı kanaatindeyiz ki, özerk sanatın ve bağımsız sanatçı figürünün ortaya çıkış sürecinin bizzat kendisi de zaten sermaye ilişkisinden bağımsız değildir. Hatta doğrudan bu ilişkinin bir yansımasıdır, ancak mevcudun bir olumlanması değil, hayatla arasına kalın bir duvar örülmüş, her türlü somut toplumsal amaçsallığın reddedildiği,⁹ saf imgesel bir olumsuzlanma olarak. Burjuvazinin işlevsellikten arındırılmış sanatı, kendisinden önceki, (Peter Bürger'in ifadesiyle) dinsel sanat ve saray sanatı eserlerinde olduğu gibi, “birer kült veya temsil nesnesi olarak özgül bir kullanım amacına” hizmet etmez.¹⁰ Din ve saray kendi pratiğini sanatında da olumlarken burjuva sanatı tam tersini yapar. Bu sınıfı somut varoluşundan soyutlayarak ideal bir biçimde tasvir eder:

Burjuva sanatında, burjuvanın kendine dair kavrayışı, hayat pratiğinin dışında kalan bir alanda tasvir edilir. Hayat pratiğinde kısmi bir işleve (araçsal etkinliğe) indirgenmiş burjuva, sanatta ‘insan’ olarak yerini bulur... Hayatın her alanına nüfuz eden rekabet prensibi yüzünden gündelik hayatta giderilemeyen ihtiyaçlar sanatta karşılanabilir, çünkü sanat hayat pratiğinden uzaktır. İnsaniyet, sevinç, doğruluk, dayanışma gibi değerler hayatın dışına itilir ve sanat içerisinde muhafaza edilir.¹¹

9 “Sanatın ayrı bir alan olarak var olması öteden beri ancak burjuva sanatı biçiminde var olmasıyla mümkündür. Sanatın özgürlüğü bile, pazar üzerinden dayatılan, toplumsal amaçsallığın olumsuzlanması olarak meta iktisadına özünde bağlı kalır”. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 209.

10 Peter Bürger, *Avangard Kuramı*, çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 103. Örneğin, Fransız Başrahip Suger'e (1081-1151) göre, sanatın amacı, “kutsal metinler aracılığıyla kavrayamayacakları şeylerin onlara [eğitimsiz insanlara] resimlerle” anlatılmasıdır. Hristiyan teolog Honorius ise (1080-1140) sanatın, eğitimin yanı sıra “Tanrı'nın evini güzelleştirme”ye ve “azizlerin yaşamını anımsatma”ya yaradığını da söyler (Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2020, s. 40-41).

11 P. Bürger, a.g.e, s. 103, 105.

Bürger'in bu izahından yola çıkarak günümüzdeki durum için belki şöyle bir tespit yapılabilir: Özerk sanat ve meta estetiği aynı kapitalist toplumun iki farklı tarihsel uğrağıdır. Burjuvazi, kendi ürününü "saf sanat"ın özerkliğini, onu sermayenin değerlendirebileceğı yeni bir alan olarak gördüğü için bugün "saf iktisat" ile parçalamaktadır. Bu, beraberinde eser üretiminin fabrikasyon bir sürece benzemesini ve sanatçıların—elbette hepsinin değil—ışçileşmesini getirmektedir. Ancak toplumsal amaçsallığın reddi ve burjuvazinin kendini sanat yoluyla "insanlaştırma" girişimi devam etmektedir. Diğer yandan, sanat ile hayatın, avangart akımların amaçladığı şekilde,¹² birincisinin ikincisine nüfuz etmesi biçimde bütünleşmesi de kapitalizmde mümkün değildir. Gerçek hayata şekil veren toplumsal ilişkiler birinciye baskın çıkacaktır ki, çağdaş sanat bize bunu açıkça gösteriyor. Bu çerçevede, metaların esere dönüştürülmesi ve bundan doğan meta estetiği sahte olumsuzlamalardır.¹³ O halde, kapitalizm sürdüğü müddetçe ne sanatın ve piyasanın kendi sınırlarını bilerek bir arada yaşaması ne de sanatın, günlük hayatın bütün alanlarıyla estetik kılınması yoluyla (içerilerek) aşılması olanaklıdır.

Lésper "herkes sanatçıdır" dogmasını eleştirirken "tektipleştirmek, herkesi eşit saymak sanatı komünizme çevirmeye eşdeğerdir" (s. 21) diyor. Eleştirdiğı tüm dogmalar, çağdaş kapitalizmin, sanat sahasını dönüştürmesinin bir sonucu iken böyle bir benzetmeye başvurması hayli garip. Burada ne demek istediğini de açmıyor. Kasıt, bürokratik yozlaşmanın sonucu sanatçılar üzerinde baskı kurulması, sanatın devlete tabi kılınması, örneğin, Sovyetler Birliğı'nde 1930'ların başında, toplumcu gerçekçiliğın tek üslup olarak dayatılması¹⁴ ise bu ifade bir ölçüde hakikat içermektedir. Ancak buradaki varsayım tektipleştirmenin, yaratıcılığın/dehanın yok edilmesinin komünizmin doğasına içkin olduğı ise bu açıkça yanlıştır. Kapitalist toplumun, sanatın özerkliğinin korunması/yıkılması gerilimi ve bu gerilimin beslediğı üslup çeşitliliğı Sovyetler'de de hayat bulmuştur.¹⁵ Tarihin bu ilk işçi devleti, müzikteki büyük bir devrime ev sahipliğı yapmıştır. Dünyanın ilk ve temas edilmeden icra edilebilen tek elektronik enstrümanı, bugünkü synthesizer'ların da

12 "Avangardistler, sanatın Hegelci anlamda ortadan kaldırılmasını önerdiler: Sanatın yok edilmesi değil, hayat pratiğine dönüştürülmesi, böylece -dönüşmüş bir biçimde olmakla birlikte- muhafaza edilmesi" (P. Bürger, a.g.e, s. 104). Bu tutumu şu sözlerle örneklendirebiliriz: "Yeni sanatçı karşı çıkar: artık resim simbolizm ve illüzyona dayanan taklitten kurtulmuştur, o direkt olarak taştan, ahşaptan, demirden, kalaydan, kayalardan ve geçici duyguların saydam rüzgârlarıyla her yöne çekilebilen hareketli organizmalardan sanat yaratır. Her türlü plastik sanat ve resim sanatı gereksizdir" ("1918 Dada Manifestosu", *Dada Manifestoları* içinde, çev. Melis Ofas, İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları, 2008, s. 83).

13 P. Bürger, a.g.e, s. 111.

14 Toby Clark, *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, çev. Esin Hoşsucu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 108.

15 "Maleviç sanatında kozmik bir armoniyi arıyorsa, Tatlin de mekanik bir armoniyi arıyordu. Birinin evreni metafizik, diğersininki makine. Biri için ideal formlar, ideler, kavramlar, diğeri için üretim araçları. Biri geometriyi uzayda arıyor, diğeri doğada... Maleviç ve Tatlin arasındaki gerilim öyle noktalara geliyor ki, Tatlin onunla aynı kentte oturmaya katlanamayacağını ilan ediyor... Aslında aralarındaki temel mesele sanatın özerkliği konusunda düğümleniyor. Maleviç sanatın özerkliğini azamileştiriyor; sanatı bilimin de, felsefenin ötesinde başlı başına bir bölge olarak görüyor. Tatlin ise sanatın özerkliğini yıkıyor, onu sanayi ile, üretim ile özleştiriyor" (Ali Artun, *Sanatın İktidarı: 1917 Devrimi, Avangard Sanat ve Müzecilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 61-63).

atası olan Theremin'in mucidi Sovyet fizikçi ve müzisyen Leon Theremin'dir.¹⁶ *Star Wars* serisinin yaratıcısı George Lucas, film yapmaya başladığı yetmişli yıllarda Sovyet sinemacılarının, devleti eleştirmedikleri müddetçe, kendilerinden çok daha özgür olduklarını, Amerikalı yönetmenlerin ise sinema endüstrisine çok daha dar bir yelpazede ve ticari kazanç getirecek filmler çekmeye mecbur bırakıldıklarını söylemektedir.¹⁷ Lésper'in tektipleştirme ithamına karşı örnekler çoğaltılabilir, ama bu kitap incelemesi yazısının sınırlarını aşmamak için bu kadarıyla yetinelim.

Son söz olarak da şunu söyleyelim: yukarıda tektipleştirme, yaratıcılık/deha düşmanlığı komünizmin doğasına mündemiç değildir, dedik. Ancak, bize kalırsa, komünizm yalnızca tekil ülkelerde değil, tıpkı bugün kapitalizmin olduğu gibi, dünya çapında bir düzen olarak tesis edildiğinde, sanatın özerkliğini de sanatçı figürünü de ortadan kaldıracaktır. Yani avangart akımların hüsrana ve hatta yıkmaya çalıştıkları şeyin bir parçasına dönüşmeleriyle sonuçlanan girişimlerini, hem sanatın özerkliğinin hem de meta estetiğinin kaynağı olan sınıfsal ilişkileri sonlandırarak nihayete erdirecektir¹⁸; sanatı (ve yaratıcılığı/dehayı) bireysel ve toplumsal günlük hayat deneyiminin (estetik+işlev) parçası haline getirecektir.¹⁹ Çayı karıştırdığımızda şeker nasıl görünmez hale geliyor ama tadını alıyorsak, sanatın komünizmdeki konumu da böyle olacaktır.

16 Özdeniz Pektaş, "Leon Theremin: Bilim Adamı, Müzisyen, Casus", *Devrimci Marksizm*, sayı: 38, 2019, s. 73-79.

17 <https://www.youtube.com/watch?v=SWqvaMEFIdI>.

18 "Politik mücadeleler ortadan kalktığı ölçüde (ve sınıfların ortadan kalktığı bir toplumda bu türden mücadeleler de zaten olmayacaktır) özgürleşmiş tutkular tekniğe ve sanatı da içeren yapıcılığa yönelecektir. O zaman sanat da daha açık, daha ergin, daha kıvamını bulmuş olacak ve her alanda hayatın ilerleyen kuruluşunun en kusursuz yöntemi haline gelecektir. Başka şeylerle ilgilisi olmayan bir 'güzellik' olmaktan çıkacaktır" (Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, çev. Hüseyin Portakal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1989, s. 192-193).

19 Estetik ile işlevin ya da sanat ile tekniğin iç içe geçmesine bugünden küçük bir örnek vermek istesek, sanırım ki, Moskova metro istasyonlarından daha iyisini bulmak zor olur. Fotoğraflarını görmüş olanlar ne demek istediğimizi anlayacaklardır. Henüz görmemiş olanlar da hem bunlara bir göz atsin hem de bir müze ya da sarayı andıran bu istasyonları, New York ve Londra'daki muadilleriyle karşılaştırsın.